



**SOCIALNO
PARTNERSTVO**

**OKOPI CIVILNE DRUŽBE
POLITIČNA MITOLOGIJA**

TEORIJE INCESTA

OIKOS

časopis
za
kritiko
znanosti

Revijo subvencionirajo Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije. Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, št. 415 - 24/94 mb šteje revija med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

vsebina

Darij Zadnikar 5 O SPEKTAKULARNIH TEORIJAH

Socialno partnerstvo

Igor Lukšič	11	SOCIALNO PARTNERSTVO – KAKO NAPREJ?
Igor Lukšič	25	SOCIALNO PARTNERSTVO V AVSTRIJI
Nenad Zakošek	35	HRVAŠKA DRŽAVA IN ORGANIZIRANI INTERESI: ALI JE MOGOČE SOCIALNO PARTNERSTVO?
Birgitt Haller, Christian Schaller	47	SOCIALNO PARTNERSTVO ALI “TRŽNO GOSPODARSTVO BREZ PRIDEVNIKOV”? Urejanje konfliktov na način socialnega partnerstva v Češki republiki 1990-1993
Monika Čambalikova	63	DELAVSKO GIBANJE IN SOCIALNO PARTNERSTVO V SLOVAŠKI REPUBLIKI – SEDANJI POLOŽAJ
Sándor Kurtán	73	SOCIALNO PARTNERSTVO NA MADŽARSKEM

OKOPI CIVILNE DRUŽBE

Andrej Klemenc	91	PABERKOVANJA O NEVLADNIH ORGANIZACIJAH, POLITIKI IN TEORIJI
Zinka Kolarič	107	NEPROFITNO/VOLONTERSKE ORGANIZACIJE V SLOVENIJI
Lojze Ude	121	JAVNO DOBRO
Mitja Horvat	135	OB NOVEM ZAKONU O DRUŠTVIH
Zinka Kolarič	143	VLOGA HUMANITARNIH NEPROFITNO/VOLONTERSKIH ORGANIZACIJ V SLOVENSKEM SISTEMU BLAGINJE 90-IH LET

Politična mitologija

Teorije incesta

Mitja Velikonja	153	NEDOKONČANE ZGODBE – SODOBNA POLITIČNA MITOLOGIJA
-----------------	-----	---

Dorijan Keržan **181** ZAGATE TEORIJ INCESTA

OIKOS

- Arthur P. J. Mol in Gert Spaargaren **199** OKOLJE IN NARAVA V KONTEKSTU DRUŽBE TVEGANJA
- 219** EKOLOGIJA JE NOV SISTEM POMENOV
Intervju z Ulrichom Beckom
- Darko Mikec **223** INTEGRALNO PLANIRANJE VIROV
V ENERGETIKI
- Borut Petrovič Jesenovec **233** PERMAKULTURA

prikazi in recenzije

239

- Jürgen Habermas, FAKTIZITÄT UND GELTUNG (Darij Zadnikar)
Claus Offe, DER TUNELL AM ENDE DES LICHTS (Andrej Klemenc)
Clive Gamble, TIMEWALKERS: The Prehistory of Global Colonization (Iztok Saksida)
Edward E. Evans-Pritchard, LJUDSTVO NUER (Rajko Muršič)
- Suzette Heald in Ariane Deluz (ur.), ANTHROPOLOGY AND PSYCHOANALYSIS. An Encounter Through Culture (Dorijan Keržan)
Herman Tuchle, C. A. Bouman, J. Le Braun, ZGODOVINA CERKVE – 3. DEL: Reformacija, protireformacija
in katoliška obnova (1500-1715) (Mitja Velikonja)
DRUŽBENI NAUK CERKVE (Aleš Primc)
Jiddu Krishnamurti, PROBLEMI ŽIVLJENJA (Bogomir Novak)
Nancy Friday, MOJ SKRIVNI VRTIČEK. Ženske seksualne fantazije (Zdenka Šadl)

povzetki

255

O spektakularnih teorijah

Družbene teorije devetdesetih so v Sloveniji izgubile tisto spektakularnost, ki so jo imele pred desetletjem. Nihče si več ne domišlja, da bi lahko danes vodili teoretske razprave kot nekakšno uverturo rockovskemu happeningu. Pa vendar so bili izpostavljeni filozofi in sociologi v tem času skoraj tako znani kot njihov estradni pendant. Vsak kolikor toliko izobražen mladec je moral zablesteti na salonskih žurih z enigmatičnim lacanovskim žargonom, še celo najbolj režimski funkcionarji so pričeli koketirati in se lišpati s postmarksistično terminologijo. Razumevanje kompleksne in konfliktno družbenosti se je omejevalo na preproste, hkrati pa odmevne teoretske modele. Popularna je bila teorija civilne družbe, ki je okosteneli in neživljenjski socializem opisovala skozi dihotomni model država vs. civilna družba. Teorijo je v primerjavi s klasičnimi teoretskimi koncepti resda obvladovala preproščina, vendar je v času prebujanja protisocializma zmogla večjo mobilizacijsko moč. Nova družbena gibanja, civilnodružbene pobude, skupine intelektualcev, disidentov in prizadetih občanov so podpisovali peticije, ki so jih objavljali v javnih medijih, organizirali alternativne simpozije in tiskali neukrotljive revije, ki so jezile vladajoče državne strukture. Na državo se je pritiskalo, naj prevzame odgovornost, v razmerah, ko je ideološko razglašala svoje samoodmiranje, ter tako v soočanju s civilno družbo pokaže svoj pravi obraz. Depolitizirana družba je zase zahtevala politično sfero. Oblast je kmalu izkusila, da represija nima prihodnosti, ter se poskusila reformirati tudi tako, da se je odprla nepravovernim teoretskim vplivom. Marsikateri kritik socializma je postal resen sogovornik na simpozijih, ki jih je organizirala prenavljajoča se partija v upanju, da bo s hibridnimi konstrukti, kot je npr. nestranski pluralizem, ohranila politično prednost. Kakorkoli že, oblast se je naučila poslušati teorijo, civilizirala se je in tako začela prakticirati popreje zgolj deklariran razsvetljenski ideal. Intelektualce je zajela evforija samopomembnosti, saj se v zgodovini redkokdaj zgodi, da jih jemljeta resno tako ljudstvo kot tudi oblast. Slovenija je postala sodobna družba, kjer so pravila spektakelske družbe odrejala pomemben prostor tudi družbeni teoriji. Med teorijo in spektaklom pa obstaja etimološka vez: teoretik ali spektator je v obeh primerih gledalec. Heroična teorija osemdesetih let ni bila veyeursko izvzeta iz družbenih bojev, bila je pravi primer leninske vojskujoče se teorije. Ostane

vprašanje, kdo je stal v ozadju, na varni distanci? Kdo je bil dejanski spektator? Je bilo res tako, da so tisti, ki naj bi ravnali, gledali in tisti, ki naj bi gledali, ravnali? So teoretiki postali ljudstvo in ljudstvo opazovalci? Gotovo je, da je ljudstvo imelo svoje razumnike in da so ti, skupaj s heroičnimi intelektualci, postali Demos. Demos pa je bil za grške intelektualce nekaj onkraj politike, drhal brez politične forme. Slovenija se je tej pasti ognila in se formirala kot politična država. V partitokratski evforiji, ki jo omejuje logika malih števil, ni čudno, da je politika povsem absorbirala civilno družbo. Včerajšnji alternativci postanejo ministri, poslanci in državni uradniki. Toliko doktoratov in akademskih naslovov, kot jih krasi naše državne pisarne in strankarske vrhove, ni videti niti v najbolj razvitih državah! Civilna družba je umrla, danes pa le še razumniki, ki so v osemdesetih letih, zaradi pomanjkanja državljskega poguma, pogledovali z varne razdalje, čredniško podpisujejo pamflete, ki v protestniški preobleki slavijo rezervnega Führerja.

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo je tudi v teh časih politične evforije ohranil distanco hladnokrvne družbene teorije in se navduševal nad temami, ki grejo onkraj spektakularnih teoretskih dihotomij. Ta teorija je bila manj spektakularna kot tista v osemdesetih letih, manj primerna za "alternativo", ker nima čemu biti alternativa. Tudi z nerazumljivimi žargoni se ne da več navdušiti brucov, le tu in tam pridobiš novega adepta, ki zmore ponavljati fraze starih junakov. V morju politične evforije smo hoteli biti svetilnik, ki kaže pot k drugačnim temam od tistih, ki si jih je domišljala nacionalna partitokracija s svojimi "usodnimi" zadevami. Nehote smo odpirali teme, za katere danes vidimo, da niso sledile "Evropi" in "svetu", ampak da smo jih odpirali istočasno. Medtem, ko smo pisali o new ageu ali o virtualni resničnosti ter so se nam posmihali tisti, ki so vajeni teoretskih junaštev in težkih besed, se v tej "Evropi" in "svetu" niso mogli načuditi, kako jih je lahko prehitel kdo v deželi, za katero niti ne vedo, kje je. Medtem, ko nekateri neuspešno promovirajo znanost s komercialnimi podvigi in prevodi v dvomljivo angleščino, se mi lahko pohvalimo, da nas citirajo tudi v tujih revijah. Tema neokorporativizma res ni spektakularna, je pa dovolj pomembna, da nemškojezična znanstvena revija opozori, da jo je v Sloveniji obravnaval "*Casopis za kritiko znanosti*". Droge, hendikepiranost, očetovstvo, toleranca itd. so teoretske teme, ki so bile obravnavane tako, da so dostopne široki strokovni javnosti. Družboslovje in humanistika se pri nas pogosto pritožujeta, da se jih "ne razume". "Ne razume" pa se jih tudi zato, ker sta nerazumljivi. Temeljna naloga teorije je, da komunicira s svojo javnostjo. Če te ni, jo pa mora ustvariti. Tudi literat, naravoslovec in tehnik se morata zanimati za družboslovje in humanistiko, kot je samo po sebi umevno, da naravoslovec lahko bere leposlovje, filozof pa je lahko techno-freak. "Vse, kar je sploh mogoče misliti, je mogoče misliti jasno. Vse, kar je mogoče izreči, je mogoče izreči jasno." /L. Wittgenstein, *Logično filozofski traktat*, 4.116/ Z jasnostjo ne mislimo

poenostavljanja teorije, ampak brisanje žargona, ki deli bralce na posvečene in neposvečene, žargona, ki proizvaja teoretske sekte.

Sredi devetdesetih ima Slovenija priložnost, da se normalizira. Če so se ljudje do zdaj obnašali kot tisti vaščani, ki so po vojni streljali na filmsko platno, ko so tam videli Nemce, je upati, da zdaj jemljejo politike toliko resno kot reklame za pralne praške. Volilna udeležba se je normalizirala. Vročekrvneži, ki še blodijo iz stranke v stranko iščoč svojega odrešitelja, bodo pod nadzorom evropskih standardov političnega obnašanja. Zdaj se lahko teorija glasno vpraša, po kakšnem modelu se bomo normalizirali. Razmišljanja o **socialnem partnerstvu** in **nevladnih organizacijah** niso teoretski prispevek revoluciji ali izrednim razmeram, so premišljanje tranzicije kot normalizacije, kot družbene umiritve, ne da bi precenjevali teoretski domet in omejitve, ne da bi zaupali v utopijo nekonfliktne družbe. Če koga hibrid socialnega partnerstva moti, si bo lahko pomagal s **teorijami incesta**. Če koga nevladne organizacije dolgočasijo z duhom socialnega pragmatizma, naj se ozre na podobe **politične mitologije**.

Normalizacijo si, seveda, vsak predstavlja po svoje. Klasična levica obuja mit socialne države in polne zaposlenosti, desnica posega po neokonzervativnih receptih vsesplošne privatizacije in obnove "vrednot". Socialna država pa je birokratizirana, draga in neučinkovita, zato so ji volivci obrnili hrbet in omogočili neokonzervativno revolucijo, ki pa je poglobila družbeno bedo in socialno anomijo. Sta v procesu normalizacije možni le ti dve alternativni ali pa gre za skrajnosti? Je državo mogoče instrumentalizirati, namesto da nas ona manipulira s svojim socialnoskrbstvenim totalitarizmom? Je državi mogoče predpisati odgovornosti, namesto da v imenu "vrednot" prenaša bremena s proračuna na ramena pavperiziranih družin? Spektakularna teorija na to ne more odgovoriti: enkrat je **spectaculum**, pogled, drugič pa **theoria**, gledanje, je torej nekakšen **patološki narcis**, ki se ukvarja sam s seboj ali pa zaradi sebe. Guy Debord je ponudil teorijo družbe spektakla. *That's another story!*

Darij Zadnikar



SOCIALNO PARTNERSTVO

Socialno partnerstvo – kako naprej?

Socialno partnerstvo se samo razume kot alternativa razrednemu boju in tekmovanju na trgu. Na ravni političnih doktrin je socialno partnerstvo del korporativizma in nasprotje liberalizmu in socializmu. Poskuša se umestiti med obe veliki doktrini in se razglašča za tretjo pot.¹ Namesto antagonističnega nasprotja med delavskim razredom in razredom kapitalistov, ki vodi v neizprosni razredni boj, naj bi se razreda med seboj pomirila in sodelovala za skupni blagor obeh in hkrati v prid celotne družbe. Zato je najvišja vrednota razredni mir oziroma socialni mir, ki tvori temu trezni humus za samorazumevanje delavcev in kapitalistov. Razredni sovražniki ali tekmeci postanejo socialni partnerji, sodelavci na skupnem projektu. V skladu z novo pozicijo v diskurzu delavci postanejo delojemalci, stran kapitala pa zastopajo delodajalci.² Eni in drugi so organizirani v združenja in predstavniki teh združenj so predstavniki dveh glavnih socialnih partnerjev.

Tretji partner je vlada, ki po svojih pristojnostih prenaša dogovore med partnerji v zakonodajni postopek in v z ustavo in zakoni uokvirjen politični sistem. Vlada povezuje parlamentarni sistem, ki je utemeljen na strankah, s sistemom socialnega partnerstva, ki je utemeljen na interesnih združenjih.

Druga povezava med obema sistemoma, ki tvorita dvotirno strukturo³ političnega sistema, poteka s strankami. Socialdemokratske stranke so praviloma tesno povezane s sindikati, libe-

¹ Za tretjo pot so se razglašali fašistični korporativizem, socialistično samoupravljanje v SFRJ, avstrijsko socialno partnerstvo in evrokomunizem. Fašistični korporativizem je miril v dvajsetih letih razdruženja družbene boje, socialistično samoupravljanje je mirilo družbene boje na nacionalni, verski in razredni osnovi v Jugoslaviji, socialno partnerstvo je tišalo nacionalne, verske in razredne boje (ki so Avstrijo pripeljali v državljansko vojno v tridesetih letih), evrokomunizem je skušal pomiriti katoliško-kapitalski blok s socialističnim v Italiji in Španiji. Vsem štirim doktrinam je skupno razumevanje družbene go izhodišča – zgodovinski kompromis

med razredom dela in kapitala, ki je marsikje posredoval tudi kompromise na drugih konflikt-nih točkah.

² *Novo poimenovanje je pomembno zato, da se vsa energija medseboj-nega sovraštva, ki se je nabrala v stoletja traja-jočih ostrih in krvavih političnih bojih, opusti na odlagališču terminov in prepusti drugemu diskurzu, ki jo lahko občasno zato zelo uspešno revitalizira.*

³ *Pojem dvotirne struk-ture je vpeljal in razločno obdelal Stein Rokkan (1966) na primeru Norveške. Rokkan govori o numerični demokraciji, ki pomeni prvi tir, in korporativnem pluraliz-mu, ki pomeni drugega, in utemeljuje temeljno tezo, da glasovi štejejo, vendar viri odločajo. S tem je pokazal na vse-binsko premoč korporati-vnih ustanov in sis-tema odločanja nad strankarsko-parlamen-tarno-demokratsko strukturo.*

⁴ *Neposredno dostopno je tisto, kar je hegemon-sko, vladajoče, za kar že obstajajo vzorci čutenja in interpretacije občutenega. Takšno občuteno je priznано kot dejanski fakt in prava empirija. Ko se govori o empiriji, se pozablja, da gre za vrsto faktov, o katerih obstaja predhodni kon-senz, da so empirija, medtem ko za druge, ki niso v nizu hegemon-ske predstave, velja, da so utopija, teorija, ideologi-*

ralne, krščanske (ljudske), republikanske ipd. pa praviloma z združenji delodajalcev. Združenja uveljavljajo svoje interese tako tudi s strankami, ki pa so v sodobnih razmerah nesposobne, da bi prek strankarsko-parlamentarnega sistema reševale vse nakopičene in urgentne zadeve ekonomske in socialne politike.

Glede razmerja med socialnim partnerstvom in razrednim bojem so se oblikovala različna stališča. Tako npr. Klose trdi, da je socialno partnerstvo nadomestilo razredni boj, Matzner pa meni, da je socialno partnerstvo "oblika premeščanja konflikta – razredni boj za zeleno mizo" (cit. po *Spiegel*, 1978: 7). Razredni boj je inkorporiran v kapitalistični način produkcije, zato ga je mogoče odpraviti samo skupaj s kapitalizmom. Socialno partnerstvo ne odpravlja razrednega boja, kot zase praviloma misli, temveč odpravlja samo svojo percepcijo, ki vidi v razrednem boju zgolj stavke, spopade med delavci in policijo, delavske demonstracije, razbijanje strojev, kaznovanje delavcev od upravljavskih struktur ali lastnikov, skratka nekaj neposredno⁴ dostopnega našim čutilom. Razredni boj ostaja immanentna sestavina kapitalskega načina produkcije in poteka v raznih posredovanjih tudi na politični ravni. Vsaki mediaciji pa ustrežata tudi določena samopercepcija in samorazumevanje. Ena od mediacij razrednega boja je tudi socialno partnerstvo, ki ni zgolj institucija, temveč tudi njej ustrezno celovito razu-mevanje delovanja družbe.

Socialno partnerstvo je zato mogoče v družbah, kjer delavstvo in upravljavci pristajajo in ustvarjajo partnerski konsenz. Delavstvo ni tako nečakano, da bi se mu mudilo v socializem prerazdeljevanja ustvarjenih dobrin. Izkušeno delavstvo ima zavest o tem, da dobrine niso samo ekonomska kategorija in da se bitka ne vodi zgolj o delitvi čutnega materiala, ki ga večinoma pooseblja denar, temveč gre tudi za stabilnost družbe, na kateri je mogoče graditi kakovost življenja. Ima tudi zavest o tem, da spreminjanje družbenih razmer poteka samo tam, kjer se hkrati dogaja tudi samospreminjanje posameznikov, in da je to dolgotrajen proces. Prav tako imajo izkušeni upravniki kapitala zavest o tem, da delo ni samo makroekonomska postavka: plače, temveč, da gre za celovite ljudi, ki delajo in reproducirajo kapital in družbena razmerja, v katerih je kapital-ska produkcija sploh mogoča kot produkcija kakovostnega življenja. Oba družbena pola razumeta sebe in drugi protipol s stališča celotne družbe, razumeta drug drugega kot nujno dopolnilo za lasten obstoj, ne pa šele njegovo odpravo kot pogoj za lasten razcvet.

Socialno partnerstvo ne poteka vedno v vidnih institucionaliziranih formah. Delodajalci enostavno vnaprej upoštevajo pozicijo delavcev in delavci vnaprej upoštevajo pozicijo deloda-jalcev. Za več let se včasih zdi, da je zavest o lastnih različnih pozicijah povsem izginila. Nekateri interpretirajo takšna razdobja

kot utopitev delavstva v svetu kapitala ipd. Isti so praviloma proti sodelovanju med delavstvom in delodajalci, ker so slednji pripravljeni na dogovor le, ko "jim gre za nohte" in je torej njihov interes le v tem, da zmanipulirajo delavce. S stališča moralne forme zavesti in s stališča moralne prakse to nedvomno drži. Toda politični boji nikoli niso potekali po merilih morale! Ohranitev sveta kapitala je v interesu celotne družbe, ne le razreda kapitalistov ali vladajoče elite. To se je v zgodovini delavskih in drugih družbenih bojev moderne dobe kazalo vedno znova. Razni socializmi so bili lahko le obrobni projekti, pripeti na kolo svetovnega kapitalskega sistema, ki so si tu in tam umišljali, da lahko sami preživijo, svet kapitala pa si tu in tam umišlja, da jih lahko razbije z izolacijo.⁵

Socialno partnerstvo je kot alternativa socializmu in liberalizmu, jasno, za obe doktrini sporno.⁶ Prav tako pa je doktrinarno nekompatibilna s pluralizmom⁷. V skladu s pluralizmom se suverenost oblasti kaže v neodvisnosti vlade od interesnih skupin v družbi. Nobena od interesnih skupin naj ne bi imela dostopa do vlade in s tem monopola na predstavnitvo določenih funkcionalnih interesov. Vsi interesi morajo biti podvrženi tekmovanju: tekmujejo za dostop do oblasti in po pravilu naj bi to uspelo le najbolj organiziranim, najmočnejšim, najbolj številnim. Tekmovanje je stalno, ena dobljena bitka ne pomeni za prihodnje bitke nobene prednosti. Zato je za pluralizem nesprejemljivo, da se sindikati in združenja delodajalcev pogovarjajo z vlado mimo parlamenta, ki je institucija splošnega predstavnitva ljudi kot državljanov in tvori jedro države.

Eden od temeljev socialnega partnerstva je ideologija socialnega partnerstva. V grobem to pomeni naslednje: najvišji vrednoti sta socialni mir in stabilnost političnega sistema, ki ju zagotavlja sodelovanje med partnerji. Partnerji drug drugemu priznavajo pogajalsko moč in avtonomijo. Drug drugemu priznavajo moč za uresničitev dogovorov znotraj lastnih vrst, kar pomeni, da je stopnja centralizacije v organizacijah zelo visoka, prav tako pa je visoka stopnja koncentracije. Dogovori na vrhu so lahko preverjeni po demokratični proceduri ali vsiljeni članstvu z avtoriteto vodstva.

K ideologiji socialnega partnerstva sodi tudi nepriznavanje osnih ideologemov pluralizma in vulgarnega marksizma: tekmovanja med skupinami in nepomirljivega boja med razredi. Namesto tekmovanja in razrednega boja socialno partnerstvo ponuja sodelovanje, oblikovanje skupnega interesa med družbenimi skupinami, ki imajo indentiteto in zavest o skupnem interesu toliko razvito, da so organizirane in da nastopajo kot pomembni politični dejavniki.

Ideologija socialnega partnerstva ne nasprotuje ideologiji demokracije, temveč gre mimo nje. Dopolnjuje jo tam, kjer

ja, prikazni ipd., to je nefakt.

⁵ *Od tu lahko socializem na Slovenskem razumemo kot strategijo pospešenega pripenjanja na zahodno ekonomijo, nikakor ne po njegovi lastni samopercepciji, temveč toliko bolj po njegovih dejanskih učinkih in s stališča interpretacije zgodenega.*

⁶ *Isto stališče se prevaja tudi v pravno formo. Pravniki zavračajo socialno partnerstvo zato, ker ni ustavno in praviloma niti z zakoni regulirano. In tudi biti ne more, saj je pravno mogoče regulirati samo razmerja, ki so mišljiva znotraj koncepta liberalne države.*

⁷ *Ko govorimo o pluralizmu, govorimo o hegemonski percepciji ameriškega tipa in ne o raznih vrstah koncepcij pluralizmov, od katerih so nekateri (npr. socialni pluralizem) korporativizmu zelo blizu in vključujejo socialno partnerstvo kot eno svojih legitimnih oblik posredovanja interesov in samorazumevanja družbenih skupin (prim. Pelinka, 1981; Beyme, 1974).*

⁸ O kapitalistični državi in njeni navezavi države v kapitalizmu na kapital je potekala ostra diskusija v šestdesetih in sredi sedemdesetih let: Connell, **Private Power and American Democracy**; Domhoff, **Who Rules America?**; Miliband, **The State in Capitalist Society**; Poulantzas, **The Problem of Capitalist State**; Offe, **Razredna vladavina in politični sistem** idr. dela.

⁹ Podrobneje o tem glej v tej številki **Časopisa za kritiko znanosti**, "Socialno partnerstvo v Avstriji".

ideologija demokracije ne more zagotoviti učinkovitega delovanja političnega sistema, to pa je najbolj izrazito ravno v politiki (ali trga) delovne sile (plače in cene, zaščita pri delu, delovne razmere ipd.) in socialni politiki.

V kapitalistični državi je stran kapitala strukturno privilegirana,⁸ poleg tega pa ima tudi empirično preverljivo boljše in tesnejše stike z državnim aparatom. O uvedbi socialnega partnerstva je mogoče govoriti s priznanjem sindikatov kot relevantnega partnerja v pogajanjih z delodajalci ali vlado. Seveda pa je akt priznanja dejansko akt vzajemnega priznanja: tudi sindikati so morali priznati stran kapitala za pogajanja zmožno in vredno stran, prav tako pa tudi vladno stran za arbitra in delavstvu naklonjenega pogajalskega partnerja, v nekaterih primerih pa celo kot predstavnika kapitalske strani.

V nekaterih državah se je akt priznanja zgodil s sklenitvijo formalnega socialnega pakta, drugje je bil socialni pakt sklenjen bolj zavito (npr. s pripustitvijo socialdemokracije v vlado, s podpisom nekega dogovora o plačah ipd.). V tem smislu lahko govorimo o dveh tipih socialnega partnerstva:

- stalna oblika, naravnana na dolgi rok z razvitimi institucijami in vzorci medsebojnega komuniciranja med socialnimi partnerji, in
- kratkoročen tip, naravnana na rešitev določene ekonomske ali širše družbene krize z nekim dogovorom med socialnimi partnerji, ki pa odmore skupaj s prebroditvijo krize.

Prvi primer socialnega partnerstva razvija Avstrija, ki je pojavu celo dala ime (*Sozialpartnerschaft*)⁹, močno je razvito na Nizozemskem in v Skandinaviji. Drugi tip se je uveljavil kot eden od mehanizmov za ustavljanje galopirajoče inflacije zlasti v Mehiki in Izraelu.

Jedro avstrijskega modela socialnega partnerstva je Paritetna komisija s tremi pododbori (za cene, plače in od leta 1992 za mednarodna vprašanja) in svetom za gospodarska in socialna vprašanja. Socialno partnerstvo je utemeljeno na obveznem članstvu v delavski, kmetijski in gospodarski zbornici in na prepletanju interesnih združenj s strankami. V socialnem partnerstvu sodelujejo še sindikati. Združenja so centralizirana, za njih velja koncentracija predstavljenih interesov in imajo monopol na predstavništvo. Demokratičnost v združenjih je šibka, tako da imajo vodstva veliko moč. Posebno mesto imajo izvedenci in njihovi odnosi do političnega odločanja.

Izrael in Mehika sta primer socialnega partnerstva, ki je bilo vzpostavljeno s socialnim sporazumom, katerega osnovni cilj je bil znižanje galopirajoče inflacije. V Izraelu je vlada poskusila znižati inflacijo s tripartitnim trimesečnim sporazumom (*package deal*) o zamrznitvi cen in plač s sindikati in z delodajalci ob koncu leta 1984. Sporazum je rodil sadove, vendar se je

izkazalo, da brez zmanjšanja proračuna in dolgoročnega tripartitnega dogovora o rasti cen in plač dolgoročnega uspeha ne bo. Zvrstili so se še trije dogovori, ki niso zmogli nadzirati rasti cen. Sredi leta 1985 je vlada razglasila in začela izvajati stabilizacijski program, za katerega ni iskala predhodnega soglasja pri dotedanjih partnerjih. Po štirinajstih dneh je podpisala sporazum o plačah s predstavniki sindikatov in delodajalcev, da bi umirila demonstracije in stavke (Bruno, Piterman: 1987, 8). Inflacija se je v kratkem bistveno zmanjšala, uspeh pa ni bil večji, ker niti delavci niti podjetniki niso verjeli, da bodo cene mirovale in so zato postavili dvig nominalne plače v dogovoru leta 1986 na zelo visoko raven. Primer Izraela kaže, da zaupanje med tremi vitalnimi udeleženci ni na ravni socialnega partnerstva, in to jih vodi v vedno nove pakete, ki pa so vsi v naprej obsojeni na neuspeh.¹⁰

V Mehiki so decembra 1987 vlada, sindikati, farmarji in delodajalci podpisali sporazum z naslovom Ekonomski solidarnostni pakt (*Pacto de Solidaridad la Estabilid Economica*). Glavna heterodokсна sestavina programa za zbijanje inflacije je po Voljčevem (1990: 32) mnenju dogovor med vlado in posameznimi združenji, ki zastopajo vitalne sektorje gospodarstva, glede implementacije politike dohodka. Delavska stran se je sprijaznila z zmernostjo pri zahtevah po dvigu plač, poslovneži so sprejeli odpiranje gospodarstva in nadzor nad cenami, vlada pa je sprejela znižanje proračuna. Mehika je bila ena najuspešnejših pri zniževanju inflacije prav po zaslugi zaupanja med socialnimi partnerji.

V začetku osemdesetih letih so s pohodom reganizma in tečarizma socialnemu partnerstvu mnogi napovedovali konec.¹¹ Dejansko pa je že sredi devetdesetih, zlasti pa v začetku devetdesetih let ponovno zacvetelo. Zahodne demokracije so se znašle pred navalom poceni delovne sile z Bližnjega in Daljnega vzhoda, neposredno v obliki migracij in posredno s ponudbo blaga po bistveno nižjih cenah. Nizke cene blaga in delovne sile z Vzhoda vsebujejo socialna razmerja, v katerih delavci niso zaščiteni, imajo nizke potrebe, niso organizirani itd. S prodorom poceni blaga se najeda tudi družbene pridobitve na Zahodu, predvsem socialni standardi. Po drugi strani na Evropo pritiska Mednarodni monetarni fond s politiko neoliberalizma, ki se sklada s prvo napetostjo. Države Evrope so te težnje začutile kot pritisk na njihovo identiteto kot evropskih držav. V obrambi pred temi pritiski so ponovno mobilizirale vse vitalne družbene sile, torej v prvi vrsti delavska in delodajalska združenja.

Po razpadu socialističnih sistemov se je v novonastalih državah razgradil tudi sistem vodenja socialne in ekonomske politike. V vseh teh državah so najkasneje v treh letih že

¹⁰ Patrick Minford (1986: 403) ugotavlja, da se je od leta 1975 v Izraelu zvrstilo že več dogovorov. Po njegovi oceni je v Izraelu tako, kot je bilo v Italiji, kjer so vlade odhajale in prihajale, Izrael pa je razdiral in uvajal nove stabilizacijske dogovore in programe.

¹¹ Med številnimi deli naj navedemo samo naslednje: Peter Gerlich, E. Grande in W. Mueller (ur.), **Sozialpartnerschaft in der Krise**, Boehrlau, Dunaj, Koelen, Graz, 1985.

ustanovili posebne tripartitne organe, v katerih se o politiki plač, socialni politiki in nekaterih vprašanih ekonomske politike pogovarjajo in usklajujejo medsebojna stališča predstavniki delavcev, delodajalcev in vlade. Novonastali sistemi znotraj svojih okvirov razvijajo tudi socialno partnerstvo.

SOCIALNO PARTNERSTVO V SLOVENIJI

Zavest socialnega partnerstva se je na Slovenskem razvijala od šestdesetih let naprej v tedaj hegemonskih formah, operacionaliziranih v socialističnem žargonu. Prve prepoznavne oblike pa so bile uvedene v sedemdesetih letih, ko sta celo Ustava SFRJ in Ustava SRS opredelili družbene dogovore in samoupravne sporazume. Šlo je za socialno partnerstvo samoupravnega tipa, v katerem so bile vloge med nosilci (zgolj s stališča zahodne prakse) zabrisane.

Razmere za socialno partnerstvo zahodnega tipa so se začele zarisovati v začetku devetdesetih let. Z uvajanjem privatizacije je potekalo tudi ukinjanje participacije delavcev v delavskih svetih. Nekaj časa je bil položaj nepregleden in neurejen: v nekaterih podjetjih je bila družbena lastnina, pa ni bilo delavskih svetov, nekje je bila mešana ali zasebna lastnina, pa so delavske svete ohranili ipd. Samoupravljanje se je razgrajevalo, zaposleni pa niso imeli novih mehanizmov za soodločanje v podjetjih in zavodih.

Vojna za lastnino in novonastalo podjetništvo je vnesla v predstave o družbenem miru močan dvom, kaže pa, da bodo v razmerah stabilnosti šolani delavci in menedžerji ustvarili hierarhijo vrednot, v katerih bo tudi mesto za revolveraše, *free riderje*, hitre obogatitve, moralno dvomljive poslovne poteze ipd., vendar ne na njenem vrhu, kot je bilo to v letih 1991-94, temveč na obrobju družbenega sistema.

Druga pomembna značilnost, ki je prispevala k razmisleku o institucionalizaciji socialnega partnerstva v novi obliki, je bil čedalje močnejši občutek, da "vlada vodi svojo gospodarsko politiko brez posluha za tegobe delavcev" (Jožica Puhar). Vlada je namreč doživljala močan odpor sindikatov, ni pa se z njimi posvetovala pri pripravi ukrepov. Položaj je postal neobvladljiv. Sindikati so grozili s splošno stavko, ki bi bila čisto mogoča glede na naraščanje nezadovoljstva med delavci zaradi naraščanja brezposelnosti, zniževanja plač in nejasne perspektive.

V Sloveniji je bilo začetno obdobje gradnje identitet socialnih partnerjev dolgo tri leta. Vlada ob vzpostavitvi strankarske demokracije ni bila dovolj trdna, da bi jo sindikati in gospodarska zbornica lahko priznali za partnerja v dogovorih. Poleg tega je vodila gasilsko gospodarsko politiko v razmerah izgube

tržišč, ob denacionalizaciji, lastninjenju, povečevanju števila nezaposlenih in v razmerah spreminjanja form političnega delovanja. Gospodarski zbornici Slovenije nekateri niso zaupali, ker ni bila utemeljena na podjetjih privatne lastnine in češ da je leglo rdečih direktorjev.

Po institucionalni strani se je izkušnja socialnega partnerstva začela graditi že leta 1990. Tedaj je bil v okviru Ministrstva za delo, kmalu po ustanovitvi prve vlade po strankarskih volitvah, ustanovljen Svet za zaposlovanje, v katerem so bili zastopani predstavniki ministrstva, zbornice in sindikatov. Vlada se za njegove sklepe ni menila in sveta ni upoštevala. Bil pa je to zametek tripartitnega dogovarjanja v novi slovenski državi. Na tej osnovi so se oblikovale zahteve, da se vzpostavi tripartitni organ, ki bo združeval predstavnike vlade (ne le ministrstva za delo), predstavnike sindikatov in predstavnike delodajalcev. Na tem organu naj bi razpravljali o vseh pomembnih zadevah gospodarske in socialne politike. Še med prvo vlado je bila dana formalna pobuda, da se tak svet ustanovi. Vlada je ime-novala delovno skupino, ta je gradivo pripravila, vendar je vlada odločanje o tem zamrznila zaradi drugih prednostnih nalog (osamosvajanje). Tedaj je vlada vztrajala pri stališču, da tripartitni organ ne sme biti institucionaliziran. Zanimanje vlade je bilo tedaj vezano predvsem na obvladovanje rasti plač in na zmanjšanje inflacije. Velimir Bole je jeseni 1991 predlagal, da se oblikuje socialni pakt po vzoru Mehike in Izraela, katerega cilj bi bil znižanje inflacije.¹² Po njegovem predlogu naj bi se sindikati zavezali, da ne bodo stopnjevali zahtev za povečanje plač v skladu z indeksiranimi pogodbami, temveč da bodo pristali na vnaprej zadana nominalna povišanja, ki bodo manjša od rasti cen. Koeficient indeksacije bi bil tako manjši od ena. Vlada naj bi se zavezala, da bo oklestila proračun, obvladovala plače javnega sektorja, zadrževala cene izdelkov javnega sektorja, da bo tečaj drsel v skladu z dogovorjeno politiko ipd. Delodajalci bi morali pristati na dogovorjena pra-vila spreminjanja cen proizvodov. Po Boletovi oceni bi bilo tak sporazum mogoče skleniti za kratko obdobje v več fazah, kot je bil to primer v Mehiki in Izraelu.

Pri analizi konkretnih razmerij v Sloveniji pa Bole (1991: 34) ugotavlja, da ne obstaja organizacija delodajalcev, ki bi neposredno nadzorovala ustrezne cene proizvodov. Le država je imela tedaj možnosti neposrednega nadzora nad cenami. Zato je predlagal, da se pri sklepanju dogovora upoštevajo predvsem sindikati in država. Od podjetij in sektorjev pa bi v sklepanje dogovora uvrstili le tista, ki so v monopolnem polo-žaju: predvsem kmetijstvo, večji del prehranske industrije, črno metalurgijo in proizvodnjo naftnih derivatov. Bole je podal tudi predlog kvantifikacij okvirnega porasta cen in plač in

¹² Bole opozarja, da je inflacija v oktobru znašala že 20% mesečno; ravno pri tej stopnji je inflacija leta 1989 v Jugoslaviji ušla z vajeti.

¹³ *Na predlog Zveze sindikatov Slovenije so bila v 27. točki IX. amandmaja k ustavi SRS leta 1989 sprejeta določila, ki so omogočila sindikalni pluralizem in so opredelila sindikate kot neodvisne delavske organizacije. To je bila osnova za ustanavljanje novih sindikatov in za odliv članstva iz do tedaj edinega sindikata.*

¹⁴ *Ideologija pluralizma se je na Slovenskem v osemdesetih letih najprej izrazila na sindikalnem terenu. Prevladalo je mnenje, da bi sindikalni pluralizem izboljšal zaščito delavcev in stopil na čelo stavk. Ta ideologija se je napajala pri izkustvu poljske Solidarnosti, ki ji je uspelo kot sindikatu popolnoma preobraziti politično družbo.*

reakcij nanje, če bi jih presegli. Izdelal je osnutek stabilizacijskega programa, katerega osnovni cilj je bil zmanjšanje inflacije. Vlada in gospodarska zbornica sta se za njegov predlog zanimali, vendar jima kaj več tedaj ni uspelo storiti. Bole je namreč predlagal hitro ukrepanje: vpeljavo dogovora in na tem utemeljene politike zniževanja inflacije že v zadnjem četrtletju 1991.

Težave, ki so tedaj preprečevale sklenitev trdnejšega sporazuma in institucionalizacijo socialnega partnerstva, so bile na strukturni ravni: šibka vlada, nemočni sindikati in nepriznavanje gospodarske zbornice.

Peterletova vlada je na eni strani zasedla položaj s pomanjkljivo samozavestjo, ki je bila upravičeno utemeljena na neizkušeni, na drugi pa z velikanskim projektom ideološkega, političnega, gospodarskega in lastninskega preustroja Slovenije in deloma tudi Jugoslavije. V razmerah razpadanja socializma vlada ni gojila simpatij do sindikatov, ki so bili obravnavani kot ostali na socializma, in jih tudi ni vključevala v odločanje o vodenju ekonomske in socialne politike. Podobno je bilo njeno stališče do gospodarske zbornice. Vlada je bila šibka ne le zaradi neizkušeni, temveč tudi zaradi prevelikega števila raznovrstnih strank, ki so se v njej zgnetle. Bila je nestabilna in nepredvidljiva, ker so se razmerja sil v vladnih vrstah hitro spreminjala. Takšna vlada pa je bila neprimerna pogajalka in neprimerno jamstvo za uresničevanje sporazuma med socialnimi partnerji.

Sindikati so zaradi reorganizacije izgubili članstvo.¹³ Dve leti so se ukvarjali s ponovnim vpisovanjem članov. V času tega procesa je bilo popolnoma nejasno, kolikšna je moč katerega od sindikatov. Poleg tega so bili na udaru t.i. delavski privilegiji iz socializma, kot so npr. monopol na delovno mesto in pravica do zaposlitve, samoupravljanje itd. Sindikat si je v razmerah, ko se je bojeval za eksistenco, težko privoščil obrambo "delavskih privilegijev", saj bi s tem tvegala konflikt z nanovo organizirano politično družbo. V takšnih razmerah se je namesto števila članov kot merilo moči uveljavilo ideološko merilo – sindikat, ki je bolj udrihal po socializmu in starem režimu, je več veljal in se več pojavljal v javnosti, pri oblasteh pa je njegova beseda več zalegla. V takšnih razmerah boja za članstvo se je sindikalni pluralizem¹⁴ pokazal kot boj med ideologijami. Boj za pluralizem namesto enotnosti je toliko ošibil pozicije sindikata, da so postali nezanesljivi in zato nezanimivi za pogajanja tako s stališča vlade kot s stališča gospodarske zbornice. Vlada je poskušala vnesti preglednost v sindikalnih vrstah z zakonom o reprezentativnosti sindikatov. Ideja zakona je bila, da bi zmanjšali število sindikatov in jih prisilili k večji koncentraciji. Ko je zakon prišel v skupščino, so prevladala strankarska merila in namesto visokega praga za pridobitev reprezentativnosti so bila sprejeta merila, ki so dejansko vsem

sindikatom omogočila pridobitev statusa reprezentativnosti.

Merila so naslednja:

- demokratičnost,
- najmanj šestmesečno neprekinjeno delovanje,
- neodvisnost od državnih organov in delodajalcev,
- financiranje pretežno iz članarine in lastnih virov,
- določeno število članov (za zveze in konfederacije najmaj 10% delavcev iz posamezne panoge, za panoge, poklice ali občine pa 15% članov).

Na osnovi teh meril je Ministrstvo za delo, socialne zadeve in družino izdalo odločbo o reprezentativnosti 19 sindikatom.

Gospodarska zbornica je bila organizirana na obveznem članstvu in je predstavljala organizacijo podjetnikov in podjetij. Vendar pa ji novi oblastniki tega statusa niso hoteli priznati, ker naj bi bila ekspozitura nekdanjega režima in levih sil. Podobno stališče so zagovarjali tudi v nekaterih glasnih sindikatih. Po drugi strani podjetja niso kontrolirala cen, temveč je to večinoma delala vlada, tako da zbornica v socialnem partnerstvu ni imela možnosti nastopiti z neko družbeno močjo, o kateri bi se lahko pogajala in jo nadzorovala v zameno za nadzor nad močjo drugih dveh partnerjev.

Tako nobeden od potencialnih socialnih partnerjev ni imel potrebne identitete za to, da bi se lahko razmerja socialnega partnerstva začela vzpostavljati. Postopno, zlasti po volitvah 1992, se je sistem ustalil. Vlada se je utrdila, sindikati so se konsolidirali in prešteli, zbornica je pridobila potrebno legitimnost. Proces socialnega partnerstva se je začel hkrati z utrjevanjem in s čiščenjem vlog teh treh glavnih partnerjev.

Nova delovna skupina, ki so jo oblikovali vlada, sindikati in delodajalci, se je konstituirala šele v začetku leta 1994. K temu je odločilno prispevala ustanovitev Združenja delodajalcev Slovenije, februarja 1994. Delovna skupina je pripravila dogovor o politiki plač, ob tem pa tudi predlog za ustanovitev tripartitnega organa, najvišje institucije socialnega partnerstva.

Ustanovitev tripartitnega organa je bila tudi rezultat spoznanja (ki je temeljilo na izkušnjah pri sklepanju kolektivnih pogodb), da bi bilo treba sodelovanje med partnerji institucionalizirati, ne pa prepustiti občutljivosti sindikatov, da vedno znova izsilijo dogovore, ko je položaj že nevzdržen in ko že načenja stabilnost ekonomske politike in ogroža socialni mir.

Najpomembnejši pobudniki za vzpostavitev tripartitnega organa so bili sindikati, zlasti največji med njimi, Ministrstvo za delo, socialne zadeve in družino in na koncu Združenje delodajalcev Slovenije. Zbornica in vlada sta pri tem stali ob strani, vendar sta v ključnem trenutku podprli njegovo ustanovitev.

Tripartitni organ Ekonomsko-socialni svet je bil oblikovan na temelju dogovora o politiki plač v gospodarstvu za leto

1994. Dogovor je bil sklenjen aprila 1994, podpisali pa so ga premier Janez Drnovšek za vlado, za delodajalce predsedniki Obrtne zbornice, Gospodarske zbornice in Združenja delodajalcev Slovenije, za delojemalce pa predsedniki šestih največjih reprezentativnih sindikatov. Dogovor o politiki plač naj bi bil separat socialnega sporazuma, do katerega naj bi se podpisniki dokopali še leta 1994. V prvem delu dogovor določa rast plač v letu 1994 in metodologijo za njeno preverjanje.

Pod točko devet pa podpisniki ustanavljajo Ekonomsko-socialni svet. S pravniškega stališča je takšno ravnanje milo rečeno sporno, saj je svet močnejša institucija od dogovora o politiki plač za eno leto. Po drugi strani pa je stvar zelo enostavna: vlada ni hotela pristati na ustanovitev tripartitnega organa, zato so sindikati pogojevali podpis dogovora o plačah s podpisom dogovora o ustanovitvi tripartitnega organa. Z vezano trgovino je dogovor o plačah prinesel oboje. Na prvem mestu podpisanega akta stoji interes vlade, na drugem, če hočete v dodatku, pa interes sindikatov in nekoliko tudi delodajalcev.

S tem dogovorom o plačah je vlada pristala na skupen organ, v katerem bo kot sogovornike priznala predstavnike delodajalcev in predstavnike sindikatov. To je dejansko socialni sporazum. Vsi trije partnerji so s tem podpisali izjavo o vzajemnem medsebojnem priznavanju in pripravljenosti, da se o vprašanih iz ekonomske in socialne politike dogovarjajo in sporazumevajo. Sprejeli so skupen vzorec političnega vedenja in reševanja problemov, ki je povsem drugačen od tistega, ki so ga reproducirali v letih 1990-93.

Kljub temu da je bil socialni sporazum že dosežen, so se partnerji dogovorili, da bodo pripravili še akt, ki bo eksplicitno nosil naslov Socialni sporazum, sprejet pa naj bi bil do konca leta 1994.

Dogovor določa, da vsak partner v ESS imenuje pet članov. Sindikati in delodajalci so imenovali svoje vrhove, predsednike organizacij, medtem ko je vlada imenovala podpredsednika, ministra za ekonomske odnose in razvoj, ministrico za delo, družino in socialne zadeve, svetovalca vlade za ekonomske odnose, sekretarko v Ministrstvu za finance in predstavnika Zavoda za makroekonomske analize in razvoj.

Svet je sprejel tudi pravila delovanja. Kot temeljna področja si je določil socialni sporazum, socialne pravice, zaposlovanje, delovna razmerja, kolektivno dogovarjanje, cene in davke, pravno varnost, sodelovanje z ustreznimi mednarodnimi organizacijami, skratka vse, kar sodi v ekonomsko-socialne zadeve. Med pristojnostmi sveta so poleg tega, da o problemih razpravlja, tudi naslednje: sodeluje pri pripravi zakonodaje, oblikuje stališča o proračunskem memorandumu in državnem proračunu in oblikuje stališča o gradivih, osnutkih in uredbah, odrebah in zakonih.

Pravila predvidevajo, da bo imel ESS svojega profesionalnega sekretarja in strokovno službo ESS, financiranje pa ureja vlada. Morebitne delovne skupine, ki jih bo ustanovil ESS, bodo krili vsi partnerji do ene tretjine.

Pravila določajo, da seje ESS niso odprte za javnost. To načelo je v nasprotju z načelom javnosti, na katerem slonijo vse sodobne demokracije. Je pa v skladu z učinkovitostjo, saj odkriti pogovori med socialnimi partnerji niso mogoči pred očmi predstavnikov javnosti. Slednji mimogrede zakuhajo afero iz stališč, ki so bila izrečena, vendar pri sklepanju dogovora niso dobila večine in so za delovanje organa povsem nepomembna in obrobna. Javno je praviloma lahko le delo tistih organov (kar velja praviloma za načelo javnosti v demokracijah), pri katerih do dejanskih odločitev in vsebinskih razprav prihaja v predhodnih neformalnih srečanjih.

KAKO NAPREJ?

Ekonomsko-socialni svet je že imel več sej in pokazale so se prve slabosti in težave. Glede na to, da sodelujejo s strani dveh partnerjev "špic" funkcionarji, v imenu vlade pa ne, je svet nekoliko neuravnotežen. Še zlasti so bili problemi pri praktičnem delovanju, saj podpredsednika vlade velikokrat ni bilo na seje sveta, kar je vladni strani zbijalo kredibilnost, pri drugih dveh partnerjih pa vzbujalo dvom v resno pripravljenost vlade na sodelovanje. Vladna stran je resno omajala medsebojno zaupanje, ko je brez razprave na ESS predlagala državnemu zboru spremembe zakona o soupravljanju. Državni zbor je predlog vlade zavrnil in s tem tudi implicitno dal vladi vedeti, da mora predhodno uskladiti (ali vsaj upoštevati) stališča delodajalcev in sindikatov s svojo vizijo.

V prihodnje bi morali doseči, da bo vladna stran prihajala na seje s pooblastilom, tako da bodo dogovori dejansko obvezovali vlado in upravljali njeno ravnanje v razmerju do parlamenta o zadevah, za katere je pristojen ESS.

Na zasedanjih se je pokazala težava tudi na strani sindikatov. S pluralizmom sindikatov in s faktičnim razmnoževanjem smo dobili tudi sindikat, ki gradi identiteto na pluralizmu, kar je za utrjevanje socialnega partnerstva izrazito kontraproduktivno. Obstoj več sindikatov se da preseči tako, da se ustanovi krovna koordinacija, ki je dejansko nadomestek centralnega organa enotne organizacije. Posamezni sindikati lahko prek centrale uveljavijo svoje delne cilje, ki jih mogočno podpre vsenacionalna zveza in sodeluje pri določanju skupnega okvira sodelovanja z vlado in delodajalci. V takšni zvezi se moč posamičnih sindikatov ponderira: večji so veliko močnejši kakor kot posamično,

¹⁵ *Boj med največjim sindikatom – Zvezo slobodnih sindikatov – in najglasnejšim sindikatom, to je Neodvisnost – Konfederacija novih sindikatov, se je izrazito zaostрил pri vprašanju prenosa lastnine socialističnih sindikatov v nove razmere. Najglasnejši sindikat je največjemu celo očital sodelovanje z delodajalci, ta pa je javnosti sporočil, da je članov v Neodvisnosti – Konfederaciji novih sindikatov namesto 162.000 le 25.401, kar se da sklepati tudi iz ključa za sklic kongresa tega sindikata.*

manjši pa so tudi močnejši, vendar so v odnosu do drugih sindikatov šibkejši, ker se ob njih utišajo in nimajo več možnosti igrati nacionalnih, to je predvsem političnih melodij. Med sindikati na Slovenskem divja spor o pristopu do politike: najbolj množičen sindikat je zainteresiran za socialno partnerstvo z vsem, kar prinaša s sabo, saj bi si v takšnih razmerah še okrepil moč, hkrati s tem pa bi narasla moč vsem sindikatom. Drugi številčno najmočnejši sindikat pa gradi na tekmovanju z večjim bratom in tako namesto vrednot socialnega partnerstva že v vrstah sindikatov vnaša prvine pluralistične ideologije.¹⁵

Takšno ravnanje v načelu ni slabo, slabo je s stališča enotnosti sindikatov in njihove pogajalske moči do vlade in delodajalcev. Ker niso enotni in se prepirajo med seboj, dogovor med vlado in delodajalci enostavno ni mogoč ali pa do njega pride po mukotrpnih obtoževanjih in prerekanjih. Takšno ravnanje ni v prid gradnji odnosov socialnega partnerstva.

Na strani sindikatov bi zato morali doseči poenotenje preden pride do seje sveta, tako da bi le-ti nastopili z enotnim stališčem kot en partner. Nesprejemljivo je, da bi se ESS še razširil, saj že dosedanja številčnost komaj omogoča njegovo učinkovito delo.

Podobna nesoglasja so prihajala na dan tudi na strani delodajalcev, tako da bi tudi ta partner moral uskladiti stališča pred zasedanjem ESS.

Ekonomsko-socialni svet glede na zasedbo obravnava preveč obrobne in nedodelane zadeve. Zato bi bilo nujno razvejati delo sveta na komisije ali pododbore, ki bi pripravili usklajeno gradivo za delo sveta. Nesprejemljivo je, da "špic" funkcionarji izgubljajo čas na sejah z osnutki raznih dogovorov in pravil ter poslušajo mnenja o posamičnih težavah in pogledih tega ali onega predstavnika združenja ali vlade.

Za glavno nalogo si je ESS postavil izdelavo socialnega sporazuma za leto 1995. Na mizi so se pojavili predlogi, ki so že bili deloma usklajeni decembra 1993 in ki so bili pripravljene za leto 1994. Udeleženci se niso niti toliko potrudili, da bi na besedilu popravili letnico, črtali zakone, ki so že bili sprejeti, in opustili besedilo, ki govori o ustanovitvi ESS, ki že deluje. Vlada je pripravila predlog, v katerem niti z besedo ne omenja ESS, glavni namen sporazuma pa vidi v tem, da bi sindikati in delodajalci podprli vladno politiko. Vlada s tem predlogom sporazuma priznava, da je bil ESS izsiljen, in zato se trudi vrniti stanje na raven pred april 1994, torej pred ustanovitev ESS. Predlog delodajalcev izhaja iz dosedanjega delovanja ESS in poskuša spraviti v sporazum naslednje pomembne korake za krepitev tega organa in s tem socialnega partnerstva.

Socialni sporazum za leto 1995 mora v prvi vrsti vzpostaviti razmere, v katerih bo krepitev zaupanja med socialnimi part-

nerji in s tem v delo Ekonomsko-socialnega sveta sploh mogoča. V najkrajšem času je treba socialnemu sporazumu vzeti ideološki naboj tako, da se čimprej sprejme. Sicer se bodo podaljševale razmere, v katerih socialni sporazum deluje le kot grožnja – namreč, zdaj zbornica zdaj sindikati razglašajo, da ne bodo podpisali socialnega sporazuma, če ne bo ugodeno eni od njihovih zahtev. Zdi se, da zaenkrat nobenemu od partnerjev ne ustreza, da bi do podpisa sporazuma prišlo. Podpis tega sporazuma pa je gotovo zelo pomemben člen v nadaljnji graditvi sistema socialnega partnerstva v Sloveniji.

Igor Lukšič, doktor politologije, docent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Avtor knjige *Liberalizem versus korporativizem* (1994).

VIRI IN LITERATURA

- ARTSTEIN in SUSSMAN (1990): **Wage policy during disinflation: The Israeli stabilization program of 1985**, *Bank of Israel Economic Review*.
- BOLE, Velimir (1991): **Ponudbeni udar in indeksacija**, EIPF, *Gospodarska gibanja*, št. 221, oktober.
- BOWLER, Shaun (1987): "Corporatism and the "Privileged Position" of Business", v: **West European Politics**, let. 10, št. 2.
- BRUNO, Michael (1986): "Sharp disinflation strategy: Israel 1985", v: **Economic Policy**, april.
- BRUNO, Michel in PITERMAN, Sylvia (1987): "Israel's Stabilization: A Two-Year Review." Referat na konferenci o stabilizaciji inflacije: Izkušnje Izraela, Argentine, Brazilije, Bolivije in Mehike. Toledo, Španija, junij.
- DAHL, Robert in Lindbloom, C. E. (1976): **Politics, Economics, and Welfare**, University of Chicago Press, Chicago.
- VOJČIČ, Marko (1990): **Toward stabilization and growth? The recent experience of Mexico**, World Bank (preliminary draft, neobjavljeno).
- LINDBLOOM, C. E. (1977): **Politics and Markets**, Basic Books, New York.
- LUKŠIČ, Igor (1994): **Liberalizem versus korporativizem**, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- MARIN, Bernd (1983): "Organizing Interests by Interest Organizations", v: **International Political Science Review**, let. 4, št. 2.
- MINFORD, Patrick (1986): "Discussion", *Economic Policy*, april. Pravila delovanja Ekonomsko-socialnega sveta, avgust 1994.
- Dogovor o politiki plač v gospodarstvu za leto 1994, 25.4.1994.
- PELINKA, Anton (1981): **Modellfall Oesterreich? Moeglichkeiten und Grenzen der Sozialpartnerschaft**, Wilhelm Braumueller, Universitas-Verlagsbuchhandlung, Dunaj.
- ROKKAN, Stein (1966): "Numerical democracy and corporate pluralism", v: Robert Dahl (ur.): **Government and Oppositions in Western Democracies**, Yale University Press, New Haven, 1966.

- ROTHSTEIN, Bo (1987): "Corporatism and Reformism: The Social Democratic Institutionalization of Class Conflict" v: **Acta Sociologica**, let. 30, št. 3-4.
- Socialni sporazum za leto 1994 (predlog), 20. 12. 1993 in 22. 12. 1993 (popravljen verzija). Pripravila tripartitna pogajalska skupina za pripravo socialnega sporazuma.
- Socialni sporazum, skupne podlage za pogajanja, 10. 3. 1994 (predlog skupine sindikatov).
- Socialni sporazum za leto 1995, Koncept pristopa k vsebinski opredelitvi socialnega sporazuma za leto 1995. Združenje delodajalcev Slovenije, 6. 10. 1994.
- Sozialpartnerschaft, Vereinbarung zwischen der Bundeskammer der gewerblichen Wirtschaft, der Bundeskammer fuer Arbeit und Angestellte, dem Österreichischen Gewerkschaftsbund und der Präsidentenkonferenz der Landwirtschaftskammern Österreichs, Dunaj, 23. 11. 1992.
- SPIEGEL, Peter (1987): **Die grossen fünf der österreichischen Gesellschaft. Eine Analyse der Grundsatzprogramme der Sozialpartnerverbände Österreichs**, VWGÖ, Dunaj.
- STANOJEVIĆ, Miroslav (1994): **Neokorporativizem in sindikalni pluralizem**. (neobjavljeno)
- Intervjuji v okviru raziskave Reševanje konfliktov na način socialnega partnerstva v Sloveniji in Češki in Slovaški Republiki, Center za politološke raziskave, IDV, FDV, Univerza v Ljubljani.

Socialno partnerstvo v Avstriji

Avstrija je paradigma socialnega partnerstva¹

Korenine socialnega partnerstva v Avstriji segajo v obdobje, ko se je v vodilnih evropskih državah razcvetela industrializacija, v Avstriji pa zanjo ni bilo pravega posluha. Nekateri zato govorijo o zakasnitvi industrializacije in kapitalizma, pri čemer pozabijo povedati, da jemljejo kriterij iz vzorca, ki ga je postavila vladajoča misel. Dejansko je Avstrija ubrala drugačno pot industrializacije in ta njena izbira je bila kronana z oblikovanjem socialnega partnerstva, ki je postal pojem. Tudi zato sta bila tako ekonomski kot politični liberalizem v Avstriji zelo šibka. Po drugi strani pa sta bili močni dve množični gibanji, usmerjeni proti kapitalizmu in liberalizmu: politični katolicizem in socializem. Obe gibanji sta v okviru svojih političnih strank oblikovali predstave o ureditvi družbe, ki bi temeljila na korporativizmu. Namesto pojma razred, katoliška politična doktrina uporablja izraz stanovi, ki implicirajo enakost in harmonijo v družbi.²

V vrstah socialističnega gibanja sta socialno partnerstvo najjasneje formulirala misleca avstromarksizma in politika Karl Renner in Otto Bauer, ki sta izrazila pripravljenost socialdemokracije za sodelovanje z državo in utemeljila nujnost velike koalicije leta 1918 zaradi razrednega ravnovesja med kapitalisti in delavci. Renner je kot državni kancler leta 1919 sklical industrijsko konferenco, ki naj bi našla rešitev za institucionalizacijo nadzora nad cenami in plačami. Leta 1920 je velika koalicija propadla, z njo pa tudi začetki socialnega partnerstva. Razmerje

¹ Prva verzija teksta s tem naslovom je bila objavljena v knjigi Igor Lukšič, **Liberalizem versus korporativizem**, ZPS, 1994. Za **Časopis za kritiko znanosti** je bil članek predelan in obnovljen.

² Pelinka (1981: 2) ugotavlja, da se je "stanovska in socialnopartnerska komponenta krščanskosocialne zgodovine idej konkretizirala – deloma v izkrivljeni obliki – v leta 1934 obklicani nedemokratski 'avtoritarni stanovski državi'". Po vojni je štafetno palico političnega katolicizma prevzela ÖVP, v kateri so že od ustanovitve odločilno vlogo igrala velika ekonomska združenja.

³ Bernd Marin je v delu **Paritätische Kommission, Afgeklerter Technokorporatismus in Österreich**, Dunaj, 1982, podrobneje predstavil in analiziral delo Paritetne komisije od njene ustanovitve do začetka osemdesetih let.

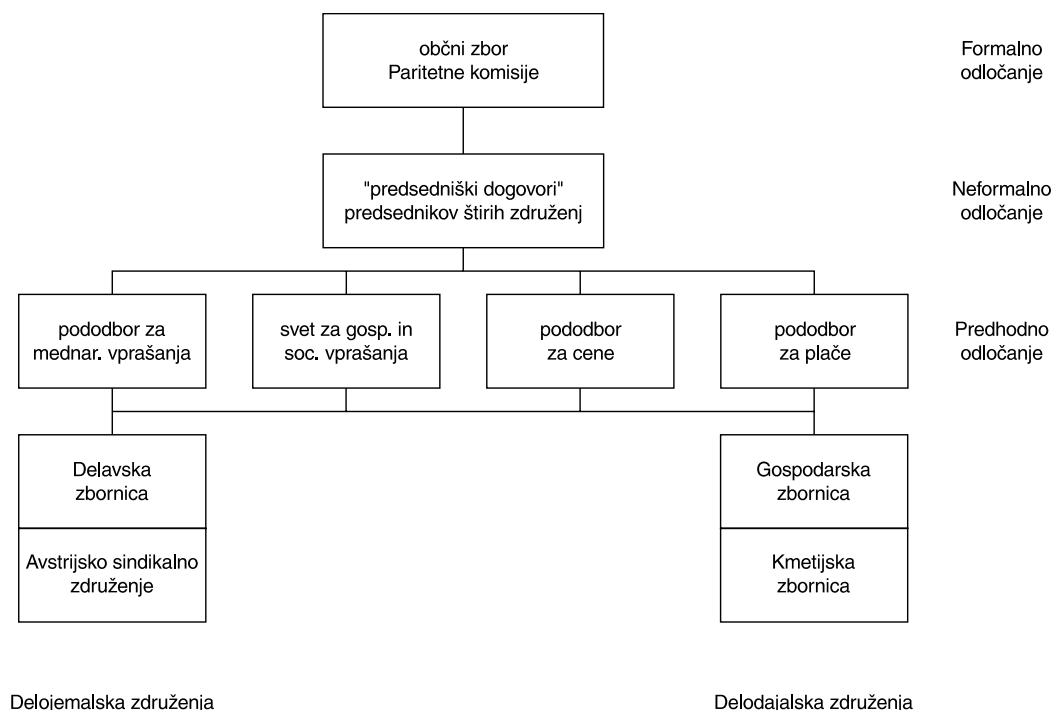
⁴ Družboslovci so pojav socialnega partnerstva takoj opisali kot "uspešno stabilizacijsko politiko sodelovanja med vlado in velikimi združenji na področju politike dohodka" (Lehmbruch, 1985: 85).

družbenih sil se je z obvladovanjem poveljne krize prevesilo v prid iniciative kapitala.

Leta 1934 se je udeležil avtoritarni tip korporativizma, ki je vztrajal do konca vojne. Prvega maja 1934 je Dollfuss izdal novo ustavo, s čimer je bila "stanovska država uradno rojena" (Pelinka P., 1988: 65). Demokratično voljeni parlament so nadomestili imenovani predstavniki poklicnih stanov. V sedmih poklicnostanovskih telesih naj bi sedeli predstavniki delodajalcev in delojemalcev, oboji določeni od režima. Država je bila urejena po načelih enciklike *Quadragesimo anno* (1931), kar so izpostavljali tudi številni ideologi nove katoliške stanovske države. Hkrati so vezali identiteto države na fašizem. Tako lahko Pelinka (1972: 275) sklene, da je bila "za megleno steno stanovske programatike in retorike interesna odvisnost te države jasno vidna". Kot doktrinarno osnovo socialnemu partnerstvu so avstrijski ekonomisti razvili t.i. avstrokeynesianizem.

Od leta 1945 se je v kooperativnem ozračju ponovno odprla diskusija o vpeljevanju socialnega partnerstva. V obdobju od 1947 do 1951 so sprejeli pet sporazumov o nadzoru nad cenami in plačami. Leta 1951 je bil ustanovljen Gospodarski direktorij, katerega delovanje se je izjalovilo iz ustavnopravnih razlogov. Nov zagon je socialno partnerstvo dobilo šele leta 1957 z ustanovitvijo Paritetne komisije za vprašanja cen in plač (Paritätische Kommission für Preis- und Lohnfragen)³. Komisija je bila ustanovljena kot reakcija na dogodke na Madžarskem leta 1956. Politična elita je videla, da je v neusklajenem razmerju med plačami in cenami skrit močan potencial nezadovoljstva, ki lahko nenadoma preraste v neobvladljiv protest in prenos demokracije na ulice. Sprva je komisija delovala poskusno. Drugo in tretje leto so jo pustili pri življenju, ker so bili uspehi opazni, postopno pa se je kar prijel in zaživela svoje neodvisno življenje, kot sestavina političnega procesa. Komisija je najprej delovala s pododborom za cene, leta 1962 je oblikovala pododbor za plače in leta 1963 svet za gospodarska in socialna vprašanja.⁴ Od tedaj je ta komisija jedro socialnega partnerstva. Po dveletni diskusiji so jo leta 1992 opremili še z enim pododborom, ki se ukvarja z mednarodnimi vprašanji. Avstrija bo 1. 1. 1995 postala članica Evropske unije in prav spremembe, povezane z njenim novim statusom, najbolj vznemirjajo socialne partnerje. Paritetna komisija je neodvisna od vlade in parlamenta in tako predstavlja osnovni organ avtonomije sistema socialnega partnerstva v razmerju do odločevalnih mehanizmov organov parlamentarizma.

Avtonomija socialnega partnerstva pomeni, da spremembe na ravni parlamentarizma neposredno ne vplivajo na raven socialnega partnerstva. Pojem relativne avtonomije pa označuje neodvisnost obeh sicer avtonomnih sistemov. Pelinka (1981:



Shema 1: *Struktura Paritetne komisije za vprašanja plač in cen*

38) ugotavlja, da je lahko samo relativna avtonomija socialnega partnerstva “funkcionalno optimalna rešitev za stabiliziranje družbe”, ker je le tako lahko “stabilnosti prijazen instrument”.

Socialno partnerstvo je “produkt določene konstelacije političnega sistema”, ki se je udejanjilo kot “institucionalizacija konsenza elit” (Pelinka, 1981: 34) paralelno na ravni strank in parlamentarizma ter na ravni gospodarskih združenj. Konsenz elit je posredovan z uravnoteženjem socialnih akterjev.⁵ Ta paralelnost se je prekinila v obdobju 1966-1987, ko je socialno partnerstvo zaradi propada velike koalicije še posebej izkazalo svojo avtonomijo nasproti parlamentarizmu.

Pelinka razlikuje dva med seboj prepletajoča se, vendar strukturno razločljiva sistema socialnega partnerstva: avtonomnega in neavtonomnega. Pomen razlikovanja je predvsem v tem, da se izpostavi avtonomno socialno partnerstvo kot posebnost avstrijskega sistema neokorporativizma.

Avtonomno socialno partnerstvo je konkretizirano v Paritetni komisiji za vprašanja plač in cen. Delovanje avtonomnega sektorja socialnega partnerstva temelji na štirih načelih: neformalnosti – socialno partnerstvo ni zakonsko regulirano; intimnosti – delo Paritetne komisije sloni na osebem razumevanju maj-

⁵ Avstrija je tipični primer konsociativne ali konkordančne demokracije in korporativizma. Prepletanje teh dveh praks zagotavlja Avstriji visoko družbeno in politično stabilnost.

⁶ *Minister za industrijo, trgovino in obrt ima zakonsko pravico, da poseže v določanje cen določenega blaga, vendar se to do sedaj še ni zgodilo. Takšen poseg bi bil sankcija za celoten sistem socialnega partnerstva.*

hnega števila predstavnikov velikih taborov (*Lager*); centralizaciji – pri delu komisije je pomembno soglasje vrhov organizacij; in prepletanju – funkcionarji imajo številne funkcije, tako da nastopajo hkrati kot predstavniki države in združenj, s tem pa zagotavljajo legitimacijo s toleriranjem. Vse odločitve sprejema Paritetna komisija “soglasno in ne javno” (Marko, 1991: 21).

Avtonomnost Paritetne komisije je postala tudi formalno jasna leta 1966 po koncu velike koalicije, ko se je predstavnik vlade odpovedal pravici glasovanja, da bi s tem ne ogrozil ravnovesja med velikima taboroma.

Občni zbor Paritetne komisije deluje kot druga instanca, sestaja pa se praviloma enkrat letno. V času gospodarskih kriz se sestanki zvrstijo tudi štirikrat v letu.

Pododbor za vprašanja plač sestavljajo samo predstavniki štirih združenj. Vsaka nova kolektivna pogodba, ki jo želi skleniti eden od 15 sindikatov, mora biti obravnavana na tem pododboru.

Svet za gospodarska in socialna vprašanja služi kot kooptacijski gremij ekspertov štirih združenj. Deluje v številnih delovnih skupinah, ki pripravljajo predloge za srečanja predsednikov velikih združenj.

Paritetna komisija nima možnosti za sankcioniranje nespoštovanja odločitev. Njena avtoriteta je zasnovana na zmožnosti združenj, da uveljavijo sprejete odločitve⁶.

Pri delovanju Paritetne komisije so konflikti z utrjeno delitvijo vlog ritualizirani, odločitve pa so z neformalnimi stiki prejudicirane.

Teren neformalnega socialnega partnerstva določa vključevanje gospodarskih združenj v različne procese odločanja v političnem sistemu. K neformalnemu delu socialnega partnerstva Pelinka (1981: 12) uvršča naslednja področja:

- socialno zavarovanje, ki je zakonsko utemeljeno, vendar pa na tem terenu delujejo organi samouprave združenj;
- podpore na trgu dela, o katerih se imajo združenja možnost pogovarjati z vlado;
- denarna in kreditna politika;
- fondi za agrarno politiko;
- sodna oblast – delodajalska in delojemalska združenja imajo določenih sodnih postopkih pravico do strokovnega sodnika.

Na teh področjih so tako na zvezni kot na deželni ravni združenja potegnjena v soodločanje skupaj z organi države. Na teh področjih združenja svetujejo in sodelujejo v raznih komisijah, odločilno besedo pa ima vedno resorni organ (minister, deželni svet). Pomembno pri tem je, da združenja nastopajo skupaj nasproti državnim organom in ne posamično.

Socialno partnerstvo pomeni najprej uravnoteženo sodelovanje temeljnih gospodarskih združenj. Predpostavka njegovega

delovanja je homogeno nastopanje delodajalske in delojemalske strani, kar zahteva monopol posameznih združenj na organizacijo njihovih interesov in visoko stopnjo centralizacije v teh združenjih. Organizacija zborničnega sistema temelji ravno na principu monopola in centralizacije interesnega predstavništva, temu principu pa sledi tudi organizacija največjega sindikata ÖGB. Za socialno partnerstvo je odločilno, poudarja Pelinka (1981: 47), da "krovne organizacije in ne posamezne deželne zbornice ali deli zborničnih organizacij (npr. poklicne skupine ali sekcije) sodelujejo v procesu odločanja socialnega partnerstva". Centralizacija je instrument solidarnostne izravnave med različnimi interesi posameznih panog tako v vrstah delojemalcev kot v vrstah delodajalcev. Politična cena te solidarnosti je odpoved določenih oblik politične participacije. Uveljavlja se posebna vrsta politike, ki jo je Lehmbuch imenoval "*summit diplomacy*". "Centralističnim strukturam velikih združenj ustrezajo posredno demokratično legitimirane instance nasproti neposredno demokratično legitimiranim"⁷ (Pelinka, 1981: 51). Majhno število stavk, še posebej "divjih stavk", daje posebno legitimacijo sistemu socialnega partnerstva. Sicer pa socialno partnerstvo v Avstriji nasploh v primerjavi z drugimi zahodnimi političnimi sistemi pušča bistveno manj prostora za konflikte, ki vznikajo v bazi.

Monopolizacija ima pri delovanju sindikata (ÖGB) tudi drugo plat: razdelitev kompetenc med 15 posameznih sindikatov. Centralizacija gre z roko v roki z visoko stopnjo organiziranosti, ki pomeni predvsem delitev pristojnosti med posamezne člene združenja.

Delojemalce organizirata in predstavljata Avstrijska sindikalna zveza in Zbornica za delo in nameščence, delodajalce pa Gospodarska zbornica in Predsedniška konferenca kmetijskih zbornic. Druga temeljna gospodarska združenja kot npr. Združenje avstrijskih industrialcev, ki združuje približno 1900 podjetij s približno 430.000 zaposlenimi, s čimer dosega organizacijsko stopnjo 70%, je preko številnih osebnih in institucionalnih vezi posredno vključeno v eno ali drugo skupino ali v eno od navedenih štirih osnovnih združenj socialnega partnerstva.

Vsa štiri združenja so vezana na stranke, preko katerih prihajajo njihovi predstavniki tudi v parlament. Delojemalska stran je povezana s socialdemokratsko stranko, delodajalska pa z ljudsko stranko. To dvojno predstavništvo zagotavlja izpopolnitev neposredne oblike sodelovanja, katere nosilec so združenja, s posredno obliko, ki poteka preko strank. "Stranke so osebno in institucionalno prisotne v združenjih, združenja pa so prav tako zastopana osebno in institucionalno v strankah" (Pelinka, 1981: 17). Leta 1978 je bilo kar 51,8% poslancev v avstrijskem nacionalnem svetu vodilnih funkcionarjev v gospodarskih združenjih.

⁷ *Diskusija o soodločanju, ki je v ZRN porodila zakon o soodločanju, se je v Avstriji usmerila v paritetno, "nadpodjetniško soodločanje", kar dejansko pomeni socialno partnerstvo. Tako imenovano "znotrajpodjetniško soodločanje" v Avstriji ni našlo pravih zagovornikov.*

⁸ Tudi v obdobju, ko je imela socialistična stranka absolutno večino in je tvorila enostrankarsko vlado, je socialno partnerstvo doživelo zmagoslavje npr. s sprejemom "**arbeitsverfassungsgesetz**". Tedaj bi socialistična večina lahko sprejela zakon, ki bi ustrezal programu SPÖ, vendar se je odločila za proceduro preko institucij socialnega partnerstva.

⁹ Temeljni problemi s stabilnostjo so vezani na pokazatelje in kriterije. Marko omenja med kriteriji stabilnosti tudi kvaliteto življenja in s tem v zvezi indikatorje latentnih konfliktov, ki jih ljudje ponotranjajo, kažejo pa se v alkoholizmu, boleznih psihosomatske narave, samomorilstvu ipd. Zaenkrat politologija teh indikatorjev še ni vzela v pretres in jih vključila v resno analizo politike.

Prisotnost združenj v strankah se kaže pri sestajanju parlamentarnih frakcij. Strankarska država gre z roko v roki z državo združenj – določena mesta v vladi so rezervirana za funkcionarje določenih združenj.

Avstrijski politični sistem ima dve temeljni potezi, ki omogočata, da socialno partnerstvo deluje tudi preko strank. Prvo potezo označuje pojem koncentracije, ki pomeni majhno število relevantnih akterjev v političnih procesih – npr. dvoipolstrankarski sistem, štiri gospodarska združenja. Drugo potezo pa označuje pojem postebrenja družbe, ki označuje soobstoj dveh (ali treh) velikih stebrov, taborov. Tabori imajo svojo politično strukturo, temeljijo pa na močni družbeni identifikaciji ljudi z njimi, in ta identifikacija se prenaša neposredno v politični prostor. Značilnost takšne družbe je sovražnost med tabori na ravni množic, na ravni elit pa se dosega soglasje, ki utemeljuje stabilno demokracijo.

Socialno partnerstvo je razvilo tudi posebne oblike sodelovanja politikov in ekspertov. Specifika delovanja ekspertov na relaciji združenja-država je v tem, da eksperti neposredno delujejo z odločevalnimi gremiji. Tako njihova dejavnost ni omejena samo na svetovanje, temveč se eksperti velikokrat pojavljajo kot odločevalci. V parlamentarizmu je delovanje ekspertov ostro ločeno od delovanja politikov. Pelinka za Avstrijo ugotavlja, da se tudi eksperti rekrutirajo po kriteriju lagerske pripadnosti, tako da je vnaprej zagotovljena njihova lojalnost posameznemu taboru.

Zanimivo je, da je tudi svet nacionalne banke sestavljen po načelu socialnega partnerstva. Polovico članov sveta voli vlada, drugo polovico pa združenja delodajalcev in delojemalcev. Avstrija ne vodi klasične monetarne politike, ampak je v ospredju uravnavanje razmerja med cenami in plačami. Tako posredno skrbijo tudi za trdnost valute.

Stabilnost je primarna vrednota političnega sistema Avstrije, ki se na terenu združenj izkazuje kot stabilnost v lastnini in delitvi dohodka, to pa vpliva na stabilnost gospodarstva. Pelinka opozarja, da socialno partnerstvo ni primerno sredstvo za spreminjanje družbe v njenem temelju. Nasprotno, socialno partnerstvo je ravno zaradi stabilnega razdeljevanja dohodka glavni stabilizator avstrijskega političnega in družbenega sistema. Življenjske možnosti so v Avstriji ostale nespremenjene, to je neenako razdeljene. Socialno partnerstvo ni zmanjšalo socialnih neenakosti, prav tako jih ni povečalo. Vrednota stabilnost skozi integracijo⁸ ima prednost pred vrednoto inovacija skozi konflikt.

Stabilnost⁹ je tesno povezana s pojmom socialnega miru, ki je v Avstriji temeljna norma. Pelinka (1981: 66) trdi, da je socialno partnerstvo konkretizacija "negativnega miru", saj "konfliktov ne odpravlja (*aufheben*), temveč jih ritualizira in

civilizira". Socialni mir zagotavlja predvsem na ta način, da zagotavlja nadaljnjo eksistenco partnerjem v konfliktu, s čimer ne pristaja na prakso, teoretizirano v teoremu "igre z ničelno vsoto". Tako socialni mir pomeni harmonijo v okviru *statusa quo*, ki ga hkrati reproducira.

Meje socialnega partnerstva so se najprej in najbolj ostro pokazale na področju, za katerega ni bilo razvito, to je na področju uvajanja atomske energije. Kapital in delo sta v Evropi dosegla visoko stopnjo soglasja o tem, da je treba graditi atomske centrale, saj je njihova gradnja zagotavljala nov cikel gospodarske rasti. Predvolilni boj leta 1976 je v Avstriji razvnel javnost proti gradnji jedrskih elektrarn, tako da se nevladna ÖVP ni hotela vključiti v odločanje in prav tako ne združenja, ki delujejo v njenem okrilju. Namesto tega je zahtevala sprejem odločitve v parlamentu. Nazadnje je o tem odločal referendum, novembra 1978, na katerem se je večina odločila proti uporabi jedrske energije. Rezultat je bil plebiscitarni ne soglasju, ki se je pred tem že oblikovalo v okviru socialnega partnerstva in ki sta mu botrovali obe veliki stranki. Hkrati je pomenil ostro kritiko parlamentarizma, socialistične parlamentarne večine in vlade. Ta odločitev je tedaj pomenila tudi to, da veter družbenih sprememb piha socialnemu partnerstvu ne v hrbet, temveč v obraz.

Najboljša argumentacijska osnova socialnega partnerstva je neobstoj alternative, ki bi lahko prepričala zlasti glavne akterje socialnega partnerstva. Avstrija je postala "model" in SPÖ je začela propagirati "tretjo" pot "med kapitalizmom in komunizmom" (Cap, 1980: 348-349), za katero je bilo značilno tesno povezovanje gospodarske politike s politiko (Pelinka P., 1988: 106). Avstrijsko socialno partnerstvo je mogoče definirati kot "vmesni stadij" med poznanimi pojavnimi oblikami sistema tradicionalnega kapitalizma in namišljenim sistemom socialistične družbe (Pelinka, 1981: 58-59). Socialno partnerstvo preprečuje vrnitev v kapitalizem 19. in zgodnjega 20. stoletja, vendar preprečuje tudi napredovanje v konsekventni socializem.

Posledica socialnega partnerstva je gospodarska rast kot motor realnega dohodka, ne da bi bilo pri tem zastavljeno vprašanje delitve. Socialno partnerstvo je tako zgrajeno na pozitivnem konsenzu glede rasti in na negativnem konsenzu glede delitve dohodka.

Socialno partnerstvo je tudi instrument za upravljanje celotne družbe. Njegovi uspehi so večji na ravni socialne politike kot pa na ravni gospodarske politike. Socialno partnerstvo se je v Avstriji iz pojma, ki je povzemal različne kooperacijske vzorce med združenji na terenu gospodarske politike, razvilo v pojem, ki pomeni družbeno in politično sodelovanje.

Največji uspeh socialnega partnerstva je zmanjševanje socialnih in političnih konfliktov. Usmeritev v profit, ki je

¹⁰ Marko poroča, da v nekaterih primerih združenja ne upoštevajo niti minimalnega kriterija demokratičnosti, to je neposrednih volitev delegacij na najnižji organizacijski ravni. Poleg tega pa je med članstvom in Paritetno komisijo (odvisno od organizacije) od dve do osem ravni.

¹¹ Leta 1970 in 1975 v gospodarsko zbornico v sekcijo za industrijo sploh ni bilo volitev v celi Avstriji, leta 1985 pa niso volili predstavnikov v nobeno njeno sekcijo. Sekretar zvezne gospodarske zbornice je ugotovil, da volitve niso potrebne, ker volilci izražajo soglasje k izboru v organih vrhovnih združenj s tem, ko niso predlagali alternativ za kandidate.

motor kapitalističnih tržnih sistemov, dopolnjuje usmeritev v zmanjševanje konfliktov celo za ceno zmanjševanja profita. Zmanjšanje konfliktov predstavlja izpopolnitev ciljev sistema gospodarske in družbene ureditve, ki se s socialnim partnerstvom ne more v temelju nič spremeniti, pač pa je opremljen z novimi upravljaljskimi možnostmi.

Socialno partnerstvo je sicer trdoživa ustanova, vendar je kljub temu nenehno izpostavljeno kritiki, ki prihaja iz štirih teoretskih usmeritev: liberalizma, marksizma, s stališča pravne države in s stališča demokracije.

Liberalna kritika za označitev socialnega partnerstva uporablja termine "država združenj" (*Verbandestaat*), "država zbornic" (*Kammerstaat*) in tudi "država sindikatov" (*Gewerkschaftstaat*). Socialnemu partnerstvu nasprotuje v dveh ključnih točkah: ker med posameznika in državo vriva mogočna združenja in ker deformira ali celo ukinja prosto tržno ekonomijo. Liberalistična pozicija nasprotuje predvsem vključevanju delavskih združenj v upravljanje ekonomije in družbe.

Marksistična kritika gradi na tezi, da je socialno partnerstvo samo krinka buržoazije za nadaljnje neomejeno vladanje kapitalizma in izkoriščanja. Socialno partnerstvo je izdaja delavskega razreda. Vzpostavlja razredni mir, namesto da bi zaostribo razredni boj do končne zmage delavskega razreda in uvedbe diktature proletariata. Bolj analitičen marksizem ugotavlja, da je socialno partnerstvo možno le toliko časa, dokler obstaja ravnotežje moči med razredi, dolgoročno pa v vsakem primeru deluje nasproti interesom delavskega razreda.

Izhodišče kritike s pozicij pravne države je izvenustavni status socialnega partnerstva, s čimer tudi ni podvržen ustavno legalnim kriterijem in nadzoru. Kritiki označujejo socialno partnerstvo kot "protivlado" (*Gegenregierung*) ali "obvlado" (*Nebenregierung*). Socialno partnerstvo je za to kritiško pozicijo tipičen primer izvotlitve in spodkopavanja ustavne ureditve, saj deželni vladajo združenja, njihova vladavina pa ni pokrita z ustavno normo. Organi, ki jih ustava predvideva kot organe vladanja, pa dejansko nimajo predpisane in predvidene moči, zato je treba takšno stanje nemudoma odpraviti.

Demokratična pozicija kritike socialnega partnerstva izhaja iz ugotovitve, da socialnemu partnerstvu primanjkuje demokratična legitimnost. Organi socialnega partnerstva niso voljeni po načelu splošne volilne pravice in po načelu en človek en glas.¹⁰ To velja zlasti za partitetno komisijo. Ker ni podvržena volilnemu prepihu,¹¹ je tudi ni možno nadzorovati in zamenjati z demokratičnimi sredstvi. Poleg tega socialno partnerstvo zamenjuje demokratični princip večinskega odločanja s principom soglasja (vsaj v Paritetni komisiji). Princip paritetnega predstavnštva je neupravičen, saj delojemalska združenja

zastopajo veliko večje število ljudi kot pa delodajalska združenja. Ker ni predvidenih mehanizmov participacije, se kot posledica vzpostavljata apatija in vegetiranje. Birokratskoadministrativni subsistem je dobil primat nad oblikovanjem politik, tako da "demokraciopolitična dimenzija služi samo še legitimiranju" (Marko, 1991: 15). H kritikam socialnega partnerstva s stališča demokracije je treba dodati še veliko moč ekspertov, tako da nekateri govorijo celo o tehnokratski revoluciji, Marin pa je za Avstrijo skonstruiral izraz "tehnokorporativizem".

Avstrijsko socialno partnerstvo se je v diskusiji o neokorporativizmu vzpostavilo kot model za sposobnost preživetja neokorporativne usmeritve. Njegov obstoj trdno priča o tem, da korporativizem in diskusija o korporativizmu ni produkt lepega vremena. Odslikava korporativne tendence, ki v nasprotju s fašističnimi koreninami niso etabrirani proti, temveč ob sistemu parlamentarizma in strankarske države. Lehmbruch (1979a: 180) ugotavlja, da primer Avstrije predstavlja "tretjo alternativo – namreč, korporativistično vlado interesnih skupin", ki jo postavlja ob že uveljavljena sistema strankarske in administrativne vlade.

Leta 1992 so socialni partnerji po dveletni diskusiji sprejeli nov dogovor o socialnem partnerstvu. Dogovorili so se za nove cilje, ki so vezani na vključitev Avstrije v Evropsko unijo. Socialno partnerstvo so v tem dogovoru opredelili kot "posebno vrsto govorne in vedenjske kulture in (kot) pripravljenost prizadetih združenj, da oblikujejo kompromise navznoter in navzven ter predstavljajo različne interese v okviru skupnih ciljev in vseh družbenih interesov. To predstavlja stalni temelj pogovorov in tekočo izmenjavo informacij." V razpravi je sodelovala tudi vlada, vendar so podpisniki dogovora samo veliki štirje: tri zbornice in zveza avstrijskih sindikatov.

Zaradi lagerske strukture družbe imata vodilno vlogo v avstrijski politiki SPÖ in ÖVP, medtem ko so liberalna, komunistična in zelena stranka izrinjene iz procesa soodločanja. Celo sindikalna organizacija ÖVP nima pomembnega vpliva na sindikalni strani socialnega partnerstva. Politična struktura se je začela sredi osemdesetih let polagoma spreminjati. Okrepili so se liberalci, poleg tega pa so se pojavili še zeleni. Po zadnjih volitvah leta 1994 je politična struktura že toliko spremenjena, da mnogi napovedujejo zaton socialnega partnerstva v Avstriji. Liberalna stranka, Liberalni forum in Zeleni so velikima strankama pobrali že toliko glasov, da koalicija med SPÖ in ÖVP ne pokriva več 80% volilnega telesa kot v petdesetih in šestdesetih letih, temveč samo 60%.

Napovedi o zatonu imajo tudi socialno moč. Po vojni rojene generacije so se okužile z japijevsko mentaliteto in jim sodelovanje na način socialnega partnerstva pomeni tradicionalizem in

¹² Anton Pelinka (1974: 333) je še pred poplavo razprav teh dveh tipov Avstrijo imenoval za primer "postklasičnega parlamentarizma" zaradi njene "postmoderne strukture združenj". Mlajši politologi pa trdijo, da je bilo socialno partnerstvo moderna struktura in se navdušujejo nad postmodernimi oblikami, ki so dejansko to, kar so bile v ZDA moderne – s pluralizmom kot politično filozofijo.

zapeček, ob katerem naj se grejejo veterani. Generacijski konflikt se v avstrijski politični eliti bije tudi na ravni ohranitve ali opustitve oblik socialnega partnerstva. Generacija, ki je skusila vojno in kri ob delitvah predvojne Avstrije, vztraja na oblikovanju konsenza vseh prizadetih. Mlajša generacija pa se bolj ogreva za tekmovalnost z ničelno vsoto, konsenz, stabilnost in posledice za strukturo družbe pa je pri tem ne zanimajo.¹²

Avstrija vstopa v Evropsko unijo v negotovosti. Sistem sporazumevanja, ki ga je razvila, je na veliki preizkušnji. Vsekakor pa se izkazuje, kar lahko preberemo tudi iz volilnih rezultatov, da se medeni tedni socialnega partnerstva, ki so bili oprti na stabilne volilne rezultate dveh velikih strank in na izkušnjo vojne generacije, nekako iztekajo.

Igor Lukšič, doktor politologije, docent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Avtor knjige *Liberalizem versus korporativizem* (1994).

LITERATURA

- CAP, Joseph (1980): "SPÖ und 'Dritte Weg': Zuckerbrot und Peitsche", v: Josef Hindels, Peter Pelinka (ur.): **Roter Anstoss. Der "Österreichische Weg". Sozialistische Beiträge**, Jugend u. Volk, Dunaj, München.
- GERLICH, Peter, EDGAR, Grande, MÜLLER, W. C. (ur.) (1985): **Sozialpartnerschaft in der Krise. Leistungen und Grenzen des Neokorporatismus in Oesterreich**, Böhlau Verlag, Dunaj.
- LEHMBRUCH, Gerhard (1979): "Liberal Corporatism and Party Government", v: Schmitter in Lehbruch (ur.): **Trends Towards Corporatist Intermediation**, Sage, London.
- LUKŠIČ, Igor (1991): **Demokracija v pluralni družbi?**, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- LUKŠIČ, Igor (1994): **Liberalizem versus korporativizem**, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- MARIN, Bernd (1987): "From consociationalism to technocorporatism: the Austrian case as a model-generator?", v: Ilja Scholten (ur.): **Political Stability and Neo-corporatism**, Sage, London.
- MARKO, Joseph (1991): "Verbände und Sozialpartnerschaft", neobjavljen tipkopis.
- PELINKA, Anton (1972): **Stand oder Klasse? Die Christliche Arbeiterbewegung Oesterreichs 1933 bis 1938**, Europaverlag, Dunaj, München, Zürich.
- PELINKA, Anton (1974): "Postklasischer Parlamentarismus und Sozialpartnerschaft", v: **Österreichischer Zeitschrift für Politikwissenschaft**, vol. 2, št. 3.
- PELINKA, Anton (1981): **Modelfal Österreich? Möglichkeiten und Grenzen der Sozialpartnerschaft**, Wilhelm Braumüller, Universitäts-Verlagsbuchhandlung, Dunaj.
- PELINKA, Peter (1988): **Sozialdemokratie in Österreich**, HPT Verlag, Dunaj.

Hrvaška država in organizirani interesi: je mogoče socialno partnerstvo?

1. POLITIČNI IN DRUŽBENOEKONOMSKI KONTEKST

Da bi analizirali mesta organiziranih interesov v Hrvaški, posebno velikih interesnih skupin, kot sta sindikalno organizirano delavstvo in združenje zasebnih delodajalcev, je nujno upoštevati njihov politični in družbenoekonomski kontekst. Zato bom v uvodu razčlenil glavne determinante tega konteksta, ki pomembno vplivajo na pojavne oblike organiziranih interesov, na njihovo dinamiko in odnose z institucijami oblasti.

1.1 STRUKTURA POLITIČNE MOČI

Glavna politična posebnost Hrvaške je danes koncentracija politične moči, kar neposredno vpliva tako na strukturo družbene moči kot tudi na mehanizme artikulacije in posredovanja organiziranih interesov. V primerjavi z drugimi srednjeevropskimi postsocialističnimi državami, v katerih ni niti eni politični stranki uspelo dalj časa dominirati na političnem prizorišču, se je v Hrvaški po letu 1990 vzpostavila stabilna prevlada ene same desnopopulistične stranke, danes vladajoče stranke Hrvatska demokratska zajednica (HDZ). Ta je z volilnim sistemom dobi-

¹ Na volitvah leta 1990 je HDZ v prvem krogu volitev za prvi dom sabora dobil okoli 41% glasov in kar 69% mandatov (v vseh treh saborskih svetih je imel okoli 58% mandatov). Na volitvah za predstavniški dom leta 1992 je HDZ dobil okoli 44% glasov in skoraj 62% mandatov, medtem ko je v februarju 1993 za drugi, županijski dom dobil ravno tako 44% glasov in 59% mandatov. O volilnih rezultatih primerjaj Ivan Grdešić, Marjana Kasapović, Ivan Šiber, Nenad Zakošek: **Hrvatska u izborima 94.**, Zagreb, 1991 in tudi Mirjana Kasapović, Nenad Zakošek, "Election and the Emerging Party System in Post-Socialist Croatia", referat na XVI. svetovnem kongresu IPSA, Berlin, 1994.

la v obeh hrvaških saborih absolutno večino parlamentarnih mandatov.¹

Monopolistično in centralistično strukturo politične moči podpira tudi ustavna konstrukcija, še bolj pa politična praksa polpredsedniškega sistema: v rokah predsednika kot nasploh izvršne oblasti, nad katero dominira, je združena velika moč. Kot protiutež pa hkrati manjkata samostojna zakonodajna in sodna oblast, ki sta bistveni element vsakega liberalno-demokratskega pluralističnega sistema: predsednik kot vrh izvršne oblasti, ki je obenem tudi strankarski vodja HDZ, skupaj z najožjim strankarskim vodstvom prek uveljavljenih strankarskih mehanizmov popolnoma nadzoruje bistvene personalne odločitve v drugih dveh vejah oblasti.

Struktura politične moči v Hrvaški je izrazito centralizirana in monopolizirana in zato ni stabilna. Zaradi populističnega značaja HDZ, ki je vse do danes ostal kombinacija stranke in množičnega gibanja, v njem nenehno prihaja do frakcijskih bojev in razkolov. Teh spopadov ne more preprečiti niti nevrpašljiva avtoriteta strankarskega vodje, ki mora svojo moč nenehno uporabljati za notranjo arbitražo in za vzpostavljanje kakršnegakoli že frakcijskega ravnotežja. Boj za oblast vpliva na državne organe, tako na posamezne resorje izvršne oblasti kot tudi na lokalne strukture oblasti, to pa izrazito destabilizira delovanje oblasti. Frakcijski boji poleti 1994 so se končali z odcepitvijo zmerne frakcije HDZ in z ustanovitvijo stranke Hrvatski nezavisni demokrati (HND), s čimer je parlamentarna večina vladajoče stranke v predstavniškem domu omejena samo še na nekoliko mandatov.

Populistični značaj vladajoče stranke vpliva tudi na njen avtoritarni politični stil vladanja. To se kaže najprej v nepripravljenosti, da bi se konsenzualno, skupaj z opozicijskimi strankami oblikovala osnovna pravila in institucionalni okvir političnega delovanja (ustava, volilni zakon, parlamentarni poslovnik). Nasprotno, stranka in njen predsednik razumeta svojo izvolitev kot izraz plebiscitarne volje ljudstva, da lahko o vsem suvereno odločata, ne da bi se dogovarjala s političnimi nasprotniki. Drugič, HDZ si pripisuje izključevalno legitimnost nacionalne državotvorne politične sile: v tej perspektivi se kaže kot edina resnična domoljubna politična sila, ki edina predstavlja ves narod – opozicija se marginalizira kot nekompetentna, nedomoljubna, ideološka stran hrvaške tradicije in zato pravzaprav nepotrebna. Domoljubna mobilizacija se prav tako izkorišča za nevtraliziranje kritike oblasti: prevladuje patriarhalno-avtoritarno izenačevanje politične skupnosti z družino, v kateri ni prostora za legitimno nasprotovanje "očetovski" avtoriteti karizmatičnega vodje in politične sile, ki jo vodi.

1.2 NEUGODNE DRUŽBENOEKONOMSKE RAZMERE

Na družbenoekonomske determinante artikulacije in organizacije interesov v Hrvaški najbolj vpliva večletna gospodarska kriza in način transformacije in privatizacije gospodarstva.

Gospodarska kriza se kaže na različnih ravneh:²

- a) Zaradi vojne škode in z vojno povzročenih komunikacijskih in infrastrukturnih težav (pomanjkanje električne energije, pretrgane cestne in železniške poti itd.), zaradi razpada jugoslovanske države in tržišča, zaradi izgube tržišča v Vzhodni Evropi po zlomu komunizma in tudi zaradi strukturne nepriklagenosti v obdobju 1990-1993 je prišlo do gospodarske recesije in zmanjšanja nacionalnega proizvoda za več kot 50%.
- b) Najbolj neposredna posledica strahovitega upada proizvodnje je bilo občutno povečanje nezaposlenosti: stopnja nezaposlenosti je narasla z 9% v letu 1990 na okoli 15% v letu 1991 in se v letih 1992 in 1993 ustalila na 18%.
- c) Velik proračunski primanjkljaj zaradi stroškov obrambe in zaradi bremena socialnih izdatkov (posebno za pregnance in begunce) se je pokrival z inflatorno monetarno politiko. To je pomenilo kontinuirano rast mesečne stopnje inflacije povprečno za 7% v letu 1990, 11% v letu 1992, 21,5% v letu 1992 in 30% tik pred začetkom uvajanja ostre antiinflacijske politike v letu 1993.
- č) Pri nenehnem zmanjševanju proizvodnje in visoke inflacije so realne plače nenehno padale; na koncu leta 1992 in na začetku leta 1993 je povprečna plača znašala do 100 DEM.

Gospodarska kriza in proračunski primanjkljaj sta bila velik problem in pritisk na vlado. Takšen položaj v načelu ni neustrezen za začetek socialnega partnerstva med vlado, sindikati in delodajalci. Toda opisane populistične in avtoritarne težnje vladajoče strukture so bile pomembna ovira za korak v smeri socialnega partnerstva: bolj kot korporativističnemu sporazumevanju je bila izvršna oblast naklonjena centralističnim intervencijam in administrativnemu urejanju in omejevanju, nujno potreben del legitimnosti pa je dobivala s populistično mobilizacijo. Vlada je zato v teh štirih letih vedno znova skušala vsiliti gospodarskopolitično rešitev, ne da bi pristala na elementarni dogovor s potencialnimi socialnimi partnerji (in tudi ne na kakršnokoli učinkovito parlamentarno sodelovanje v tem procesu): o tem priča neobstoj socialnih programov, pogosto administrativno določanje plač, poskusi avtoritarnega preprečevanja stavk (primeri uvajanja delovne obveznosti) in sprejemanje zakonskih predlogov, ki omejujejo svobodo sindikalnega združevanja.

Drugi neustrezen vidik družbenoekonomskega položaja je model privatizacije in strukturnega preoblikovanja gospodarstva, izbranega za Hrvaško, še posebej pa način uvajanja tega

² Večina tu predstavljenih podatkov je povzeta iz strnjene pregleda družbenoekonomskih razmer v Hrvaški v tekstu Bože Žaje "Krieg und Krise", v: **Ost-West Gegeninformationen**, V., št. 4, 1993: 27-30. Nekateri novejši podatki pa so povzeti po dnevnem tisku.

³ Primerjaj *Narodne novine*, št. 19, z dne 23. 4. 1993. Zakon je bil kasneje večkrat dopolnjen in spremenjen, niso pa se bistveno spremenile glavne značilnosti modela privatizacije.

⁴ Gre za podjetja, ki obsegajo železnice, elektrogospodarstvo, vodno gospodarstvo, izkoriščanje gozdov, potniško pomorsko ladjeje, ceste, pošte in telekomunikacije, naftno industrijo, radiotelevizijo in državno založniško hišo *Narodne novine*. Po ocenah Urada za ekonomijo javnih podjetij Vlade Republike Hrvaške znaša vrednost teh podjetij skoraj 30 milijard DEM (primerjaj **Globus** z dne 27. 5. 1994, str. 4).

⁵ Primerjaj statistiko hrvaškega fonda za privatizacijo, ki je bila objavljena v **Večernem listu** 23. 5. 1993.

⁶ Glavno vlogo so pri tem igrala arbitarna pooblastila uprave fonda za privatizacijo in celo osebno predsednika fonda kot tudi postopki državnih bank, ki so v nekaterih primerih v skladu s političnimi direktivami prodajale določene pakete delnic privilegiranim kupcem. Najbolj ilustrativen primer je privatizacija časopisa **Slobodna Dalmacija** in način prodaje delnic tega časopisa, ki jih je imela Splitska banka.

modela v prakso. Privatizacija se je pokazala pomanjkljiva v vseh bistvenih pogledih – socialni pravičnosti, gospodarski učinkovitosti in zaščiti delavskih pravic:

- a) Z zakonom o preoblikovanju družbenih podjetij³ se je oblikoval formalni okvir za transformacijo podjetij, v katerih so do konca leta 1992 povsem ukinili institucije samoupravljanja. Velika večina podjetij, ki do tega datuma ni izvedla privatizacije, je bila *de facto* podržavljena in pod nadzorom fonda za privatizacijo.
- b) Položaj delavcev v podjetjih in zlasti varnost njihovih delovnih mest sta postala neustrezno zaščitena in izpostavljena nevarnostim ne samo zaradi odpravljenih samoupravnih zaščit, temveč tudi zaradi ukinitve posebnega delovnega sodstva (t.i. sodišč združenega dela): delovni spori so prepuščeni rednim sodiščem, katerih zaščita je bolj počasna in neučinkovita.
- c) Pred začetkom formalnega spreminjanja ekonomije so bili njeni najpomembnejši sektorji spremenjeni v državna podjetja, ki jih upravlja vlada oziroma njena posamezna ministrstva: s tem je podjetjem pripadal večji del prejšnjega družbenega kapitala v gospodarstvu (ne upoštevajoč kmetijskih zemljišč)⁴. S tem država drži v rokah – to pa pomeni tudi pod političnim nadzorom – velik kapitalski – intenzivni sektor industrije.
- č) Sprejeti model privatizacije se kljub možnosti, da zaposleni kupujejo delnice s popustom in z večletnim odplačevanjem, v sedanjih razmerah gospodarske krize ni pokazal učinkovit: po zadnjih objavljenih podatkih se je od 20 milijard DEM, predvidenih za privatizacijo do maja 1994, privatiziralo le okoli 40%.⁵
- d) Privatizacijski proces ni zadovoljil meril socialne pravičnosti. Ta bi bila izpolnjena, če bi se del premoženja distribuiral brezplačno med vse zaposlene (ali celo med vse državljane). Prav tako ni omogočil ustreznega nadzora nad prodajo podjetij niti enakih možnosti za nakup privlačnih podjetij. Na mnoge problematične postopke pri privatizaciji kažejo tako javni protesti kot tudi sodne tožbe mnogih izigranih ponudnikov in tudi protesti delavcev v nekaterih privatnih podjetjih.⁶

2. POLITIČNI RAZCEPI IN SOCIALNA DINAMIKA

Na možnost vzpostavljanja socialnega partnerstva v četrletnem obdobju 1990-1994 je močno vplivala dinamika spreminjajočih se političnih in socialnih razcepov. Zato se je treba ustaviti na tej dinamiki, še zlasti na dogajanju znotraj sindikalnega gibanja.

2.1 OBDOBJE SOCIALNOPOLITIČNE POLARIZACIJE (1990-1991)

Po volitvah leta 1990 in s HDZ-jevsko osvojitvijo oblasti se je oblikoval vodilni nacionalno-konservativni politični blok. Okoli nove vladajoče stranke so se zbirali različni politični in socialni akterji, ki so podpirali HDZ-jev program. Hkrati sta se nadaljevala izoliranje in potiskanje sil, ki so jih povezovali z zrušeno komunistično ureditvijo; še posebno so želeli oslabiliti nekdanjo režimsko komunistično stranko (SPD), ki je dobila po volitvah status največje opozicijske stranke. V tem kontekstu so bili pomembni poskusi, da se razbije in marginalizira Zveza samostojnih sindikatov Hrvaške (SSSH) kot največja sindikalna centrala, nastala s preobrazbo socialističnih sindikatov. V SSSH je bil ob pomoči posameznih udeležencev blizu novi oblasti spodbujen razcep na kongresu v maju 1990. Del sindikata, ki se je izločil, je oblikoval Konferenco neodvisnih sindikatov Hrvaške. Toda pokazalo se je, da v sindikalnem gibanju ni lahko uveljavljati političnih ciljev, tudi za tisto politično silo, ki je premočno zmagala na volitvah. Kljub razcepu je SSSH-ju uspelo ohraniti svoj položaj, programsko in organizacijsko se je obnovil in ohranil velik del članstva (okoli 550.000 konec leta 1990)⁷.

2.2 OBDOBJE DOMOVINSKEGA ZBIRANJA (1991-1992)

Prvotna dinamika družbenopolitičnega spopada med novim vladajočim antikomunističnim blokom in silami, obtoženimi za kontinuiteto boljševiške tradicije, se ni obdržala. Hrvaško-srbski razcep v Hrvaški, ki je ves čas obstajal, je prevladal in prerasel v vojno, potiskajoč v ozadje razcep med nacionalno-konservativnim in nekdanjim režimskim blokom.⁸ V trenutku oboroženega srbskega odpora in agresije JLA na Hrvaško se je oblikovala široka koalicija vseh političnih in socialnih sil, ki so podpirale neodvisnost in obrambo Hrvaške. Simbolično in organizacijsko se je to izrazilo v večstrankarski vladi demokratične enotnosti, ki se je oblikovala v avgustu 1991.

V kontekstu teh dramatičnih dogajanj je slabel politični pritisk, ki je želel izsiliti diferenciacijo med sindikati. Vse tri velike sindikalne centrale, vključno s SSSH-jem, so odigrale izrazito domoljubno vlogo. Ravno tako je pomembno, da se je po začetnih poskusih oblast odpovedala temu, da bi vojne razmere izkoristila za slabitev SSSH-ja: v prvih tednih vojne je prišlo do množičnega aktiviranja sindikalnih aktivistov v hrvaško vojsko, toda potem je bil sprejet sindikalni protest in aktivisti so dobili vojni razpored na delovnem mestu (tj. v sindikalni centrali ali

⁷ Podatek je povzet po predavanju predsednika Zveze sindikatov Dragutina Lesarja na prvem saboru SSSH v decembru 1992., **Sindikalna akcija**, 41/42, 1992, Posebna priloga, str. 3.

⁸ Primerjaj to s poglavjem "Temeljni politički sukobi u Hrvatskoj nakon izbora 1990. godine" v knjigi Mirjane Kasapović z naslovom **Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske**, Zagreb, 1993, str. 64-72.

⁹ *To informacijo je v pogovoru povedal funkcionar SSSH-ja Božo Žaja.*

¹⁰ *Tuđman je dobil 56,4% glasov, njegov glavni nasprotnik, vodja liberalcev Dražen Budiša, pa samo 22,2%. (Primerjaj Poročilo št. 32 Volilne komisije Republike Hrvaške z dne 12. 8. 1992.)*

¹¹ *Zanimivo je, da pogajanja niso bila speljana po rednih vladnih kanalih znotraj resorja ministrstva za delo, ampak je odločilno pogajalsko vlogo odigral minister za zunanje zadeve Mate Granič, štiri dni pred najavljeno stavko pa je bil ključni sestanek sindikalnih voditeljev s predsednikom Tuđmanom.*

na terenu)⁹. Po umiritvi odprte vojne v Hrvaški se ni več obnavljal stari razcep med novim režimskim blokom in silami, obtoženimi "boljševizma". Za novo razporeditev političnih sil in oblikovanje političnega prizorišča sta bila bistvena nova delitev vlog v vojni in odnos do neodvisne Hrvaške; stari ideološki in politični razcep je izgubil svoj pomen.

2.3 OBDOBJE KONSOLIDACIJE OBLASTI HDZ-JA (OD VOLITEV V AVGUSTU 1992 DO DANES)

Po volitvah v avgustu 1992 se je razpustila koalicijska večstrankarska vlada in oblikovala se je nova HDZ-jeva s predsednikom Šareničem na čelu. Na volitvah za predstavniški dom je bila potrjena visoka legitimnost HDZ-ja, vidna s parlamentarno večino; na sočasno izvedenih predsedniških volitvah je Franjo Tuđman dobil petletni mandat na osnovi velike večine glasov.¹⁰ Nova vlada se je spoprijela s težkim gospodarskim stanjem in še posebno z galopirajočo inflacijo, pri čemer ji nadzor nad plačo pomeni enega od najpomembnejših instrumentov antiinflacijske politike. Takšna politična usmerjenost odpira prostor za nov spopad s sindikati ali pa za mogoč konsenz. Nova, na volitvah legitimirana enostrankarska vlada HDZ-ja je bila soočena s sindikalnim delovanjem, kjer je največja sindikalna centrala, SSSH, potrdila svoj dominanten položaj med delavci in dobila pomembno javno podporo: ta položaj je SSSH še posebno demonstrirala s protestno akcijo v marcu 1992, ko je proti predlogu zakona o delovnih odnosih (tega je še prejšnja vlada spravila v parlamentarno proceduro) zbrala celo 340.000 podpisov. Vlada je bila tedaj prisiljena umakniti svoj predlog.

V novem položaju je najprej prišlo do zaostrovanja spora med vlado in SSSH-jem. V novembru 1992 je vlada ne da bi se dogovorila s sindikati, z enostranskim administrativnim ukrepom skušala omejiti rast plač. Zaradi očitnega vladnega ignoriranja sindikatov sta bili tudi drugi dve centrali, KNSH in HUS, prisiljeni podpreti SSSH, ki je na vladni postopek odgovarjal z grožnjo splošne stavke (v teh razmerah je zlasti HUS začel demantirati imidž provladnega neavtonomnega sindikata). Navsezadnje je bila grožnja odprtega spopada med vlado in sindikati odpravljena s pogovori in z umikom vladnega predloga:¹¹ s splošno kolektivno pogodbo so bile oblikovane osnovne smernice politike plač.

Spor v novembru 1992 in njegov razplet – tj. skupni nastop glavnih treh sindikalnih central, pogajanja in opustitev vladnega vsiljevanja rešitev pomenijo svojevrstno prelomnico v družbeno-politični dinamiki hrvaške družbe. Po tem sporu so se zmanjšale napetosti in spori tako znotraj sindikalnega gibanja (čeprav

niso bili odpravljeni) kot v odnosu med vlado in sindikati. Z nastankom nove vlade v aprilu leta 1993 pod vodstvom predsednika Valentića je tudi na strani vlade prevladovala vsaj deklarativna usmeritev za dogovarjanje s sindikati. V praksi se je socialno partnerstvo teže izvajalo in pomembno zaostajalo za deklaracijami. Po uvedbi čvrste antiinflacijske politike v oktobru 1993 in s popolno zaustavitvijo inflacije se je zmanjšal, vsaj v prvem obdobju, tudi potencial socialnega konflikta, popustil pa je tudi pritisk za povečevanje plač, saj je bila v razmerah blage inflacije zabeležena njihova realna rast.

3. GRADNJA INSTITUCIJ KORPORATIVNE REGULACIJE IN FORMIRANJE SOCIALNIH PARTNERJEV

Valentićeva vlada je pristala na institucionalizacijo socialnega partnerstva v ekonomiji in javnih službah. Preden prikažemo sporazume, s katerimi so bila oblikovana tripartitna oz. dvopartitna telesa, je pomembno zapisati kratek pregled sedanje strukture (jesen 1994) glavnih socialnih partnerjev, tj. sindikalnih central in združenj delodajalcev, ki sodelujejo v kooperativnem usklajevanju z vlado.

3.1 SINDIKATI

Obdobje pluralizacije sindikatov (1990-1993) je proizvedlo veliko število posameznih sindikatov: nekateri so od vsega začetka pripadali sindikalni centrali, drugi so se dodatno pridružili sindikalnim združenjem ali pa celo prehajali iz enega v drugega. Sindikalni pluralizem se je v nekaterih ekonomskih sektorjih, industrijskih vejah in dejavnostih iztekel v obstoj konkurenčnih sindikatov, ki pripadajo različnim sindikalnim centralam; kljub temu pa je v večini primerov v eni dejavnosti ali stroki dominanten ali celo izključno navzoč le en sindikat. Pri tem je pomembno poudariti, da se v Hrvaški mešajo različni principi sindikalnega združevanja: obstajajo čisto strokovni sindikati (npr. strojevodje, medicinske sestre), sindikati določene veje (sindikat kovinarjev v SSSH-ju, ki združuje vse zaposlene v metalni industriji, podobno so v Neodvisnem sindikatu znanosti in visokega izobraževanja organizirani vsi zaposleni na univerzi in v znanosti), nekateri sindikati pa združujejo le segment zaposlenih v nekem velikem javnem podjetju (npr. v INI).

Sindikalne centrale, ki združujejo zaposlene zunaj javnih služb, so SSSH, HUS in KNSH (podatki o številu članov so utemeljeni z ocenami ali pa so od sindikalistov samih):

- SSSH združuje 23 sindikatov (kovinarji, tekstilci, delavci v kmetijstvu, prehrambeni industriji in vodnem gospodarstvu, delavci v energetiki in kemični industriji, delavci v lesni industriji, gozdni delavci, gradbinci, zaposleni v gostinstvu in turizmu, delavci v trgovini, zaposleni v prometu, delavci na železnici – imajo 4 sindikate –, pomorščaki, zaposleni v zdravstvu in socialni zaščiti, zaposleni v komunalnih službah, predšolski vzgoji, zaposleni na televiziji, poštarji). Ta najmočnejša sindikalna centrala šteje okoli 700.000 članov, je dobro organizirana in se tudi močno pojavlja v javnosti. Želi ohraniti neodvisno politično pozicijo tako glede na vlado in HDZ kot na opozicijske stranke. Predsednik SSSH-ja Dragutin Lesar je vplivna javna osebnost z zgrajeno karizmo sindikalnega voditelja.
- HUS združuje v glavnem delavce v javnem sektorju ekonomije in ima okoli 100.000 članov. Čeprav so njegovi začetki vezani na usmerjenost HDZ-ja, da bi razcepil in nadzoroval sindikalno področje, je HUS leta 1993 dobil nekoliko bolj neodvisno pozicijo. V javnosti skuša potisniti v ozadje podobo provladne sindikalne centrale.
- KNSH je najmanjša sindikalna centrala, ima samo od 20.000 do 30.000 članov in združuje le zaposlene v elektrogospodarstvu, del delavcev v INI in letališko osebje. Kljub svoji marginalni poziciji si prizadeva ustvariti politično samostojno pozicijo. Sodeluje s SSSH-jem in HUS-om, ima pa tudi razvejene mednarodne stike.
Poleg teh central delujeta še dve združenji sindikatov v javnih službah:
 - Matica hrvaških sindikatov javnih dejavnosti (MHSJD) združuje zaposlene v znanosti in visokem šolstvu, del srednješolskih profesorjev, bibliotekarje, medicinske sestre in del zaposlenih v ustanovah socialne zaščite. Ima okoli 30.000 članov in je manjša od dveh central, zaposlenih v javnih službah. Po znotrajsindikalnem primerjanju je blizu SSSH-ju.
 - Koordinacija hrvaških sindikatov javnih delavcev in nameščencev (KHSJSN) združuje večino osnovnošolskih učiteljev, del srednješolskih profesorjev, zaposlene v pravu in pravosodju, v bankah in plačilnem prometu, ustvarjalcev v kulturi in kontrolorje letov. Ima okoli 90.000 članov. V javnosti je koordinacija postala prepoznavna po borbenem nastopu predsednic osnovnošolskega in srednješolskega sindikata Mirjane Špoljar in Vesne Kanižaj in po organizaciji dveh velikih (večinoma neuspešnih) stavk učiteljev v letu 1994.

3.2 ZDRUŽENJE DELODAJALCEV

Najprej je delodajalsko stran v pogajanjih z vlado in s sindikati zastopala Hrvaška gospodarska zbornica (HGK). Gre za paradržavno organizacijo, ki združuje podjetja v posameznih ekonomskih sektorjih in regijah in ki ima tudi trdno regulativno in arbitražno vlogo. Zaradi svojega paradržavnega značaja (kar nedvoumno potrjuje tudi politični nadzor kadrovske politike v HGK-ju od vladajoče stranke) so bili sindikati "soočeni" s predstavniki oblasti v dvojnem smislu. Takšno stanje je bila logična posledica slabosti privatnega sektorja hrvaškega gospodarstva.

V zadnjem letu se razvija prostovoljno združevanje privatnih delodajalcev. V maju 1993 je bilo ustanovljeno Hrvaško združenje delodajalcev (HUP); učinkovito je začelo delati šele decembra istega leta. Člani HUP-a lahko postanejo privatna podjetja oziroma podjetja, ki so pretežno v privatnih rokah, ne glede na velikost (delodajalec mora zaposlovati vsaj enega delojemalca). Po najnovejših podatkih (avgust 1994) HUP združuje že okoli 600 privatnih in mešanih podjetij z okoli 80.000 zaposlenimi (posamezna podjetja imajo od 5 do 1000 zaposlenih)¹². Združenje deluje po načelu eno podjetje en glas (ne glede na število zaposlenih ali velikost kapitala), lastnik več podjetij ima več glasov. Po začetnem obdobju, v katerem se je HUP usmeril predvsem na razvoj lastne organizacijske mreže (oblikovanje regionalnih podružnic in različnih vej), se v zadnjem času intenzivneje vključuje v pogajanja socialnih partnerjev, še posebno v izdelavo načrta novega zakona o delu. HUP še posebno odločno zahteva, da dobi izključujočo pravico zastopanja delodajalskih interesov v tripartitnih pogajalskih institucijah, tj. da se HGK kot paradržavno organizacijo povsem izključi iz tripartitnosti. Z javnimi nastopi javnih upraviteljev (ravnatelj Željko Ivančević, predsednik Ivica Todorčić, eden od največjih privatnih podjetnikov v Hrvaški) si HUP prizadeva, da bi ohranil popolno politično neodvisnost, se pa tudi nedvoumno zavzema za socialno partnerstvo in za sodelovanje s sindikati.

¹² Te podatke je v intervjuju za *Vjesnik* predstavil ravnatelj HUP-a Željko Ivančević (*Vjesnik*, 11. 8. 1994, str. 10).

3.3 ZAČETKI TRIPARTITNOSTI

Hrvaška vlada je februarja 1994 pristala na oblikovanje Gospodarsko-socialnega sveta (GSV), da bi institucionalizirala lastno deklarativno usmeritev na družbenopolitičnem sporazumevanju in odgovorila na zahteve sindikatov. Podpisniki *Sporazuma o oblikovanju, pristojnostih in delovanju Gospodarsko-socialnega sveta* so Vlada Republike Hrvaške, tri sindikalne centrale (SSSH, HUS in KNSH) ter HGK in HUP kot pred-

¹³ *Narodne novine*, št. 10, 11. 2. 1994, str. 246.

stavnika delodajalcev. Sporazum v 7. členu opredeljuje naslednje funkcije GSV-ja:

- spremlja, preučuje in ocenjuje vpliv gospodarske politike in postopkov gospodarske politike na gospodarsko stabilnost in razvoj kot tudi na socialno stabilnost in razvoj;
- preučuje in ocenjuje vpliv sprememb cen in plač na gospodarsko stabilnost in razvoj;
- razpravlja in predlaga osnove za politiko plač;
- razpravlja in predlaga osnove za politiko cen;
- razpravlja o konceptualni osnovi pred izdelavo paketa zakonov s področja dela in socialne varnosti in tudi o vsakem posameznem zakonu, preden gre predlog na sejo Vlade Republike Hrvaške;
- zavzema se za mirno reševanje kolektivnih delovnih sporov;
- uresničuje idejo o trostranskem sodelovanju Vlade Republike Hrvaške, sindikatov in združenih delodajalcev pri reševanju gospodarskih in socialnih vprašanj in problemov...¹³

Čeprav se je z ustanovitvijo GSV-ja institucionaliziral mehanizem korporativne tripartitnosti, ki se po svojih pristojnostih ne razlikuje od svojih vzorov na Zahodu, je njegovo delovanje v praksi povezano z nešteti težavami. Še zlasti so z njim nezadovoljni sindikati, ki kritizirajo, da je GSV sedaj bolj za kamuflažo kot pa da bi služil za dejansko korporativno reguliranje. Seje GSV-ja so od ustanovitve dalje le enkrat mesečno. Na njih sta se obravnavala politika plač in nov zakon o delu, po mnenju sindikatov pa vlada ne kaže pretirane zavzetosti za dogovarjanje.

3.4 ZAČETKI SOCIALNEGA PARTNERSTVA V JAVNIH SLUŽBAH

Sporazum, s katerim je bil ustanovljen GSV, izključuje iz tripartitnosti predstavnike, zaposlene v javnih službah. Tu ne gre za rešitev, ki jo je zagovarjala vlada, temveč je takšno strukturo zahtevala največja sindikalna centrala, SSSH. Da pa iz socialnega partnerstva le ne bi bili izločeni zaposleni v javnih službah in njihovi sindikati, je vlada v marcu 1994 oblikovala analogno bipartitno telo, t.i. Svet za socialno partnerstvo v javnih dejavnostih; v njem so bili poleg 4 predstavnikov vlade še 4 predstavniki dveh sindikalnih central (MHSJD-ja in KHSJSN-ja). 6. člen "Sporazuma ..." nekoliko ožje opredeljuje pristojnosti Sveta:

- spremlja, preučuje in ocenjuje vpliv gospodarske, socialne in razvojne politike na sektor javnih dejavnosti;
- razpravlja in predlaga osnove za politiko plač in politiko cen v sektorju javnih dejavnosti;

- razpravlja o konceptualnih osnovah pred izdelavo predpisov s področja javnih dejavnosti, dela in zaposlovanja ter socialne varnosti;
- spodbuja mirno reševanje kolektivnih delovnih sporov in idejo socialnega partnerstva...¹⁴

¹⁴ *Narodne novine*, št. 25, 29. 3. 1994, str. 888.

V javnih službah je položaj sindikatov mnogo slabši kot v drugih gospodarskih sektorjih. Večja zakonska pooblastila vlade pri politiki plač oziroma njen status edinega delodajalca zmanjšujejo možnost za socialno partnerstvo. Zato niti ne preseneča dejstvo, da Svet sploh še ni začel delovati, je pa vprašanje, ali bo zamišljena bipartitnost sploh zaživela. Hkrati pa smo v zadnjem letu priče, da je bilo ravno v javnih službah nekaj večjih spopadov (med katerimi sta najpomembnejši dve veliki stavki učiteljev), kar govori o velikem konfliktnem potencialu v tem sektorju.

4. “CONFLICT AGENDA” HRVAŠKIH SOCIALNIH PARTNERJEV

Na koncu se naj na kratko posvetimo še najpomembnejšim spornim problemom in izvorom konfliktov (do sedaj večinoma med vlado in sindikati), da bi lahko na osnovi tega dobili vpogled v perspektivo socialnega partnerstva v Hrvaški. Na svojevrstnem “dnevnem redu sporov” (“*conflict agenda*”) so najpomembnejši naslednji trije problemi:

- a) Ena od najbolj spornih točk v odnosu med vlado in sindikati je bila izdelava novega zakona o delu; zaradi globine spora je bilo v zadnjih nekaj letih zavrnjenih že več načrtov tega zakona. Končni predlog zakona – ki je delno že rezultat sodelovanja socialnih partnerjev, ni pa dobil pristanka sindikatov – je v septembru prišel v parlamentarno proceduro. Za sindikate so sporne naslednje točke:
 - reguliranje odpovedi, oziroma dolžina odpovednega roka,
 - način organizacije stavke in predvsem pravica delodajalca na *lock-out*,
 - položaj sindikata v podjetju in način zaščite sindikalnih poverjenikov pred represijo delodajalca,
 - pomanjkanje mehanizma soodločanja: predvideni sveti delojemalcev bi imeli le informativno in svetovalno vlogo, sindikati pa zahtevajo rešitev po vzoru nemške zakonodaje.
- b) Nerešen je ostal spor okoli načina določanja plač: vlada zahteva, da se večje število elementov prepusti zakonski ali administrativni regulaciji, sindikati pa vztrajajo pri deregulaciji in določanju plač izključno s kolektivnim dogovarjanjem.
- c) Sindikati kritizirajo model privatizacije, predvsem njegovo izvajanje v praksi, saj omogoča njegovo zlorabo.

Posamezne stavke so nasprotovale privatizaciji. Sindikati tudi v imenu načela solidarne pravičnosti zahtevajo brezplačno razdelitev enega dela delnic vsem zaposlenim.

5. SKLEP

Na prihodnost socialnega partnerstva v Hrvaški in na njegovo učinkovito uporabo kot obliko neokorporativne regulacije socialnih konfliktov v gospodarstvu bodo vplivali naslednji elementi:

- a) notranja dinamika v HDZ-ju, oziroma natančneje relativni vpliv tehnokratov, ki so naklonjeni socialnemu dogovarjanju, in radikalov, ki so naklonjeni instrumentalizaciji in podrejanju sindikatov;
- b) konsolidiranje sindikalnega gibanja in razčiščevanje medsebojnih odnosov med nasprotujočimi si sindikalnimi centralami;
- c) nadaljnji potek in tempo privatizacije večjega dela ekonomije, ki je še vedno v državnih rokah, in ustvarjanje pravega privatnega podjetniškega kapitala (nad ravniyo drobnega gospodarstva);
- č) dokončanje svobodnega interesnega združevanja delodajalcev in stopnja njihove odprtosti za socialno partnerstvo;
- d) kakovost še ne dokončanega pravnega reguliranja socialnih in ekonomskih odnosov: predvsem vprašanje delovnih razmerij, stavk, delavskega soodločanja, delovnega sodstva;
- e) na koncu, ne pa najmanj pomembno, razvoj GSV-ja v resnični mehanizem tripartitnega korporativnega sporazumevanja, ki bi služil za preprečevanje in reševanje potencialnih nesporazumov.

Prevedel iz hrvaščine mag. Andrej Lukšič

Nenad Zakošek je doktor političnih ved, zaposlen na Fakulteti za politične vede v Zagrebu. V zadnjem času se ukvarja s političnim sistemom Hrvaške.

Birgit Haller, Christian Schaller

Socialno partnerstvo ali “tržno gospodarstvo brez pridevnikov”?

Urejanje konfliktov s socialnim partnerstvom v Češki republiki 1990-1993¹

1. UVODNE OPOMBE

Ob poskusu novega strukturiranja kapitalistično organiziranih družb in ekonomij ter ponovni vzpostavitvi narodnih gospodarstev po novodobnih organizacijskih principih, se v političnih in gospodarskih diskusijah odpira vprašanje o možnostih učenja na podobnih primerih in z gledovanja po modelih. Eden možnih modelov za obvladovanje socialno-ekonomske sistemske transformacije so korporativistične strukture in mehanizmi, zavestno vodenje ter usmerjanje socialnih in ekonomskih problemov in procesov s pomočjo kooperacije in koordinacije med “državo”, delodajalci in delojemalskimi organizacijami, to je oblika socialnega partnerstva, kakršno obstaja v Avstriji. Socialno partnerstvo navajajo v družboslovni in ekonomski literaturi kot “uspešnico” za ponovno izgradnjo gospodarskih sistemov po letu 1945, prav tako pa poznejši gospodarski razvoj (Avstrija je po večini gospodarskih kazalcev uvrščena bolje kot poprečje OECD) potrjuje uspešnost reševanja konfliktov v okviru socialnega partnerstva. Kritike socialnega partnerstva so se prvič pojavile v sedemdesetih, pogosteje pa v osemdesetih letih, in sicer ne toliko zaradi manjših ekonomskih uspehov kot zaradi perspektive teorije demokracije, konkretno zaradi pomanjkanja demokratične legitimacije in transparence odločitev v okviru socialnega part-

¹ Skupina avtorjev in strokovnjakov Češke akademije znanosti iz Prage (dr. Zdenka Mansfeldová in dr. Lubomir Brokl) in Slovaške akademije znanosti iz Bratislave (dr. Monika Čambáliková) je v obdobju 1992/93 raziskovala “Možnosti reševanja konfliktov s socialnim partnerstvom v Češki in Slovaški republiki” (projekt 4177 Avstrijske narodne banke). Ker je v tem delu poseben članek namenjen Slovaški, se najin članek bolj posveča razmeram v ČSFR in Češki republiki. V končni obliki je bil članek predložen decembra 1993, zato nekatere podrobnosti najinih ocen več ne držijo.

Vendar pa so v glavnem še vedno veljavne – če se lahko pri tem zanašava na poročila medijev.

² Intervjuje so opravili češki oz. slovaški sodelavci pri projektu jeseni 1992 in pomladi 1993 (14 intervjujev s predstavniki združenj in 8 s predstavniki strank).

nerstva, zaradi zmanjšanja moči (posredno) demokratično legitimiranih institucij, kot sta parlament in vlada...

Ocene socialnega partnerstva v Avstriji so postale bolj kritične in skeptične, hkrati pa je Avstrija za nekatere “nove demokracije” prva “zahodna” sosedna in tudi sosedna, katere pozicije ne občutijo kot preteče dominantne (kot velja to za Nemčijo). Predstavniki politike in gospodarstva v Avstriji in sosednjih “novih demokracijah” so se dogovorili o možnosti avstrijskega modela za politični in ekonomski razvoj na tem območju. Tako bi lahko bilo – poleg korporativističnih modelov Nemčije in Portugalske – tudi avstrijsko socialno partnerstvo možen model v novonastali Češki republiki.

V naslednjem prispevku bova najprej analizirala funkcijo in delovanje “Svetov za gospodarski in socialni dogovor” (RHSD) ter dve značilni konfliktni temi v češkem RHSD, nato pa bova, na osnovi intervjujev s predstavniki delodajalskih in delojemalskih združenj in strankarskih predstavnikov², kritično ocenila možnost socialnega partnerstva v Češki republiki.

2. “SVETI ZA GOSPODARSKI IN SOCIALNI DOGOVOR” (RHSD) KOT INSTITUCIONALNE OBLIKE UREJANJA KONFLIKTOV S SOCIALNIM PARTNERSTVOM V ČSSR

2.1 UVOD

V nadaljevanju bova podala kratek pregled nastanka, razvoja, institucionalne ureditve in kompetenc tripartitnega posredovanja v prejšnji ČSSR in v Češki republiki, pri čemer se bova omejila na obdobje 1990-1992. Izhajala bova predvsem iz uradnih virov tripartitnih organov (statuti, poslovniki) oz. iz ocen dela RHSD v sindikalnih združenjih (glej seznam virov).

2.2 MOTIVI ZA INSTITUCIONALIZACIJO RHSD

Po političnem prevratu, izpeljanem z “žametno revolucijo” decembra 1989, je bila takratna ČSSR pred prehodom v pluralistično-reprezentativno demokracijo, hkrati pa tudi pred prehodom v tržno gospodarstvo. Ta reformna strategija je bila povezana predvsem z gospodarskopolitičnim konceptom federalnega finančnega ministra Klause in je predvidevala hitro odpiranje države tujemu kapitalu, privatizacijo in liberalizacijo cen. Federalna vlada se je pod Klausovim vplivom programsko zavzela za “tržno gospodarstvo brez pridevnikov” (s čemer se je omejila od previdnejših transformacijskih modelov, ki bi temeljili na

večji socialni odgovornosti države) (Kosta, 1991, 301-304; Klaus, 1991, 113-123). Ta "šokterapija" pa naj bi bila s političnega in socialnega vidika toliko zanimiva, da bi si vlada z njo zagotovila podporo sindikatov in nastajajočih združenj podjetnikov. Ker tudi na novo formirana in strankarsko neodvisna Sindikalna krovna zveza CSKOS ni želela biti izključena iz sistemsko-gospodarskih sprememb, je z vlado sklenila sporazum, po katerem bi se v nekakšnem skupnem svetu posvetovala in soodločala o gospodarskih in socialnih vprašanjih (Siegrist, 1992, 28-40).

Na federalni ravni je bil ta "Svet za gospodarski in socialni dogovor" sklenjen 3. oktobra 1990, vanj pa je bila poleg CSKOS vključena še nekoliko šibkejša Krovna zveza podjetnikov; pri tem že takrat konkurenčne delodajalske in delojemalske zveze niso bile zastopane v RHSD. Kmalu zatem sta bila tudi v Češki in Slovaški republiki ustanovljena analogna RHSD (RHSD ČSFR 1992: Protokol o pogajanjih 1990-1992). Po letu 1991, ko so postale težnje po ločitvi federacije večje in je postalo delo federalnega RHSD težje, je postala vloga RHSD na republiški ravni pomembnejša. Vlada in združenja so se pri tem zgledovala predvsem po portugalskem tripartitnem modelu (intervju z izvršnim sekretarjem Tripartitnega sveta ČSFR Pavlikom, 24. 5. 1993), ker so bile tam paralele z državo v prehodu v demokracijo najočitnejše. Kot neke vrste vzor pa so služili tudi skandinavski in avstrijski modeli (predvsem funkcionarji delavske zbornice in sindikatov so leta 1990 okrepili stike z vzhodno- in srednjeevropskimi reformnimi državami).

2.3 INSTITUCIONALNO-ORGANIZACIJSKI OKVIR RHSD

RHSD so veljali za "prostovoljne, iniciativne organe" (statuti RHSD ČSFR/ČR/SR 1990-1992, čl. 1), pri čemer niso bili formalno zakonsko institucionalizirani. V obdobju 1990-1993 so si za takšno institucionalizacijo prizadevali sindikati kot najšibkejši partner v tripartitu (intervjuji s predstavniki združenj 1992, CSKOS 1993).

Federalni RHSD je do svojega razpada decembra 1992 (konec ČSSR) sestavljalo 21 članov (po 7 predstavnikov vlade, Zveze sindikatov in Krovne zveze delodajalcev, med slednjimi tudi predstavniki kmetijskih zadrug), pri čemer se predstavniki vlade po juliju 1992 niso več udeleževali sestankov. Do poletja 1992 sta bila po tem zgledu ustanovljena tudi RHSD v ČR in SR, zatem pa je bilo število predstavnikov vlade zmanjšano na štiri. Za sestavo delegacij posameznih združenj je bil izdelan interni ključ, pri čemer so bile zastopane najpomembnejše panoge in kjer je – na federalni ravni – veljalo sorazmerje po

republikah. Poskusi, da bi bila v tripartitu zastopana tudi "alternativna" sindikalna združenja, ki jih v CSKOS ni, so bili do sedaj neuspešni.

Predsedstvo je v federalnem RHSD vodil namestnik ministrskega predsednika ČSSR, poslovanje in organizacijo dela pa je v koordinaciji s predstojništvom tripartita (po en predstavnik vseh treh delegacij) vodil izvršilni sekretariat, ki ga je financirala in določila vlada. Izvršilni sekretar je bil odgovoren tudi za koordinacijo z RHSD na republiški ravni (npr. tudi skupne priprave na sestaneke), kjer so nemalokrat predhodno obravnavali dnevni red federalnega tripartita (statut RHSD ČSSR, oktober 1990).

Sprva so zasedali le na plenarni ravni (skupaj 30 sestankov, 1990-junij 1992) (CSKOS 1993), kasneje pa so za "predtripartitna" pogajanja postale pomembnejše najprej neformalne in nato še formalno institucionalizirane delovne skupine. Sodeč po intervjujih s predstavniki združenj, je ostal neformalni prostor posvetovanj in odločanj še naprej pomemben, predvsem tudi zato, ker so bila ta srečanja pogosto improvizirana in v veliki meri nepripravljena. Tudi v združenju so bila stališča pogosto določena šele med pogajanjem v RHSD (v sodelovanju s strokovnjaki).

Če tripartitna pogajanja niso bila (in niso) javna, morajo biti, po dogovoru, rezultati objavljeni na tiskovni konferenci. To verjetno tudi zato, da bi z večjo javno prisotnostjo dvignili dejansko skromno legitimnost in politično relevantnost RHSD.

Kar zadeva splošne institucionalne okvirne pogoje, je potrebno poudariti, da je bila za razliko od avstrijskega socialnega partnerstva koncentracija in centralizacija predstavnikov združenj (predvsem delodajalcev) manjša in da delitev vlog med vlado in delodajalci do konca leta 1993, zaradi zelo velikega števila podržavljenih podjetij, ni bila jasno definirana. Poudariti je treba tudi močno pozicijo vladnih predstavnikov, katerih formalna privolitev (imajo torej polno pravico glasovanja, medtem ko so se v paritetni komisiji v Avstriji vladni predstavniki temu odpovedali) je bila pogoj za *statutarno* zavezujoč tripartitni sporazum. Statutarna zavezanost pa je v času raziskave obstajala le na papirju. Za vse partnerje so formalno zavezujoči samo konsenzualni dogovori: Če se ena od strani "zaradi pomembnih razlogov" dogovora ne drži, mora to sicer obrazložiti, sankcionirati pa tega RHSD ne more (statut RHSD ČSSR, januar 1992, čl. 2). V realnosti je iz tega sledilo (in sledi), da tripartitnih sporazumov še zdaleč ne moremo enačiti s politično zavezanostjo in transformacijo sporazumov parlamentarnih in vladnih pogajanj. Iz intervjujev je razvidno, da predvsem pri vladi prevladuje oportunistična strategija: odločitve RHSD se upoštevajo takrat, kadar to komu "politično" ustreza in kadar lahko na ta način legitimira lastne interese. Vlada seveda ima možnost odločitve RHSD prezreti, tudi zato, ker vladni kolegij

v zadnjem času pogosto uveljavlja drugačne pozicije kot nekdanji ministri v tripartitu (intervju z izvršnim sekretarjem Pavlikom, 24. 5. 1993). Ker pa večinsko stališče ni niti statutarno zavezujoče, si je – kakor dokazujejo protokoli in ocene intervjujev – v času raziskave 1990-1992 RHSD prizadevala za konsenz.

Za predpartitna pogajanja leta 1992 niso bile institucionalizirane in specializirane samo že omenjene delovne skupine. Institucionalno diferenciacijo je spremljala tudi valorizacija RHSD v obeh republikah in večje kompetence njihovih izvršilnih sekretariotov (razširitev pooblastil za koordinacijo, posredovanje informacij in selekcija, izdelava delovnega programa) (RHSD statuti CR in SR, 1992), zaradi česar se je povečal pomen vladnih predstavnikov. To je predvsem v Slovaški republici vodilo k jasnemu kritičnemu stališču sindikalnih predstavnikov (KOZ SR 1993: Ocenitev dejavnosti RHSD v SR 1992).

2.4 VSEBINSKI PROFIL DEJAVNOSTI RHSD

Ker si "vlada" kot najmočnejši partner prizadeva, da bi na federalni in republiški ravni postavila odbore za posvetovanje in dogovarjanje o splošnih gospodarskih, socialnih in političnih vprašanjih, teh pa po drugi strani zakonsko ne bi dokončno določila z jasnimi pravicami in dolžnostmi, so si udeleženci zastavili številna gospodarska, socialna in politična vprašanja o sicer v glavnem pozitivno ocenjenih oblikah informiranja in diskusije: RHSD pa so v svojem realnopolitičnem pomenu (spremembe sporazumov) ostali dokaj omejeni, pri čemer je federalni tripartit 1992 dokončno izgubil svojo funkcijo. Kljub temu se zdi smiselno na kratko označiti dejavnost RHSD, da bi tako lahko ocenili možnost delovanja tripartitnih organov in interne konflikte.

Ena najpomembnejših kompetenc RHSD je sklenitev splošne pogodbe, ki vsako leto določa gospodarske, socialne in politične delovne programe na področju kompetenc parlamenta in vlade (zakoni), kakor tudi socialnih partnerjev (smernice za kolektivna pogodbena pogajanja). Določijo se tudi cilji in okvirni pogoji za razvoj cen in osebnih dohodkov. Splošne pogodbe so dejansko politične samo delno, pravno pa nezavezujoči sporazumi, kar – poleg delno zelo splošnih principov in opisov ciljev – vodi do tega, da ostajata izpolnjevanje in nadzor splošne pogodbe odprta in da je pogodba nemalokrat podvržena poskusom revizije. RHSD torej ne more sankcionirati kršilcev pogodbe. Kolektivne pogodbe so na panožni ravni in na ravni podjetij sicer pravno zavezujoče, vendar pa se tudi te zmeraj ne izvajajo po predpisih (izjave intervjuvancev). Iz

tega sledi, da velja samo za obliko pogovorov, ne pa tudi za spremembe obsežnih polletnih delovnih programov, da RHSD predstavlja "splošno spoštovano obliko dialoga" (RHSD statut CR 1992, čl. 1):

"(1) Objekt splošnega zanimanja RHSD ČR so osnovna vprašanja gospodarskega in socialnega razvoja, predvsem

- cilji in sredstva gospodarskega strukturnega in socialnega razvoja, upoštevajoč regionalne vidike,
- pogoji gospodarskega tekmovanja,
- delovnopravni odnosi in kolektivna pogodbena pogajanja,
- razvoj zaposlovanja in trga delovne sile,
- razvoj dohodka in življenjskih stroškov,
- zdravstveno skrbstvo, varnost pri delu, vprašanja v zvezi z okoljem,
- poklicno in strokovno šolanje in vzgoja,
- pogoji za obstoj in razvoj kulture,
- koncept razvoja in delovanja tripartita,
- najpomembnejši povodi za regionalni tripartit,
- povezanost z mednarodnimi sporazumi na obravnavanih področjih,
- za delovanje pomembni kontakti s slovaškim RHSD in evropskimi institucijami "tripartitnega dialoga",
- informacije informacijskega centra tripartita,
- sporazum o splošni pogodbi za urejanje delovnega trga, dohodka, življenjskega standarda in zadolženosti za delovanje podjetnikov."

Pri pregledu protokolov zasedanj kakor tudi ocen internih informacijskih materialov in intervjujev s predstavniki združenj in strank sva ugotovila, da so bile v obdobju 1991-1993 najpomembnejše konfliktne točke v RHSD na federalni in republiški ravni splošna pogodba ter razvoj in urejanje osebnega dohodka. V RHSD ČR so se leta 1992/93 pojavili še problemi z novo ureditvijo sistema socialnega zavarovanja in obdavčenjem podjetnikov. V naslednjem poglavju bova na kratko orisala konflikte in interesne koalicije o konkretnih pravnih vprašanjih v RHSD ČSSR IN ČR. S tem želiva prikazati, kako zlahka trči ob svoje meje splošni končni konsenz tripartita kot foruma za diskusijo o gospodarskih in socialnopolitičnih vprašanjih za zagotovitev gospodarske rasti in – delno – tudi socialnega miru (kar je bila najpogosteje končna definicija intervjuvancev).

3. KONFLIKTNE TEME V RHSD

3.1 UREJANJE PLAČ

Problem plač in njihovo urejanje je bilo v obdobju raziskave 1991-1993 gotovo vzrok večine konfliktov v RHSD. V duhu protiinflacijske monetarne politike sta federalna pa tudi češka vlada menili, da bi morali plače v glavnem urejati centralistično (sprva splošno, kasneje manj obsežno). Sindikati so se v tripartitu pri urejanju plač upirali, vendar pa s temi svojimi pogledi nikoli niso uspeli. V nadaljevanju želiva opisati in interpretirati osnovne značilnosti precej stihijskega razvoja konfliktnih linij.

Spori med vlado in predstavniki delojemalcev v tripartitu so dosegli prvi višek v nizu diskusij o pripravah in sprejetju splošne pogodbe za leto 1992, pri čemer predstave o urejanju plač na federalni in na republiški ravni niso bile usklajene. Decembra 1991 je češka vlada predložila predlog zakona o urejanju plač za leto 1992, ki je zadeval le – dominanten – državni sektor. Medtem ko so delodajalci predlagali, da naj bi plače urejali šele *po* njihovem 9-odstotnem porastu v obdobju treh mesecev, so bili sindikati proti takšnemu urejanju, ker da je tržno neprimerno in diskriminira državni sektor.

Kompromis v okviru češke splošne pogodbe iz leta 1992 je nadalje predvidel, da bi urejanje plač veljalo samo za državna podjetja z več kot 150 zaposlenimi, in to šele *potem*, ko bi v obdobju enega leta nominalna plača porasla za 5 odstotkov več kot cene. Federalni vladni predlog so ob koncu leta 1991 v primerjavi s češkim spremenili toliko, da je maksimalna dovoljena rast plač do 10 odstotkov (brez urejanja plač), s čimer so predvideli širši manevrski prostor za različne panoge; dovoljeno povišanje plač se preverja štirikrat letno. Obseg "dovoljenega" povišanja plač je bil še naprej vzrok za nastajanje konfliktov v tripartitu. Sprva so v federalnem RHSD dosegli konsenz o odpravi načrtovanega urejanja plač, vendar pa je vlada napovedala, da ga bo ponovno uvedla v drugi polovici leta 1992. Novi predlog vlade, sprejet 22. 4. 1992, je predvidel možnost večjega povišanja plač (neodvisno od dobička v podjetjih). Urejanje plač ne bi veljalo za privatna in sindikalna podjetja in za podjetja, katerih delež tujega kapitala je večji od 30 odstotkov.

Koaliciji sindikatov in delodajalcev v RHSD je z grožnjo, da ne bodo podpisali splošne pogodbe, za krajši čas uspelo preprečiti urejanje plač (april 1992). Kmalu zatem pa je vladi ponovno uspelo uveljaviti urejanje plač (glede na želje socialnih partnerjev), ki je zajemalo tudi podjetja z več kot 50 odstotno državno udeležbo.

Po razdelitvi države so se češki socialni partnerji najprej odločili, da bodo dokončno odstopili od zahteve po uravna-

vanju plač. (Izvršni sekretar Pavlik, intervju 24. 5. 1993: "Nikoli več ne bo prišlo do urejanja plač, od tega principa smo se dokončno poslovili.") Pomembno pri tem je bilo, da je bilo realno povišanje plač pod mejo, pri kateri se uvede urejanje plač. Zato urejanje plač ni bilo vključeno v splošno pogodbo za leto 1993, čeprav so bila še naprej predvidena četrletna posvetovanja o razvoju plač in cen. Ker so v prvem četrletju leta 1993 plače v nekaterih panogah ponovno neproporcionalno porasle, je vlada spet tehtala možnost urejanja plač. V številnih sindikatih so za tak ukrep pokazali nekaj razumevanja, še naprej pa so izražali skrb, da bi takšno urejanje šlo na račun državnih podjetij z nizko povprečno plačo. Na zasedanju češkega RHSD 27. 5. 1993 je vlada predložila predlog urejanja plač s številnimi variantami. Poleg tega, da bi uvedli določen nivo dvigovanja plač, naj bi odslej bilo možno izvajati sankcije proti podjetjem s prevelikim dvigovanjem plač. Urejanje plač še naprej ne bi zadevalo privatnih podjetij in podjetij z manj kot 24 delavci.

Sindikalna krovna zveza je julija 1993 vladni predlog o urejanju plač odklonila, ker je vlada želela kriterije formulirati drugače, kakor je bilo določeno s splošno pogodbo. To mnenje je v konsenzu z vsemi tremi predstavniki zastopala tudi "stalna delovna skupina za politiko plač" pri RHSD. RHSD je opustil zamisel o vsedržavnem urejanju in predlagal lastno rešitev za kakšnih 20 velepodjetij, v katerih so se plače najočitneje povišale. Nesoglasje v RHSD se je pojavilo ob vprašanju samostojne tripartitne komisije, ki bi izvajala sankcije za nedovoljeno povišanje plač. Ta predlog so sindikati zavrnil.

Vlada si je še naprej prizadevala uveljaviti princip urejanja plač. Kljub nasprotovanju sindikatov v RHSD velja od 1. 7. 1993 uzakonjeno urejanje plač, ki zaenkrat zadeva samo državna in privatna podjetja z več kot 24 zaposlenimi in začne veljati, ko se plače realno povečajo za več kot 5 odstotkov. Protesti sindikatov niso bili uspešni.

Če povzamemo, lahko ugotovimo naslednje: Konflikt v zvezi z urejanjem plač se je v obdobju 1991-1992 v glavnem omejil na vlado in delojemalce, delodajalci so ostali ob strani: ker je urejanje plač do julija 1993 prizadevalo samo državna velepodjetja, predstavniki delodajalcev, ki so zastopali privatna podjetja, niso imeli potrebe po neposredni vključitvi v konflikt. Ko pa je vlada jeseni 1993 napovedala, da se bo urejanje plač v letu 1994 nadaljevalo (tudi za privatna podjetja), so združenja podjetnikov temu postopku vehementno nasprotovala (*Der Standard*, 4. 11. 1993, str. 21).

3.2 SISTEM SOCIALNEGA ZAVAROVANJA IN OBDAVČITEV PODJETIJ

V začetku leta 1993 so bili sprejeti novi zakonski predlogi o socialnem in zdravstvenem zavarovanju in o davčni reformi. Ta zakon je prizadel predvsem majhna in srednja podjetja (občutno povečanje skupne davčne obremenitve in postopno zviševanje davkov).

Osnovni principi socialnega zavarovanja so bili sprejeti že ob koncu leta 1990 v federalnem RHSD, zakonski predlog o socialnem zavarovanju pa je pristojni minister za delo predložil maja 1991 v federalni vladi. To je sprožilo konflikt med federalnim in slovaškim ter federalnim in češkim RHSD glede ustanovitve skupnega fonda, o čemer konsenz ni bil sprejet.

Po volitvah junija 1992 se je pomen tripartitnih svetov na ravni republik povečal, ker so bili, zaradi bolj ali manj gotove delitve države, odgovorni za novo ureditev davčne reforme ter socialnega in zdravstvenega zavarovanja. Ker so predloženi zakonski osnutki predvideli tudi močno finančno obremenitev podjetij, konflikti med vlado in delodajalci niso bili izključeni. Pomembna sporna točka je bila že od samega začetka neenotna osnova za odmero davka, kar je zadevalo predvsem dohodek od denarnega premoženja. V ČR se je konflikt razvil nekoliko kasneje.

Avgusta oz. septembra 1992 sta bila oba zakonska osnutka (davčna reforma ter socialno in zdravstveno zavarovanje) predložena v tripartitu, kjer so ju konsenzualno obravnavali – delodajalska stran namreč povečanih davčnih obremenitev svojih strank članic še ni tematizirala. Konflikt se je začel šele, ko so oba zakona izglasovali v parlamentu in ko so bile objavljene obračunske tabele. Delodajalci, predvsem iz malih in srednjih podjetij, so nasprotovali visoki davčni obremenitvi, ki bi po njihovem mnenju povzročila likvidacijo številnih malih in srednjih podjetij. V RHSD so delodajalci, katerih predsednik delegacije je bil hkrati predsednik združenja (srednjestanovskih) čeških podjetnikov, zahtevali neposredna pogajanja s finančnim ministrom in izredno sejo češkega tripartitnega sveta.

Delodajalci so v RHSD uspeli toliko, da je le-ta pristal na kompromis o nižji davčni stopnji. Sindikati so delodajalce podpirali, ker je bila ena njihovih najpomembnejših zahtev odpiranje novih delovnih mest, dosegljiva le s povečanjem in stabilizacijo privatnega sektorja.

Zanimivo je, da se vladna koalicija s premierom Klausom dolgo časa ni v prvi vrsti posvečala reformi socialnega zavarovanja, je pa nato popustila pritisku državnega zdravstva, ki je – ker ni bilo več financirano direktno iz državnega proračuna – zahtevalo večje prispevke od zavarovancev.

Socialno zavarovanje je bilo do takrat "zastonj", ker zaradi avtomatičnega financiranja iz proračuna prispevkov za socialno zavarovanje in drugih dajatev v obdobju komunističnega režima državljanom niso individualno odvajali. Dejstvo, da so podjetniki novo urejanje sprva sprejeli in so mu nasprotovali šele v začetku leta 1993, ko so se začela že prva odvajanja, je treba verjetno pripisati pomanjkanju doslednih internih in javnih razprav o posledicah novih zakonov.

Vse večja davčna obremenitev je izhajala tudi iz novega davka na plače. Podjetniki so v RHSD dosegli spremembo zakona, s čimer se je splošna podjetniška davčna obremenitev s 45 odstotkov letnega dohodka zmanjšala na 35 odstotkov. Vlado je zapoznala protestna reakcija delodajalcev presenetila, sindikati se v konflikt niso vmešali, ker novi ukrepi njihovih članov niso neposredno prizadeli. Končno je vlada popustila zahtevam podjetnikov: Delodajalci so vlado uspešno uporabili za svoje interese, s čimer so si predvsem mala in srednja podjetja, ki so jih dolgo časa v tripartitu imeli za "nekaj več" (ocena pisem bralcev v dnevnem časopisju, jeseni in pozimi 1992/93), – vsaj prehodno – zelo dvignila ugled.

Glede najpomembnejših spornih točk, "urejanja plač" (in s tem tudi okvirja splošne pogodbe) in "davčne oz. socialnozavarovalne zakonodaje", lahko za RHSD Češke republike rečemo, da so bili delodajalci v obdobju 1991-1993 v svojih zahtevah uspešnejši od sindikatov in da so RHSD uspešneje izkoristili za svoje interese.

4. OCENA MOŽNOSTI UREJANJA KONFLIKTOV NA NAČIN SOCIALNEGA PARTNERSTVA V ČEŠKI REPUBLIKI

Intervjuji s predstavniki združenj in strank so izhajali iz naslednjih desetih funkcijskih kriterijev (glej npr. Pelinka, 1981; Gerich/Grande/Müller, 1985; Tállos, 1993), ki so bili povzeti po literaturi o avstrijskem socialnem partnerstvu (v nesistematičnem zaporedju):

- visoka politična zavezanost tripartitnim odločitvam in osrednji pomen tripartita kot mesta za reševanje sporov,
- soglasnost o odločitvah v tripartitu,
- institucionalizirana prepletenost posameznih združenj s predvsem eno politično stranko,
- centralizacija oblikovanja volje v združenju,
- zavezanost odločitvam v združenju,
- omejena možnost informiranja, sodelovanja in kontrole baze,
- koncentracija interesov združenja,
- obstoj in veliko število strokovnjakov v združenju,

- avtonomija socialnih partnerjev pri odločanju,
- skupne predstave socialnih partnerjev o svojih ciljih.

V nadaljevanju bova na osnovi empiričnega poizvedovanja v okviru projekta preverila izpolnjevanje teh kriterijev v Češki republiki v obdobju 1991-1993. Za merilo bova vzela avstrijsko situacijo v povojnem času do sedemdesetih let – "vzorčni model Avstrija" (Pelinka, 1981) –, ko je bilo socialno partnerstvo skoraj neizpodbitno stabilna institucija.

Tripartitne odločitve v Češki republiki za delovanje vlade in parlamenta niti pravno niti politično niso obvezujoče. Temu so močno oporekali sindikati, ne pa tudi delodajalci. Vladni stranki ODS (Demokratska narodna stranka) in ODA (Demokratska narodna zveza) si ne prizadevata za zavezanost vlade tripartitnim odločitvam, medtem ko vse druge stranke (vladne in opozicijske) to zahtevajo. Celo na svojem osrednjem področju, pri socialnih in gospodarskopolitičnih vprašanjih, tripartit ni mesto reševanja sporov. Zato statut RHSD sicer predvideva soglasje pri odločitvah, ne predvideva pa sankcij pri njihovem morebitnem kršenju – tripartit je torej za vlado le posvetovalni organ, ne pa samostojni nosilec odločitev.

Tako delodajalci kakor tudi delojemalci odklanjajo institucionalizirano prepletenost s političnimi strankami na splošno kakor tudi z določeno stranko. Po drugi strani pa obstajajo povezave v smislu lobijev in kandidiranih (1992) posameznih predstavnikov združenj na strankarskih listah.

Tako pri delodajalcih kot pri delojemalcih je oblikovanje volje v posameznih združenjih močno vertikalno centralizirano. Na ravni krovnih združenj pa se zdi centralizacija glede na posamezna združenja šibka. Odločitve sprejema vodstvo združenja, zaradi česar sindikati za delojemalce niso atraktivni. Niti na delodajalski niti na delojemalski strani ne obstaja v združenjih zavezanost najpomembnejšim odločitvam "navzdol", ki bi presegla zgolj "moralno" zavezanost. Doslej članstvo v združenjih ni bilo obvezno (podobno avstrijskemu članstvu v zbornicah). Vladni predlog o obveznem članstvu so delodajalci odklonili, sindikati pa o njem sploh niso razpravljali.

Na delodajalski in delojemalski strani članstvo redno informirajo o točkah dnevnega reda in rezultatih tripartitnih zasedanj, intervjuvanci so poudarili, da lahko baza "prispeva tudi predloge". Vendar pa ni formalnega in učinkovitega postopka sodelovanja. Predvsem sindikalna baza pri sprejemanju odločitev v tripartitu ni neposredno udeležena – in se zato tudi ne čuti neposredno prizadeta.

Interesi združenj niso monopolni. Razen glede interesov, zastopanih v tripartitu in v obeh krovnih združenjih, obstaja močna konkurenca med posameznimi združenji. Tako obstaja pri delojemalcih (poleg alternativnih sindikatov, ki so blizu KP)

dominantno krovno združenje, v katerem pa je ravnotežje interesov, zaradi močno različnih panožnih in regionalnih interesov, ki so očitni še pri tripartitnih pogajanjih, zelo težko doseči. Tudi na delodajalski strani se poskušajo oblikovati samostojna združenja kot opozicija krovnemu združenju. Močna koncentracija interesov združenj je omejena tudi s tem, ker je vloga delodajalcev v državnih podjetjih delno prišla v konflikt z vlogo vlade in s tem, da kmetijska zadružna združenja izpolnjujejo dvojno vlogo, delodajalcev in delojemalcev hkrati.

Delodajalci in delojemalci razpolagajo z internimi strokovnjaki in tudi z zunanjimi svetovalci. Ta sistem je pri delojemalcih boljše urejen kot pri delodajalcih. Kot lahko sklepamo iz intervjujev, je sprejemanje odločitev v tripartitu politično motivirano in je manj odvisno od strokovnih mnenj.

Formalne avtonomije socialnih partnerjev v smislu monopolizacije odločitev pri "delu" in "kapitalu" ni, ker vlada kot tretji partner ni samo udeležena pri vseh pogajanjih, temveč praviloma tudi doseže svoje interese.

Pri vseh treh skupinah v tripartitu pa obstaja konsenz o tem, da je tripartit, kljub kritiki, pomemben princip. Za združenja je pomemben, ker zagotavlja gospodarsko rast, za stranke pa, ker vzpostavlja in zagotavlja socialni mir, ki je za gospodarsko rast nujen. Gledano v celoti, lahko rečemo, da gre za konsenz vseh partnerjev.

5. SKLEP

Pri končni oceni možnosti socialnega partnerstva v Češki republiki bova za primerjavo še enkrat uporabila Avstrijo, pri čemer bo poudarek na primerjavi izenačenosti funkcijskih kriterijev za socialno partnerstvo v obeh deželah.

Avstrijski model socialnega partnerstva izhaja iz konkordantne demokracije, ki vključuje vse organizirane, konflikta zmožne velike skupine (delo in kapital). Socialno partnerstvo temelji na principu soglasja, vsak partner lahko s svojim vetom onemogoči sprejem odločitve. Socialno partnerstvo se je etabloralo v Avstriji z namenom, da bi v fragmentirani družbi ustanovili institucionalizirano mesto za reševanje sporov in da bi bilo število konfliktov, katerih cilj naj bi bila konsenzualna rešitev, minimalno – problem, pred katerim je v obdobju transformacije tudi češka družba. Avstrijska družba je bila in je – čeprav danes le še delno – stabilna meščanska družba z uspešno delujočimi tržnimi mehanizmi in ustreznimi socialnimi plastmi in skupinami, ki so institucionalizirane v skupine in interesna združenja. Ta izhodišča še danes manjkajo v Češki republiki. Na področju gospodarskih, socialnih in političnih

odnosov še zmeraj vlada negotovost. Podoba, interesi in medsebojni odnosi najpomembnejših (na novo nastalih) socialnih plasti in skupin so nejasni in nestabilni.

Vladna politika je zainteresirana predvsem za nemoteno krepitev privatnega kapitala. Vsebinsko socialnega partnerstva temu ustrezno enostransko in ozko tudi razume. Dokler bo vladi ob tem manjkala še politična volja, da bi bila pri sprejemanju odločitev združenja udeležena ne le s predlogi, temveč dejansko učinkovito, ne bo manjkalo osnovnega izhodišča za vzpostavitev socialnega partnerstva.

V Češki republiki ni institucionaliziranega sodelovanja med strankami in združenji. Sodelovanje med vsemi organiziranimi konflikta zmožnimi velikimi skupinami pa je za socialno partnerstvo zelo pomembno. Te velike skupine, stranke in združenja so v Avstriji kadrovske in institucionalno med seboj prepletene, kar je izhodišče za medsebojno vplivanje, pa tudi upoštevanje.

Kot alternativa dejanskemu tripartitnemu sodelovanju obstajajo v Češki republiki lobiji, ki pri reševanju sporov in pomembnih vprašanj dajejo vtis uspešnega sodelovanja (Poglavje 3, Konfliktne teme v RHSD). Vendar pa lobiji ne morejo biti alternativa socialnemu partnerstvu.

Oblikovanje volje v združenjih se izvaja močno centralizirano, obstaja pa majhna zavezanost odločitvam vrha vodstva znotraj združenja. Stopnja organiziranosti združenj je (kot reakcija na prejšnjo obvezno organiziranost) dokaj nizka, člani so manj lojalni in bolj pasivni. Centralizacija na področju združenj je pomemben funkcijski kriterij za socialno partnerstvo, zagotavlja njegovo homogenost in s tem olajšuje pogajanja partnerjev. Združenja so lahko relevantni politični partnerji le ob visoki stopnji organiziranosti in lojalnosti članov.

Pomen obveznega članstva za delodajalce in delojemalce, s katerim združenja postanejo relevantne velike skupine, so v Češki republiki priznali le delno. Če pa se visoka stopnja centralizacije ne more opreti na visoko identifikacijo članov z njihovimi predstavniki, ima to – kljub izpolnjevanju tega funkcijskega kriterija – negativen učinek na socialno partnerstvo.

Za člane združenj ne obstaja formalni participacijski postopek. To je sicer po eni strani pogoj za to, da lahko vodstvo odločitve sprejema avtonomno, po drugi strani pa vodi v veliko distanco med bazo in vrhom, kar otežuje uveljavljanje odločitev.

Interesi združenj kljub obstoju krovnih združenj niso jasno koncentrirani in monopolizirani. Razširitev delovnih področij posameznih podjetij na delojemalski strani temelji na obstoju alternativnih sindikatov in zelo različnih panožnih in regionalnih interesih znotraj krovnega združenja. Ta diagnoza velja delno tudi za delodajalsko stran. Problematična je tudi vloga združnih združenj in države kot delodajalke. Reprezentacijski

monopol krovnih združenj pa je pogoj za socialno partnerstvo. Razcepljenost otežuje enakovredno razdelitev vlog v tripartitu.

Združenja imajo na voljo strokovnjake, pri čemer je birokratska struktura pri delojemalcih bolj izgrajena. Zdi pa se, da je vloga strokovnjakov v tripartitu manjšega pomena, ker pri sprejemanju odločitev dejansko nimajo vpliva. Značilnost avstrijskega socialnega partnerstva je sodelovanje med predstavniki združenj in strokovnjaki, ki na ta način sodelujejo pri sprejemanju odločitev. Stokovnost strokovnjakov zagotavlja, da odločitve socialnega partnerstva niso videti "politično" motivirane, temveč "strokovno kompetentne", kar poveča njihovo legitimnost v javnosti.

V Češki republiki tripartit ne deluje avtonomno; dejansko ni področja, kjer bi lahko združenja odločala avtonomno, brez vključevanja vlade. Za avstrijsko situacijo je značilna "relativna avtonomija" socialnega partnerstva, ki stabilizira Avstrijo.

Če socialno partnerstvo ne bi imelo nikakršne avtonomije, bi postalo odvisno od strankarske konkurence. Če pa bi imelo absolutno avtonomijo, bi prišlo do neposredne konkurence med socialnim partnerstvom in parlamentarizmom. Delna avtonomija, kakršna sedaj obstaja v Češki republiki, je problematična, ker je socialno partnerstvo šele v nastajanju in je strankarski sistem še nestabilen. Spremembe v večinskih odnosih lahko z dominantnimi interesi vplivajo na strukturo socialnega partnerstva, ker se ta še ni uveljavila kot avtonomno "nepopustljiv element".

Skoraj presenetljivo je, da je za stranke in združenja princip socialnega partnerstva kljub vsemu pomemben. Verjetno zato, ker sta najpomembnejša cilja tripartita zagotovitev gospodarske rasti in socialnega miru. V Avstriji je poleg gospodarske rasti skupni interes socialnih partnerjev tudi konsenz o stabilnosti družbene razdelitve dohodka. Na ta način socialnega partnerstva v Češki republiki ne moremo razumeti, vsaj ne toliko časa, dokler bodo za gospodarsko politiko značilne neoliberalne ideje.

Za delovanje ureditve po načelih socialnega partnerstva morata torej biti zagotovljeni dve pomembni izhodišči, namreč centralizacija oblikovanja volje v posameznih združenjih in omejena možnost sodelovanja baze. Prav ta dva funkcijska kriterija sta se v Avstriji v osemdesetih letih izkazala kot problematična in ogrožata stabilnost socialnega partnerstva (glej med drugim Karlhofer 1993).

Brez interne demokracije in možnosti sodelovanja v pogovorih bodo združenja izgubila lojalnost članov in s tem legitimnost.

Prevedla Tamara Bosnič

Birgitt Haller (1961) je zaposlena na Inštitutu za konfliktne študije na Dunaju. Po izobrazbi je magistra politologije in diplomirani pravnik. Sodelovala je v raziskavi o socialnem partnerstvu na Češkem in Slovaškem. Ukvarja se z ženskimi študijami in političnim sistemom Avstrije.

Christian Schaller (1961) je sodelavec Inštituta za konfliktne študije na Dunaju. Po izobrazbi je doktor politologije. Ukvarja se s političnim sistemom Avstrije.

VIRI

- CSKOS (Češkoslovaška konfederacija sindikalnih združenj) (1993) *Pisno stališče: Ocena dejavnosti tripartitnih svetov (RHSD) v ČSSR, ČR in SR 1990-1992, Praga (marec 1993), Manus.*
- KOZ SR (Slovaška konfederacija sindikalnih združenj) (1993). *Pisno stališče: Ocena splošne pogodbe za leto 1992, Bratislava (30. 1. 1993), dokument.*
- RHSD ČR (1990-1993). *Protokol o pogajanjih (točke dnevnega reda) seje češkega tripartita 1990-1993, Praga, Manus.*
- RHSD ČR (1992). *Poslovník RHSD ČR, Praga (12. 11. 1992), Manus.*
- RHSD ČR (1992). *Statut RHSD ČR, Praga (12. 11. 1992), Manus.*
- RHSD ČSSR (1992). *Poslovník RHSD ČSSR, Praga (28. 1. 1992), Manus.*
- RHSD ČSSR (1992). *Protokol o pogajanjih (točke dnevnega reda) seje federalnega tripartita, Praga, Manus.*
- RHSD ČSSR (1992). *Statut RHSD ČSSR, Praga (28. 1. 1992), Manus.*

LITERATURA

- GERLICH, Peter, GRANDE, Edgar, MÜLLER, C. Wolfgang (1985): **Sozialpartnerschaft in der Krise (Socialno partnerstvo v krizi)**, Dunaj.
- KARLHOFER, Ferdinand (1993): "Geschwächte Verbände – stabile Partnerschaft?" ("Oslabljena združenja – stabilno partnerstvo?"), v: Emmerich Tálos: **Sozialpartnerschaft. Kontinuität und Wandel eines Modells**, str. 117-130.
- KLAUS, Václav (1991): "Marktwirtschaft ohne Adjektive: Der Weg der CSFR" ("Tržno gospodarstvo brez pridevnikov: Pot ČSSR"), v: ÖGB: **Allgemeinmittel Marktwirtschaft? (Splošno zdravilo tržno gospodarstvo?)**, Letopis 1992, ÖGB, Dunaj 113-123.
- KOSTA, Jiri (1991): "Ökonomische Aspekte des Systemwandels in der Tschechoslowakei" ("Ekonomski aspekti sistemskih sprememb na Češkoslovaškem"), v: Rainer Deppe, Helmut Dubiel, Ulrich Rödel: **Demokratischer Umbruch in Osteuropa (Demokratični prevrat v vzhodni Evropi)**, Frankfurt/M., 301-325.
- PELINKA, Anton (1981): **Modellfall Österreich? Möglichkeiten und Grenzen der Sozialpartnerschaft (Avstrijski model? Možnosti in omejitve socialnega partnerstva)**, Dunaj.
- SIEGRIST, Mario (1992): "Hilfe zur Selbsthilfe" ("Pomoč k samopomoči"), v: **Ost-West-Gegeninformationen (Vzhodno-zahodne obojestranske informacije)**, 4. letnik, št. 2, 38-40.
- TÁLOS, Emmerich (1993): **Sozialpartnerschaft. Kontinuität und Wandel eines Modells (Socialno partnerstvo. Kontinuiteta in spremembe nekega modela)**, Dunaj.

Monika Čambalíkova

Delavsko gibanje in socialno partnerstvo v Slovaški republiki – sedanji položaj

Predstavnik delavcev – tudi v okviru sistema kolektivnih pogajanj in tripartitnega sistema – je na Slovaškem sindikat.

Glavni predstavnik sindikatov je Konfederacija združenj sindikatov Slovaške (Konfederácia odborovych zväzov Slovenskej republiky – v nadaljevanju KOZ SR). KOZ SR združuje 44 posameznih številčno močnih združenj sindikatov. V okviru Konfederacije so posamezna združenja sindikatov v veliki meri samostojna.

Kot samostojna Konfederacija sindikatov je februarja 1990 nastala Konfederacija umetnosti in kulture (Konfederácia umenia a kultúry – v nadaljevanju KUK). KUK je sestavljena iz manjših združenj in asociacij, ki združujejo del kulturnih sodelavcev in del slovaškega Združenja sindikatov svobodnih poklicev. Še pred nastankom tripartita v ČSFR sta obstajali dve centrali sindikatov – ČS KOZ (Československá konfederácia odborovych zväzov) in KUK, ki sta vodili pogajanja z “Vlado nacionalnega sporazuma”. Po nastanku tripartita (1990) je imel v tej vladi eno mesto tudi predstavnik KUK-a. KUK je od KOZ SR uradno neodvisen.

Marca 1990 je Centralni svet sindikatov razpadel in s tem se je obdobje sindikatov v starem pomenu končalo.

Nekateri člani sindikate zapuščajo. Drugi (manjši del) ustanavljajo svoje – alternativne – sindikate. Pogoj za nastanek alternativnih sindikatov je Zakon o združenjih. Ta zakon ne

dovoljuje zanemarjanja katerihkoli sindikalnih organizacij ali omejevanja njihovega števila.

Najpomembnejša alternativna združenja sindikatov na Slovaškem v tem trenutku so:

- *Neodvisni krščanski sindikati Slovaške*. Teoretična osnova je papeška enciklika (*Rerum novarum, Centenssimus ano*).
- *Neodvisno združenje sindikatov Slovaške*. Število članov tega alternativnega sindikata uradno ni znano, je pa po ocenah sindikata samega majhno.
- *Združenje sindikatov Češke, Moravske in Slovaške*. To združenje bi lahko označili kot levo usmerjeno. Leta 1992 je imelo 180.000 članov in je bilo edino sindikalno združenje, katerega število članov se je nenehno povečevalo. Ni v celoti organizirano, je pa edino sindikalno združenje, ki je organizirano tudi po posameznih pokrajinah (najmočneje v Češki republiki). Vodi regionalno sindikalno politiko, organizira pravna posvetovanja za člane itd. Združuje člane različnih poklicev. To združenje je bilo aktivno v celi Federaciji, po razpadu Češkoslovaške pa ima na Slovaškem manjši pomen.

Odnos "uradnih" sindikatov do alternativnih je zaničljiv. V tripartitu jim ne želijo omogočiti mesta. Predstavnštva so v tripartitu urejena po proporcionalnem principu – en predstavnik (skupaj 7) na nekaj deset tisoč sindikalistov. Po tem principu alternativni sindikati ne morejo zahtevati pravice do zastopništva.

Problemi alternativnih sindikatov so:

- pri procesih odločanja ne morejo sodelovati,
- pomanjkljivo sodelovanje z mednarodnimi delavskimi organizacijami,
- proporcionalni delež premoženja sindikatov, ki so ga do sedaj izkoriščali le nasledniki prejšnjih sindikatov, tj. uradni sindikati (Konfederacija združenj sindikatov Slovaške in Konfederacija umetnosti in kulture).

Lahko rečemo, da so bili alternativni sindikati na Slovaškem do sedaj skorajda neznani in nepomembni.

Po razpadu revolucionarnih sindikatov so odpravili tudi *regionalne* sindikalne organe. Danes so sindikati organizirani po profesionalnem principu, tj. obstajajo posamezna združenja, sestavljena iz osnovne organizacije in centrale. Sindikalisti menijo, da ti regionalni organi delujejo pomanjkljivo, ker centrale niso sposobne prepoznavati in uspešno reševati posameznih problemov. Konfederacija zato priporoča osnovnim organizacijam ustanavljanje novih regionalnih organov.

Strankarski sindikati – na Slovaškem uradno ne obstajajo. Tudi v okviru KOZ SR obstajajo združenja, ki želijo več samostojnosti, ki so aktivna in katerih stališča se ne ujemajo zmeraj s stališči Konfederacije. Do sedaj pa so bila vsa združenja

sindikatoev na Slovaškem lojalna konfederaciji. V prihodnosti ni računati z lojalnostjo v starem pomenu, temveč z enotnostjo, ki bo temeljila na pogajanjih in strategiji.

Kot posledica privatizacije bodo nastale tudi nove gospodarske strukture in novi gospodarski organi. Struktura sindikatov naj bi v prihodnje ustrezala novi gospodarski strukturi.

KOLEKTIVNA POGAJANJA IN TRIPARTITNI POGOVORI

Kolektivna pogajanja so bila v (pogojih) ČSFR in so še danes na Slovaškem urejena z Zakonom o kolektivnih pogajanjih – Zakon št. 2/1991. Ta zakon določa, da se z njim “urejajo kolektivna pogajanja med pristojnimi sindikalnimi organi ali sindikalnimi organizacijami in delodajalci, z možnim sodelovanjem države; cilj kolektivnih pogajanj je *kolektivna pogodba*”.

Ta zakon določa tudi subjekte pogajanja in njegov cilj, ne določa pa predmeta pogajanj – le-ta je lahko karkoli, kar je za pogajalske strani zanimivo. Pri pogajanjih o vsebini kolektivne pogodbe pa je vendar potrebno upoštevati določene zakonske zahteve. Zakon sicer ne izključuje pogodbe, katere cilj ni bil sklep kolektivne pogodbe, vendar pa takšna pogajanja pravno niso urejena (so takorekoč *extra lege*).

Kolektivno pogodbo lahko definiramo kot dvostransko pisno delovnopravno dejanje, ki ima značaj normativnega akta, ki je nadalje rezultat kolektivnih pogajanj med dvema subjektoma (pogajalskima partnerjema) in ki ureja individualne in kolektivne odnose med delojemalci in delodajalci, kakor tudi pravice in dolžnosti pogajalskih strani.

Pojem “*kolektivna pogajanja*” je včasih napačno razumljen kot sinonim za pojem “*tripartitni pogovori*”. Tripartitni pogovor (tristranski pogovor) je pogovor med predstavniki vlade in njenih organov, sindikalnimi organizacijami in organizacijami delodajalcev.

Pristojni organi tripartita v ČSFR – *Svet gospodarskega in socialnega sporazuma* (Rada hospodárskej a sociálnej dohody – v nadaljevanju RHSD) in podobni republiški organi – niso bili ustanovljeni z zakonom, temveč na podlagi medsebojnega dogovora. Sporazum o ustanovitvi sveta na nivoju federacije je bil podpisan 3. 10. 1990. V naslednjih tednih sta bila sprejeta tudi RHSD v ČR in SR.

Vsebina pogovorov med tremi partnerji naj bi bila: predlogi konceptov in pravnih določil osnovnih ukrepov na gospodarskem, socialnem in delovnopravnem področju. Rezultat takšnih dogovorov naj bi bil sporazum – *splošni sporazum*, ki bi urejal pogoje in odnose na teh področjih.

Splošni sporazum – za razliko od kolektivnih pogodb – ni pravni, temveč politični dokument. Izpeljave tega sporazuma ni mogoče izsiliti s pravnimi, temveč s političnimi sredstvi. Med splošnim sporazumom in kolektivnimi pogodbami ni pravne povezave, vendar pa vsebina splošnega sporazuma, na osnovi političnega konsenza pogajanj tripartitnih organov, vpliva na kolektivne pogodbe.

EKONOMSKO OZADJE ZAČETKOV SOCIALNEGA PARTNERSTVA NA SLOVAŠKEM

Slovaška ekonomija se je do leta 1989 razvijala v okviru gospodarskega in politično-vojaškega vzhodnoevropskega bloka. V ožjem pomenu se je slovaška ekonomija razvijala kot sestavni del češkoslovaške ekonomije v razmerah socialističnega planskega gospodarstva, centralno-administrativne delitve in prerazdeljevanja sredstev in dohodka, subvencijske politike države in centralnega reguliranja cen. Posledice takšne gospodarske politike za slovaško ekonomijo niso bile jasne. Po eni strani je Slovaška pri centralni razdelitvi v okviru federacije pridobila, po drugi strani pa je takšna gospodarskopolitična strategija vodila v neproporcionalni razvoj in deformacijo gospodarstva. Deformacije so bile v primerjavi s češkimi večje: strukturne deformacije (terciarne dejavnosti so ostale nerazvite, prvi in drugi sektor sta deformirana, v smislu prevelikega poudarka na osnovnih surovinah in energiji, zahtevna in okolju neprijazna proizvodnja z majhnim izkoristkom), majhna zmogljivost gospodarstva, nazadovanje gospodarsko-tehničnega razvoja (s tem je bila proizvodnja orientirana na manj zahtevne vzhodne trge). Rezultat tega koncepta je bila tudi polna zaposlenost (prezaposlenost) in izenačevanje dohodkov.

Osnova za gospodarske reforme po novembru 1989 je program makroekonomske stabilizacije s konkretno obliko: monetarna restriktivna politika.

Po delitvi ČSFR (1. 1. 1993) je, kakor je bilo tudi pričakovati, gospodarski položaj na Slovaškem težji.

Ekonomski razvoj Slovaške v letih 1993-1997 naj bi določevali naslednji faktorji (3, 4):

- potreba po poglobitvi notranjega ravnotežja, ki je povezana s prenovo soglasja med delovno produktivnostjo in gospodarskimi kazalci, predvsem osebni dohodki,
- proces privatizacije, odpis dolgov enim in natečaji za nekatera druga podjetja, vstop privatiziranih podjetij v druge režime,
- dovršitev institucionaliziranega okvira tržnega gospodarstva, predvsem uvajanje v novi davčni sistem,

- ustanovitev javnopravnih fondov (fond za zdravstveno, socialno in delovno zavarovanje),
- posebni faktorji (obrambna zveza, carinska zveza, integracijsko sodelovanje, socialni mir).

Gospodarstveniki opozarjajo na to, da zahteva uresničitev gospodarskih reform dosledno restriktivno gospodarsko politiko. Alternativa takšni politiki bi bilo inflacijsko financiranje gospodarstva in splošno ogrožanje uresničitve gospodarske reforme.

Dejansko stanje in razvoj slovaškega gospodarstva bo določalo oblikovanje socialnega partnerstva in njegovih akterjev, ciljev, prioritet in strategije.

Predstavniki delodajalcev in delojemalcev podpirajo transformacijske procese, istočasno pa sindikalisti kritizirajo potek transformacije in zahtevajo nižje socialne stroške. To protislovje sindikalnih predstavnikov – po eni strani se zavedajo, da je transformacija, vključno s socialnimi stroški nujna, po drugi strani pa poskušajo državljane ščititi pred negativnimi posledicami – se navzven kaže kot protislovje v sedanji sindikalni politiki.

Po takratnem namestniku predsednika sindikatov (KOZ SR) F. Kureja so sindikati pri pripravi splošnega sporazuma za leto 1993 izhajali iz treh točk:

“Najprej smo poizkušali s splošnim sporazumom zagotoviti jasno prezentacijo in zagotovilo vlade, da bo vodila takšno politiko, ki bo postopno oživila gospodarstvo. Nadalje smo si prizadevali ustvariti prostor za aktivno ekonomsko politiko, ki bo vodila oblikovanje tržno-gospodarskega okolja in ki bo podpirala delovanje majhnih in srednjih podjetij. Tretja točka, ki izhaja iz prvih dveh, pa je način reševanja politike plač in socialne politike. Seveda je politika plač popolnoma liberalizirana in je torej breme dogovora o plačah predvsem na kolektivnih pogajanjih med delodajalci in delojemalci. V socialni politiki pa to breme nosita vlada in država.”

V zvezi s tem je F. Kurej še dejal: “Zavedamo se, da ima problem vrednosti dela dve strani medalje. Ena je za nas privlačna. Če določamo višino minimalne plače glede na rast življenjskih stroškov in potrošniških cen, vodi to v višanje minimalne plače. Če pa izhajamo iz delovne produktivnosti, je še slabše... Naredili bomo vse, da bi se minimalna plača valorizirala. Koliko pa bo to zneslo?” (*Odborárske spektrum*, 2. 8. 1993, str. 7)

Ta razkol se je v 6. členu splošnega sporazuma Slovaške republike za leto 1993 pokazal na ta način: “Sindikati in delodajalci se zavezujejo, da bodo pri sklenitvi kolektivne pogodbe na področju plač in pri njenem nadzoru izhajali iz naslednjih kriterijev:

- a) na področju nominalnih plač iz ocene razmerja med:
 - deležem plač pri realizirani produkciji in profitnim deležem pri realizirani produkciji,

b) pri realni plači pa iz ocene razmerja med rastjo plače in rastjo življenjskih stroškov v primerljivem časovnem obdobju.”

Hkrati je v 2. členu splošne pogodbe zapisano: “Sindikati in delodajalci potrjujejo svoje interese na principih brezinflacijskega razvoja in na stabilnosti valute, ki so zagotovljeni predvsem z zakonom o državnem proračunu za leto 1993 in vladnih ukrepih.”

KOZ SR je junija 1993 imenovala pet najpomembnejših zahtev do vlade. Pod naslovom *Prioritete sindikatov* so bile objavljene 2. 7. 1993 v *Odborárske spektrum (Sindikalni spektrum)*: “V gospodarski politiki zahtevajo sindikati zamenjavo restriktivnega ‘šok’ principa z alternativo, ki bo omogočala razvoj. Kot prvo potezo v finančni politiki predlaga KOZ SR odpravo nezmožnosti plačevanja podjetij. V procesu privatizacije manjka pojasnitev sistemskih pristopov v drugem koraku. Tudi pomen t.i. delnic uslužbencev (ESOP) bi moral biti jasnejši. KOZ SR predlaga, da bi postopali podobno kot v drugem krogu privatizacije kuponov in določili natančen delež delnic. V politiki zaposlovanja mora biti izdelan koncept politike zaposlovanja, katere posledica bo zaustavitev recesije in ki bo v reševanje tega problema vključila vse dejavnosti. Izhajati mora iz jasno definiranih strukturnih sprememb v gospodarstvu in iz pričakovanih posledic privatizacije. V socialni politiki pričakujejo sindikati predvsem socialno odgovornost, ne pa pokroviteljstva države, pri čemer naj bi izhajali iz socialnega zavarovanja.” Sindikat tudi sporoča, da “je vlada priznala upravičenost zahtevanih prioritet.” (*Odborárske spektrum*, št. 26, 1993, str. 6.)

V objavljenih, splošno formuliranih prioritetah ciljev so tripartitni člani enotni. Osnova in vsebina tripartitnih pogajanj je iskanje kompromisa in konsenza med različnimi predstavami o načinu in poteku dosega teh ciljev.

Za sedanjo sestavo slovaškega tripartita je značilno, da prostora za takšno iskanje in dogovarjanje ne nudi samo trem neposredno udeleženi stranem v tripartitu. RHSD SR je hkrati tudi prostor za širok družbenopolitični dialog, pri katerem lahko sodelujejo posredno ali neposredno tudi drugi družbeni in politični subjekti. Morda ta možnost sodelovanja pri družbenem dialogu in soodločanje s pomočjo tripartita spodbuja tudi interes družbenih in političnih subjektov do delovanja in obstoja tripartita. Interes kaže tudi vlada. Vsekakor je vladi danes bolj do organiziranega dialoga kot do “neorganiziranih groženj”. Podobno situacijo je analizirala Middlemansova v delu *Politika v industrializirani družbi*: “Vlade so bile dejansko zainteresirane za močne sindikate – v nasprotju z Bismarckovo strategijo so se voditelji britanskih konzervativcev zavedali prednosti organiziranih groženj pred neorganiziranimi – in

so tudi podpirale ustanavljanje delavskih organizacij” (R. Dahrendorf: *Moderny sociálny konflikt*, Bratislava 1991, str. 98).

O utemeljitvi in pomenu tripartita danes na Slovaškem nihče ne dvomi.

Problem, o katerem premišlujejo tudi sindikalisti in se danes tudi o njem vedno bolj govori, je (ne)spoštovanje sporazuma. 30. 1. 1993 so sindikati predstavili “Stališče KOZ SR do dejavnosti RHSD SR”. V tem dokumentu je zapisano, da “na osnovi dosedanjega delovanja sporazum kaže, poleg prednosti, ki izhajajo tudi iz dejstva obstoja RHSD, tudi negativne izkušnje. Gre predvsem za prepozno ali nepopolno vladino predstavitev materialov za zasedanje RHSD, za nedosledno kontrolo izvajanja sklepov RHSD in za pogosto neprisotnost nekaterih vladnih predstavnikov na zasedanjih.” KOZ je prišel do naslednjega sklepa: “Formalno gledano RHSD SR izpolnjuje zahteve pogajalskega organa v tripartitnih odnosih; vendar pa ima v praksi le omejeno vlogo in po mnenju KOZ SR izpolnjuje svojo nalogo samo delno. Poleg tega ima KOZ SR zaradi udeležbe pri RHSD pred javnostjo vlogo pritrdilnega vladnega partnerja pri tistih zadevah, ki imajo velike socialne posledice, in to tudi v primerih, ko se KOZ ne strinja z vladnimi ukrepi.”

Še leta 1991 so si sindikati prizadevali (npr. v “Glavne programske usmeritve in cilji sindikalne politike”) za pravno ureditev vloge RHSD in obveznosti splošnega sporazuma. Iz dokumentov in izjav sindikalnih predstavnikov in tudi delodajalcev pa se da razbrati, da več ne zahtevajo zakonodajne ureditve in pravnih zagotovil sklepov splošnega sporazuma. Vzdržujejo takšno družbenopolitično atmosfero, v kateri bo za vse udeležence popolnoma razumljivo in ugodno obdržati politični dogovor.

Na začetku, ob ustanavljanju novih “ponovembrskih sindikatov” in zvez delodajalcev, so le-ti razumeli svojo avtonomijo in neodvisnost bolj kot neodvisnost od političnih strank, kot neodvisnost v smislu lastnih konceptov in strategij družbene transformacije. Na 11. kongresu KOZ SR junija 1993 je predsednik KOZ SR A. Engliš omenil možnost spremembe sindikalne usmerjenosti do tega vprašanja: “Naučili smo se, da sta nadstrankarstvo in politična neangažiranost dva različna pojma. Naša dolžnost je, da ostanemo nadstrankarski. Ne moremo pa ostati nepolitični. To smo poskušali pri prvih volitvah – to je bilo neizbežno. Zdaj pa je potrebno našo taktiko, našo sindikalno politiko, spremeniti. Ta sprememba mora biti v oživitvi kontaktov s političnimi strankami – seveda v zvezi z našim edinim ciljem, namreč, da bi naši socialni programi prišli v ustavo.”

V zvezi s preučevanjem socialnega partnerstva na Slovaškem smo opravili tudi intervjuje s predstavniki zvez, od katerih je

imela večina mesto v tripartitu SR (v RHSD). Poglejmo, kako ti predstavniki delojemalcev in delodajalcev ocenjujejo:

- POMEN IN CILJE TRIPARTITA

Po mnenju vprašanih je RHSD tista instanca, ki je odgovorna za reševanje konfliktov. Sedanji težak gospodarski položaj zahteva reševanje problemov v okviru tripartita.

Tripartit ima bistveno vlogo pri vzpostavitvi "demokracije s konsenzom" v smislu upoštevanja interesov vseh prizadetih. Od tod izhaja njegova legitimnost.

Nekateri predstavniki delojemalcev so mnenja, da sindikati pri kolektivnih pogajanjih ne bi imeli pogajalskega partnerja, ker so delodajalci še šibki, in da bi morali bistvene konflikte reševati na relaciji sindikati – vlada.

Delojemalci menijo, da delodajalska stran v RHSD ni homogena (kar verjetno otežuje sodelovanje). Še vedno se v veliki meri država povezuje z vlogo delodajalca. Iz tega izhaja tudi nezadovoljstvo z močno vlogo države v RHSD. Po pričakovanjih naj bi se po končani privatizaciji vlada umaknila.

Pogovori in odločitve v zvezi s splošnim sporazumom se zdijo prej oblika diskusije o svetovanju in pojasnjevanju stališč, sklepi pa imajo samo priporočilni značaj.

Vprašani so bili tudi mnenja, da bo splošni sporazum lahko le delno uresničen in da je lahko njegova uresničitev merilo delovanja tripartita.

Odločitve tripartita naj bi bile za parlament in vlado obvezujoče, pa ne zaradi zakonskih določil, temveč zaradi družbene odgovornosti, ki jo imata.

Pravno zavezanost so problematizirali tudi v tem smislu, da je potemtakem tudi sindikat dolžen izpeljati svoje odločitve tudi navzdol – če pa tega ne bi mogel zagotoviti, bi bil pravno odgovoren.

Tudi vlada ima interes svojo politiko legitimirati s tripartitom.

Vprašani predstavniki zvez so bili mnenja, da vlada izkorišča tripartitnost kot svetovalni organ in da odločitev tripartita ne spoštuje.

Za najpomembnejši politični cilj so vprašani imenovali gospodarsko rast.

Gospodarska reforma je po njihovem mnenju izhodišče za razrešitev socialnih problemov in zagotovitev socialne varnosti.

Vsi so mnenja, da je gospodarskopolični razcvet osrednji gospodarskopolični cilj – temu cilju je potrebno podrediti vse druge.

- PREPLETANJE MED STRANKAMI IN ZVEZAMI

Nobena stranka nima institucionaliziranega odnosa z zvezami delodajalske in delojemalske strani in jih tudi finančno ne podpirajo. Odnosi so izključno osebne narave. SDL in KDH sodelujeta z zvezami (KDH predvsem s podjetniki, zlasti z Zvezo krščanskih podjetnikov, manj intenzivno s krščanskodemokratskimi sindikati) in upoštevata njihova stališča. Združenja podjetnikov iščejo navezavo s strankami predvsem v zvezi z davčno reformo in socialnim zavarovanjem. Sindikati iščejo v zvezi s socialno zakonodajo podporo pri vseh strankah.

Po mnenju vodstva sindikatov bodo lahko sindikalisti v parlamentu uspešni samo takrat, ko bodo pri pogajanjih dajali prednosti sindikalnim interesom pred strankarskimi. Cilj je, da bi v parlamentu ustvarili sindikalni lobi.

Na parlamentarnih volitvah junija 1992 so sindikalisti kandidirali na kandidatskih listah KPTschM, Češkoslovaške socialne demokracije, Liberalne socialne unije in Državljanskega gibanja. Na Slovaškem pa na listah Stranke demokratične levice (SDL), Slovaške nacionalne stranke (SNS), Gibanja za demokratično Slovaško (HZDS) in Slovaške socialne demokracije (SD).

S ciljem, da bi oblikovali sindikalni lobi, obstajajo tako med delodajalci kot med delojemalci neformalni in osebni kontakti s strankami.

Bolj ko se krepi pogajalska (tj. ne soodlojučoča) vloga RHSD, intenzivnejši so kontakti med sindikati in delodajalskimi združenji po eni in ideje o lobiju po drugi strani.

Politične stranke smatrajo tripartit za pomemben inštrument pri reševanju konfliktov, pri čemer pa naj tripartit ne bi reševal gospodarskih in socialnopolitičnih problemov, temveč naj bi pripomogel le z nasveti.

Procesi političnih in gospodarskih sprememb na Slovaškem in oblikovanje lastne državnosti so povezani z novimi možnostmi. Hkrati so ti procesi povezani tudi s socialnimi stroški in težavami. Ideja socialnega partnerstva na Slovaškem ne bo prinesla le razdelitve socialnega prihodka in le prednosti. Socialno partnerstvo je institucionalizirano v razmerah, ko se z distributivno pravičnostjo misli razdelitev socialnih stroškov in problemov. V kolikšni meri bodo akterji (predvsem sindikati) sposobni sprejeti obliko in stroške gospodarske reforme, bo pokazal čas. Do sedaj so bila nasprotovanja sindikatov in delodajalcev gospodarski in socialni politiki vlade zelo kultivirana in šibka.

Prevedla Tamara Bosnić

Monika Čambalíková je zaposlena na Inštitutu za sociologijo na Slovaški akademiji znanosti v Bratislavi. Po izobrazbi je doktorica sociologije. Možnosti za vzpostavitev socialnega partnerstva je preučevala v sodelovanju z Inštitutom za konfliktne študije na Dunaju.

LITERATURA

- MLYNÁR, Z. in drugi (Haller, Schaller, Brokl, Čambalíková, Mansfeldová) (1993): **Möglichkeiten sozialpartnerschaftlicher Konfliktregelung in der Tschechischen und Slowakischen Republik (Možnosti reševanja konfliktov na način socialnega partnerstva v Češki in Slovaški republiki)**. Projekt 4177 jubilejnega fonda Avstrijske narodne banke, Innsbruck.
- ŠUBRT, B. (1991): **Kolektivne vyjednávanie a kolektivne zmluvy**, PRÁCA, Bratislava.
- Kolektiv (1993): **Návrh rozvojovej stratégie hospodárstva slovenskej ekonomiky**, Centrum strategických štúdií, Bratislava.
- OKÁLI, I. (1993): **Stratégia oživenia alebo prežitia**. ELITA, Bratislava.

Socialno partnerstvo na Madžarskem

1. PREBRAT IN INTERESNO ZASTOPSTVO

Najspektakularnejši dogodki ob spreminjanju sistema na Madžarskem so bili: ustavnopravne spremembe, nastanek večstrankarskega sistema, demokratične volitve in vzpostavitev resničnega parlamentarizma. V tem smislu se je pogled opazovalcev in družboslovcev usmeril predvsem na stranke in na nove demokratične institucije. Kako pa se je preobrat dotaknil interesnih združenj, kaj se je zgodilo v mezosferi¹ političnega sistema? Ker na Madžarskem ni bilo nobenega tako močnega opozicijskega sindikalnega gibanja kot na Poljskem, se je ta vidik pomaknil v ozadje. Obstajali pa so še drugi, globlji vzroki. Medtem ko se je namreč makrosfera zaradi volitev in stabilizacije strankarskega sistema utrjevala (to – čeprav z velikimi zadržki – velja tudi za mikrosfero), je v mezosferi "manjkala sredina" (Ágh, 1992), kar v novi madžarski demokraciji razumemo kot deficit. Družbeni interesi so lahko tako dejansko artikulirani in agregirani le v omejenem obsegu.²

Madžarski novinarji, politiki in družboslovci vse pogosteje uporabljajo izraze kot interesno usklajevanje, socialni partner, socialno partnerstvo. Ne brez razloga, kajti institucionalno gledano obstaja na Madžarskem makrokorporativni mehanizem urejanja interesov, ki, formalno gledano, kaže podobnosti z avstrijskim socialnim partnerstvom.

¹ Pod makrosfero razumem najvišjo raven političnega sistema, najvišje državne organe (predsednik, parlament, vlada) in stranke. Pod mikrosfero pa razumem po eni strani **civil society**, po drugi strani pa lokalno politiko. Mezosfera je svet interesnih organizacij, ki povezuje zgornjo in spodnjo raven, s tem ko interese civilne družbe posreduje makrosferi.

² Ta okoliščina se še poslabša s tem, da ima madžarski strankarski sistem "nerешen značaj" (Bihari, 1991), tj., ni jasno, katere stranke zastopajo ali želijo zastopati interese katere skupine.

³ Tako leta 1967 ustanovljen Deželni svet kmetijskih zadrug ni več imel pravice, da bi kot nadrejeni organ dajal posameznim zadrugam kakršnakoli navodila – kar je bila prej navada pri kmetijskih zadrugah.

⁴ Po gospodarskih reformah iz leta 1968 sistem direktno več ne usmerja gospodarstva. Državno vodstvo poskuša posamezne gospodarske panoge motivirati za izvedbo načrta narodnega gospodarstva z obdavčenjem dohodka, cen, obresti, davkov in carine oz. z državnimi dodatki, restrikcijami in preferencami, torej z "regulatorji", določenimi s pravnimi akti.

V nadaljevanju bi želel podati kratek pregled o tem, koliko so dani po eni strani institucionalni, po drugi pa politično-organizacijski pogoji za takšno interesno usklajevanje. Na koncu se bom na kratko dotaknil vprašanja, ali je v obdobju prehajanja v tržno gospodarstvo in v pluralistično demokracijo "močen korporatizem" zahodnoevropskega tipa sploh mogoč.

2. INSTITUCIONALNE PREDPOSTAVKE

Najpomembnejši organ, kjer se koncentrirajo interesi, je Svet za interesno usklajevanje. Nastal je oktobra 1988, ko se je takratna vlada "v interesu, da se ustanovi institucionalni sistem gospodarskega interesnega glasovanja", obrnila na najvišje odbore najpomembnejših interesnih združenj (sindikat, madžarska gospodarska zbornica, industrijske zadruge, poljedelske zbornice, zbornice potrošnikov) in jih pozvala, naj imenujejo svoje predstavnike v ta svet. Ta korak, da bi namreč o različnih gospodarskih interesih odločali na makroravni, lahko razumemo kot institucionalizacijo prejšnjih, prikritih struktur.

Seveda so bile tudi na Madžarskem očitne poteze enostranskega sistema, kjer so imeli enotni sindikat in maloštevilne, že prej delujoče interesne organizacije transmissijsko vlogo med vrhom stranke in ljudstvom in so tako tudi delovale, tj. "kvazi", kot dopolnilo centraliziranega državnega aparata, ko so se pojavili uradi. Ta model se je zrahljal zaradi posledic previdne gospodarske reforme v drugi polovici šestdesetih let.³

Veliko pomembnejše pa je bilo področje ministrstev. Ker so bila organizirana po posameznih gospodarskih vejah, so čez nekaj časa prevzela posredniško pozicijo za tiste sektorje, za katere so bila odgovorna. To se je okrepilo še s tem, da so najpomembnejše odločitve, npr. zakone, pripravljala in se o njih pogajala prav ta ministrstva. S študijo o pripravljanju zakona so lahko dokazali, da "je bilo za predlogi sprememb pogosto mogoče prepoznati interese in glede na problem oblikovano politično mnenje tistega sloja, ki je pripadalo družbeni sferi posameznega ministrstva" (Pokol, 1985).

Te razmere so silile različne interesne organizacije v vzpostavitev dobrega odnosa s centralnimi oblastmi. Tako se je na Madžarskem vzpostavil latentni aparatski (interesni) pluralizem. Do tajnih sporov med interesnimi skupinami je prihajalo tudi, ko so te poskušale vplivati na pomembne gospodarske oz. gospodarskopolitične odločitve (npr. na razdeljevanje finančnih in drugih virov). Za kulisami so potekala zelo ostra pogajanja. Ker so bili po letu 1968, ko je bila izvedena reforma madžarskega planskega gospodarstva, t.i. "gospodarski regulatorji"⁴ pomembno sredstvo, s katerim so gospodarske enote

“prisilili” k izpolnjevanju načrta, je prav vsakoletno pogajanje o teh regulatorjih štelo med najpomembnejše dejavnosti močnih gospodarskih skupin – (kvazi) lobijev težke industrije, poljedelstva (in kasneje finančnih krogov). Vse to je pripeljalo do sistema t.i. upoštevanja interesov, s katerim so bili razdeljeni viri “od zgoraj” (in ne z demokratično zagotovljenimi institucijami) močnim, konflikta zmožnim družbenim skupinam. Ta *avtoritarni korporatizem* madžarskega tipa in aparatski pluralizem sta bila glavni obliki izražanja interesov in njihovega izvajanja v poznem kádárizmu.

Sredi osemdesetih let je bilo torej pogajanje (npr. o vprašanju plač) splošno razširjen vzorec. Ker sta bila značilnost državnega socializma majhno število institucij z monopolnim položajem in centralizirana država, se je sama po sebi pojavila potreba po interesnem glasovanju na makro ravni. (O izrekanju interesov, npr. o vprašanju plač na ravni podjetij in na makro ravni, so že od sedemdesetih let izvajali sociološke raziskave, glej Héthy, 1971.) Manjkala je srednja raven. To pa je razumljivo, kajti v razmerah planskega gospodarstva so lahko najpomembnejše odločitve sprejemali le v centrih moči.

Ko se je leta 1988 prehod v tržnogospodarske metode okrepil in je bil med drugim vpeljan novi davčni sistem, so različne družbene skupine in njihove zveze vse glasneje izražale svoje interese.

Tako je bil oktobra ustanovljen deželni svet za interesno usklajevanje, katerega cilj je bilo oblikovanje pomembnih plačno-političnih odločitev. To pa je bil le prvi korak v smeri tripartitne koncentracije interesov. Zaradi poslabšanega gospodarskega položaja in zaradi različnih vladnih odločitev, ki so močno prizadele tudi podjetja, se je na obeh straneh, torej med delojemalci in delodajalci, pojavila želja, da bi lahko na najvišji ravni sodelovali pri sprejemanju pomembnih gospodarskopoličnih odločitev. Okvir za uresničenje teh prizadevanj je bil proces sistemskih sprememb.

Izkušnje iz let 1988 in 1989 kažejo na probleme, ki delno obstajajo še danes. *So bile organizacije, ki jih je vključila vlada, pravilne in edine mogoče?* Manjkali so predstavniki drobne obrti, le Komunistična zveza mladih (kot predstavnik mladih) se je udeležila kot opazovalka. Tudi nova skupina zasebnih podjetnikov ni bila zastopana. Zadruga so se udeležile diskusij, predsedstva v deželnem svetu pa se jih niso želela udeležiti. Še pomembnejše pa je bilo, da sta se še po ustanovitvi novega organa vrh sindikata in vlada srečala na ločenih pogovorih, ker so se prvi raje pogajali z “najvišjimi lastniki”, z državo, kakor s socialnim partnerjem – z gospodarsko zbornico, ki je združevala predstavnike posameznih državnih podjetij.

⁵ Vprašanje je, ali imenovani osnovni zakoni, še posebej radikalna sprememba ustave, dejansko odseva-jo osnovni politični konsenz med najpomembnejšimi političnimi močmi. Obstajajo znaki za to, da danes konzervativna vladna koalicija pravne države, parlamentarne večine in opozicije ne razume enako kot liberalne stranke.

⁶ Izraz socialni partner se pogosto pojavlja v statutu.

Svojevrstna poteza preobrata na Madžarskem, "iztržena revolucija", je bila dobro izhodišče za to, da se je usklajevanje interesov utrdilo kot nekaj samo po sebi umevnega. Enkratno dejanje za to seveda ne zadošča, vendar pa bi lahko bil dober začetek. Čeprav so najpomembnejši osnovni zakoni preobrata temeljili na konsenzu takratnih opozicijskih sil, končnega dokumenta pogajanj Nacionalne okrogle mize niso podpisale vse stranke. Že takrat so se kazala nasprotja med političnimi silami. Sporazum med zmagovitim Madžarskim demokratičnim forumom (UDF) in najmočnejšo opozicijsko stranko (Zveza svobodnih demokratov), ki naj bi omogočil stabilno vladno po volitvah leta 1990, tudi ni imel dolgotrajnih posledic: že nekaj mesecev zatem se nekatere stranke sporazuma niso več držale. In predlog Zveze mladih demokratov iz pomladi 1991, da naj bi se pogajalo šest strank o najpomembnejših gospodarskih in političnih vprašanjih (madžarski *Moncloa* – pakt), ni pripeljal do zelenega rezultata. V madžarski politiki so torej obstajale pobude, da bi se v kritičnih trenutkih ukrepalo in da bi se sklepali kompromisi, vendar pa se ta mehanizem ni utrdil.⁵

To so bile okvirne razmere, v katerih je bil avgusta 1990 ponovno oživiljen Svet za interesno usklajevanje (v nadaljevanju SIU), sicer z nekoliko spremenjenim imenom – kot znak političnih sistemskih sprememb, vendar pa v novi obliki in z novimi nalogami. Cilji in naloge so bili dokončno opredeljeni šele v leto dni kasneje (20. septembra 1991) objavljenem statutu. Po tem statutu so njegove naloge "reševanje osnovnih in obširnih gospodarskih, plačno-političnih, socialnih in delavno-pravnih vprašanj, ki zadevajo akterje področja dela. *Cilj* Sveta za interesno usklajevanje je artikulirati interese, tj. prizadevanja delojemalcev, delodajalcev in vlade, o njih glasovati, preprečevati mogoče nesporazume ter na osnovi izmenjave informacij, raziskav predlogov in alternativ izdelati sporazum. Svet za interesno usklajevanje zaradi tripartitnega delovanja sodeluje pri reševanju konfliktov na področju dela" (statut).

Člani Sveta za interesno usklajevanje so *vlada, interesna združenja delojemalcev* in *interesno združenje delodajalcev*. Svojo dejavnost opravljajo na dveh ravneh: na *plenarnem zasedanju* (ki zaseda približno na štirinajst dni) in na različnih stalnih *odborih*, pododborih in posebnih *ad hoc* komisijah. Stalni odbori so: Odbor za plače in delo, Gospodarski konzultativni odbor, Informativni odbor, *Goodwill* odbor, Odbor za plačno politiko, Odbor za trg delovne sile, Odbor za varnost pri delu, Odbor za privatizacijo, Socialnopolitični odbor in Deželni svet za izobraževanje. Za pripravo in koordinacijo, za zagotavljanje stalnega pretoka informacij med socialnimi partnerji in za kontakte med SIU in ministrstvi je bil ustanovljen *sekretariat*, v katerega partnerji⁶ delegirajo po enega sekretarja.

Delovanje sekretariata je financirano iz državnih sredstev in iz proračuna Ministrstva za delo.⁷

Poleg ciljev in strukture so najpomembnejša seveda pooblastila, ki jih ima SIU. V zvezi s tem lahko iz statuta povzamemo naslednje:

Informacija: Socialni partnerji informirajo parlament o svojem mnenju glede vseh temeljnih osnutkov zakonov, ki zadevajo področje dela; njihovo mnenje mora vlada priložiti osnutku zakona.

Konzultacija: Socialni partnerji imajo pravico do konzultacij o vseh pomembnih vprašanjih, ki jih postavijo partnerji (npr. gospodarska politika, različni vladni ukrepi). Imajo tudi pravico do razprave o zakonih.

Stališče: SIU lahko parlamentu, ministrstvom, vladi in gospodarskim organizacijam predloži predloge.

Odločitve o pomembnih vprašanjih: sistem plač (najnižja plača, splošni plačno-tarifni sistem, izjeme pri splošnem plačnem mehanizmu, doplačilo k dohodku), *zakonsko določen delovni čas in delovne razmere so lahko sprejete samo s privolitvijo socialnih partnerjev. Prav tako so lahko zakonski osnutki izdelani samo s privolitvijo socialnih partnerjev.* SIU kot celota zakonsko ni utrjen, vendar pa so pravkar imenovane kompetence določene z novo delavsko ustavo iz marca 1992:

“O vprašanjih nacionalnega pomena glede delovnih odnosov in razmerij se vlada posvetuje z najpomembnejšimi organizacijami delojemalcev in delodajalcev v Svetu za interesno usklajevanje.” (§ 16)

Pomembne točke so še: “Vlada v dogovoru s Svetom za interesno usklajevanje v interesu varovanja zaposlitve določi s tem zakonom neskladna pravila, ki zadevajo zaradi gospodarskih razlogov predvideno prekinitev delovnih odnosov, ki bi zajela večjo skupino delojemalcev.” Oziroma: “Vlada izvede osrednja pogajanja o plačah v Svetu za interesno usklajevanje.” (§ 17, čl. 1a in 2)

Vendar pa so bile z Zakonom o zaposlovanju (februar 1991) zagotovljene nekatere kompetence tudi Odboru za trg delovne sile. Socialni partnerji se v skladu s statutom zavezujejo le-te upoštevati, če pride do sporazuma.

Sestanki SIU so javni, v medijih se o njih stalno poroča, poleg tega pa v madžarskem uradnem listu izide uradno poročilo o plenarnem zasedanju. Najznamenitejši primer javnega zasedanja SIU se je zgodil kmalu po oživitvi te institucije, ko je oktobra 1990 prišlo do t.i. blokade. Jezni zaradi nepričakovane povišanja cen bencina so taksisti in transportna podjetja zabarikadirali glavne ceste v Budimpešti in drugih večjih mestih in tako ohromili promet v državi. Po vročehrvnih političnih razpravah in dolgotrajnih pogajanjih so sklicali sejo SIU in neposredno jo je prenašala televizija. Tako je lahko cela

⁷ Leta 1991 je vsota teh podpor znašala 4,3 milijona forintov, leta 1992 bo znašala verjetno 11 milijonov forintov, za leto 1993 pa je predvidenih 7,3 milijona forintov. (Za primerjavo: Raziskovalni inštitut za delo dobi dodatek, ki znaša pribl. 30 milijonov forintov.)

država spremljala potek sprejemanja kompromisov. Ta primer je pokazal, da se lahko gospodarski problemi zelo dobro rešujejo s pogajanjem in z interesnim usklajevanjem – seveda, če je socialnim partnerjem do tega.

Če povzamemo: SIU, formalno gledano, deluje na celotnem gospodarskem področju in kaže temu primerne podobnosti z neokorporativnimi strukturami zahodnoevropskih demokracij. Dejanske kompetence pa ima ta oblika interesnega usklajevanja le pri delovnih odnosih, kjer je v teku tudi opravnomočenje.

3. POLITIČNO-ORGANIZACIJSKA IZHODIŠČA

Institucionalne predpostavke za koncentracijo gospodarskih interesov na deželni ravni so na Madžarskem torej dane. Veliko vprašanje pa je, če so posamezni socialni partnerji sploh sposobni učinkovito sodelovati pri interesnem glasovanju in s tem dejansko uresničevati kooperacijo. V tem pogledu je glavni problem *organizacijska razcepljenost in notranja razcepljenost zvez delojemalcev, po drugi strani pa naravnost vlade do SIU*.

S samorazpustitvijo Madžarske socialistične delavske stranke (USAP) in z razpadom državnega socializma je državni sindikat oz. njegov najvišji organ (SZOT – Deželni svet sindikata) izgubil politično zaslobo. S tem se je po eni strani začel razpad do takrat vladajočega enotnega sindikata – kar je bilo razvidno iz zmanjševanja števila članov in iz odcepljanj –, po drugi strani pa so nastali novi sindikati.

“Stari” sindikat je poskušal demokratizirati močno centralizirano strukturo. Devetnajst panožnih sindikatov se je marca 1990 preoblikovalo v konfederacijo 140 sindikalnih zvez. Vendar pa to ni prineslo radikalnih sprememb.

“Preobrazba SZOT in nova kadrovska postavitev sta le delno ustrezali zahtevam članov in spreminjajočim se okoliščinam; do preobrazbe je prišlo predvsem zaradi interesnih bojev in odločitev znotraj iz nekdanjega sindikata nastale sindikalne birokracije, pri čemer so se odločitve sprejemale znotraj najožjega kroga.” (Héthy, 1990)

Ta proces demokratizacije je bil samo delno iskren in še do danes ni bil popolnoma izveden. To in še druge, iz leta 1988/89 izhajajoče izkušnje delojemalcev so pripeljale do tega, da je veliko članov sindikat zapustilo in da je popularnost te organizacije še naprej upadala (glej tabelo 1).

Ko je marca 1988, z ustanovitvijo Zveze mladih demokratov kot od USAP neodvisne organizacije, neostalinistični politični sistem (od 1956) začel razpadati, so že tekle priprave za ustanovitev neodvisnega sindikata, do katere je prišlo maja istega leta (še pred usodno partijsko konferenco USAP). Ustanovitev

	Marec 1988	Maj 1989	Januar 1990	Februar 1991	Maj 1992
Mediji	73	75	69	69/63*	58/63**
Cerkve	64	65	68	67	57
Vlada	64	56	55	45	32
Parlament	63	61	57	50	29
Sindikati	48	51	-	41	36

Vprašanje se je glasilo: "Ste zadovoljni z navedenimi institucijami?"
(0 – "zelo nezadovoljen", 100 – "zelo zadovoljen")

*Mediji: 69, TV-Radio: 63,

**Mediji: 58, TV: 58, Radio: 63

Vir: *Népszabadság*, 16. julij 1992

Tabela 1: *Ocena najpomembnejših institucij*⁸

Demokatičnega sindikata znanstvenih delavcev je – podobno kot se je zgodilo pri strankah – sprožila plaz novih sindikatov. Delojemalci so nadaljevali tam, kjer so začeli že pred sto leti: pri postavitvi novih organizacij. Interesno zastopstvo delojemalcev se je zatem ekstremno razcepilo. Danes deluje približno 2500 do 3000 sindikatov (pravi podatki niso na razpolago).⁹

"O institucionalizaciji neodvisnih sindikatov ni bilo jasnih predstav, politično pa so bile formulirane "antiteze" panožnih struktur. Vlogi delojemalcev in delodajalcev morata biti ločeni, organizacija mora izstopiti iz nomenklature, notranja demokracija življenja organizacije, "obnova od spodaj", je dobila primarni pomen." (Thoma, 1991)

Sčasoma sta sledila še integracija in nastanek različnih konfederacij. Naslednjih sedem ima na strani delojemalcev Sveta za interesno usklajevanje vodilno vlogo (v oklepaju je dano število članov iz leta 1991):¹⁰

- *Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége* (MSZOSZ)
(Deželna zveza madžarskih sindikatov) (1,100.000)
- *Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája* (LIGA)
(Demokatična liga neodvisnih sindikatov) (250.000)
- *Munkástanácsok Országos Szövetsége* (MOSZ)
(Deželna zveza delavskih svetov) (45.000)
- *Szolidaritás Szakszervezeti Munkaájszövetség*
(Sindikalna delavska zveza Solidarnost) (150.000)
- *Értelmiségi Szakszervezeti Tömörülés* (ESZT)
(Združenje sindikatov akademikov) (90.000)
- *Szakszervezetek Együttműködési Fóruma* (SZEF)
(Koooperacijski forum sindikatov) (750.000)
- *Autonóm Szakszervezetek* (Avtonomni sindikati) (350.000)

⁸ Po mnenjski raziskavi, ki jo je izpeljal Inštitut za raziskavo javnega mnenja Szonda-Ipsos, v sodelovanju z Madžarskim inštitutom za raziskavo javnega mnenja, *Népszabadság*, 16. julija 1992.

⁹ Pogosto tvorijo delojemalci nekoga podjetja, urada ali institucije svoj sindikat. Kot primer naj navedem: Sindikat otroških jaslic mesta Kecskemét, Neodvisni sindikat voznikov metroja linije sever-jug itd.

¹⁰ Trenutno je v teku registracija Konfederacije sindikatov, delavskih svetov in krščansko-socialnih grupacij interesnega zastopanja. Ni še jasno, ali gre pri tem za povzetek sindikatov, ki ne pripadajo nobeni konfederaciji ali pa spet enkrat poskušajo ustanoviti organizacijo, ki bo blizu vladi.

¹¹ *Madžarski sindikati ne želijo objaviti liste članov in s tem posredovati natančnih podatkov o številu članov.*

¹² *Zakonski osnutek so predložili poslanci Združenja mladih demokratov, Združenja svobodnih demokratov in Madžarskega demokratičnega foruma. (Slednji je predsednik Deželnega združenja delavskih svetov.) Za trenutek so se vodilne opozicijske sile združile v boju proti preostanku partijske države. LIGA in delavski sveti so podprli prošnjo.*

Pri teh konfederacijah je treba razlikovati ne le med starimi (MSZOSZ) ali iz SZOT izhajajočimi (Autonome, ESZT, SZEFE) in novimi (LIGA, Delavski sveti, Solidarnost) organizacijami, temveč tudi, da je npr. MSZOSZ panožni sindikat in da je ESZT strokovni sindikat, ki poleg tega na strani delodajalcev nima socialnega partnerja, ker združuje državne uslužbenke; da je MSZOSZ še zmeraj centralistično organizirana in stremi k delovanju na deželni ravni; da LIGA in delavske svete, nasprotno, zanima reševanje lokalnih interesnih konfliktov. (Nekateri sindikati menijo, da si bodo svoje zastopstvo zagotovili s tem, da bodo pristopili k več konfederacijam hkrati.) Vendar pa ni samo veliko število konfederacij odgovornih za to, da je koordinacija med zvezami delojemalcev tako težka.

Eden osrednjih problemov delojemalcev je bil in je *problem legitimacije*. Staro-nova MSZOSZ je izgubila veliko članov, drži se je "znamenje" nasledstva starega sistema. Novim sindikatom je sicer uspelo pridobiti del delojemalcev, vendar pa je vprašanje, kakšno podporo dejansko uživajo.¹¹ Tudi ti namreč ne uživajo velikega ugleda. To je razvidno tudi iz tega, da jim je uspelo pridobiti le del "pobeglih" članov stare SZOT. Do 1988 je bil tako rekoč vsak delojemalec član sindikata (kar je pomenilo pribl. 4,5 milijona članov), medtem ko je zdaj v sindikatih aktivno organiziranih približno 2,7 milijona delojemalcev. K temu majhnemu ugledu delojemalskih interesnih združenj pripomorejo tudi drugi dejavniki. Ob naraščajoči brezposelnosti narašča tudi strah, da bi zaradi nepriljubljene sindikalne dejavnosti v kritičnih trenutkih zbudili pozornost in s tem izgubili delovno mesto. Ob tem se prebudijo refleksi iz kádárskega obdobja: iskanje individualnih možnosti za napredovanje oz. možnosti za zagotovitev danega življenjskega standarda pa tudi lojalnost do nadrejenih. Vse to nasprotuje nastanku solidarnosti in s tem sindikalnemu gibanju.

Prav tako velik problem, ki pa ima mnogo obsežnejše politične posledice, pa je vprašanje lastnine sindikata. Kako razdeliti lastnino SZOT? Ta problem je pripeljal do spora, ki mu ni videti konca in v katerem so si stali nasproti predvsem MSZOSZ na eni in nove konfederacije na drugi strani. Pri tem pa so imele tudi slednje pri mnogih vprašanjih različno stališče. Junija oz. julija 1990 ustanovljena Okrogla miza je zaradi tega vprašanja razpadla – ne samo zaradi nepopustljivosti MSZOSZ, ampak tudi zato, ker novi sindikati niso delovali dovolj fleksibilno. Razumljivo je, da v razmerah, ko je legitimnost sindikatov dvomljiva, nekatere konfederacije iščejo zaščito pri strankah. Najbolj očitno je to pri odnosu MSZOSZ do Madžarske socialistične stranke. LIGA je bližje liberalno orientirani Zvezi svobodnih demokratov, delavski sveti pa tesno sodelujejo z Madžarskim demokratičnim forumom.

Naposled se je v ta kompleks vprašanj poleti 1991 vmešal še parlament. Na podlagi predloga treh poslancev¹² je bil izdan zakon, ki zahteva od MSZOSZ, naj objavi podatke o svoji lastnini. MSZOSZ se je obrnila na ustavno sodišče in do odločitve le-tega ni želela objaviti poročila. Ko pa je ustavno sodišče prepoznalo le nekaj členov kot protiustavnih, je bila MSZOSZ prisiljena slediti zakonskim predpisom. Na osnovi zakona je bil ustanovljen tudi organ za upravljanje lastnine MSZOSZ, v katerem so delovali le LIGA in delavski sveti.¹³

V zvezi s problematiko sindikalne lastnine se je že na samem začetku pojavilo vprašanje "sindikalnih volitev", ki bi lahko razkrile družbeno utrjenost posameznih konfederacij in ki bi lahko služilo kot osnova za razdelitev sindikalne lastnine.¹⁴ Izhajajoč iz tega, bi lahko določili tudi velikost deleža delojemalcev pri SIU. Socialni partnerji so se lahko dogovorili le o obliki volitev, medtem ko čas še vedno ni določen (čeprav bi po zakonu morale biti že zdavnaj izpeljane). Legitimacija sindikatov je tako še vedno negotova. Končno je tukaj prevladal predlog vlade, po katerem naj bi se volitev udeležili vsi upravičenci. To pa je imelo tudi problematične vidike: glasove bi lahko oddali tudi tisti (kmetje, člani zadrug, menedžerji, podjetniki), ki s sindikati nimajo nič skupnega in zastopajo povsem drugačne interese. To pomeni, da bi sindikalna vprašanja, ki sodijo med osebne pravice, postala objekt javnega prava. Vendar pa predlog vlade, da bi lastnino nekdanje SZOT (tukaj gre v prvi vrsti za nepremičnine) razdelili v nekaj let trajajočem procesu, pri sindikatih ni naletel na pozitiven odziv. S tem stališčem je vlada, ki je želje sindikatov vse pogosteje zaobšla, dosegla to, kar sindikatom samim ni uspelo: šest od sedmih konfederacij se je septembra 1992 sporazumelo o tem, kako naj bi potekala razdelitev sporne sindikalne lastnine. Ta razdelitev naj bi v prvi vrsti zagotovila potrebno infrastrukturo za delovanje konfederacije.¹⁵ Lastnina panožnih sindikatov pa naj bi se na osnovi sindikalnih volitev razdelila v dveh korakih.

Od začetka novembra 1992 se je odnos med sindikati in vlado zaostrial. Šest konfederacij je predložilo paket, ki je poleg gospodarskih terjatev zahteval tudi prenovo SIU. Za doseg svojih ciljev so – v okviru zakona – pripravljene izpeljati tudi demonstracije in stavko. S tem se je verjetno začelo novo obdobje v zgodovini SIU.

Ne samo delojemalska stran, tudi delodajalska je, čeprav v nekoliko manjšem obsegu, razcepljena. Delodajalci so v SIU zastopani z devetimi organizacijami (v oklepaju je število članov in število zaposlenih pri članih):

- Munkaadók Országos Szövetsége (MaOSZ)
(Deželna zveza delodajalcev) (4500; 2,000.000)

¹³ Sistem je odpravil drugi zakon, po katerem so sindikalno članarino avtomatično trgali od plače. Zdaj lahko članarino trgajo samo s privolitvijo delojemalca. MSZOSZ je zatem začel kampanjo za avtomatično trganje od plače, ki jo je podprl več kot milijon aktivnih delojemalcev. To je pokazalo, da je MSZOSZ še zmeraj številčno najmočnejši sindikat.

¹⁴ Zdaj razpravljajo o novih volitvah: o volitvah v svete podjetij, predvidene z novo ustavo, kakor tudi o delegaciji v vodilne organe socialnega zavarovanja.

¹⁵ Načrtovana delitev je:

Lastniška skupina	Odstotek nepremičnin
MSZOSZ	43
LIGA,	
Delavski sveti	32
SZEF, ESZT,	
avtonomni	22
Solidarnost,	
Sindikati zunaj konfederacije	3

Proti takšni razdelitvi so manjši sindikati in Solidarnost, ker pri razdelitvi niso udeleženi.

¹⁶ *Predsednik MaOSZ je bil do januarja 1993 član predsedstva UDF; vmes je bil tudi neodvisni odposlanec in je novembra 1992 ustanovil novo stranko; predsednik MaOSZ je član predsedstva UDF.*

¹⁷ *To ni nič novega: "V trikotniku država-vodstvo podjetnikov-delojemalci je bil odnos med udeleženci še v kádárskem obdobju protisloven in spremenljiv: dva sta sklenila zvezo proti tretjemu in kombinacije so se neprestano spreminjale" (Szalai, 1992).*

- Vállalkozók Országos Szövetsége (VOSZ) (Deželna zveza podjetnikov) (5800; 60.000)
- Magyar GyáSIUparosok Országos Szövetsége (MGZOSZ) (Deželna zveza madžarskih industrijcev) (80; 150.000)
- Ipartestületek Országos Szövetsége (IPOSZ) (Deželna zveza cehov) (120.000; 300.000)
- Kereskedők Országos Szövetsége (Deželna zveza trgovcev) (35.000; 100.000)
- Ipari Szövetkezetek Országos Szövetsége (Deželna zveza industrijskih zadrug) (3.000; 300.000)
- Általános Fogyasztási Szövetkezetek Országos Szövetsége (Deželna zveza splošnih zadrug potrošnikov) (ni podatkov)
- Mezőgazdasági Szövetkezetek és Termelők Országos Szövetsége (Deželna zveza kmetijskih zadrug in proizvajalcev) (600-800; 300.000)
- Magyar Agrárkamara (Madžarska kmetijska zbornica) (120; ni podatkov)

Gospodarska interesna združenja igrajo nepomembno vlogo in tudi predstavniki trgovine, drobne obrti in zadrug nimajo večjega vpliva. Najpomembnejši udeleženci delodajalske strani so prve tri organizacije: Deželno združenje podjetnikov, Deželno združenje madžarskih tovarnarjev in Deželno združenje delodajalcev (nastalo iz gospodarske zbornice). Podjetniki, ki so pred privatizacijo, pogosto pripadajo več delodajalskim organizacijam, z utemeljitvijo "za vsak primer". Vodilno vlogo ima očitno MaOSZ, ker ima ustrezen aparat, strokovno znanje in potrebne zveze. Med najpomembnejšimi združenji obstaja neke vrste tekmovalnost, ki ima delno osebno, delno pa politično ozadje.¹⁶ Še vedno pa je odprto vprašanje, ali zadošča korporativistično interesno zastopanje ali pa je potrebno neposredno politično zastopanje. Pri volitvah 1990 se je pojavila stranka podjetnikov, vendar je dosegla le majhne uspehe. Občasno se v medijih pojavljajo vesti o nastanku ali oživitvi podobne stranke.

Položaj delodajalskih združenj je prav tako nejasen. Ker je država še zmeraj največji lastnik, "se pri njih mešajo še stališča lastnikov in (nasproti državi) stališča delojemalcev. To je tudi razloga za to, da pri nekaterih osnovnih gospodarskih vprašanjih nimajo jasno izoblikovanega mnenja. V sporih s SIU se postavijo na stran vlade ali na stran sindikatov. Tako lahko pride do tega, da je pri sklepanju pogodb odločilna vlada." (Bossányi, 1992)¹⁷.

Vidimo torej, da sta obe strani, delodajalska in delojemalska, močno fragmentirani in notranje razcepljeni. To ne krepil položaja vlade, temveč blokira tudi sklepanje kompromisov. Na Madžarskem zdaj torej ne grozi tista nevarnost, na katero opozarja avstrijski avtor: "Vsekakor se socialni partnerji ne

smejo okrepiti prej kot politične stranke, ker bi se sicer porušilo ravnotežje, ki obstaja v Avstriji” (Kohlmaier, 1990).

Kako pa se v odnosu do SIU vede tretja stran, vlada? Že ob razglasitvi vlade maja 1990 je ministrski predsednik Antall govoril o “pomenu preprečevanja oz. zadušitvi konfliktov med socialnimi partnerji pri spreminjanju gospodarskih odnosov”. Zato je bil tudi uspešen nastanek novega ministrstva za delo.¹⁸ Tudi vladni uslužbenci so dali svoje izjave, v katerih je poudarjen pomen učinkovitega interesnega glasovanja (pri tem so občasno navajali avstrijski primer).

Tudi gospodarski program iz aprila 1991, imenovan Kupa (po takratnem finančnem ministru), se je ukvarjal s tem vprašanjem in kritično ugotovil: “Nastali sistem SIU ne odraža dejanskih interesnih odnosov, pojavljajo se izkrivljeni interesi. Institucija interesnega glasovanja se še ni razvila.” Program zato tudi predvideva nastanek večstranskega glasovalnega mehanizma na več ravneh. (Vendar se v tej smeri še ni veliko zgodilo.) Tudi sodelavci ministrstva za delo opažajo pomanjkljivosti SIU: “... danes je pravna infrastruktura še pomanjkljiva, tako pri preprečevanju kot pri reševanju konfliktov” (Herczog-Pál, 1991).

Praksa pa kaže, da vladi ni do reševanje sporov znotraj SIU, nasprotno, na različne načine večkrat sama pripomore k ohromitvi te institucije. Zato se predstavniki vlade pogosto pogajajo brez pooblastila o odločanju. Obstaja več primerov (novi zakon o delu, sestava samouprave socialnega zavarovanja), kjer je znotraj SIU prišlo do konsenza. V parlamentu pa so bili sprejeti zakoni s povsem drugačno vsebino, ker so poslanci vladne koalicije (z vladnim molkom) s prilagojenimi predlogi stvar speljali v drugo smer. Tako enega najpomembnejših elementov tripartitne kooperacije (ki je tudi v statutu SIU), namreč element verodostojnosti in zanesljivosti, ne morejo uveljaviti. V drugih primerih pa je bil čas za razpravo o zakonih ali vladnih ukrepih prekratek. Zgodilo se je, da so socialni partnerji razpravljali o zakonskem predlogu, ki je bil parlamentu že predložen. Tudi udeležba predstavnikov delodajalcev in delojemalcev na sestankih parlamentarnih odborov ni urejena. Če so že povabljeni, se njihovi strokovni argumenti pogosto izgubijo v političnih prepirih.

“Današnja vlada meni, da so preplašenost in delitev partnerjev, izredna pogajanja in politične kampanje zelo primerni za to, da ohranjajo socialne partnerje mirne. Vlada še naprej izvaja metodo kádárskega obdobja, po kateri se z močnimi skupinami skrivoma, v ozadju, sklepajo pogodbe, medtem ko so šibkejše skupine ali tiste, ki se javno organizirajo, izključene. Takšno zastopanje interesov ne vodi v kooperacijo, temveč jih usmerja v državno upravo in strankarske organizacije.” (Lengyel, 1992).

¹⁸ Ker reforma državnih financ ni bila izpeljana, so načela razdelitve proračuna ostali enaki. Spremenila so se kvečjemu “močna” ministrstva. Prej šibka področja (šolstvo, kultura, zdravstvo, sociala) so ostala enaka in so imela torej tudi znotraj vlade šibko pozicijo.

¹⁹ Zaradi nezadovoljstva z delovanjem interesnega glasovanja na Madžarskem kdaj pa kdaj predložijo javnosti predlog o drugi, korporativni parlamentarni zbornici.

Že na primeru odnosa do sindikatov lahko ocenimo stališče vlade. LIGA se je zmotila, ko je menila, da bo lahko ob pomoči vlade delovala proti MSZOSZ (in tako okrepila lastni položaj). To ni prineslo nobenega oprijemljivega rezultata, kajti dogodki dokazujejo, da je vlada bila (in je) zainteresirana za razdor med delojemalci, ne pa za dejansko reševanje problemov. Takšno vedenje ne izhaja samo iz dejstva, da je država največji lastnik, temveč tudi iz splošnih potez vladne politike: iz paternalistične, avtoritarne države (Bossányi, 1992), ki jo pogosto razkazuje. Znaki te države so razvidni tudi iz vladne razglasitve o odnosu do sindikatov (julij 1992): "Vlada spoštuje neodvisnost sindikatov, zagotavlja svobodno organiziranje delojemalcev in izdaja takšne zakone, ki so potrebni za uveljavitev sindikalnih pravic; hkrati zagotavlja pogoje za učinkovito interesno zastopanje."

Pomembna je formulacija, da "vlada sprejema odgovarjajoče zakone". Seveda tudi na Madžarskem večino zakonskih predlogov da vlada, vendar pa ta stavek vsebuje tudi opozorilo: vaša svoboda je odvisna od nas.

Tako se ustvarja vtis, da ima SIU za vlado prej vlogo alibija. Zato niha tudi pomen interesnega glasovanja. V redkih primerih (npr. blokada taksistov) se za kratek čas pojavi v ospredju, potem pa spet postane nepomemben in za vlado institucija, ki jo lahko prezre.

4. JE SOCIALNO PARTNERSTVO NA MADŽARSKEM MOGOČE?

Interni prepiri sindikatov so do sedaj hromeče vplivali na dejavnost Sveta za interesno usklajevanje. Kakor smo videli, pa tudi stališče vlade ne pripomore k taki politiki, ki bi ugodno vplivala na učinkovito socialno partnerstvo. Kako lahko v takšnih okoliščinah ocenimo delovanje SIU na Madžarskem? Sociolog L. Héthy meni: "Danes lahko rečemo, da je tripartit pognal korenine. Če obstajajo dileme ... potem le-te ne obstajajo v prvi vrsti glede na upravičenost obstoja tripartita, temveč se vrtijo okrog naslednjega: kakšen naj bo ta tripartit, katera so tista vprašanja, o katerih se morajo zdaj najmočnejši udeleženci – vlada in delavske organizacije – posvetovati, kakšne naj bodo institucionalne oblike dialoga?" Tudi ima prav, ko nadalje pravi: "Tisti, ki danes dvomijo o elementarnem pomenu tripartita, mistificirajo oz. precenjujejo legitimnost parlamenta in vlade" (Héthy, 1992)¹⁹. Héthy jasno vidi problematične strani tripartitnega interesnega glasovanja. Sporno je le, ko meni, da je za tripartit pomembna le prisotnost legitimnega in reprezentativnega interesnega zastopstva. Novinar K. Bossányi, ki se

ukvarja z gospodarskimi vprašanji, gre pri svoji kritiki še za korak dlje: "Razloge za sedanjo nefunkcionalnost vidim v izbiri udeležencev, v določitvi funkcij in nalog, v neprečiščenosti institucijskega sistema glasovanja in pogajalskega mehanizma kakor tudi v nejasnosti okoli uravnavanja in političnih kontaktov v ozadju" (Bossányi, 1992).

Seveda je interesno usklajevanje med delojemalci, delodajalci in državo potrebno. Tudi ni dvoma o tem, da je po spremembi sistema nujen socialni pakt ali neka vrsta socialnega pakta: pomanjkanje le-tega je v madžarski zakonodaji ena največjih pomanjkljivosti današnje vladne koalicije. Vprašanje je, ali bi lahko kooperacijo in interesno usklajevanje izpeljali le v obliki avstrijskega socialnega partnerstva, torej v obliki "močnega korporativizma".

Po drugi svetovni vojni se je v Zahodni Evropi razširil neokorporativizem v različnih oblikah. V enostranski madžarski literaturi pa se o ozadju pogojev makrokorporativizma – ki je le ena vrsta neokorporativizma – ne sprašujejo. Ne zadoščajo le opozorila o "otročkih boleznih", "neprečiščenosti" itd. interesnega glasovanja (to seveda je realni problem). Uresničitev makrokorporativistične različice neokorporativizma je odvisna od cele vrste "trdih" predpostavk: skupnogospodarska naravnost koncentracije, ki bo obsegala vse sektorje, keynezianski konsenz, koncentracija in centralizacija interesnih združenj, prepletenost s strankami, vladna udeležba socialne demokracije (ali v vsakem primeru prisotnost močne, s sindikati povezane socialne demokracije), neformalnost odborov znotraj socialnega partnerstva (Lehmbbruch, 1985). Poleg teh med drugim omenjajo kot pozitivne dejavnike konjunktorni gospodarski razvoj in majhen obseg države (Schmidt, 1981). Glede na slednje so ti pogoji na Madžarskem prisotni le v zasnovi ali jih pa sploh ni. To pripelje do vprašanja, ali je avstrijski primer (ki sicer ni edinstven, je pa vendar rezultat zelo specifičnega zgodovinskega razvoja, glej npr. Tólos, 1991) za Madžarsko sploh uporaben. Verjetno od tukaj izhajajo dejanski vzroki za nefunkcionalnost Sveta za interesno usklajevanje. L. Lengyel meni, da je korporativni etatizem (tj. mehanizem, ki s sredstvi državne uprave in strank formalno ali neformalno vodi pogajanja in glasuje med interesnimi skupinami) v prihodnjem na Madžarskem mogoč. Za to bi po njegovem mnenju morali biti izpolnjeni štirje pogoji: ustrezna volja gospodarstvenikov; združitev strank in socialnih partnerjev; državno ali poldržavno vodenje zdravstvenega, učnega in zaposlovalnega sistema; (strankarskopolitična) partiteta razporeditev vodilnih mest v državnih in komunalnih gospodarskih organizacijah. Meni tudi, da ti pogoji ne zadoščajo za socialno partnerstvo, vsaj ne po avstrijskem modelu. Trenutna prizadevanja vlade vodijo prej v avtoritarni korporativizem

(L. Lengyel tudi te možnosti ne izključuje) – torej vrnitev na varne, že v kádárskem obdobju znane oblike.

Kar pa Madžarska danes potrebuje, ni enostavna kopija ali posnemanje močnih korporativizmov, temveč socialni pakti (podobni španskim v sedemdesetih letih).

Prevedla Tamara Bosnič

Sándor Kurtán je bil rojen 1951. leta. Študiral je fiziko in znanstveni socializem. Od leta 1990 je asistent za politično znanost na Ekonomski univerzi v Budimpešti. Objavljal je tekste o novem madžarskem parlamentu in o avstrijskem političnem sistemu.

*Prevedeno po predlogi: Sándor Kurtán, "Sozialpartnerschaft in Ungarn?" V: Emmerlich Talos (ur.), **Sozialpartnerschaft. Kontinuität und Wandel eines Modells.** Verlag für Gesellschaftskritik, Dunaj 1993.*

LITERATURA

- ÁGH, Attila (1992): "A politika és a társadalom párbeszéde: a mezo- és makropolitika kapcsolata Nyugat-Európában és Magyarországon" ("Dialog politike in družbe: spojitev mezo- in makropolitike v zahodni Evropi in na Madžarskem"), v: **Budapest papers on Democratic Transition**, št. 16.
- BIHARI, Mihály (1991): "Change of Regime and Power in Hungary" ("Sprememba režima in oblasti na Madžarskem"), v: Kurtán, Sándor in drugi.
- BOSSÁNYI, Katalin (1992): "Szociális partnerek – pórázon" ("Socialni partnerji na vrhvi"), v: **Mozgó Világ**, št. 1.
- HERZOG, László in PÁL, János (1991): "Érdekegyeztetés és konfliktuskezelés Magyarországon" ("Interesno usklajevanje in reševanje konfliktov na Madžarskem"), v: **Európa Fórum**, št. 3.
- HÉTHY, Lajos (1991): "Munkateljessitmény, érdek, hatalom, környezet" ("Delovna učionkovitost, interesi, moč in okolje"), v: **Új Írás**, št. 2.
- HÉTHY, Lajos (1990): "A kormány és a szakszervezetek" ("Vlada in sindikati"), v: **Társadalmi Szemle**, št. 11.
- HÉTHY, Lajos (1992): "Borulékony suszterszék" ("Čevljarski stol, ki se zlahka prevrne"), v: **Figyelő**, 4. 6. 1992.
- KOHLMAIER, Franz (1990): "Sozialpartnerschaft als Vorbild für Osteuropa?" ("Socialno partnerstvo kot model za vzhodno Evropo?"), v: Khol, Andreas/ Ofner, Günther/ Stirnemann, Alfred: **Österreichisches Jahrbuch für Politik 1990 (Avstrijski letopis za politiko 1990)**, Dunaj.
- KURTÁN, Sándor, SÁNDOR, Péter in VASS, László (1991): **Magyarország Politikai Évkönyve 1991** (Politični letopis Madžarske 1991), Budapešta.
- KURTÁN, Sándor, SÁNDOR, Péter in VASS, László, **Magyarország Politikai Évkönyve 1992** (Politični letopis Madžarske 1992), Budapešta.

- LEHMBRUCH, Gerhard (1985): "Sozialpartnerschaft in der vergleichenden Politikforschung" ("Socialno partnerstvo v primerjalnih političnih raziskavah"), v: Gerlich, Peter in Grande, Edgar in Müller, Wolfgang C.: **Sozialpartnerschaft in der Krise (Socialno partnerstvo v krizi)**, Dunaj.
- LENGYEL, László (1992): "Berendezkedés" ("Ureditiv"), v: **2000**, št. 6.
- POKOL, Béla (1985): "Az érdekképviselői szervek a politikai akaratképzésben" ("Interesna združenja v političnem procesu ustvarjanja volje"), v: **Társadalomtudományi Közlemények**, št. 1.
- SCHMIDT, Manfred (1981): "Politische Steuerung der Ökonomie in Kleinstaaten" ("Politično vodenje ekonomije v majhnih državah"), v: **Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft**, št. 1.
- "Statut de Rates für Interessenabstimmung" ("Statut sveta za interesno usklajevanje/odločanje"), v: Kurtán, Sándor in drugi, 1992.
- SZALAI, Erszébet (1992): "Menekülés elore – a hatalom szerkezetének dinamikája 1991-ben" ("Pobeg naprej – dinamika strukture moči v 1991"), v: Kurtán, Sándor in drugi, 1992.
- TÁLOS, Emmerich (1991): "Sozialpartnerschaft, Verbände und Wirtschaftsmacht" ("Socialno partnerstvo, združenja in gospodarska moč"), v: H. Dachs in drugi: **Handbuch des politischen Systems Österreichs (Priročnik političnega sistema Avstrije)**, Dunaj.
- THOMA, László (1991): "A magyar szakszervezetek átalakulása 1988-1990" ("Preobrazba madžarskih sindikatov 1988-1990"), v: Kurtán, Sándor in drugi, 1991.



OKOPI CIVILNE DRUŽBE

Andrej Klemenc

Paberkovanja o nevladnih organizacijah, politiki in teoriji

“Spet dežuje, prekleta vlada!”

(popularno italijansko reklo)

“Neprofiten, ne-posloven, ne-vladen so vse nikalnice. Ne moremo pa nečesa definirati s tem, kar ni. S čim se torej vse te ustanove ukvarjajo? Skupno jim je – in to je nedavna ugotovitev – da je njihov namen spremeniti človeška življenja.”

(Peter F. Drucker: *Nove realnosti*)

V ZAČETKU JE BILA ŽELJA PO OBNOVI UTOPIČNIH ENERGIJ

V zadnjem času se na Slovenskem za tiste oblike družbenega povezovanja, ki jim ponavadi rečemo društva ali združenja, pojavlja in uveljavlja nov izraz. Vendar se izraz ne uporablja le kot sinonim za društva, ampak včasih celo kar kot sinonim za vso civilno družbo ali vsaj za različne civilnodružbene odbore, ki postavljajo kot stvar politične diskusije in razmisleka tiste teme, ki jih je po njihovem prepričanju strankarsko parlamen-

¹ Če je bila "divja participacija" kot hegemon-ska oblika kolektivne akcije novih družbenih gibanj simbolno in vsebinsko usmerjena proti tradicionalizmu izključevanja "drugih" ("nepartijcev", žensk, "Bosancev", pankerjev itd.) in pravnemu normativizmu kot sredstvu političnega izključevanja "ne(samoupravno)organiziranih delovnih ljudi in občanov" – ter tako vsaj na negativen način moderna in univerzalistična in posledično kompatibilna s konceptom parlamentarne politične vladavine – pa današnje oblike "divje participacije" izražajo predvsem težnje obrambe "našosti" pred vdorom drugačnega ("centralizma", "tujega kapitala", "tujcev", "Neslovencev", "beguncev", "narkomanov") v fantazmatsko idiliko (nacionalne ali lokalne) skupnosti. O samem pojmu "divje participacije" glej več v Kokk: 1992.

tarna mašinerija obšla ali obravnavala pomanjkljivo in brez upoštevanja vseh relevantnih zornih kotov. Te prakse nadaljujejo določen tip politike, ki so ga v osemdesetih letih simbolizirala t. i. "nova družbena gibanja", namreč politiko "divje participacije", usmerjene k javnemu vplivanju skupin tako ali drugače prizadetih in zaskrbljenih državljanov na odločitve oblasti.

V javnosti se pojavljajo čudne kreature, ki se predstavljajo in podpisujejo kot direktorji nevladnih organizacij na Slovenskem; celo politične stranke, predvsem tiste, ki jim ni uspelo prestopiti praga parlamenta, se prav tako imajo za nevladne organizacije. V hegemonski politični kulturi strankarske kolonizacije političnega prostora, "taborništva" in "našosti" je seveda skepticizem glede strankarske (ne)iniciranosti in instrumentalizacije "civilnodružbenih iniciativ" povsem upravičen. Toda boj kot aktualno politično beletristično vprašanje, kdo od "velikih demiurgov" je zadaj, je politično relevantno dejstvo, da te iniciative v veliki večini sploh ne poskušajo več govoriti z mesta neke alternativne (in partikularne) občosti, ter tako vsaj po intenci modernizirati politični prostor. Prej obratno, z ostajanjem na ravni empirične zdravorazumske konkretnosti sokonstituirajo pred ali celo proti moderen politični prostor na neko fantazmatsko centralno moralno razsodišče naslovljenih zahtev. Od patosa civilne družbe kot kraljestva lepih duš je ostalo le patetično moralizirajoče čakanje. Le da se ne čaka več na Godota, ampak na kralja Matjaža.

Čeprav manj intenzivno kot v optimističnih in heroičnih osemdesetih letih, lahko danes patos civilne družbe zaznamo v t. i. "NGO community". S pomembno razliko. In to ne le glede odpovedi heroičnim aspiracijam po novodružbenogibanjski revoluciji, temveč predvsem na sami ravni delovanja. Aktualno-politično "zašpičene" nevladne civilnodružbene iniciative so le del rastočega in spreminjajočega se univerzuma, ki ga lahko lociramo med skupnosti, trg in politiko. Da prav njihov anti-modernizem najglasneje odzvanja po kanalih politike morale nacionalnih medijev, nas še ne sme napeljati k sklepu, da je "divja participacija"¹ tudi danes znamenje modernističnega pričakovanja novega in drugačnega – prej je lahko znamenje regresije pričakovanja vojsk kralja Matjaža ali Kristusa kralja. Bolj kot medijsko odmevnim vreščanjem bi kazalo prisluhiniti tistim vsakodnevnim drobnim spremembam na mikroravni posameznikov, njihovih odnosov do drugih, do lastnih teles in institucij, ki bi jih bilo mogoče označiti za tiho revolucijo.

Besedne zveze "sprememba posameznika", "tiha revolucija", "prakse vsakodnevnega življenja" itd. nas seveda usmerijo v nevidni kozmos religij nove dobe. In čeprav so newagerski trendi vse bolj popularni tudi v življenjskem svetu nevladnih organizacij, si ta svet, za razliko novodobne regresije v priva-

tizem, prizadeva vzpostaviti in oblikovati odnose z modernimi abstraktnimi sistemi prava, trga in politike prav v imenu zaščite pred kolonizatorsko ekspanzijo njihovih racionalnosti.

Simbolna politika novih družbenih gibanj je od svojih začetkov v poznih šestdesetih naprej radikalno zavračala idejo kakršnekoli organizacije tudi na ta način, da so bili tisti, ki so poosebljali organizacijske veščine in kulturo, radikalno simbolno in manj radikalno tudi realno izgnani in tabora alternativcev. V nasprotju s tem nastajajoča kultura nevlanih organizacij predpostavlja in zahteva organizacijsko kulturo. Nastanku "človeka organizacije" kot sodobne hi tech različice služnosti instituciji, ki zastopa subjekt za neko drugo institucijo, se poskušajo nevladne organizacije upreti z razširjanjem in demokratizacijo komunikacijskih in organizacijskih veščin. Toda alternativa izhodu iz pošte kot paradigmatske prisposodbe klasične socialnodemokratske ureditve družbe ni več leninska ideja države, oblikovane po meri kuharice, ampak virtualna politika še kako realno delujočih elektronskih mrež. In če je v radikalizirani modernosti postmodernega sveta do zavesti o sebi prišla dialektika zavračanje pravil in kulture organiziranja v totalitarni kult institucije Zavračanja, to še ne pomeni likvidacije duha uporništva. Ta si zdaj daje duška s hackersko denacionalizacijo in deprivatizacijo formalno sicer javnih podatkov, ki pa jih javnosti dostopne in javno relevantne večkrat naredijo šele prakse heckerjev.

Gre torej za specifično moderen antimodernizem, ki se v svojih prizadevanjih po oblikovanju samoomejitvenih kapacitet znanstveno-tehnične, blagovno-tržne in birokratsko-upravljalške modernizacije integrira v svetovna infrastrukturna omrežja, oblikovanih (in vzdrževanih) od zahodnih (zahodnoevropskih in ameriških) novih družbenih gibanj. Metaforično rečeno, nevladne organizacije ne gredo v Evropo, ampak gradijo skupni evropski dom, ki pa si ga za razliko od Gorbačova (kot političnega očeta sintagme o skupnem evropskem domu) ne predstavljajo v fizikalno-prostorskem smislu zgradbe, temveč v informacijsko-virtualnem smislu mreže elektronskih koč.

Delovanje, ki je bilo na Slovenskem prej vedno odvisno od nekega presečišča in središča družbenega – in poličnega in je na inštitucije, ki so ga utelešale, po eni strani naslavljalo z bolj ali manj velikim javnim pompom (in disidentsko držo) proteste, peticije in prošnje, po drugi strani pa moledovalo za prostore, finance in spletkarilo proti konkurenci za te materialne vire, se je usmerilo na oblikovanje od spodaj iniciranih medsebojnih povezav, ki priznavajo in ščitijo integriteto in identiteto delu-

***Od patosa civilne družbe kot kraljestva
lepih duš je ostalo le patetično
moralizirajoče čakanje. Le da se ne
čaka več na Godota, ampak na kralja
Matjaža.***

² *Za sam topos nevladnih organizacij je najbolj konstitutivna prav ta liberalna vera v samoorganizacijske sposobnosti družbe in v sposobnost družbenega nadzora nad oblastjo. V tem kontekstu sta parlamentarizem in strankarska demokracija samo akcidentalna glede na heroizem praktične državljanske države in brez nje ne moreta garantirati svobode. Nadzor nad izvršno oblastjo pa tudi nad tistimi institucijami, ki so bile priklicane k življe-*

In čeprav so newagerski trendi vse bolj popularni tudi v življenjskem svetu nevladnih organizacij, si ta svet, za razliko novodobne regresije v privatizem, prizadeva vzpostaviti in oblikovati odnose z modernimi abstraktnimi sistemi prava, trga in politike prav v imenu zaščite pred kolonizatorsko ekspanzijo njihovih racionalnosti.

nju prav za to, da bi oblast omejevale in posredovale informacije za njeno kritiko (stranke, mediji), se pravi "nadzor nad nadzorniki", je srž soudeležbe javnosti. Obenem pa se v nastajajoči postparlamentarni združeni Evropi bruseljske tehnokracije in evropskega parlamenta kot debatnega kluba obnavlja tudi koncepcija nevladnih organizacij kot prostovoljnih in brezplačnih nadzornikov nad implementacijo odločitev

jočih, in na oblikovanje mreže povezav, ki naj zagotovi materialno neodvisnost od enega samega in edinega vira, pa naj si je ta državno ministrstvo ali lokalni kralji z Betajnovce. Nastajajo mreže medsebojnih povezav, pretokov informacij, sredstev in ljudi, obveznosti, dogovorov in akcij, katerih institucionalna vozlišča in križišča so nemalokrat zunaj Slovenije, zanje pa Slovenija ni zunaj.

Različni mednarodni centri in organizacije pošiljajo kot pomoč razvoju civilne družbe v Vzhodni in Srednji Evropi v ta prostor misijonarje liberalne vere v samoorganizacijo družbe in soudeležbo državljanov v političnih procesih. Z njihovo pomočjo se organizirajo seminarji, izdajajo knjige in priročniki, odpirajo podporni centri itd. Nemalokrat prav te mednarodne mreže vzpostavijo ne vladne "še ne" organizacije kot nasprotje/dopolnilo samozadostnih in samovšečnih nacionalnih organizacij, naslonjenih na establishment do te mere, da niso več sposobne

zaznati trpljenja prizadetih in/ali potencialno ogroženih, kaj šele z oblikovanjem in mobilizacijo solidarnosti angažirati civilnodružbene potenciale solidarnosti.²

In prav s stiki z mednarodnimi nevladnimi organizacijami se oblikujeta organizacijska in politična kultura, ki nista omejeni le na večšine pisanja zapisnikov, objavljanja v rubrikah Pisma bralcev in tihega lobiranja politikov prek sorodstvenih in prijateljskih zvez, temveč se poslužuje elektronske pošte, desk top publishinga in marketinga na eni ter strateškega razmisleka o možnosti oblikovanja zavezniških koalicij ter pred-

nostih in slabostih nasprotnikovih sredstev na drugi strani. Politična socializacija družbeno ni več omejena na sposobnost pisanja zapisnika in preverbo realizacije zadolžitev, temveč zastavlja vprašanja o ciljih, sredstvih, taktiki, zavezništvih, logistiki in strategiji. Paradigma omejenosti v korporativno družbenopolitičnost nacionalne države, "koju kokoš preleti za dva dana", kot se glasi stavek v znanem slovenskem filmu, je le še občasna nočna mora v oblikujoči se slovenski "NGO community".

Imeti se za nevladno organizacijo danes v Sloveniji pomeni tudi sooblikovati specifično obliko kapacitet za možnost etično odgovornega dejanja onstran (in ne vedno nujno tudi proti vsakemu izmed) že obstoječih in za vprašanje kompatibilnosti opcij³ blokiranih socialnih dizajnov privatnosti, dela in politike. Poudarek na nevladnosti lahko v specifičnih slovenskih razmerah razumemo ne toliko kot nasprotovanje vladi ali moralično obsodbo "politike" (čeprav tudi ti toni še niso povsem izzveneli)

kot predvsem distanciranje od korporativne zraslosti ekonomskih, socialnih, kulturnih in znanstvenih podsistemov v enoten organizem, ki v grožnji razpada ni več sposoben aktivirati lastnih obrambnih in imunskih sistemov, ampak živi v kronični odvisnosti od zavestnih odločitev s stresno preobremenitvijo prav tako obolelih (in tako pravilnega odločanja nesposobnih) možganov.

Nevladnost tako v prvi vrsti ni bojni krik novonastajajočega podjetništva po "laissez faire" in ekspanziji horizontov individualnih opcij, temveč je usmerjena tudi in *predvsem* na vprašanje samoregulacije in samoomejitve individualnih opcij⁴, torej na radikalno individualizirano etiko kolektivne odgovornosti kot osnovne solidarnosti. Ta ni nič več omejena le na profesionalno, slojevsko, razredno ali nacionalno solidarnost, temveč so ji v luči solidarnosti do "narave" celo zahteve po občečloveški solidarnosti vse preveč partikularistične.

Da bi prispevali k obnovi utopičnih emancipacijskih energij, smo zgoraj namerno tendenciozno in enostransko interpretirali tekočo rabo oznake "nevladne organizacije" na Slovenskem kot znamenje časa. Toda usoda pojmov "nova družbena gibanja" in "civilna družba", za katere se zdi, se da bi jim danes najraje odpovedali tudi tisti, ki so jih zaplodili v njihovi slovenski rabi, nam narekuje previdnost pred tem, da kateremukoli splošnemu in v sebi neizdiferenciranemu pojmu zaupamo vlogo materialnega nosilca utopične energije⁵. Je koncept nevladne organizacije (NVO), kakršen se nakazuje v tekoči dnevni (in družboslovni) ravni na Slovenskem, to sploh sposoben biti? Je v primeru pozitivnega odgovora na to vprašanje mogoče tudi na "nevladne organizacije" nasloviti očitek, da zapolnjujejo izpraznjeno mesto "proletariata" v strukturi še ne moderniziranih eshatoloških samorazumevanj družbe, očitek, ki ga je za nazaj novim družbenim gibanjem nalepil ugleden slovenski sociolog srednje generacije?

LIBERALNA ENAČBA

Kaj je skupnega dandanašnjemu francoskemu združenju občudovalcev klasičnih ženskih nogavic, rimskokatoliški Cerкви, trgovskemu združenju uvoznikov kakava iz 17. stoletja, nemškemu avtomobilskemu klubu, Greenpeaceu, združenju ljubiteljev plzenskega piva, ameriškemu sindikatu zaposlenih v avtomobilski industriji, norveški firmi za predelavo rib, japonskemu združenju delodajalcev, Amnesty International, gasilskemu društvu iz Zg. Kašlja, surinamskemu združenju paraplegikov, španski monarhistični stranki, bangladeškemu Rdečemu polmeseču in študentski organizaciji, ki je izdajatelj publikacije, ki jo držite v rokah? Jasno, po vsebini in zgodovini prav nič in

(nad)državnega aparata. Ta koncept lahko zasledimo v evropski politični misli kot komplementaren obdobju monarhičnega absolutizma, npr. pri pruskem cesarju Friedrichu I. Toda, če si je le ta predstavljal pohod razsvetljenstva kot iztrebljanje medvedov, volkov in ostalih "divjih zveri" ter izsuševanje močvirij in vesplošno kultivacijo pokrajine, je danes velik del "državlanskega monitoringa" usmerjen prav na zaščito tega, kar je bilo "travmatsko jedro" Friedrichove fantazme. Proces razsvetljenstva je razkrojil ne le predpostavke o božjem izvoru in nezmoiljivosti oblasti, temveč tudi lastno vero na Razumu utemeljene oblasti.

³ *Kompatibilnost opcijskih naborov vse bolj postaja osrednje vprašanje reflektivne modernizacije, v luči katere se dosedanja modernizacija kaže kot tog in lastno modernostno substanco ogrožujoč "nemoderen" splet sektorskih modernizacij. O tem več Offe: 1990.*

⁴ *Osrednje sociološko vprašanje v tem kontekstu ni (več) vprašanje oblikovanja individualiziranih kapacitet za etični premislek in etično ravnanje, ampak razmerje med njimi in institucionalnimi dizajni. Primerjaj Offe: 1993.*

⁵ *Postavlja se tudi vprašanje, ali je pojmovno mišljenje po ozaveščenju dialektike razsvetljenstva sploh še*

lahko primeren "materialni nosilec" emancipacijske utopije oz. ali ni razum že kot tak samopoškodovan in samozvezan do te mere, da danes kot edini materialni substrat utopije lahko nastopa "telo" in ne "črka". Na tej toči se v naši moderni postmoderini lomita koncepta "refleksivne modernizacije" in "post-moderne". Glej tudi Zeman: 1993.

⁶ *To, da normalno iz državnega proračuna niso financirane samo tiste stranke, ki se jim ne uspe prebiti med parlamentarne, stvari ne poenostavi. Tudi parlamentarne stranke dobijo v nekaterih državah (npr. Avstrija, Nemčija) sredstva za politično izobraževanje strankarskih aktivistov pravzaprav po kriteriju "javnega dobra" (usposabljanja državljanov za politično participacijo), ki je eden izmed kriterijev za financiranje dejavnosti nevladnih organizacij in tudi nekatere neparlamentarne stranke dobijo v nekaterih državah povrnjena sredstva za udeležbo v volilni kampanji. Načeloma sicer lahko razlikujemo med organizacijo kot tako ter njenimi dejavnostmi, toda praktična vrednost tega razlikovanja je odvisna prevesem od organiziranosti in učinkovitosti nadzornih institucij – računskih sodišč, finančne policije itd.*

dobro morate biti podkovani v sociologiji, da v pisani družini izluščite prvo skupno formalno značilnost – da gre pri vseh teh diahrono, sinhrono in vsebinsko ločenih organizacijah prav za to, da so organizacije.

Potemtakem gre seveda za koncept, ki je prek refleksije postal tautološki. Deležni pa ste morali biti prav temeljite dresure sociološkega formaliziranja, da se vam bo po dolgotrajnem premišljanju posvetilo skrito bistvo, specifična razlika – da gre za organizacije, ki nimajo nič skupnega z vlado. So torej ne-vladne organizacije. Kar pomeni zgolj to, da jih formalno ni ustanovila vlada in da kot organizacije niso financirane iz proračuna, čeprav so proračunsko lahko financirane nekatere njihove dejavnosti. To in nič več. Se pravi, da lahko med nevladne organizacije štejemo industrijo z vsemi njenimi združenji vred, ne glede na to, ali so na strani dela ali kapitala, vse oblike političnega združevanja, ki niso financirane iz državnega proračuna, in vse oblike interesnega združevanja, ki jih ni ustanovila država.

Ker po logiki parlamentarne demokracije vlade ne ustanovljajo strank, temveč obratno, stranke formirajo vlado, bi idealnotipsko lahko celo politično stranko, ki "je v vladi", tako lahko obravnavali kot nevladno organizacijo. Kajti odločujoči kriterij ni ta, ali je stranka v vladi, temveč, ali je njena dejavnost financirana iz državnega proračuna ali ne⁶. Po tej logiki bi imele nekatere nevladne organizacije možnost, da (so)odločajo, kaj bo kdaj in v kakšni obliki na dnevnem redu vladne seje. Določale bi lahko vladno politiko in še vedno veljale za nevladne, medtem ko bi npr. formalno povsem nepolitična združenja, ki bi jih ustanovila vlada – npr. klub oboževalcev državne modrosti – *de jure* morala veljati za vladno organizacijo. Če bi vse stranke zmogle shajati brez sredstev iz državnega proračuna, bi torej lahko prišlo do paradoksa, da bi bile na oblasti nevladne organizacije, medtem ko bi organizacije, ki bi bile ustanovljene z mesta oblasti po volji in dogovoru taistih organizacij, veljale za vladne.

Obrazec "reševanje s poenostavljanjem" nam sugerira, da iz registra nevladnih organizacij črtamo politične organizacije. Če že ne vseh, pa vsaj politične stranke, torej akterje, ki si za svoj telos zastavijo osvojitve simbolnega mesta politične oblasti. Seveda bi bilo treba biti pri tem sila previden. V času pred slovensko pomladjo je bilo marsikatero društvo protopolitična organizacija, med njo in po njej pa je v novonastalem položaju marsikatera civilnodružbena iniciativa videla perspektivo preživetja v tem, da se je okvalificirala za politično stranko. Celotne iniciative, ki jim je uspelo, da so jih za parlamentarne stranke okvalificirali volivci, so v dobršnem delu opravljale tudi servisne dejavnosti za družbena gibanja – npr. Zeleni za

celo vrsto predpolitičnih in na lokalne posamične cilje usmerjenih okoljevarstvenih dejavnosti.

Verjetno nam bi poteza "izključenja" strank iz univerzuma nevladnih organizacij v slovenski javnosti, trpeči zaradi neisotvetnosti lepe duše in političnega delovanja, gotovo prinesla odobravanje. Ima pa tudi metodološko prednost pred simplističnim binarnim kodiranjem, zasidranim v pozitivističnemu mainstreamu amerikaniziranega družboslovja, ki si pomaga z lepljenjem etiket vladno – nevladno, profitno – neprofitno, kot da bi šlo za lepljenje industrijskih standardov. Poleg kriterija, kaj nevladne organizacije po svojem pravnem statusu so, nas obogati še za izvorno aristotelovsko distinkcijo glede cilja, h kateremu težijo.

Pa je s to lepi duši vsečno gesto težav res konec? Za misel, ki si natika plašnice, da bi je prastrah politike ne strašil drugje kot ukročen v areni strank in parlamentov, že mogoče. A v zadnjih dvajsetih letih so politološke študije iz ptičje perspektive teorije (neo)korporativizma⁷ in iz žabjih perspektiv policy študij v razvitih demokracijah razkrile

impozantno moč in obseg vpliva delodajalskih, delojemalskih, strokovnih in celo ljubiteljskih združenj na oblikovanje političnih dnevnih redov in sprejemanje odločitev. Celo liberalni puritanci si danes ne zatiskajo več oči pred vlogo in pomenom posredniških teles in organizacij v politiki. Na Slovenskem na žalost ne moramo računati, da bi nas o naši neizbežni posredovanosti s političnim in vključenosti v politično, poučila empirično podkovaná znanost. V politični kulturi polisa je za resno in obsežno analizo politik (policy analysis) malo prostora. Kot v polisu, kjer se politika dogaja nekje vmes in vzporedno z literarnim ustvarjanjem, obiskom teatrov, atletskimi in borilnimi veščinami ter zabavo (še) ni mesta za policijo, ga očitno ni tudi za policy.

Četudi torej politične stranke izločimo iz željene množice NVOjev, se s tem nismo rešili vprašanja oblik in načinov vpliva NVOjev na definiranje razlike med političnim in nepolitičnim ter na oblikovanje in izvajanje državnih politik. Opredeliti, kaj je in kaj ni, ter v primeru da je, pod kakšnimi pogoji in kdaj lahko postane predmet političnega odločanja, je seveda v temelju politični dosežek. NVOji lahko delujejo politično že s tem, da jim uspe depolitizirati možne spore glede alternativnih koncepcij predmeta, na katerem utemeljujejo svoj obstoj.

Toda tudi odrešen balasta političnih strank ostaja koncept nevladnih organizacij še vedno presplošen in nedorečen.

⁷ Glede korporativizma in neokorporativizma, njunega medsebojnega razmerja ter razmerij do liberalizma, države in demokracije glej Luksič: 1992b in 1994, in Lehbruch: 1992.

V času pred slovensko pomladjo je bilo marsikatero društvo protopolitična organizacija, med njo in po njej pa je v novonastalem položaju marsikatera civilnodružbena iniciativa videla perspektivo preživetja v tem, da se je okvalificirala za politično stranko.

⁸ *Alternativa kopicenju pridevnikov bi bila definicija teh organizacij kot razblagovljenih/dekomodificiranih in razdržavljenih/deetatiziranih organizacij. Takšna strukturna definicija definira topos nevladnih organizacij kot nekaj kar:*

- 1. ni strukturirano po blagovni formi, se pa na to formo kot hegemonsko družbeno formo navezuje in od nje ni neodvisno;*
- 2. ne internalizira principa administrativne racionalnosti (v smislu znamenite opredelitve Maxa Webera), vendar ni neodvisno od*

Toda po teh kriterijih so danes največja nevladna organizacija v Sloveniji zasavski premogovniki, za katere še ptiči čivkajo, da ne bodo nikdar in nikoli prinesli nobenega profita, temveč bodo ves čas svojega obratovanja brezno denarja davkoplačevalcev.

birokratske regulacije in abstraktnih družbenih sistemov.

Seveda ima takšna definicija svojo vrednost le, če sprejmemo tezo o blagovni formi kot celični obliki posredovanja med kapitalistično državo in družbo.

⁹ *Glede tega, da bodo zasavski premogovniki v letu 1994 porabili več kot dvakrat toliko proračunskih sredstev kot je v letu 1995 proračunsko namenjenih celotnemu ekološkemu prestrukturiranju*

Ponavadi se ga poskuša doreči z metodološko strategijo, ki bi ji lahko dodali pridevnik "pridevniška". Da bi omejili topos, se nevladnim organizacijam dodajo pridevniki neprofitnosti ("non-profit" oz. "non for profit"), prostovoljnosti, formalnosti in samostojnosti v kombinaciji s kriteriji njene formalno opredeljene namembnosti. Torej npr. formalne, samostojne, prostovoljne, neprofitne, večnamenske organizacije na področju zdravstva in zdravstvenih storitev. Deskriptivizem, vreden zlatih kardeljanskih časov združenih proizvajalcev in uporabnikov, svete alianse administracije in ekspertize, ki vodi križarsko vojno proti neznosni lahkosti sleherne metafore⁸.

V živem govoru seveda vsak tak pridevnik nujno nastopa kot metafora in njegovi učinki se izmuznejo njegovi znanstveno vnaprej določeni namembnosti. Vzemimo pr. neprofitnost. Funkcija tega pridevnika naj bi bila, da iz univerzuma nevladnih organizacij izloči tisto, kar v vsakdanjem jeziku imenujemo podjetništvo, industrija ali pa kar "biznis". Toda po teh kriterijih so danes največja nevladna organizacija v Sloveniji zasavski

premogovniki, za katere še ptiči čivkajo, da ne bodo nikdar in nikoli prinesli nobenega profita, temveč bodo ves čas svojega obratovanja brezno denarja davkoplačevalcev⁹. In to vedo tako oni kot vlada, čeprav ne eni ne drugi ne vedo, da so s tem *de facto* spremenili premogovnike v socialnovarstveno nevladno neprofitno organizacijo, ki nima za opravljanje svoje *de facto* funkcije ne ustreznih kadrov ne programov in ne sredstev. Tega ne eni ne drugi sicer ne vedo, toda oni to počno!

Vsaj v aktualnih slovenskih razmerah empirični kriterij neprofitnosti oz. profitne nenemembnosti (*non for profit*) ne izločuje iz univerzuma navadnih organizacij velikega dela industrije, ki mora fingirati kot da se ji gre za profit, dejansko pa vdana v usodo svoje nacionalekonomske brezperspektivnosti v imenu socialnega miru čaka, da bo država partnersko poskrbela za transfuzijo bolnim delom narodovega telesa. Na drugi strani slovenskega nevladnega neprofitnega praktikuma pa lahko srečamo številne neformalne ali polformalne entuziastične skupine, ki ob pomanjkanju državne politike razvoja nevladnega neprofitno-volunterskega sektorja s heroizmov Camusovega Sizifa lajšajo breme nefleksibilnosti in strukturnih pomanjkljivosti nenapisanih in nepodpisanih vladajočih praks socialnega partnerstva. Te skupine niti ne razmišljajo o formalizaciji in regulaciji svojih prizadevanj, saj od nje na osnovi lastnih preteklih izkušenj ne pričakujejo nobenih koristi, kvečjemu birokratsko-

administrativne sitnosti. Nova zakonodaja o društvih bo verjetno sicer po sodobnem evropskem okusu liberalizirala ustanavljanje društev in regulacijo njihovega ravnanja, bojimo pa se lahko, da bo to hkrati tudi nič kaj evropska politika prepuščenosti društev samim sebi, se pravi predvsem mecenom in političnim botrom. Dokler bo na slovenskem vladala zmes liberalističnih doktrin in zamolčanih korporativističnih praks, si nevladne organizacije ne morejo obetati institucionalnega okolja, ki bi jim omogočalo kaj več kot vegetiranje med alternativnostjo in karitativnostjo.

TEORETSKE OSNOVE KRITIKE LIBERALNE ENAČBE

Pojem nevladne organizacije bi lahko kritično označili kot člen liberalne enačbe, ki da enotno mero ne le tistemu, kar se med sabo razlikuje tako po smotru kot po notranji organizacijski obliki, času in obsegu, temveč tudi tistemu, kar se med sabo razlikuje po mestu in vlogi v družbeni strukturi. Od prevoda člankov nemških političnih sociologov Clausa Offeja in Helmuta Wiesenthala "Dve logiki kolektivne akcije – Teoretične beležke o družbenem razredu in organizacijski obliki", ki je izšel v skoraj pred desetletjem objavljeni in razprodani knjigi "Družbena moč in politična oblast", se teoretska razglabljanja le težko oz. le nevede ali miže lahko ognejo razmisleku o strukturnem mestu družbenih organizacij ter razcepu med monološkim in dialoškim tipom kolektivne akcije. Offe je pač postal referenčni avtor. Najsi duh časa še tako izriva "razrednost" (in celo "strukturo") na stranski tir, je teorija teorija tudi zaradi tega, ker se ne ukloni prisilni amneziji duha časa.

Offejeva in Wiesenthalova zastavitev namreč omogoča razlikovanje med organizacijami, ki izhajajo iz že danega interesnega nabora in za katere obstajajo nedvoumni kriteriji resničnosti njihovih interesov, ter organizacijami, ki se ne morejo izogniti postavljanju dveh tipov vprašanj, namreč ne le "kaj hočemo", ampak tudi "kdo smo", in so ujete v dialektiko posredovanja med njima, tudi če med njima nočejo ali ne znajo posredovati. Obstajajo nevladne organizacije, ki so strukturno razcepljene med tistim, kar je že opredeljeno kot zaželeno in za kar obstajajo nedvoumni kriteriji resničnosti interesov (trg) in med nujnostjo dialoške kolektivne akcije, usmerjene k temu, da sploh ugotovimo, kaj je "naš" interes in kako sploh priti do mesta, s katerega ga lahko spoznamo¹⁰. Analogno s konceptom razsrediščenega in razcepljenega subjekta v sodobni filozofiji bi tu lahko govorili o razsrediščenih in razcepljenih organizacijah.

slovenskega gospodarstva, sta nas v Poštnem predalu 29 Sobotne priloge Dela, dne 24. 11. 1994 poučila znana slovenska okoljevarstvena politika. To, da sta spregovorila z mesta zasrbljenih državljanov, ne pa s parlamentarnega političnega odra (ob tem, da jima je ta prižnica moderne politike dostopna), bi lahko interpretirali po eni strani kot kontinuiteto uspešne korporativne deparlamentarizacije državne politike na preseku energetskih, socialnih in ekoloških politik, po drugi strani pa kot neuspeh (zgoj)parlamentarnostrankarsko oblikovanih (nekdanjih) civilnodružbenih iniciativ po razdržavljenju omenjenih politik.

¹⁰ Primerjaj Offe (1984). Lukšič (1994, 153) ugotavlja, da interes "ne nastopa kot na sebi dana, nesprejemljiva in iz drugih kategorij izvedljiva postavka" in citira stališče Suzane Berger, po katerem interesov ni mogoče opredeliti mimo vpliva nacionalnozgodovinskega izkustva, strukturiranja relacij med interesi, intraorganizacijskih dejavnikov itd., ter tako "ni mogoče definirati "realnega" interesa skupine, ki bi bil dan z družbenoekonomsko strukturo in ki bi ga lahko razlikovali od "oblik" tistih interesov, ki bi bili določeni z nacionalnimi posebnostmi in politikami" (citata po Lukšič: 1994, 153).

¹¹ V zvezi s tem je simptomatična razsodba Ustavnega sodišča RS, ki določbe o obveznem članstvu v Zdravniški zbornici ne smatra kot kršenje ustavne pravice do svobode združevanja, saj po mnenju sodnikov članstvo v omenjenem združenju po pravilih tega združenja ne izključuje možnosti včlanjenja v druga združenja. Glede svobode nezdrževanja živijo zdravniki torej še vedno v obdobju predmeščanskih svoboščin.

¹² Po raziskavi D. Fink Hafner so zdravniki kot skupina pritiska po anketi, izvedeni med slovenskimi parlamentarci na 4. mestu leta 1992 ter na 5. mestu leta 1994, na področju specifičnih politik pa jim parlamentarci na področju zdravstvene politike pripisujejo največji vpliv. Glej Fink-Hafner: 1994.

¹³ V mislih imamo lanskoletni simpozij o alternativni medicini, ki ga je po peticiji proti pošasti alternativne "znanosti", ki so jo podpisali predstavniki prirodoslovnega, geološkega, zdravniškega, geografskega in filozofskega društva, Društva matematikov, fizikov in astronomov ter rektorja obeh univerz, organizirala. Več o tem "naglem sodišču na Novem trgu 3/I." v enakonaslovljenem članku B. Zavrnik.

Če zastavimo vprašanje tako, potem še nismo odgovorili, katera nevladna organizacija si v danem času in prostoru tudi dejansko izrecno zastavlja oba tipa vprašanj oziroma ozavesti svoj strukturni položaj. Na to lahko odgovorijo samo ustrezno teoretsko zasnovane empirične študije in ne teoretski razmislek kot tak. Lahko pa ta seveda že v naprej tudi definira tip organizacije, ki tega posredovanja ni zmožna. Obstajajo namreč tudi nevladne organizacije, ki jih še vedno definira cehovska enotnost stanovskosti in strokovnosti, posredovalna telesa, ki se jih kljub modernizaciji (ali prav zaradi nje) še ni lotil enotnost razkrajajoči liberalni virus pluralizma identitet in strokovnih praks in ki se oklepajo bodisi tradicije bodisi karizmatičnih vodij ali pragmatično uspešnih mešetarjev.

EKSKURZ: DRŽAVNOMONOPOLNI CEHOVSKI RITUALI, PRIVATIZACIJA ZDRAVSTVA IN POLITIKA ZDRAVJA

Danes se ne bi slišalo več noro, temveč samo še paradokсно, če bi dejali, da je na oblasti ta ali ona stranka oz. koalicija, da pa nam na področju politike zdravja vlada koalicija ideoloških aparatov države ter stanovskostrokovnih zdravstvenih nevladnih organizacij. Lahko bi celo za to navedli celo vrsto indicev ali celo dejstev: 1. da v zdravstveni politiki "uporabnikov" sploh ni več, temveč lahko govorimo kvečjemu o "porabnikih" zdravstvenih storitev, kar je na normativni ravni v primerjavi s kardeljansko koncepcijo troedinosti dogovarjanja "uporabnikov" "izvajalcev" in "družbene skupnosti" v samoupravnih interesnih skupnostih regresija glede participativne demokracije v zdravstveni politiki; 2. da v zdravstvenem resorju od ministra navzdol do upravnika podeželskega zdravstvenega doma v veliki večini odločajo zdravniki, ti pa so z zakonsko prisilo včlanjeni v enotno zdravniško zbornico¹¹; 3. da empirične raziskave lobiranja v slovenskem parlamentu kažejo zelo visoko mesto, ki ga parlamentarci pripisujejo zdravnikom kot skupini pritiska¹².

Strokovno stanovskemu združenju slovenskih zdravnikov uspeva, da ob pomoči nekaterih drugih strokovnostanovskih organizacij s kvaziinkvizicijskimi posegi izriva iz prostora uradne politike zdravja vse tiste oblike razumevanja in prakticiranja zdravja, ki že s svojo simboliko načenjajo vladajoči konsenz o medicini, njenem predmetu, metodah in poslanstvu¹³. Očitno si zdravniki kot pripadniki zdravniškega korpusa ne smejo postaviti vprašanja o tem, kdo so in kaj je njihovo poslanstvo. Jih je tega vprašanja res za vse večne čase rešila Hipokratova "zakletva"? Dvom vodi v norost in le, če je metodičen, v znanost. Zato mora institucija, ki ji je skrb za zdravje nevprašljivi temelj poslanstva,

skrbeti za stalen nadzor nad pravilnostjo metode. Tudi za institucijo medicine šteje najprej le ta in šele potem rezultati. Štejejo seveda tudi ti, toda bognedaj, da bi napačne metode privedle do pravih rezultatov. Herezija je vendar grožnja Organizaciji, in kdo bi se lahko brez nje boril proti bolezni?

Zdravniška združenja in zbornice seveda niso vladne organizacije, pa vendar zasedajo oblastno mesto glede definicije meje med zdravjem in boleznijo, strokovnim in nestrokovnim ter, foucaultovsko rečeno, generirajo določeno politično tehnologijo telesa. Na ta način ohranja vladajočo organicistično metaforiko telesa tudi kot politični dispozitiv hierarhične enotnosti organizacije in z gesto gospodarja dopušča obstoj divje in neregulirano tržišče alternativnih zdravstvenih storitev izgnanih koncepcij in praks. Med trgom in drugačnostjo, ki ji je v vsakem trenutku mogoče odreči strokovnost, je vzpostavljen simbolični enačaj. Ta učinkuje tudi kot svarilo vsem tistim zdravnikom, ki sicer nimajo nobenih "heretičnih" strokovnih aspiracij, vendar bi zaradi teh ali onih razlogov raje šli "na svoje".

Iti na svoje semantično še ne pomeni nujno iti med tiste, ki bi iz togosti in neučinkovitosti javnega zdravstva kovali privatni dobiček. Toda če v stihijskih procesih privatizacije zdravstva zakonodaja teži k vzpostavljanju čistih javnih ali privatnih oblik in se javno zdravstvo namesto deregulacije in deinstitucionalizacije še bolj regulira z birokratsko normo, če se uveljavi konkurenčna klavzula, ki zahteva od zdravnika izbiro med javno služnostjo in privatno samosvojestjo, če se z vsemi sredstvi preprečuje, da bi v javnih zavodih kot najemniki javne infrastrukture prakso opravljali privatni zdravniki, potem je tudi med privatizmom in "iti na svoje" postavljen enačaj¹⁴.

V luči simbolne politike do drugačnih praks zdravja in materialne politike privatizacije zdravstva se nam pravnozakonski dosežek formalnega izenačenja javnega in zasebnega zdravstva kaže kot krinka formalnega izenačenja tega, kar je po svoji strukturi umeščenosti v politiki zdravja neenako. V takih pogojih pa so lahko tudi nevladne neprofitne volonterske organizacije v najboljšem primeru le obliž človekoljuba (ki se kaj hitro lahko spremeni v nad klienti gospodujočo libidinalno ekonomijo žrtvovanja in usmiljenja), ne pa akter zdravstvene politike, ki je partner in konkurent javnemu in zasebnemu zdravstvu na določenih področjih zdravstvenih storitev.

¹⁴ *Osnovne poteze problematike privatizacije zdravstva je mogoče zaslediti v zapisu o okrogli mizi o političnih in socioloških vidikih privatizacije. Glej Rus: 1994.*

Pojem nevladne organizacije bi lahko kritično označili kot člen liberalne enačbe, ki da enotno mero ne le tistemu, kar se med sabo razlikuje tako po smotru kot po notranji organizacijski obliki, času in obsegu, temveč tudi tistemu, kar se med sabo razlikuje po mestu in vlogi v družbeni strukturi.

¹⁵ *Novodružbenogibanjsko inspirirana društva so že znala perfidno pervertirati birokratsko likvidacijo simbolnega s tem, da so si nadela na videz "nerazumna" imena, ki so v oblastniški realizem enotnosti imena in stvari vnesla nominalistično zmedo. Mariborsko "Društvo prijateljev delfinov" tako s svojim imenom referira na imena socrealističnih društev prijateljev mladine, malih živali itd. in jih denuncira kot gole znake. Obenem*

Obstajajo namreč tudi nevladne organizacije, ki jih še vedno definira cehovska enotnost stanovskosti in strokovnosti, posređovalna telesa, ki se jih kljub modernizaciji (ali prav zaradi nje) še ni lotil enotnost razkrajajoči liberalni virus pluralizma identitet in strokovnih praks in ki se oklepajo bodisi tradicije bodisi karizmatičnih vodij ali pragmatično uspešnih mešetarjev.

denuncira tudi premoderno razumevanje prostora s tem, da je sprovciralo okoljevarstvene tradicionaliste h glasnim protestom zaradi tega, ker država financira njihove dejavnosti, "čeprav v Mariboru sploh ni delfinov" kot je v svojem protestu zapisala ena od okoljevarstvenih prvobork.

LIBERALNO PREKRŠČEVANJE

Pravkar smo na terenu družboslovja zagrešili greh prekrščevanja. V duhu časa smo z nominalizmu lastno samoumevnostjo preimenovali društva v nevladne organizacije. Konec koncev nas k temu še vedno sili obstoječa zakonodaja, ki v dikciji še vedno veljavnega Zakona o društvih veleva, da se vse oblike neprofitnega prostovoljnega združevanja poimenujejo za društva, in ne le, da se za društveno opredeli dejavnost združenja. To obvezno enačenje med organizacijami, ki se v svojem samorazumevanju in samopoimenovanju imajo za "nevladne", "neprofitne" in javnosti služeče (*public servicing*), tistimi organizacijami, ki jih prvenstveno obvaduje semantika druženja in združenega oblikovanja prostega časa in tistimi združenji, ki so si v pogojih omejevanja privatne iniciative svoje privatistične

nagibe skrila pod etiketo društvenih dejavnosti, je lahko legalno, dokler ne bo sprejet nov zakon o društvih, in legitimno na področju prava. Na področju družboslovja pa bi bilo bolje slediti ravnanju filozofije jezika, ki v primeru različnih poimenovanj za nek dozdevno enoten "predmet" predpostavi, da morajo za te razlike obstajati dobri razlogi in refektira njihove semantične in semiološke značilnosti.

Prav zakonska prisila poimenovanja društev za društva in posledična sivina in nerazpoznavnost, ko se nam v registru tistih 12.000 formalno registriranih društev stran za stranjo do nezavesti pojavlja oznaka "Društvo za ..." in potem

ponavadi sledi suhoparen opis dejavnosti društva¹⁵, kaže na to, kako se topika društev radikalno razlikuje od topike nevladnih neprofitnih organizacij. Zaukazani pojmovni realizem in funkcionalizem ne puščata nobenih možnosti za oblikovanje imena kot simbolnega presežka nad funkcijo organizacije. Šele možnost besednih iger, pomenskih koketiranj znakov in asociativnih iskanj referentov omogoča oblikovanje njene simbolne identitete, ki ne potrebuje več preprostih in utesnjujočih kodov kraja in namembnosti, da bi se člani v njej prepoznali kot kolektivni akterji in v tej kolektivni identiteti svojo lastno drugost, dopustili sebi biti nekdo drug in ne le funkcionalni element družbe oz. njenih podsistemov. In šele možnost označevalnih iger omogoča tudi marketizacijo dejavnosti organizacije in s tem njeno materialno neodvisnost nasproti državi, lokalni skupnosti ali mecenom.

MARGINALIJE O DRUŠTVIH, NEVLADNIH ORGANIZACIJAH, CIVILNI DRUŽBI IN DRŽAVI

Topos društev in topos nevladnih organizacij se med seboj razlikujeta. Ne pripadata homogenemu prostoru in istemu času, temveč dvema različnima diskurzivnima formacijama. Če je sicer v konceptu NVO prostor tudi za društva, pa šele argumentativno podprt teoretski konstrukt lahko najde v analizah praks društev zametke nevladnih organizacij¹⁶. Za konec bomo samo bežno skicirali razliko med obema toposoma, skico, ki temelji na poenostavljenih in pretiranih, katerih namen je zgolj promokacija samoumevnosti pozitivističnega pogleda.

Topos društev je topos instrumentalizacije društev kot oblik družjenja in združevanja za opravljanje tistih funkcionalnih dejavnosti, ki jih nacionalna država prepusti skupnostim, da bi jih modernizirala ne da bi se od njih distancirala z moderno utemeljujočo zarezo med sabo in civilno družbo. Manj kot je države kot nacionalne države, bolj se ta kot paradržava vzpostavlja v društvih. Društva postanejo kraj, kjer posamezniki dodatno in prostovoljno urijo v disciplinah za pridobivanje zmožnosti, kako sodelovati v k cilju usmerjenem razgovoru in pridobijo vedenje, kako ga voditi, kako pisati zapisnik, voditi dokumentacijo, kam in kako naslavlja sklepe in prošnje. Mesto prostovoljne samoprodukcije produktivnih in discipliniranih teles, mesto popularizacije znanosti, utrjevanja vere v znanstveno Resnico, praktizacije znanstvenih dosežkov, a tudi družjenja in zabave zunaj domačije in družine, organizatorji simbolne reprodukcije skupnosti in našosti, ko se je ob pohodu modernizacije organska skupnost že začela razkrajati. Tako so bila slovenska društva že vselej sredstvo tehnične modernizacije in oblika dominacije logike skupnosti nad logiko moderne, brezosebne in odtujene družbe. In od svojega rojstva celo še po rojstvu Slovenije kot samostojne države tudi nadomestek za manko slovenske države kot take. Kot država brez ozemlja NSK pred NSKjem. Z društvi smo vstopili v proces modernizacije na način, ki nam je omogočil, da smo v procesu, s katerega ni mogoče izstopiti kot z lojtnika, če uporabim slovito metaforo Maxa Webera, lahko vsakokrat, ko je bila ogrožena naša narodna bit, potegnili za zasilno zavoro kulturnega antimodernizma, ki še danes odzvanja iz razumniških zahtev po politiki morale in k spoštovanju doma, družine in (znanstvene) Resnice.

Slovenska gasilska društva v 19. in začetku 20. stoletja kaže tako dojeti ne kot nevladne organizacije, temveč kot nosilce tehnične modernizacije podeželja in oblike nacionalne politike, kot modernizirajočo silo v politični korpus oblikujočega se slovanstva/slovenstva. Slovenske planinske organizacije kot kolo-

¹⁶ Če izhajamo iz zunajčasovnega kriterija namembnosti, potem lahko najdemo npr. okoljevarstvene organizacije na Slovenskem že v začetku petdesetih let tega stoletja z ustanovitvijo louskih in ribiških družin, zvez in društev, torej skoraj dve desetletji pred oblikovanjem razpoznavnih, od drugih družbenih diskurzov razlikujočih se ekoloških diskurzov, ki organizacijam šele omogoča, da se pripoznajo kot okoljevarstvene, naravovarstvene, okoljske ali ekološke. Zanimivo je, da se je npr. Zveza ribiških družin, ki jo običajno klasifikacija društev okvalificira kot okoljevarstveno/naravovarstveno nevladno/neprofitno/večnamensko organizacijo, kot okoljevarstvena izrecno registrirala šele v letošnjem letu, torej po skoraj dveh desetletjih okoljskih bojev na Slovenskem.

¹⁷ O tretjem sektorju glej Kolarič: 1994.

nializatorje gorskega prostora kaže obravnavati ne le kot realnega tekmeca nemškimi društvom, ampak tudi simbolnega tekmeca avstroogrski armadi. Jakoba Aljaža kot slovenskega Cecilia Rhodesa, ki bi anektiral planete, če bi le mogel. Če je sam akt poimenovanja, kot je vedel že Nietzsche, oblastni akt par excellence, potem jih gre obravnavati ne kot nevladne organizacije, temveč kot teritorialno obrambo pred TO. In tako naprej bi prek Kreka do Kardelja veljalo v maniri "nouvelle historie" raziskovati vsakokratno "vladnost" in "državnost" društev kot mikrokozmos nacionalne paradržave.

V nasprotju s to korporativno umeščenostjo društev v telo nacionalne države je topos nevladne organizacije umeščen v liberalistično horizmo med državo in civilno družbo. V njem leži potencial posredovanj med eno in drugo ob njunem sočasnem razlikovanju in notranjem diferenciranju. In prav zaradi te relativne ne vezanosti na nacionalno državo nevladne neprofitne organizacije onstran (vendar ne neodvisno od) svetovnega trga oblikujejo mednarodno civilno družbo.

Pluralizem se bo kot politična substanca slovenske države uspel uveljaviti le kolikor bo uspel iz društev narediti nevladne organizacije, iz teh pa tretji sektor ekonomije¹⁷. Kajti prav v tem sektorju je mogoče zapopasti Arhimedovo točko poskomunistične modernizacije, postavljene pred izziv sočasnosti nadaljnje modernizacije in vzpostavitve institucionalnih osnov moderne. V pogojih politične ekonomije potrpljenja je ta točka slejkoprej heroizem inteligentnega državljanskega samoomejevanja, potrpljenja in mobiliziranja potencialov solidarnosti do soljudi in narave ter etike odgovornosti, ne pa heroizem žrtvovanja za stvar naroda, vere, stanu ali, kar je pro forma navsezadnje isto, za demokracijo, človekove, otrokove in ženske pravice, okolje itd. Resnično odprta družba bo morala omehčati svoje toge formalne institucionalne dizajne, da bi ti skozi dialog lahko sledili tako avtopoetičnim kriterijem diferenciranih subsystemov kot tudi etiki samoomejevanja ekspanzije lastnih opcij v korist povečanja medsebojne kompatibilnosti usmeritvenih zmožnosti.

Andrej Klemenc, dipl. politolog, brezposelen.

LITERATURA

- ČERNAK-MEGLIČ, Andreja (1994): **Legalni in fiskalni okviri delovanja neprofitnih volonterskih organizacij v Sloveniji**, tipkopis, Ljubljana.
- ČOPIČ, Vesna (1994): **Zakonske možnosti za delovanje neprofitnega sektorja**, tipkopis, Ljubljana.

- FINK-HAFNER, Danica (1994): **Organised Interests in a Policy-Making Process in Slovenia**; tipkopis, Ljubljana.
- JURAS, Alexander; LONTZEN, Hans-Peter; GIESECKE, Marcus (1992): "Sodelovanje med okoljevarstvenimi nevladnimi organizacijami in vlado v Zahodni Nemčiji", **Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo**, št. 148-149, let. XX, Ljubljana, str. 129-134.
- KLEMENC, Andrej (1994): "Manevrska struktura civilne družbe", **Razgledi**, št. 9, let. 43, 29. 4. 1994, Ljubljana, str. 15-16.
- KOLARIČ, Zinka (1994): **Neprofitne/volunteerske organizacije v Sloveniji**, tipkopis, Ljubljana.
- KNOBLAUCH, Hubert (1992): "Nevidna nova doba. 'New age', privatizirana religija in kultski milje", **Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo**, št. 148 -149, let. XX, Ljubljana, str. 91-107.
- LUKŠIČ, Igor (1992a): "Stoletje korporativizma?", **Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo**, št.148/149, let. XX, Ljubljana, str. 11-17.
- LUKŠIČ, Igor (1992b): "Preoblečeni korporativizem na Slovenskem", **Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo**, št. 148/149, let. XX, Ljubljana, str. 47-55.
- LUKŠIČ, Igor (1994): **Liberalizem versus korporativizem**, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- NORDIN, Ingemar (1993): "Država, tehnologija in načrtovanje"; **Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo**, št. 152/153, let. XXI, Ljubljana, str. 95-110.
- OFFE, Claus; WIESENTHAL, Helmut (1985): "Dve logiki kolektivne akcije. Teoretične beležke o družbenem razredu in organizacijski obliki", v: OFFE, Claus: **Družbena moč in politična oblast**, Delavska enotnost, Ljubljana, str. 219-263.
- OFFE, Claus (1987): **Nova družbena gibanja: izzivi mejam institucionalne politike**, Delavska enotnost, Ljubljana.
- OFFE, Claus (1990): "Modernost, utopija in racionalizacija. Utopija ničelne opcije modernosti in modernizacija kot normativno-politični kriterij", **Časopis za kritiko znanosti**, št. 127(2), let. XVIII, Ljubljana, str. 16-39.
- OFFE, Claus (1993): "Spona in zavora. Moralni in institucionalni vidiki 'inteligentnega samoomejevanja'", **Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo**, št. 152/153, let. XXI, Ljubljana, str. 47-67.
- OFFE, Claus (1994): **Der Tunnel am ende des Lichts. Erkundungen der Politischen Transformation im neuen Osten**, Surkhamp, Frankfurt/M.; New York.
- PRIBAC, Igor (1992): "Korporativizem in Hobbes", **Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo**, št. 148/149, let. XX, Ljubljana, str. 5-7.
- PRIBAC, Igor (1994): "Poslušnost zakonu in poslušnost drugemu", **Časopis za kritiko znanosti, antropologijo in novo domišljijo**, št. 164/165, let. XXII, Ljubljana, str. 5-11.
- RUS, Veljko (1994): "Najprej učinkovitost, potem pravičnost?", **Delo**, Sobotna priloga, 12. in 19. 11. 1994, Ljubljana.
- SALAMON, Lester (1992): **Americas Nonprofit Sector: A Primer**, Fundation center, New York.
- SEC, Steven; TOTH-NAGY, Magdolna (1994): "Public Participation in Central and Eastern Europe", v: BOWMAN et al.: **Manual on Public Participation in Environmental Decision Making**, The Regional Environmental Centre for Central and Eastern Europe, Budapest.

- VAN DER ZWIEP, Karl: "Public participation – How to Use It", v:
BOWMAN et al.: **Manual on Public Participation in
Environmental Decision Making**, The Regional Environmental
Centre for Central and Eastern Europe, Budapest.
- ZAVIRŠEK, Darja (1991): "Zgodovinska ikonografija totalne ustanove in
fenomen 'bolezen-ženska'", **Časopis za kritiko znanosti,
domišljijo in novo antropologijo**, št. 138-139, let. XIX, str. 13-32.
- ZAVRNIK, Braco (1993): "Naglo sodišče na novem trgu 3/T", **Delo**, Sobotna
priloga, 26. 6. 1994.
- ZEMAN, Zdenko: "Kritika ciničnega uma: telo vs. bomba", **Časopis za
kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo**, št.
152/153, let. XXI, Ljubljana, str. 39-46.

Neprofitno-volonterske organizacije v Sloveniji

1. UVOD: OPREDELITEV KONCEPTUALNEGA POLJA

Sistematično raziskovanje neprofitno-volonterskih organizacij se je pričelo v poznih 70-ih letih. Seveda so tradicionalne študije o humanitarnih organizacijah, socialnih servisih, socialni politiki itn. potekale že veliko pred tem. Raziskovanje neprofitno-volonterskih organizacij se je pričelo najprej v ekonomskih, nato pa še v politoloških in socioloških znanostih. Sčasoma je raziskovanje teh organizacij postalo eno od interdisciplinarnih področij v družbenih znanostih. Oblikovalo se je kar nekaj teoretičnih paradigem za interpretacijo vloge teh organizacij v družbi, pričelo se je njihovo empirično raziskovanje, v poznih 80-ih letih pa tudi mednarodno primerjalno raziskovanje. Vzrok za pričetek mednarodnih primerjalnih študij je potrebno iskati v velikih razlikah v strukturi, obsegu in vlogi teh organizacij v različnih socialnih, ekonomskih, političnih in kulturnih okoljih. Raziskave so pokazale, da imajo neprofitno-volonterske organizacije pomembno vlogo v večini zahodnih industrijskih družb, da tranzicijski procesi v postsocialističnih družbah odpirajo prostor za organizacijske alternative monistično organizirani socialni državi in da nevladne organizacije (NGO) igrajo pomembno vlogo tudi v razvoju dežel tretjega sveta. Raziskovanje je pokazalo, da so te organizacije obstajale in obstajajo dejansko v vseh družbah, tako v času kot v prostoru.

Znanstveno raziskovanje neprofitno-volonterskih organizacij se je pričelo v času, ko so politiki v večini zahodnih razvitih družb intenzivno iskali izhode iz krize držav blaginje. Odgovornost za preskrbo državljanov s kolektivnimi dobrinami in storitvami so poskušali prenesti z države na druge akterje. Tako leve kot desne politične sile so prepoznale v neprofitnih organizacijah priložnost za zmanjševanje odgovornosti države ter blažitev izrazito negativnih učinkov privatizacije. Seveda so pri tem pripisovale neprofitno-volonterskim organizacijam različne funkcije, cilje in naloge. Desne, liberalno-konservativne politične sile so poudarjale potrebo po redefiniranju klasičnih (represivnih) funkcij države ter zmanjševanju njenih socialnih funkcij z oživljanjem retrogradnega tipa solidarnosti v najožjih okoljih ter obnavljanjem liberalnega vzorca o večji odgovornosti (svobodi) posameznika za svojo blaginjo. Leve politične sile pa so videle v neprofitno-volonterskih organizacijah možnosti za zmanjševanje funkcijske in stroškovne neučinkovitosti javnih služb, izziv njihovi rutinizaciji, standardizaciji, specializaciji in birokratizaciji ter priložnost za večjo participacijo ljudi na vseh področjih družbenega življenja. Za prve naj bi

Raziskave so pokazale, da imajo neprofitno-volonterske organizacije pomembno vlogo v večini zahodnih industrijskih družb

nove organizacijske oblike pomenile zapolnitev (*substitut*) prostora, ki bi ga zapustila država, za druge pa komplementarno dopolnilo javnim (državnim) službam pri zagotavljanju blaginje za ljudi.

Pri poimenovanju organizacijskega univerzuma, ki je lociran med privatnim profitnim sektorjem na eni in javnim sek-

torjem na drugi strani, ne obstaja soglasje. Uporabljajo se različni termini: neprofitne organizacije/sektor, dobrodelne organizacije, volonterske organizacije, nevladne organizacije, neodvisne organizacije, iz davkov izvzete (*tax-exempt*) organizacije itn. Vsaka od teh poimenovanj izpostavi eno od karakteristik teh organizacij ter zanemari druge. "Neprofitnost" izpostavlja dejstvo, da cilj teh organizacij ni povečevanje profita njihovim ustanoviteljem; "dobrodelnost" izpostavlja podporo, ki jo te organizacije prejemajo od privatnih donatorjev; "prostovoljnost" izpostavlja način izvajanja dejavnosti; "neodvisnost" izpostavlja relativno avtonomno vlogo teh organizacij v odnosu do države itn.

Ameriški znanstveniki (A. Etzioni, T. Levitt, W. A. Nielsen) so intermediarni (posredovalni, posredniški) organizacijski prostor, ki je lociran med trgom in državo, poimenovali "tretji sektor" (Anheier, Siebel, 1993). Ta sektor vključuje vse organizacije, ki se zaradi tega ali onega razloga ne prilegajo v dihonomijo privatnega in javnega sektorja in ki niso ne profitno orientirana podjetja ne vladne agencije. Tretji sektor naj bi po A. Etzioniju predstavljal alternativo pomanjkljivostim, povezanim

z maksimizacijo profita na eni strani ter racionalizacijo in birokratizacijo na drugi strani, pri čemer naj bi kombiniral fleksibilnost in učinkovitost trga ter pravičnost in predvidljivost javnega sektorja (države). Izraz tretji sektor naj bi pokrival tako ameriški *nonprofit sector*, kot tudi angleški *non-statutory sector*, francoski *economie sociale* in nemški *gemeinnutzige Organisationen*.

Organizacije, ki sestavljajo tretji sektor, proizvajajo dobrine in storitve v skupno dobro (javno korist). Ker se pojavljajo v nejasno razmejenem vmesnem prostoru med javnim in privatnim sektorjem, imajo ambivalentno vlogo ter predstavljajo polje inherentnih protislovij in hibridne organiziranosti.

V odnosu do organizacij, ki sestavljajo javni sektor, se neprofitno-volonterske organizacije pojavljajo tam, kjer javni sektor ni sposoben zadovoljiti vseh različnih potreb ljudi. Javni sektor pa ima prednost pred neprofitno-volonterskimi organizacijami tam, kjer ni dopustna selektivnost oziroma kjer je potrebno zagotoviti univerzalno zadovoljitev potreb. V odnosu do privatnih profitno orientiranih organizacij pa imajo neprofitno-volonterske organizacije prednost

takrat, ko je finalni produkt težko definirati ali meriti, oziroma ko uporabniki nimajo dovolj informacij za evalvacijo kakovosti in s tem za izbor produktov (dobrin in storitev).

Neprofitno-volonterske organizacije karakterizira visoka stopnja fleksibilnosti in odzivnosti na potrebe ter večje kapacitete za inovacije in eksperimentalne akcije. Zaradi pluralnega sistema finansiranja je zanje značilna manjša državna kontrola in s tem manjše podrejanje birokratskim pravilom. To odpira možnost za različne, tudi bolj osebne in neposredne oblike dela z ljudmi. Zaradi visoke stopnje zaupanja ljudi imajo možnosti za angažiranje volonterjev ter pridobitev privatnih donacij, s čimer zmanjšujejo lastne stroške in stroške države. Karakterizira jih tudi visoka variabilnost organizacijskih oblik in s tem možnost za večjo izbiro pri uporabnikih.

* * *

Pomanjkljivosti neprofitno-volonterskih organizacij pa je L. M. Salamon (1990) opredelil kot: nezadostnost, partikularizem, amaterizem oziroma volonatarizem in paternalizem. Posebej poudarja, da distribucija dobrin in storitev neprofitno-volonterskih organizacij lahko vodi v segmentacijo in diferenciacijo uporabnikov ter njihovo ločevanje po kulturnih, ideoloških, socialnih, rasnih ipd. karakteristikah. Neprofitno-volonterske organizacije

Tako leve kot desne politične sile so prepoznale v neprofitnih organizacijah priložnost za zmanjševanje odgovornosti države ter blažitev izrazito negativnih učinkov privatizacije.

pa karakterizira tudi mnogovrstnost in konfliktnost ciljev npr. med ohranjanjem avtonomije in neformalnosti na eni strani ter odvisnostjo od financerjev in potrebo po določeni stopnji formalne organiziranosti na drugi strani.

Kljub naštetim pomanjkljivostim pa analitiki soglašajo, da so neprofitno-volonterske organizacije neizogiben instrument pluralizacije, demokratizacije in svobode v postmodernih družbah.

2. POJMOVNE OPREDELITVE IN TIPOLOGIJA NEPROFITNIH ORGANIZACIJ

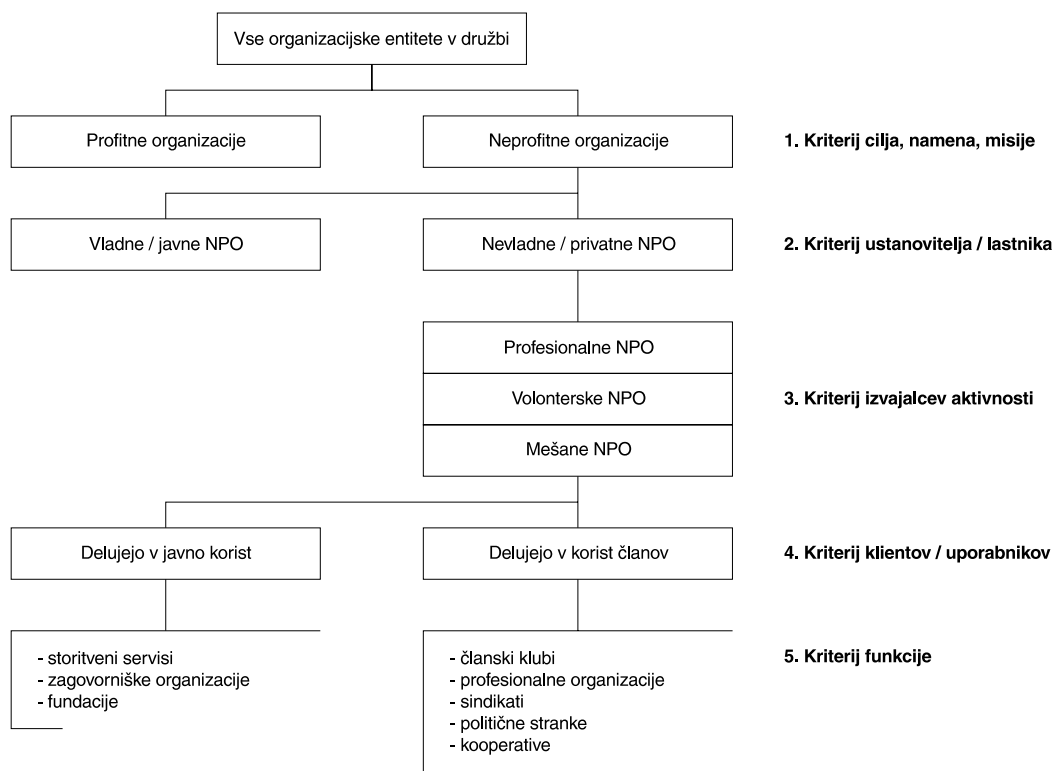
Tako kot ne obstaja soglasje pri poimenovanju organizacijskega kompleksa, ki se nahaja med trgom in državo, ne obstaja tudi ena sama definicija tega kompleksa. L. M. Salamon in H. K. Anheier navajata naslednje tipe definicij:

- a) legalna definicija: definicija, ki je zapisana v zakonih posamezne države;
- b) ekonomska definicija: definicija, ki opredeljuje organizacije glede na vir prihodkov; organizacija je neprofitna, če so glavni vir njenih prihodkov prispevki (več kot polovica) donatorjev, članarina itn.;
- c) funkcionalna definicija: definicija, ki poudarja funkcijo organizacije, ki je v produkciji dobrin in storitev v skupno dobro (javno korist);
- d) strukturalno-operacionalna definicija: definicija, ki poudarja osnovno strukturo in delovanje organizacij; po tej definiciji spadajo med neprofitno-volonterske organizacije tiste, ki:
 - so formalno konstituirane;
 - so nevladne/privatne glede na svoje ustanovitelje;
 - so neprofitno distributivne;
 - so samostojno vodene in upravljane ter
 - vključujejo pomemben del prostovoljnega dela.

Po mnenju obeh avtorjev je strukturalno-operacionalna definicija najbolj uporabna in ekonomična. Zajame vse organizacije, ki imajo določene skupne strukturalne značilnosti ne glede na področje njihovega delovanja in geografsko lokacijo.

Naslednji korak v konceptualnem opredeljevanju je izoblikovanje tipologije neprofitnih organizacij. Tipologija je teoretsko "orodje", ki nam omogoča identificirati vrste oziroma tipe organizacij, ki obstajajo v stvarnosti. Celovito tipologijo vseh organizacijskih entitet v družbi je mogoče izoblikovati na osnovi naslednjih kriterijev:

Prvi in najsplošnejši kriterij je kriterij ciljev, namenov in poslanstva organizacij. Na osnovi tega kriterija je mogoče vse organizacijske entitete v družbi razdeliti na profitne in neprofitne. Profitne organizacije so tiste, ki so prvenstveno namenjene



Shema 1: *Tipologija NPO*

povečevanju dobička njihovih delničarjev, v nasprotju z neprofitnimi organizacijami, ki z opravljanjem javnih storitev in proizvodnjo javnih dobrin služijo javnemu dobru (*bonnum communis, public good*).

Kriterij ustanovitelja (lastnika) nam omogoča nadaljnjo tipizacijo neprofitnih organizacij. Ustanovitelj je tako lahko bodisi vlada/država bodisi so to privatni akterji. Na osnovi tega kriterija je mogoče vse neprofitne organizacije razdeliti na javne/vladne NPO in na nevladne/privatne NPO.

Nadaljnjo tipizacijo nevladnih/privatnih neprofitnih organizacij nam omogoča vprašanje, kdo so izvajalci njihovih dejavnosti. V tej vlogi lahko nastopajo (polno ali delno zaposleni) profesionalci ali pa prostovoljci, tako da vse nevladne NPO lahko razdelimo na čiste profesionalne, na čiste volonterske in na mešane.

Četrty kriterij je kriterij ciljne skupine oziroma klientov (uporabnikov). NPO lahko deluje v korist vseh članov družbe (v javno korist) ali pa v korist članov posebne/posamezne skupine.

Glede na kriterij funkcije lahko med NPO, ki delujejo v korist vseh članov, uvrstimo storitvene servise, zagovorniške

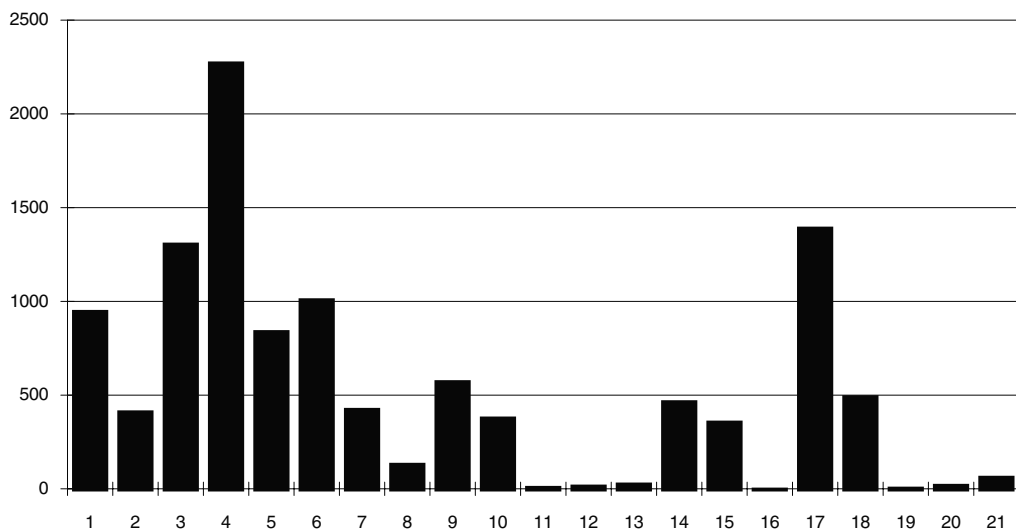
Kultura (večnamenska)	996
Kultura (namenska)	433
Šport (večnamenski)	1363
Šport (namenski)	2406
Sociala (večnamenska)	850
Sociala (namenska)	1115
Razvoj (ekon./soc./pros.)	457
Izobraževanje in raziskovanje	170
Okolje	625
Živali	449
Pravo in odvetništvo	18
Mednarodne organizacije	30
Poslovna	44
Profesionalna	816
Tehnična	404
Fundacije, skladi	7
Gasilska društva	1395
Vojaška	500
Verska	17
Etnična	39
Ostalo	90

Tabela 1: *Prostovoljne organizacije in društva v Sloveniji po področjih (razen občine Jesenice)*

organizacije in fundacije. Med organizacije, ki delujejo v korist članov, pa lahko uvrstimo različne klube, profesionalne in strokovne organizacije, sindikate, politične stranke, kooperative itn.

Na osnovi te tipologije lahko opredelimo vrste/tipe organizacij, ki so predmet naše analize. To so:

1. nevladne/privatne neprofitne organizacije (vladne/javne NPO niso predmet naše analize);
2. volonterske in mešane NPO (čiste profesionalne NPO, ki so v Sloveniji v procesu nastajanja in ki so registrirane kot družbe z omejeno odgovornostjo, niso predmet naše analize);
3. tiste NPO, ki delujejo v javno korist nasploh, kot tudi tiste, ki delujejo v korist posebne družbene skupine (članov);
4. vse vrste NPO glede na funkcije, razen političnih strank in sindikatov.



Graf 1: Prostovoljne organizacije in društva v Sloveniji po področjih (razen občine Jesenice)

3. ZBIRANJE IN KLASIFICIRANJE PODATKOV O VOLONTERSKO-NEPROFITNIH ORGANIZACIJAH V SLOVENIJI

Pri oblikovanju klasifikacije podatkov¹ smo se naslonili na ICNPO (*The International Classification of Nonprofit Organizations*) klasifikacijsko shemo. Ta je bila izoblikovana v okviru mednarodnega raziskovalnega projekta neprofitnih organizacij, ki ga izvaja Johns Hopkins University. Iz klasifikacije ICNPO smo ohranili področje, na katerem organizacija deluje, dodali pa smo še en kriterij, to je kriterij ciljne skupine, ki ji je delovanje organizacije namenjeno. Ta ciljna skupina je lahko bodisi celotna družba bodisi posamezna družbena skupina.

V naši klasifikacijski shemi smo opredelili naslednja področja:

1. kultura in umetnost
2. šport in rekreacija
3. socialna/zdravstvena varnost in blaginja
4. ekonomski, socialni in prostorski razvoj
5. izobraževanje in raziskovanje
6. okolje in živali
7. pravo in odvetništvo
8. mednarodne organizacije in klubi
9. poslovna, profesionalna in tehnična združenja in klubi
10. fundacije in skladi
11. gasilska društva

¹ Podatke o prostovoljnih organizacijah in društvih v Sloveniji smo zbrali v občinskih in v republiškem registru prostovoljnih organizacij in društev. Vsebujejo podatke o: imenu/nazivu organizacije; njenem sedežu/naslovu; letu registracije. Poseben problem so podatki o letu vpisa v register. Vpisne knjige so namreč po drugi svetovni vojni nekajkrat posodobili in organizacije "preregistrirali". V 21-ih občinskih registrih, v registru mesta Ljubljane in v republiškem registru so zraven letnice "preregistracije" ohranili tudi leto prvotne registracije oziroma leto prve registracije po drugi svetovni vojni. Drugje tega podatka nismo zasledili.

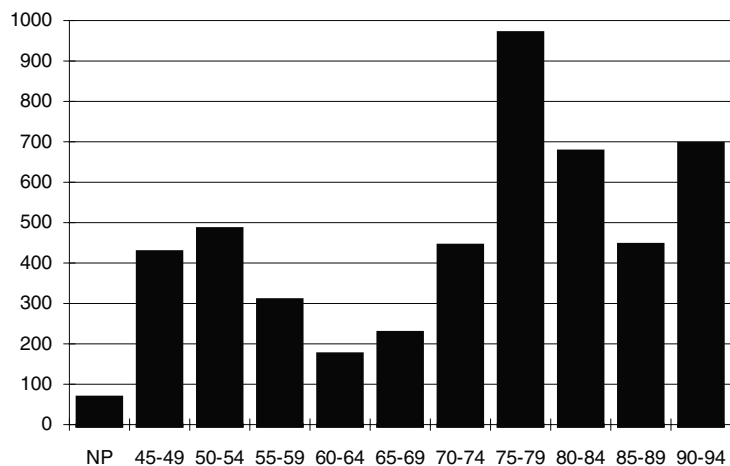
	NP	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	85-89	90-94	SKUPAJ
Kultura (večnamenska)	0	0	1	3	0	2	4	3	3	3	28	47
Kultura (namenska)	0	3	0	2	1	1	2	3	4	0	4	20
Šport (večnamenski)	0	5	5	2	1	1	3	9	3	2	24	55
Šport (namenski)	0	4	18	7	2	7	9	25	20	4	36	132
Sociala (večnamenska)	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	7	9
Sociala (namenska)	0	3	2	7	4	5	20	26	10	5	22	104
Razvoj (ekon/soc/pros)	0	2	1	3	0	0	1	3	2	2	17	31
Izobr. in raziskovanje	0	1	2	2	0	0	4	6	1	1	20	37
Okolje	0	1	12	8	1	5	3	8	5	2	6	51
Živali	0	4	5	4	2	4	7	12	7	2	22	69
Pravo in odvetništvo	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	6	8
Med. organizacije	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	11	13
Poslovna	0	0	0	0	0	1	2	1	0	1	11	16
Profesionalna	0	8	35	15	35	28	26	80	49	14	59	349
Tehnična	0	2	0	4	1	0	3	10	6	5	15	46
Fundacije, skladi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	6
Gasilska društva	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2
Vojaška	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	3	6
Verska	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	10	11
Etnična	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	16	18
Ostalo	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	21	26
SKUPAJ	0	36	83	57	49	55	85	186	112	49	344	1056

Tabela 2: *Prostovoljne organizacije in društva po področjih in po času, registrirana na republiški ravni*

12. društva, oblikovana na vojaški, verski in etnični osnovi

13. drugo

Drugi kriterij, to je kriterij ciljev/namenov skupine, ki jih želi organizacija skozi svoje delovanje doseči, se nam je zdelo smiselno uporabiti pri organizacijah, ki delujejo na področju kulture in umetnosti, športa in rekreacije ter na področju zagotavljanja socialne in zdravstvene varnosti ter blaginje. Tiste organizacije, ki delujejo v korist vseh članov družbe in poskušajo zadovoljiti njihove različne potrebe in interese, smo imenovali "večnamenske". Tistim, ki delujejo predvsem v korist članov posamezne družbene skupine in poskušajo zadovoljiti njihove specifične potrebe, pa smo rekli "namenske" organizacije. Pri organizacijah, ki delujejo na drugih navedenih



Graf 2: Prostovoljne organizacije in društva po času registracije

področjih, ta črta ločnica ni tako jasna; je pa seveda mogoče reči, da so ene bolj "večnamenske" (gasilska društva npr.), druge pa bolj namenske. Zbrani podatki kažejo, da je bilo od konca druge svetovne vojne do konca marca 1994 v Sloveniji registriranih 12.224 prostovoljnih organizacij in društev. Od tega je bilo na občinski ravni registriranih 11.168 prostovoljnih organizacij in društev, na republiški pa 1.056.

Največ organizacij in društev je bilo registriranih na področju športa in rekreacije. Na drugem mestu so organizacije in društva, registrirana na področju zagotavljanja socialne/zdravstvene varnosti in blaginje. Na tretjem mestu so organizacije s področja kulture in umetnosti. Na četrtem mestu so gasilska društva, na petem profesionalna, tehnična in poslovna društva in na šestem mestu društva za zaščito okolja in živali itn. (Glej tabelo 2)

Med organizacijami, ki so registrirane na republiški ravni, so absolutno na prvem mestu profesionalne organizacije in združenja (349), na drugem mestu so organizacije s področja športa in rekreacije (187), na tretjem so organizacije za zaščito okolja in živali (120), na četrtem mestu so organizacije za zagotavljanje socialne/zdravstvene varnosti (113), na petem mestu pa so organizacije s področja kulture in umetnosti (67). Gasilskih društev na republiški ravni ni, razen zveze gasilskih organizacij. Je pa na republiški ravni registriranih kar nekaj izobraževalnih (37), razvojnih (31), etičnih (18), mednarodnih (13) in verskih (11) organizacij, ter organizacij s področja prava in odvetništva (8). Na republiški ravni je registriranih tudi 6 fundacij, medtem ko je na občinski ravni registrirana le ena.

4. ZNAČILNOSTI NEPROFITNO-VOLONTERSKIH ORGANIZACIJ V SLOVENIJI

Za slovenske neprofitno-volonterske organizacije je značilno, da je bila dinamika njihovega ustanavljanja/registiranja ves čas po drugi svetovni vojni kontinuirana in relativno velika. Na račun preregistriranja nekaterih organizacij izpred vojne je bila velika ob koncu 40-ih in v začetku 50-ih let. Nekoliko je upadla v 60-ih letih. Po sprejetju zakona o društvih v drugi polovici sedemdesetih let je močno narastlo ustanavljanje prostovoljnih organizacij in društev.

V čem je bistvena razlika med organizacijami, ustanovljenimi pred letom 1974 (sprejet zakon o društvih), in po njem?

Razlika je v načinu ustanavljanja organizacij in v stopnji njihove avtonomije:

- V prvem obdobju so se prostovoljne organizacije ustanovljale “od zgoraj navzdol” v skladu z državnimi – ali lokalnimi –

partijskimi pobudami in direktivami. Bile so paradržavne entitete, katerih vodstva so bila postavljena, financirana in kontrolirana od državnih in partijskih struktur (Svetlik, 1992, str. 208). To je veljalo tako za kulturno-prosvetna društva, za športna društva, za RK, za lovske družine in do neke mere celo za gasilska društva. Potrebno pa je opozoriti na to, da je to veljalo predvsem za krovne organizacije na republiški in občinskih oziroma regionalnih ravneh. Te so imele

zaposlene in plačane profesionalce. Kljub temu pa so bile to na ravni izvajanja aktivnosti vseeno povsem volonterske organizacije.

- V drugem obdobju so se prostovoljne organizacije ustanovljale “od spodaj navzgor”, v skladu z iniciativami in interesi državljanov. Nastajale so namenske organizacije na lokalnih ravneh, ki so poskušale postopoma izoblikovati tudi svoja krovna telesa na občinskih in na državni ravni. Preko teh so komunicirale z državo pri iskanju finančne podpore za svoje delovanje kot tudi pri izvajanju pritiska ob oblikovanju določenih, za področje njihovega delovanja pomembnih sistemskih odločitev.

Iz tabele 2 je razvidno, da se je tudi na republiški ravni dokaj intenziven proces ustanavljanja prostovoljnih organizacij in društev pričel v 50-ih letih. Ustanovljenih je bilo 50 profesionalnih organizacij; sledilo je ustanavljanje organizacij na športnem (namenske) in ekološkem področju.

Tretji sektor naj bi predstavljal alternativo pomanjkljivostim, povezanim z maksimizacijo profita na eni strani ter racionalizacijo in birokratizacijo na drugi strani, pri čemer naj bi kombiniral fleksibilnost in učinkovitost trga ter pravičnost in predvidljivost javnega sektorja.

V 60-ih letih je mogoče zaslediti omembe vredno dinamiko le na področju ustanavljanja profesionalnih organizacij. Se je pa proces ustanavljanja novih organizacij močno intenziviral v 70-ih letih, predvsem v drugi polovici 70-ih let. Profesionalnim organizacijam sledi ustanavljanje socialnih (humanitarnih) namenskih organizacij, potem športnih namenskih organizacij, organizacij za varstvo živali in tehničnih društev.

V 80-ih letih je intenziteta ustanavljanja novih organizacij na republiški ravni upadla. Proces se nadaljuje le na področju profesionalnih organizacij, sociale in športa. Se pa ta dinamika močno poveča v začetku 90-ih let. Ustanavljajo se večnamenske organizacije s področja kulture in športa. Močno poraste število novih organizacij s področja izobraževanja in raziskovanja. V tem času nastanejo praktično vse organizacije s področja prava in odvetništva, poslovne in mednarodne organizacije. Vse fundacije, vse verske organizacije in številne etnične organizacije (upoštevati je treba, da so etnične organizacije obeh največjih narodnostnih manjšin, madžarske in italijanske, registrirane v občinah, kjer ti manjšini živita) so prav tako registrirane v 90-ih letih.

To izrazito dinamiko registriranja novih organizacij na državni ravni v začetku 90-ih let lahko "pripišemo" tranzicijskemu procesu iz socializma v postsocializem. Pri tem je potrebno upoštevati različne dejavnike:

- odstranjene so bile nekatere formalne ovire za registriranje npr. verskih organizacij,
- spremenili so se ne le ekonomski, temveč tudi številni drugi pogoji, iz katerih je izšla potreba po novih, npr. etničnih organizacijah,
- močni so vplivi od zunaj in težnja po posnemanju tujih izkušenj, npr. pri ustanavljanju mednarodnih organizacij.

Kot drugo značilnost slovenskih neprofitno-volonterskih organizacij lahko navedemo njihov "članski" značaj. Določilo leta 1974 sprejetega in še vedno veljavnega zakona o društvih pravi, da državljani ustanovijo društva zato, da zadovoljijo določene svoje potrebe in interese. To seveda ne pomeni, da delujejo zgolj v korist članov, da so torej *members servicing organisations*, kar do neke mere velja npr. za športne klube ali za profesionalna društva. Nikakor pa to ne velja npr. za namenske socialne organizacije (društvo paraplegikov, društvo za pomoč duševno prizadetim otrokom) ali za gasilska društva ali za lovske družine, ki so tipične članske organizacije. Zato se nam zdi potrebno vpeljati razlikovanje med članskim karakterjem organizacije in ciljno skupino oziroma skupino uporabnikov, ki ji je delovanje organizacije namenjeno. Članska organi-

***Distribucija dobrin in storitev
neprofitno-volonterskih organizacij
lahko vodi v segmentacijo in
diferenciacijo uporabnikov ter njihovo
ločevanje po kulturnih, ideoloških,
socialnih, rasnih ipd. karakteristikah.***

Za slovenske neprofitno-volonterske organizacije je značilno, da je bila dinamika njihovega ustanavljanja/registiranja ves čas po drugi svetovni vojni kontinuirana in relativno velika.

² Ti viri so: članarine; donacije posameznikov in pravnih (domačih in tujih) oseb; lastna ekonomska dejavnost organizacije; finančna podpora države organizaciji kot taki in/ali določenemu projektu, ki ga izvaja (viri: državni proračun); sredstva različnih skladov; sredstva nacionalne loterije.

Podobne zakone, kot je slovenski zakon o društvih iz leta 1974, so v drugih socialističnih državah (Madžarska, Poljska) sprejeli ob koncu 80-ih let, torej že v sklopu tranzicijskega procesa iz socializma v postsocializem. Slovenija ima tukaj petnajstletno prednost, ki sicer ne more biti vir samozadovoljstva, je pa lahko branik pred ihtavim posnemanjem tujih obrazcev in izkušenj.

zacija lahko sicer deluje pretežno v korist svojih članov (npr. športni klub), lahko pa deluje pretežno v korist določene družbene skupine (namenska organizacija) ali celo v korist vseh članov družbe (večnamenska organizacija).

Kot tretjo značilnost slovenskih neprofitno-volonterskih organizacij lahko

navedemo dvojni princip njihove organiziranosti. Organizirane so lahko na majhnih lokalnih ravneh (raven vasi, raven krajevne skupnosti, raven občine) in povezane v zveze na občinskih, regijskih ali na državni ravni. Te krovne organizacije imajo praviloma zaposlenega vsaj enega profesionalca. Njihova naloga je, da reprezentirajo svoje članice v odnosu do vlade na eni strani, na drugi strani pa, da jih servisirajo v informacijskem in izobraževalnem, pa tudi v finančnem smislu. Osnovne organizacije so praviloma čiste volonterske organizacije, tako v smislu izvajanja aktivnosti kot tudi v smislu upravljanja organizacije. Upravni odbori so sestavljeni iz prostovoljcev, in to tako članov organizacije kot tudi uporabnikov in celo predstavnikov lokalnih oblasti.

Neprofitno-volonterske organizacije pa so lahko organizirane tudi na nacionalni ravni in nimajo svojih osnovnih organizacijskih enot na nižjih, regionalnih ali lokalnih ravneh. Tudi te organizacije so lahko povsem volonterske, tako na ravni izvajanja aktivnosti kot tudi na ravni upravljanja (takšnih je večina profesionalnih organizacij), lahko so pa mešane organizacije z zaposlenimi profesionalci, ki upravljajo organizacijo, in volonterji kot izvajalci aktivnosti organizacije (nekatero novejšo organizacijo na socialnem področju).

Kot zadnjo skupno značilnost neprofitno-volonterskih organizacij v Sloveniji lahko navedemo pluralnost njihovih virov finansiranja.² Pluralnost finančnih virov je nujen pogoj za avtonomijo organizacij. Ni pa to tudi zadosten pogoj. Zato si velja ob koncu zastaviti še vprašanje o karakterju odnosa med državo/vlado in neprofitno-volonterskimi organizacijami v Sloveniji.

Vsekakor pa je potrebno poudariti, da je bila dinamika ustanavljanja novih organizacij v Sloveniji najbolj intenzivna v drugi polovici 70-ih let. Podobne zakone, kot je slovenski zakon o društvih iz leta 1974, so v drugih socialističnih državah (Madžarska, Poljska) sprejeli ob koncu 80-ih let, torej že v sklopu tranzicijskega procesa iz socializma v postsocializem. Slovenija ima tukaj

petnajstletno prednost, ki sicer ne more biti vir samozadovoljstva, je pa lahko branik pred ihtavim posnemanjem tujih obrazcev in izkušenj.

5. SEDANJI IN ŽELENI ODNOSI MED VLADO IN NEPROFITNO-VOLONTERSKIMI ORGANIZACIJAMI V SLOVENIJI

Pri iskanju odgovora na postavljeno vprašanje se velja nasloniti na tipologijo odnosov med vlado/državo in neprofitno-volonterskimi organizacijami, izoblikovano na osnovi naslednjih dimenzij:

- bližine in oddaljenosti med vlado in prostovoljnimi organizacijami (v smislu komunikacij in kontaktov) ter
- odvisnosti in neodvisnosti med njimi (v smislu finansiranja in kontrole – Kuhnle in Selle, 1992, str. 30).

Na osnovi preproste 2x2 matrike je mogoče identificirati štiri idealne tipe odnosov med vlado in volonterskimi organizacijami.

	Bližina	Oddaljenost
Odvisnost	Integrirana odvisnost	Ločena odvisnost
Neodvisnost	Integrirana avtonomija	Ločena avtonomija

Na osnovi dosedaj zapisanih ugotovitev o prostovoljnih organizacijah in društvih v Sloveniji bi lahko odnos med njimi in državo opredelili kot odnos "ločene odvisnosti". Definiramo ga lahko kot:

- visoko stopnjo kontrole, ki jo izvaja država nad prostovoljnimi organizacijami in društvi,
- srednjo stopnjo finansiranja dejavnosti društev z državne strani in kot
- nizko stopnjo komunikacij in kontaktov med državo/vlado in prostovoljnimi organizacijami. Ta nizka stopnja komunikacij in kontaktov pomeni predvsem to, da vlada ne "računa" resno s temi organizacijami pri zadovoljevanju potreb ljudi oziroma pri zagotavljanju blaginje za državljane.

Če je to tip odnosov med vlado/državo in prostovoljnimi organizacijami v Sloveniji, se zastavlja vprašanje o možnem in zelenem odnosu v prihodnosti. Po našem mnenju je to odnos "integrirane odvisnosti". Definiramo ga:

- kot nizko stopnjo kontrole,
- kot srednjo stopnjo finansiranja neprofitno-volonterskih organizacij z državne strani in
- kot visoko stopnjo komunikacij in kontaktov med vlado in neprofitno-volonterskimi organizacijami.

To bi pomenilo, da vlada "računa" na neprofitno-volonterske organizacije tudi kot na izvajalce javne službe oziroma določenih delov, ki jih javni zavodi ne morejo izvajati ali jih ne izvajajo dovolj kakovostno. Na takšni osnovi bi se neprofitno-volonterski sektor lahko okrepil (v smislu boljše organiziranosti in večje profesionalizacije) ter sprožil (zaradi konkurence) proces preoblikovanja javnega sektorja. Sinergetski učinki obeh sprememb bi prinesli novo kakovost v slovenski sistem blaginje.

Zinka Kolarič (1951), dr. sociologije, zaposlena na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, docentka za področje socialne politike.

REFERENCE

- ANHEINER, H. K., SIEBEL, W. (1990): *The Third Sector – Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, De Gruyter Publications, Berlin/New York.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press.
- KOLARIČ, Z., SVETLIK I. (1987): "Jugoslovanski sistem blaginje v pogojih ekonomske krize", *IB revija za planiranje*, let. 21, št. 8-9, Ljubljana.
- KUHLE, S., SELLE, P., (1992): *Government and Voluntary Organizations*, Avebury.
- SALAMON, L. M., ANHEIR, H. K. (1992): "In Search of the Nonprofit Sector - The Problem of Classification", *Voluntas*, Let. 3., št. 3.
- SALAMON, L. M. (1993): *The Global Associational Revolution - The Rise of the Third Sector on the World Scene*, The John Hopkins University (w. p.).
- RUS, V. (1991): *Deinstitucionalizacija in privatizacija družbenih dejavnosti*. Raziskovalno poročilo, Ljubljana.
- SVETLIK, I., (1992): "The voluntary Sector in a Post-Communist Country: The Case of Slovenia", in Kuhnle, S., Selle, P. (ur.): *Government and Voluntary Organisations*, Avebury.
- VAN TILL, J. (1988): *The Shifting Boundaries of the Independent Sector*, Independent Sector Research forum "Looking forward to the Year 2000 - Public Policy and Philanthropy", San Francisco.

Javno dobro

1. POJEM JAVNEGA DOBRA

1.1. Javno dobro je po uveljavljenem stališču pravne doktrine stvar, ki jo pod enakimi pogoji, določenimi z zakonom ali predpisom lokalne skupnosti, lahko uporablja vsakdo. To na drug način povedano pomeni, da ne sme nihče – tudi lastnik stvari ne – onemogočati ali ovirati drugim uporabe javnega dobra. Praviloma je javno dobro tudi izven pravnega prometa, ne sme biti torej predmet pogodb o prenosu nepremičnin, zlasti na primer prodajnih in menjalnih. Če je javno dobro v lasti države ali lokalne skupnosti (občine, mestne občine), je mogoče na javnem dobru priznati pravnim in fizičnim osebam na podlagi pogodbe o koncesiji pravico posebne rabe.

1.2. Bistvo javnega dobra je torej v pravici vseh, da ga v skladu s pogoji, določenimi z zakonom ali predpisom lokalne skupnosti, uporabljajo. Javno dobro je namenjeno uporabi neopredeljenega kroga ljudi (*publicis usibus destinatae*). S pravico drugih uporabljati stvar je seveda omejena lastninska pravica, katere bistvo je sicer v tem, da lahko lastnik stvari, kolikor temu ne nasprotujejo zakon ali pravice tretjih, s stvarjo po svoji volji ravna in druge izključi iz vsakega posega v stvar.

1.3. Javno dobro mora biti po našem pravu opredeljeno s predpisom. Zakon ali predpis lokalne skupnosti predpisujeta način in pogoje uporabe javnega dobra. Stvar pridobi status

javnega dobra na podlagi predpisa, to je zakona ali podzakonskega predpisa oziroma predpisa lokalne skupnosti.

1.4. Uvodoma naj še poudarimo, da javno dobro v prejšnji pravni ureditvi ni bilo posebno poudarjen pravni institut. Dobrine v splošni rabi (to je pojem, ki ga je na primer v 14. členu uporabljala Ustava SRS iz leta 1974) so bile po ustavni ureditvi družbena lastnina, na njih ni bilo mogoče pridobiti lastninske pravice, temveč le pravico posebne rabe pod pogoji in na način, ki jih je določal zakon. Dobrine v slošni rabi so bile tudi izven pravnega prometa. Predpisi, ki so urejali družbenolastninska razmerja na posameznih področjih (na primer na področjih gospodarske infrastrukture, na področju uporabe prostora in urejanja naselij itd.), so določali tudi način in pogoje uporabe dobrin v splošni rabi.

1.5. Z uveljavitvijo nove ustave, ki temelji med drugim na klasični lastninski pravici (glej zlasti člena 33 in 67 Ustave RS iz leta 1991), upoštevajoč pri tem seveda njeno gospodarsko, socialno in ekološko funkcijo, pa se je vnovič pojavila potreba po natančnejši opredelitvi pojma "javno dobro" oziroma po natančnejši ureditvi tistih pravnih institutov, ki so s tem pojmom v zvezi oziroma ki opredeljujejo njegovo vsebino, kot so na primer vprašanje lastnine (ali je lahko javno dobro v lasti zasebnika), vprašanje omejevanja pravnega prometa, ureditev pravic posebne rabe na podlagi pogodbe o koncesiji, sistem varstva pravic oziroma upravičenj v zvezi z uporabo javnega dobra itd.

1.6. V primerjalnem pravu je pojem javnega dobra (ali javne lastnine) gotovo eden od osrednjih institutov, pomembnih za oblikovanje lastninskih razmerij.

Francoski civilni zakonik iz leta 1803 v par. 538 našteva javna dobra, kamor sodijo železnice, ceste, ulice, reke, pristanišča, sidrišča ipd. Po par. 540 so javno dobro tudi vojaški objekti (obzidja, utrdbe, okopi, trdnjave). Vendar je za francosko pravo pomembnejši pojem javne lastnine, kamor sodijo stvari, namenjene neposredni uporabi vseh ljudi ali nemotenemu izvajanju javne službe, če imajo za tako službo odločilen pomen oziroma so nepogrešljive za njeno opravljanje. Pojem javne lastnine je seveda širši kot pojem javnega dobra. Na javni lastnini zasebni subjekti ne morejo pridobiti lastninske pravice, zaradi česar so stvari, ki spadajo v javno lastnino, izven pravnega prometa. Uporabo stvari v javni lasti urejajo upravni organi in upravna sodišča, ki tudi nudijo prizadetim pravno varstvo.

1.7. Po italijanskem pravu (civilni zakonik iz leta 1942) so javno dobro po 822. členu morska obala, luke in pristanišča, reke, potoki, jezera in druge vode, ki so po zakonu javne vode, ter objekti, namenjeni nacionalni obrambi. Javno dobro so tudi, če so državna last, ceste, avtoceste, železnice, aerodromi,

akvadukti, nepremičnine zgodovinskega pomena, nepremičnine arheološkega in umetniškega pomena, če tako določa zakon, muzejske zbirke, pinakoteke, arhivi, knjižnice in druge dobrine, ki so po zakonu podvržene režimu javnega dobra. Podobna je tudi pravna narava tistih dobrin, ki so last province ali občine (824. člen). Po pravni teoriji so javno dobro stvari, ki so v lasti javnopravnih subjektov in so namenjene zadovoljevanju javnih potreb ter podvržene javnopravnemu režimu. Namen posameznih stvari pa je tisti, ki lahko tudi pri stvareh v zasebni lastnini pripelje do javnopravnih omejitev, ki se nanašajo na pravni promet z njimi in na njihovo uporabo (take so na primer omejitve v pogledu kulturnih spomenikov, ki so v lasti zasebnih subjektov, v pogledu stvari gospodarske infrastrukture ipd.).

1.8. Po nemškem pravu, ki sicer v državljanskem zakoniku (BGB) iz leta 1896 javnega dobra ne opredeljuje, pa spadajo med stvari v splošni rabi javne poti, mostovi, reke, jezera, morje, morske obale in zrak. Javno dobro so stvari, ki so pod enakimi pogoji namenjene rabi vseh ljudi. Vendar javno dobro ni nujno v državni lasti ali lasti lokalne skupnosti. Lastniki javnega dobra so lahko tudi zasebnopravni subjekti. Siceršnje lastninske pravice so v primeru javnega dobra omejene s splošno rabo. Stvari, ki spadajo med javna dobra, niso povsem izven pravnega prometa. O mejah in vsebini rabe javnega dobra odločajo upravni organi in ne sodišča. Ker pa stvari, ki jih štejemo za javno dobro, niso povsem izven pravnega prometa in ker so pod določenimi pogoji lahko tudi predmet posesti in stvarnih pravic (na primer služnosti), se razvijajo v zvezi z njimi tudi civilnopravna razmerja. O takih razmerjih pa odločajo redna sodišča.

1.9. Avstrijski občni državljanski zakonik (ODZ) iz leta 1811 uvršča v par. 287 med stvari, ki spadajo v okvir javnega dobra, ceste, veletoke, reke, morska pristanišča in morska obrežja, to je stvari, ki so vsem državljanom "dopuščene le za rabo". Glede ureditve pravnih razmerij v zvezi z javnim dobrom je avstrijska ureditev podobna nemški. Stvari, ki predstavljajo javno dobro, so lahko tudi v zasebni lasti. Za lastninska razmerja veljajo sicer splošni predpisi, kolikor jih seveda posebni javnopravni predpisi z uveljavitvijo splošne rabe ne izključujejo. O vsebini splošne rabe odločajo praviloma upravni organi in ne sodišča. Sodišča odločajo le izjemoma, na primer v sporih o posesti (o motenju posesti) in o služnostih.

Javno dobro je po uveljavljenem stališču pravne doktrine stvar, ki jo pod enakimi pogoji, določenimi z zakonom ali predpisom lokalne skupnosti, lahko uporablja vsakdo. To na drug način povedano pomeni, da ne sme nihče – tudi lastnik stvari ne – onemogočati ali ovirati drugim uporabe javnega dobra.

2. USTAVNI POJEM JAVNEGA DOBRA

2.1. Ustava RS iz leta 1991 pojma "javno dobro" ne opredeljuje, temveč v 70. členu le pravi, da se na javnem dobru lahko pridobi posebna pravica uporabe pod pogoji, ki jih določa zakon. Ker ustava sama pojma javno dobro vsebinsko ni opredelila, je pri uporabi tega pojma očitno izhajala iz pravnega standarda, opisanega v tč. 1 tega prispevka.

2.2. V zvezi z ustavnim tekstom pa se zastavlja vprašanje, ali je javno dobro lahko v zasebni lasti ali pa mora biti izključno lastnina države ali lokalne skupnosti, torej lastnina javnih pravnih oseb. O tem vprašanju bo v prispevku še govor. Že sedaj pa kaže poudariti, da Ustava RS v 70. členu ne izključuje zasebne lastnine na javnem dobru, ki je na primer kot javno dobro opredeljeno v zakonu ali v predpisu lokalne skupnosti.

Ustavno besedilo je treba razumeti v tem smislu, da je mogoče tedaj, kadar je javno dobro v državni lasti ali v lasti lokalne skupnosti, na takšnem javnem dobru pridobiti na podlagi pogodbe o koncesiji le posebno pravico uporabe.

2.3. Pojem javnega dobra iz ustave je treba razlikovati od pojma naravno bogastvo. Tudi tega pojma ustava ne opredeljuje, temveč v 70. členu le pravi, da zakon določa pogoje, pod katerimi se smejo izkoriščati naravna bogastva in da zakon lahko določi, da smejo naravna bogastva izkoriščati tudi tuje osebe.

Naravna bogastva so bila po prejšnji ustavni ureditvi (pred amandmaji iz leta 1989) zemljišča, gozd, vode in vodotoki, morje in morska obala, rude in druga naravna bogastva (določba 103. člena Ustave SRS iz leta 1984, ki je bila črtana z amandmajem XXIX iz leta 1989). Prejšnjo ustavno ureditev omenjamo zaradi tega, ker je pomembna za razumevanje vsebine pojmov "naravno bogastvo" v novi ustavi. Nova ustava je upoštevala, da se je izoblikoval v prejšnji ureditvi pojem "naravno bogastvo" kot pravni standard. Vendar je bila šele zakonodaja tista, ki je dala temu pojmu povsem določno vsebino. V okvir tega pojma sta pravna teorija in zakonodaja šteli tudi živalski in rastlinski svet (divjad, ribe, ptice, plodovi), poleg rud tudi druge minerale, nafto in plin, ne pa samih zemljišč (gradbenih, kmetijskih, gozdnih).

3. ZAKON O VARSTVU OKOLJA

3.1. S sprejemom zakona o varstvu okolja (Uradni list RS, št. 32/93) je zakonodajalec očitno skušal uveljaviti neke vrste "krovni zakon" (ta pojem so uporabljali udeleženci razprave v postopku sprejemanja tega zakona), ki naj bi vseboval nekatere

splošne pojme, pomembne tudi za oblikovanje novih lastninskih razmerij. Med te pojme uvršča zakon zlasti pojma “naravne prvine” in “naravne dobrine”. Med naravne dobrine pa šteje zakona “naravno javno dobro, naravne vire, naravne vrednote in naravno bogastvo”.

Pri tem je treba pripomniti, da naš pravni sistem ne pozna hierarhije zakonov. Naš pravni sistem ne pozna tako imenovanih “sistemskih”, “temeljnih”, “splošnih”, “organskih” ali “krovnih” zakonov na eni strani in posebnih zakonov na drugi, ki bi bili med seboj v hierarhičnem razmerju na ta način, da bi morali posebni zakoni upoštevati izhodišča hierarhično višjih zakonov. Ne glede na to ugotovitev pa seveda zahteva načelo pravne države medsebojno harmoniziranje pravnih predpisov, tudi zakonov, ki so sicer med seboj prirejeni. Zato bo morala zakonodaja tudi v prihodnje upoštevati v zakonu o varstvu okolja opredeljene splošne pojme. Kolikor bi želel zakonodajalec v katerem od novih zakonov odstopiti od splošnega pojma iz zakona o varstvu okolja, bo treba to razliko seveda v postopku sprejemanja novega zakona izrecno prikazati in obrazložiti.

3.2. Zakon o varstvu okolja je pri opredeljevanju pojma “naravno bogastvo” odstopil od ustavno opredeljenega pojma “naravno bogastvo” oziroma od pojma, ki ga očitno uporablja ustava, ne da bi njegovo vsebino izrecno opredelila. Ustava razume pojem “naravno bogastvo” v smislu, kot smo ga opredelili v tč. 2.3. tega prispevka. Po določbi tretje točke 5. člena zakona o varstvu okolja pa so naravne dobrine sestavine narave, pomembne za zadovoljevanje človekovih materialnih in duhovnih potreb in interesov in so lahko izključno ali hkrati naravno javno dobro, naravni viri ali naravne vrednote. Redke, dragocene ali vrednejše naravne dobrine pa so po tej zakonski točki naravno bogastvo. S tako opredelitvijo je, kot rečeno, zakon o varstvu okolja uveljavil pod pojmom “naravno bogastvo” drugo vsebino. V zakonu je uporabljeni pojem ožji od pojma, kot ga razume ustava.

3.3. Po določbi 3.1 točke 5. člena zakona o varstvu okolja pa so naravno javno dobro površine v javni lasti, in sicer negrajeni deli zemljiškega, podzemnega, vodnega, morskega in zračnega javnega dobra, na katerih sta dostopnost in gibanje pod enakimi pogoji omogočena vsem. Za opredelitev pojma “javno dobro” je pomemben še 16. člen zakona, ki v prvem odstavku določa, da je javno dobro, ki je sestavina ekosistemov kmetijskih zemljišč, gozdov, podzemnega sveta, krasa, voda, morja in nerodovitnega sveta, lastnina republike ali lokalne skupnosti (razmejitev med republiškim in lokalnim naravnim javnim dobrom se določi z zakonom), v tretjem odstavku predvideva možnost pridobitve posebne pravice uporabe na naravnem javnem dobru, v četrtem odstavku pa določa, da se

posameznim območjem status naravnega javnega dobra določi, ukine ali ponovno vzpostavi s predpisom vlade oziroma predpisom lokalne skupnosti.

3.4. Na podlagi teh zakonskih določb je mogoče določiti pojem naravnega javnega dobra. Za opredelitev vsebine tega pojma je pomembno, da gre za naravne in ne umetne (grajene) dele zemljiškega, podzemnega, vodnega, morskega in zračnega sveta, da sta na naravnem javnem dobru dostopnost in gibanje pod enakimi pogoji omogočena vsem in da pridobi nepremični-na status naravnega javnega dobra s predpisom vlade ali lokalne skupnosti, ki določita v skladu z zakonom tudi režim uporabe.

3.5. Pri opredelitvi pojma "naravno javno dobro" zakon o varstvu okolja ni odstopil od pojma "javno dobro", kot ga razume ustava. Pojem "naravno javno dobro" je namreč mogoče uvrstiti v okvir širšega pojma "javno dobro", ki pa poleg naravnih vsebuje tudi umetno zgrajene oziroma urejene nepremičnine in objekte, ki so prav tako namenjeni uporabi vseh.

4. ZAKON O GOSPODARSKIH JAVNIH SLUŽBAH

O mejah in vsebini rabe javnega dobra odločajo upravni organi in ne sodišča.

4.1. Pojma "javno dobro" zakon o gospodarskih javnih službah (Uradni list RS, št. 32/93) ne določa. Že v drugem odstavku 1. člena pa pravi, da se z gospodarskimi javnimi službami zagota-

vljajo materialne javne dobrine kot proizvodi in storitve, katerih trajno in nemoteno proizvodnjo v javnem interesu zagotavlja Republika Slovenija oziroma občina ali druga lokalna skupnost zaradi zadovoljevanja javnih potreb, kadar in kolikor jih ni mogoče zagotavljati na trgu. Gre za proizvode in storitve na področjih gospodarske infrastrukture, kot so energetika, promet in zveze, komunalno in vodno gospodarstvo.

4.2. Materialne javne dobrine, ki se zagotavljajo z gospodarskimi javnimi službami, so po določbi prvega odstavka 5. člena zakona o gospodarskih javnih službah pod enakimi z zakonom ali odlokom lokalne skupnosti določenimi pogoji dostopne vsakomur. Po določbi prvega odstavka 9. člena pa se lahko objekti in naprave, namenjeni za izvajanje gospodarskih javnih služb, ki so določeni kot javno dobro, uporabljajo samo na način in pod pogoji, določenimi z zakonom. Po drugem odstavku istega člena lahko predpiše pogoje in način javne, posebne in podrejene rabe objektov in naprav, namenjenih za izvrševanje lokalnih gospodarskih javnih služb, lokalna skupnost.

Iz teh zakonskih opredelitev je očitno, da posameznih storitev gospodarskih javnih služb (na primer storitev cestnega,

vodnega gospodarstva itd.) ni mogoče uživati, kolikor določeni objekti (na primer ceste) niso opredeljeni kot javno dobro, namenjeni uporabi vseh oziroma uporabi neopredeljenega kroga ljudi. Čeprav, kot rečeno, zakon o gospodarskih javnih službah pojma "javno dobro" vsebinsko ne opredeljuje, pa očitno računa na že uveljavljen pravni standard in je glede uporabe tega pojma docela skladen z ustavo.

5. VRSTE JAVNEGA DOBRA

5.1. JAVNE CESTE

Po veljavnem zakonu o cestah (Uradni list SRS, št. 2/88) je javna cesta prometna površina, ki je splošnega pomena za promet in jo lahko vsak prosto uporablja ob pogojih in na način, določen z zakonom. Javne ceste so izven pravnega prometa.

Med javne ceste spadajo vse kategorizirane ceste. Veljavni zakon ceste razvršča na magistralne, regionalne in lokalne, med javne ceste pa šteje tudi javne poti. To so dovozne poti, vaške in poljske poti, gozdne poti ter druge krajevne poti, s katerimi ne gospodarijo organizacije združenega dela, temveč jih uporablja, obnavlja in vzdržuje krajevna skupnost.

Tudi pripravljajoči se zakon o cestah (predlog je bil objavljen v Poročevalcu 1994, št. 25, str. 25) bo podobno kategoriziral javne ceste. Med javne ceste naj bi spadale avtoceste, magistralne ceste I. in II. reda, pokrajinske ceste I., II. in III. reda ter občinske ceste, med slednje pa lokalne ceste in javne poti. V 2. točki prvega odstavka 13. člena pa predlog tega zakona pravi, da lahko javno cesto določene kategorije vsak prosto uporablja na način in ob pogojih, določenih z zakonom in drugimi predpisi. Razlika v primerjavi s sedanjo ureditvijo pa so močnejša upravičenja lastnika. Na prometnih površinah, ki niso kategorizirane kot javne ceste, je promet dovoljen na način in pod pogoji, ki jih v skladu s predpisi o varnosti cestnega prometa določijo lastniki. Vendar razlika v primerjavi z ureditvijo ni velika, saj, kot rečeno, predlog zakona uvršča med javne ceste tudi občinske ceste, med katere pa spadajo tudi lokalne ceste in javne poti.

Javno dobro seveda ni le cesta sama, temveč so tudi vsi objekti na cesti, kot so mostovi, predori, galerije itd.

5.2. VODE, VODOTOKI, VODNA ZEMLJIŠČA

Po določbi drugega odstavka 2. člena zakona o vodah (Uradni list SRS, št. 38/81, 29/86 in Uradni list RS, št. 15/91) so naravni vodotoki, naravna jezera, naravni izviri, obalno morje,

javni vodnjaki in vodna zemljišča dobrine v splošni rabi (glej o tem pojmu tč. 1.4). Vodna zemljišča pa so struge, korita, opuščene struge in prodišča, ki jih voda od časa do časa še poplavlja, pa tudi dno obalnega morja in morska obala do višine najvišjega vodostaja v času plime.

Po določbi 8. člena zakona so tudi vodnogospodarski objekti in naprave v splošni rabi in so izven pravnega prometa. Vodnogospodarski objekti in naprave po svoji naravi in namenu zagotavljajo varstvo pred poplavami in erozijo ter boljšo časovno razporeditev voda.

Pač pa po tem zakonu priobalna zemljišča, to je pribrežna zemljišča nad višino srednje letne vode ali nad višino najvišjega vodostaja plime v širini najmanj 10 metrov, zemljišča med visokorodnimi nasipi in 5 metrov za njimi, niso v splošni uporabi. Zato pa zakon o urejanju prostora (Uradni list SRS, št. 18/84 in 25/89) določa, da na morski obali, na obrežju jezer in vodotokov, na gorskih vrhovih in grebenih, na območjih z značilnimi kraškimi pojavi, kakor tudi na območjih, pomembnih za rekreacijo na prostem, niso dovoljeni posegi, ki so v nasprotju z njihovimi značilnostmi in ki omejujejo prost dostop. To pa je formulacija, ki pravni režim teh nepremičnin približuje pravni ureditvi javnega dobra.

5.3. KOMUNALNI OBJEKTI IN NAPRAVE

Zaenkrat je še v veljavi zakon o komunalnih dejavnostih (Uradni list RS, št. 8/82), ki loči komunalne objekte in naprave individualne rabe in komunalne objekte in naprave skupne rabe. Komunalni objekti in naprave individualne rabe so tisti, s katerimi se nudijo uporabnikom individualno določljive in merljive komunalne storitve oziroma proizvodi (na primer oskrba z vodo, kanalizacija, odvoz smeti itd.). Komunalni objekti in naprave skupne rabe pa so tisti, s katerimi se nudijo uporabnikom individualno nedoločljive in neizmerljive komunalne storitve. To so javni parki, nasadi, drevoredi, zelenice, javna otroška igrišča, javna razsvetljava, požarnovarnostne naprave, odvajanje padavinskih voda, hodniki, peš poti, dovozne poti in druge javne površine in zemljišča.

Veljavni zakon uporablja pojem "skupna raba", ki ni docela identičen pojmu "splošna raba". Ni namreč nujno, da bi bili vsi komunalni objekti in naprave skupne rabe namenjeni komurkoli. Včasih bodo namenjeni določenemu zaključenemu krogu ljudi, le da v tem krogu ne bo mogoče individualno določiti in izmeriti posamezne komunalne storitve. Kolikor pa se pojem skupne in pojem splošne rabe pokrivata, so komunalni objekti in naprave skupne rabe v bistvu javno dobro.

V zvezi z javnimi površinami je treba opozoriti še na problem razmejitev javnih površin in skupnega funkcionalnega zemljišča iz stanovanjskega zakona. Stanovanjski zakon (Uradni list RS, št. 18/91 in 21/94) v drugem odstavku 9. člena določa, da je skupno funkcionalno zemljišče tisto zemljišče, ki služi več stanovanjskim hišam neposredno ali posredno in ne sodi med dobrine v splošni rabi. Očitno pa je, da bo morala zakonodaja opredeliti razmejitev med javnimi površinami v splošni rabi, torej med javnim dobrom, in funkcionalnim zemljiščem, ki služi večstanovanjskim hišam.

5.4. LUKE, PRISTANIŠČA

Po 2. členu zakona o lukah (Uradni list SRS, št. 7/77 in 29/86) so luke namenjene praviloma javnemu prometu. Luke javnega prometa so luke, ki so odprte za domači promet, in luke, ki so odprte za mednarodni promet. To pa pomeni, da lahko luke uporablja vsakdo, seveda pod pogoji in na način, določenimi z zakonom in drugimi predpisi.

Tudi iz še veljavnega (bivšega zveznega) zakona o pomorski in notranji plovbi (Uradni list SFRJ, št. 22/77) je razvidno, da so luke in pristanišča javno dobro (oziroma po prejšnji terminologiji dobrine v splošni rabi). To izhaja zlasti iz 17. in 18. člena, ki nalagata oziroma zavezujeta organizacijo ali organ, ki izkorišča luko oziroma pristanišče za javni promet, da pod enakimi pogoji omogoči vsaki fizični ali pravni osebi uporabo operativne obale, lukobranov in drugih objektov v luki oziroma pristanišču in ki zavezujeta organizacijo ali organ, da vzdržuje luko ali pristanišče tako, da zagotovi varno plovbo.

Ustava RS iz leta 1991 pojma "javno dobro" ne opredeljuje, temveč v 70. členu le pravi, da se na javnem dobrou lahko pridobi posebna pravica uporabe pod pogoji, ki jih določa zakon.

5.5. LETALIŠČA

Zakon o zračni plovbi (Uradni list SFRJ, št. 45/86, 24/88, 80/89, 29/90 in Uradni list RS, št. 58/93) določa, da so letališča namenjena javnemu zračnemu prometu in jih lahko uporabljajo vse fizične ali pravne osebe. Isto izhaja iz bivšega zveznega zakona o izkoriščanju javnih letališč (Uradni list SFRJ, št. 12/64).

6. DRUGE STVARI V SPLOŠNI RABI

6.1. GOZDOVI

Po določbi 5. člena zakona o gozdovih (Uradni list RS, št. 30/93) je lastnik gozda zavezan, da svojo lastninsko pravico na gozdovih izvršuje tako, da je zagotovljena njihova ekološka, socialna in proizvodna funkcija. Med lastnikove obveznosti spada tudi njegova dolžnost, da dovoli v svojem gozdu prost vstop in gibanje drugim osebam in da v njem dovoli čebelarjenje, lov, rekreativno nabiranje plodov, zelnatih rastlin, gob in prosto živečih živali.

Po določbi 24. člena zakona, razen izjemoma (zaradi zavarovanja sadik, varstva pred divjadjo, varstva vodnih zajetij itd.), tudi ograditev gozda ni dovoljena. Gozdne ceste pa lahko uporabljajo po določbi 39. zakona na lastno odgovornost tudi drugi uporabniki.

Seveda zaradi teh upravičenj drugih in obveznosti lastnika gozda še ni mogoče šteti za javno dobro. Zlasti njegovo gospodarsko izkoriščanje je pridržano lastniku. Nekatera upravičenja drugih (prost dostop, nabiranje gozdnih plodov) pa so vendarle podobna upravičenjem v zvezi s stvarmi, ki jih štejejo za javno dobro.

6.2. NARAVNE ZNAMENITOSTI, KULTURNI SPOMENIKI

Po določbi 31. člena zakona o naravni in kulturni dediščini (Uradni list SRS, št. 1/81, 42/86 in Uradni list RS, št. 26/92) je imetnik (zlasti lastnik) kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti med drugim dolžan tudi omogočiti občanom prost dostop. Čeprav v zelo omejenem smislu, gre tudi tu za neko obliko splošne uporabe oziroma uporabe neopredeljenega kroga ljudi.

7. LASTNINSKA PRAVICA NA JAVNEM DOBRU

7.1. Kot smo že navedli (glej tč. 1.4), iz ustavnega besedila ni jasno razvidno, ali je lahko stvar, ki je opredeljena kot javno dobro, v zasebni lasti oziroma v lasti fizične ali pravne osebe, ali pa mora biti državna lastnina oziroma lastnina lokalne skupnosti.

Osnutek nove ustave je v 67. členu določal, da na javni lastnini, ki predstavlja javno dobro (dобрine v splošni rabi), ne

more nihče pridobiti lastninske pravice. Na javnem dobru se lahko pridobi pravica posebne uporabe in le izjemoma lastninska pravica pod pogoji, ki jih določa zakon. Ta določba pa na koncu v ustavo ni bila vnešena, uveljavljeno pa tudi ni bilo razlikovanje med javno in zasebno lastnino, temveč je bil uveljavljen pojem lastnine kot enovite pravne kategorije. Ustava vsebuje le določbo, da se lahko na javnem dobru pridobi posebna pravica uporabe pod pogoji, ki jih določa zakon.

7.2. Iz tega besedila nujno ne izhaja, da mora biti javno dobro v lasti države ali lokalne skupnosti. Določbo 70. člena je mogoče razumeti tako, da je tedaj, kadar je javno dobro v lasti države ali lokalne skupnosti, mogoče na takem javnem dobru pridobiti le posebno pravico uporabe. Ni pa nujno, da je javno dobro vedno v lasti države ali lokalne skupnosti. Glede na sedanja lastninska razmerja to po našem mnenju niti ni mogoče. Ne morejo biti vsa priobalna zemljišča v državni lastnini ali v lasti lokalnih skupnosti. Tudi vsi naravni izviri se ne morejo šteti za državno last ali last lokalne skupnosti, če so na zemljiščih, ki so v lasti fizičnih in pravnih oseb. Zaradi tega se zavzemamo za stališče, da javno dobro ni nujno v lasti države ali lokalne skupnosti.

7.3. Isti zaključek je mogoče napraviti tudi na podlagi zakona o gospodarskih javnih službah. Po določbi prvega odstavka 76. člena tega zakona so vsi objekti in naprave na področjih gospodarske infrastrukture (energetika, promet in zveze, komunalno in vodno gospodarstvo, drugi objekti gospodarske infrastrukture) sicer last republike ali občine oziroma mesta Ljubljane, vendar ne tedaj, če so bili zgrajeni s sredstvi pravnih in fizičnih oseb. V lasti države ali lokalne skupnosti so zlasti tedaj, kadar so bili zgrajeni s sredstvi, ki so se zbirala v okviru samoupravnih interesnih skupnosti na področjih gospodarske infrastrukture ali pa s samopriskom. To pa pomeni, da so sredstva gospodarske infrastrukture tudi v zasebni lasti. To pravilo velja po našem mnenju tudi za tiste objekte in naprave gospodarske infrastrukture, ki spadajo v okvir javnega dobra.

7.4. Sicer pa niti stališče o izključni lastnini države in lokalnih skupnosti na sredstvih, ki jih uvrščamo med javna dobra, ne bi pripeljala do bistveno drugačne ureditve. V tem primeru bi moral zakonodajalec, ko bi vezal pojem javnega dobra izključno na lastninsko pravico države ali lokalne skupnosti, predpisati drugim lastnikom, torej drugim pravnim in fizičnim osebam dolžnost, da dovolijo uporabo stvari neopredeljenemu krogu ljudi. Na ta način pa bi prišli do podobnega pravnega režima.

7.5. Kako bo z lastnino na nekaterih stvareh, ki predstavljajo javno dobro, bo seveda opredelila tudi bodoča zakonodaja, ki bo na primer urejala ceste, vode, luke, letališča itd.

8. PRAVICA POSEBNE UPORABE

8.1. Ustava RS v 70. členu določa, da se na javnem dobru lahko pridobi posebna pravica uporabe pod pogoji, ki jih določa zakon. To posebno pravico uporabe (natančnejši izraz je: pravica posebne uporabe) je mogoče pridobiti na podlagi pogodbe o koncesiji. To pogodbo urejata zakon o varstvu okolja in zakon o gospodarskih javnih službah.

8.2. Zakon o varstvu okolja govori o koncesijah na naravnih dobrinah, kamor spada tudi naravno javno dobro. Na podlagi določbe prvega odstavka 21. člena lahko republika ali lokalna skupnost proti plačilu podeli koncesijo na naravni dobrini, ki je v njeni lasti, pravni ali fizični osebi, če je ta usposobljena za njeno upravljanje, rabo ali izkoriščanje. Koncesija se podeli na podlagi javnega razpisa, predmet koncesije pa je pravica do upravljanja javnega dobra ali pravica do posebne oziroma podrejene rabe. Podlaga za podelitev koncesije je koncesijski akt (23. člen), ki vsebuje tudi opredelitev obsega in morebitne izključenosti koncesije ter opredelitev načina upravljanja, rabe ali izkoriščanja naravne dobrine.

8.3. Zakon o gospodarskih javnih službah ureja v členih 29-53 koncesionirano gospodarsko javno službo. Seveda ureja predvsem opravljanje gospodarske javne službe preko koncesioniranja na podlagi pooblastila koncedenta. Pogosto pa bo mogoče opravljanje koncesionirane gospodarske dejavnosti le ob istočasni prepustitvi javnega dobra v posebno uporabo. Tako bo na primer potrebno priznati v okviru koncesijskega razmerja koncesionarju izkoriščanje zgrajene ceste, energetskega objekta itd.

Da bo potrebno v okviru koncesijskega razmerja priznati pravico do posebne uporabe, je razvidno tudi iz nekaterih drugih določb zakona, ki govorijo o vsebini koncesijskega akta, ki med drugim določijo tudi pogoje za uporabo javnih dobrin, ali pa o koncesijski pogodbi, ki ureja tudi prenos objektov in naprav (odkup koncesije) in morebitno restitucijo po prenehanju koncesije.

Nova ustava je upoštevala, da se je izoblikoval v prejšnji ureditvi pojem "naravno bogastvo" kot pravni standard.

9. PRAVNI PROMET

9.1. Eden izmed elementov javnega dobra naj bi bila tudi izključitev pravnega prometa s stvarmi, ki so javno dobro. Vendar pa take splošne prepovedi javnega prometa z javnim dobrom naš pravni sistem ne vsebuje. Niti ustava niti zakon o varstvu okolja in zakon o gospodarskih javnih službah ne izključujejo pravnega prometa s stvarmi, ki so javno dobro.

9.2. Od veljavnih zakonov na primer zakon o cestah v tretjem odstavku 3. člena določa, da so javne ceste izven pravnega prometa. Ker v pravnem sistemu nimamo splošne določbe, ki bi javna dobra izvzela iz pravnega prometa, bo seveda treba v vsakem od posebnih zakonov, ki bodo urejali posamezna področja in v zvezi z njimi posamezne vrste javnega dobra, urediti tudi pravni promet z javnim dobrom in ga eventualno tudi v celoti izključiti. Seveda pa je izključitev smiselna le tedaj, če bi bila povezana z izključno lastninsko pravico države ali lokalne skupnosti.

9.3. Poudariti pa je treba, da pomeni izključitev pravnega prometa le izključitev možnosti s pravnimi posli obligacijskega prava prenašati lastninsko pravico na javnem dobru (na primer s prodajno ali menjalno pogodbo). Javno dobro pa je mogoče tedaj, kadar je izven pravnega prometa, prenesti z upravnim aktom, na primer z aktom o podelitvi koncesije.

10. PRAVNO VARSTVO

10.1. V našem pravnem sistemu se je zaradi tega, ker so bile dobrine v splošni rabi družbena lastnina in praviloma izven pravnega prometa, uveljavilo najprej stališče, da posamezne pravne in fizične osebe ne morejo s tožbo v civilnem sporu zahtevati varstva svojih upravičenj na javnem dobru. Sodišča so odklanjala na primer posestno varstvo pred civilnim sodiščem, češ da na stvarih v družbeni lastnini, ki so v splošni rabi (na primer na javni cesti), ni mogoče pridobiti stvarnih pravic in posesti. Spor o pravicah uporabe javnega dobra po tem starem stališču nikoli ne spada v sodno pristojnost.

10.2. Vendar pa sta sodna praksa in kasneje tudi zakon o nepravdnem postopku iz leta 1986 (Uradni list SRS, št. 30/86) uveljavila sodno pristojnost v primeru mejnega spora, in to tako tedaj, če gre za določitev meje med zemljišči, ki so v lasti občanov in civilnopravnih oseb ter zemljišči v družbeni lastnini, kot tudi tedaj, če gre za mejni spor med zemljišči, ki so vsa v družbeni lastnini. Praksa sodišč v bivši Jugoslaviji je dopuščala tudi nekatere premoženjskopravne spore v zvezi z javnim dobrom (na primer glede uporabe javnih cest) in je na ta način uveljavila sodno pristojnost.

10.3. Ali je mogoč v zvezi s pravico uporabe javnega dobra civilni (premoženjskopravni) spor pred sodiščem, je odprto vprašanje. Kot rečeno, pa se sodna praksa in pravna teorija vse bolj zavzemata za stališče, da so nekateri civilni spori, o katerih odločajo sodišča, mogoči. Upravni organi namreč izvršujejo predvsem nadzor nad izvajanjem zakonskih predpisov, ne varujejo pa pravic posameznikov – fizičnih in pravnih

oseb. To stališče sicer še vedno ni splošno sprejeto in uveljavljeno, iz njega pa je razvidna smer razvoja. Vsekakor bi kazalo uveljaviti sodno pristojnost za nekatere tipične premoženjsko-pravne spore (na primer za spor o lastnini na javnem dobru, za spor o poseganju v lastninsko pravico, za spor o motenju posesti itd.). Seveda pa bo določena pristojnost upravnih organov v primeru, če sprejmemo stališče o sodnem varstvu, še vedno nujna. Zaradi tega bo morala zakonodaja razmejiti pristojnost med upravnimi organi in sodišči.

V zvezi z javnim dobrom in varstvom pravic se zastavlja tudi vprašanje tako imenovane popularne tožbe, podobne, kot jo na primer pozna 156. člen zakona o obligacijskih razmerjih (Uradni list SFRJ, št. 29/78, 39/85 in 57/89). Po tej določbi lahko vsak zahteva od drugega, da odstrani vir nevarnosti, od katerega grozi njemu ali nedoločenemu številu oseb večja škoda, ter da se vzdrži dejavnosti, iz katere izvira vznemirjanje ali škodna nevarnost, če nastanka vznemirjanja ali škode ni mogoče preprečiti z ustreznimi ukrepi. Proučiti bo treba, ali je glede na naš sistem sodnega varstva možno in smiselno uveljaviti popularno tožbo tudi zaradi oviranja ali preprečevanja splošne rabe javnega dobra.

Lojze Ude, doktor pravnih ved, sodnik Ustavnega sodišča Republike Slovenije, redni profesor na Pravni fakulteti v Ljubljani.

Ob novem Zakonu o društvih

1. SPLOŠNA VPRAŠANJA

Človek je družbeno bitje in svobodno združevanje je zato eden temeljnih načinov njegove uveljavitve kot posameznika. Svobodno združevanje pa je tudi za celotno družbo, njeno demokratičnost in možnost materialnega in duhovnega razvoja potrebno kot zrak za dihanje. Svoboda misli, govora in združevanja so medsebojno tesno povezane in človeku omogočajo družbeno udeležanje. Zato ne more biti nobenega dvoma, da je svobodno združevanje v demokratični družbi moralna in politična nujnost.

Ustava Republike Slovenije med človekovimi pravicami in temeljnimi svoboščinami v 42. členu zagotavlja pravico do zbiranja in združevanja. V drugem odstavku je vsakomur zagotovljena pravica, da se svobodno združuje z drugimi. S tretjim odstavkom so določene meje možnega omejevanja teh pravic, in sicer so dopustne le zakonske omejitve pravice do združevanja, če to zahteva varnost države ali javna varnost ter varstvo pred širjenjem nalezljivih bolezni.

Republiko Slovenijo dalje obvezuje še Evropska konvencija o priznavanju pravne

osebnosti mednarodnih nevladnih organizacij iz leta 1986, ki jo je z zakonom ratificiral Državni zbor leta 1993.

Med pravnimi akti zakonske narave je zaradi določb Ustave Republike Slovenije nujno upoštevati tudi splošnoveljavna načela mednarodnega prava in mednarodne pogodbe, ki Slovenijo obvezujejo. V tem okviru moramo upoštevati zlasti Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah. Njegov 22. člen določa v prvem odstavku, da ima vsakdo pravico do svobodnega združevanja z drugimi, vključno s pravico ustanavljati sindikate in se jim pridružiti za zavarovanje svojih interesov. Edine omejitve, ki jih pakt dopušča v drugem odstavku tega člena, so tiste, ki jih določa zakon in so v demokratični družbi potrebne za nacionalno in javno varnost ter javni red ali varstvo javnega zdravja ali morale, ali pa pravic in svoboščin drugih. Ta določba ni ovira za zakonske omejitve glede te pravice, ki veljajo za člane oboroženih sil in policije.

Zaradi sprememb v družbenem in pravnem sistemu Republike Slovenije je nujno opozoriti na pomen zagotovljene pravice do svobodnega združevanja. Za razliko od pravnega reda, v katerem je dovoljeno le tisto, kar je izrecno

dovoljeno, je temeljna značilnost novega pravnega reda Republike Slovenije ta, da je dovoljeno vse, kar ni s pravnim redom izrecno prepovedano. Zato je pomen z Ustavo Republike Slovenije zagotovljene pravice do svobodnega

združevanja veliko večji, kot se zdi na prvi pogled. Z njo so namreč postavljeni temelji za najrazličnejše oblike interesnega združevanja posameznikov, ne da bi čakali na poseben zakon, ki bi "dovoljeval" njegovo posebno pojavno obliko. Seveda pa vprašanje ni tako preprosto rešljivo, zato najprej pogledimo, kaj spremenjeni pristop pomeni.

Ugotovimo lahko, da najrazličnejše pojavne oblike subjektov civilne družbe lahko svoje združevanje, in temu posledično svoje delovanje, utemeljijo na tako široko zagotovljeni ustavni pravici. To pomeni, da ni več potrebe, kot je bilo doslej, da bi se najrazličnejše asociacije ustanovljale kot društva, če to ne ustreza njihovi dejavnosti.

Spremenbe v družbenih odnosih so namreč v zadnjih letih vzpodbudile nastajanje raznih asociacij posameznikov (mirovniška, ekološka gibanja, mladinske in študentske organizacije, nevladne organizacije), ki jih glede na njihov značaj, način ustanovitve in organiziranosti ni bilo mogoče registrirati niti po *Zakonu o političnem združevanju* niti po *Zakonu o društvih*. Te asociacije bi želele delovati kot organizacije civilne družbe in kot take sodelovati pri urejanju raznih področij. V zvezi s tem je bilo predlagano, da bi poiskali sistemsko rešitev tudi za ureditev statusa vseh interesnih organizacij, ki se po veljavnih predpisih ne morejo registrirati. Ena od opcij je bila tudi ta, da se namesto zakona o društvih pripravi splošen registracijski zakon, ki bi določal minimalne pogoje za ustanovitev, registracijo in delovanje vseh oblik interesnega združevanja na področju civilne družbe.

S pravnega vidika je nujno opozoriti, da je namen ustvarjanja zakonov v tem, da pravice in obveznosti subjektov omejujejo, nikakor pa ne dajejo. Glede asociacij to seveda velja za

***Zakon o društvih mora biti splošen.
Poleg temeljnih načel prostovoljnosti,
samostojnosti, neprofitnosti in javnosti
naj bi določal le minimalne pogoje za
ustanovitev, delovanje in registracijo
društev oziroma za pridobitev statusa
pravne osebe.***

njihovo ustanovitev in dejansko delovanje, ne pa za nastopanje v pravnem prometu. Za slednje je potrebna registracija, ki naj zaščiti pravice tretjih oseb, ki z asociacijami stopajo v pravna razmerja.

Izhajajoč iz tega, se nam vsak zakon,

posledično tudi *Zakon o društvih*, kaže kot nujno zlo, ki naj prispeva k pravni državi, kar določa tudi Ustava Republike Slovenije.

O problematiki nevladnih organizacij v demokratičnih družbah in njihovem statusu je bil v začetku leta 1993 organiziran pod pokroviteljstvom Sveta Evrope seminar. Udeležili so se ga tudi številni strokovnjaki Sveta Evrope, ki se ukvarjajo s problematiko nevladnih organizacij. Del srečanja je bil namenjen tudi vprašanjem bodoče pravne ureditve tega področja. Sklepi in stališča, sprejeti na seminarju, so potrdili, da je za celovito pravno ureditev vseh oblik interesnega združevanja potrebno pripraviti več zakonov, med katerimi sta najpomembnejša zakon o društvih ter zakon o nevladnih in mednarodnih nevladnih organizacijah. Področje ustanavljanja zasebnih skladov pa bo potrebno urediti z ustreznim zakonom o ustanovah.

Z zakonom o društvih je potrebno uzakoniti takšno pravno ureditev ustanavljanja in delovanja društev, ki bo njihovim članom omogočila enostavno in ustrezno uresničevanje osebnih interesov, seveda upoštevajoč določbe celotnega pravnega reda Republike Slovenije. Zakon o društvih mora biti splošen. Poleg temeljnih načel prostovoljnosti, samostojnosti, neprofitnosti in javnosti naj bi določal le minimalne pogoje za ustanovitev, delovanje in registracijo društev oziroma za pridobitev statusa pravne osebe. S tem bi bile asociacijam zagotovljene kar najširše možnosti za uresničevanje interesov, ki jih v civilni družbi, kot tretjem sektorju v državi, uresničujejo posamezniki.

Poglejmo na kratko, kakšna je vsebina teh načel.

A) NAČELO PROSTOVOLJNOSTI

Na podlagi z ustavo zajamčene pravice do svobodnega združevanja ni mogoče predvideti obveznega združevanja v društva. Načelo prostovoljnosti pomeni, da nikogar ni mogoče prisiljevati v združevanje z drugimi, niti ni dopustno predvideti kakršnegakoli avtomatizma združevanja na podlagi določenih lastnosti posameznikov.

B) NAČELO SAMOSTOJNOSTI

To načelo se nanaša na delovanje društev pri uresničevanju njihovih ciljev. Društva si s temeljnim aktom samostojno določijo področje svojega delovanja, pri tem pa so v skladu z ustavo omejeni zgolj iz razlogov varnosti države ali javne varnosti ter varstva pred širjenjem nalezljivih bolezni.

C) NAČELO NEPROFITNOSTI

Zaradi širokih možnosti uveljavljanja osebnih interesov je združevanje v društva možno zgolj za uresničevanje tistih, katerih namen ni ustvarjanje dobička. Kolikor društvo v skladu s pravnim redom Republike Slovenije opravlja določene dejavnosti, s katerimi ustvarja dobiček, ga mora uporabiti za izvajanje osnovne dejavnosti, za katero je društvo ustanovljeno.

Č) NAČELO JAVNOSTI

Brez načela javnosti delovanja društev si seveda ne moremo predstavljati uresničevanja z ustavo zajamčene pravice do svobodnega združevanja. Z njim je zagotovljena bistvena sestavina delovanja društev tako glede notranjih razmerij v društvih kakor tudi delovanja društva kot celote v družbi.

Posebej pa velja opozoriti na v praksi premalo upoštevano dejstvo, da se veljavnost pravnih norm, ki so vsebovane v določenem pravnem redu, razteza na delovanje vseh sub-

jektov v družbi, tako na občane in njihove organizacije kot tudi na državne organe. Zakon o društvih ureja le specifična vprašanja, ki niso posebej urejena v drugih pravnih normah in aktih. Glede vseh vprašanj in razmerij, v katere vstopajo člani društev ali društva oziroma njihove zveze, je zatorej potrebno uporabljati norme, ki jih določajo področne ureditve, če ni z zakonom o društvih določeno vprašanje urejeno drugače.

Na podlagi predstavljenega lahko sklenemo, da je nujno sprejeti nov zakon, s katerim bo ustanavljanje in delovanje društev urejeno na način, ki ustreza doseženi stopnji družbene in pravne ureditve v Republiki Sloveniji ter sorodnih demokratično urejenih evropskih držav. Glede na široko paleto oblik, v katerih lahko občani in njihove organizacije uresničujejo svoje interese, je potrebno sprejeti tak zakon o društvih, ki bo dopuščal njihovo ustanavljanje in delovanje le skladno z vsebino ustavne pravice do združevanja. Le na tak način bo možno tudi učinkovito delovanje državnih organov, ki morajo skrbeti za varovanje pravnega reda v Republiki Sloveniji. Nenazadnje pa pomeni ustrezna pravna ureditev na področju društev tudi prispevek h krepitvi pravnega reda Republike Slovenije kot celote.

2. KRATKA PREDSTAVITEV NOVEGA ZAKONA O DRUŠTVIH

Ker je integracijski okvir asociacij zavest o lastnih in skupnih interesih, je s predlaganim zakonom določeno, da se fizične osebe združujejo v društva zaradi skupnih interesov, ki jih opredelijo v temeljnem aktu.

Z namenom krepiti pravni red v Republiki Sloveniji, zakon omejuje samostojnost le na takšno delovanje, ki je določeno v statutu društva in je v skladu s pravnimi normami, ki urejajo področje, na katerega spada. Čeprav je na prvi pogled to razumljivo samo po sebi, je glede na trenutno stanje nujno potrebno, saj

pri reševanju konkretnih vprašanj nudi pravno podlago za pravilno ravnanje subjektov.

Izhajajoč iz načela neprofitnosti,

S pravnega vidika je nujno opozoriti, da je namen ustvarjanja zakonov v tem, da pravice in obveznosti subjektov omejujejo, nikakor pa ne dajejo.

predlagani zakon ne dovoljuje združevanja v društva z namenom pridobiti dobiček. Za uresničevanje teh interesov pravni red Republike Slovenije omogoča druge oblike udejstvovanja. Vendar pa društva z opravljanjem svoje dejavnosti lahko ustvarijo dobiček, zato predlagatelj meni, da je potrebno z zakonom določiti, da ga je potrebno uporabiti za izvajanje s temeljnim aktom določene dejavnosti društva.

Zagotovitvi pravne varnosti oseb, s katerimi društva vstopajo v medsebojna razmerja, je namenjena dolžnost, ki društvom nalaga izbiro takšnega imena društva, ki se jasno razlikuje od imen drugih društev. Iz imena društva mora biti dalje razvidno, da so se občani združili v društvo, prav tako pa mora biti iz njegovega imena razvidna dejavnost, ki jo bo izvajalo. Iz teh razlogov mora biti ime takšno, da ni zavajajoče. Prav tako z vidika varovanja javnega reda ni dopustno, da bi društva izbrala žaljivo ime.

Ker združevanje v društva temelji na ustavni pravici, ki je zajamčena vsem občanom, je vprašanje omejevanja izredno občutljivo. Včlanjevanje v društva je omejeno le pod pogoji, ki so za vse enaki in vnaprej določeni. Predlog zakona vsebuje tiste omejitve, ki jih društva in njihove zveze ne morejo spremeniti oziroma jih morajo upoštevati v svojem temeljnem aktu.

Javnost društev se nanaša tako na delovanje društva v celoti kot na podatke, ki so vpisani v register društev. Društvo mora v svojem temeljnem aktu določiti načine uresničevanja tega načela in jih dejansko izvajati.

Glede samega akta ustanovitve predlog zakona določa najmanj deset (variantno tri ali pet) polnoletnih občanov, ki društvo ustanovijo na ustanovnem zboru, na katerem sprejmejo sklep o ustanovitvi in temeljni akt društva.

Če ima društvo manj kot 15 članov, bi bilo oblikovanje vseh predvidenih organov nesmiselno. V takšnih primerih predlagani zakon predvideva zgolj izvolitev zastopnika društva, saj je na ta način zagotovljeno predstavljanje društva, vsi člani pa skupno opravljajo naloge, ki bi jih sicer opravljali organi društva.

Iz same narave pravice do svobodnega združevanja z drugimi izhajajo, da se ne izčrpa z združevanjem občanov v društva. Ker gre v primeru pravice do svobodnega združevanja z drugimi za pravico, ki je dana posameznikom, določa predlog zakona možnost, da se lahko

društva, ki pa so civilne pravne osebe, združujejo v zveze društev, in zanje določa primerno uporabo predpisov, ki veljajo za društva.

Posebna pozornost je namenjena tudi mednarodnim društvom in njihovim zvezam.

Predvidene so tri temeljne možnosti, in sicer: društva, ki se ustanovijo ali imajo sedež na območju Republike Slovenije, društva, ki jim je status priznan po mednarodnih pogodbah, in slednjič takšna, ki so sicer ustanovljena po tujem pravu, pa pridobijo za svoje delovanje dovoljenje Vlade Republike Slovenije.

Ureditev položaja simpatizerjev in častnih članov izhaja iz obstoječe prakse delovanja društev. Predvsem na športnem področju obstajajo najrazličnejše oblike podpore delovanja društev, ki se kažejo predvsem kot navijanje za določen klub in podobno. Ker pogojno imenovani navijači niso člani društev z vsemi pravicami in obveznostmi, ki bi izhajale iz rednega članstva (npr. igranje na tekmi, sprejemanje odločitev), ampak so le na določen način zainteresirani za čimboljše opravljanje dejavnosti (npr. zmago v prvenstvu), po drugi strani pa so seveda tudi društva zainteresirana za njihovo podporo, predlagani zakon predvideva možnost, da se njihov položaj uredi s temeljnim aktom društva. Glede častnih članov je predvidena podobna ureditev položaja, pri čemer bodo društva s temeljnimi akti predvidela častno članstvo v primerih, ko imajo določene osebe posebne zasluge za dejavnost, s katero se društvo ukvarja, ali za samo društvo. Takšna določitev daje zakonsko podlago poenotenju in ureditvi njihovega položaja, saj niso novum, ampak v različnih oblikah v praksi že obstajajo.

Posebno poglavje predlog zakona namenja registraciji društva, na čemer je pravzaprav težišče problematike. Glede na dosedanjo razpravo je še naprej določena pristojnost upravnih organov za notranje zadeve. Bistvo registracije je zagotavljanje pravne varnosti vseh, ki vstopajo v razmerja (zlasti pravna) z društvi. Zato predlog zakona nastanek civilne pravne osebe in začetek opravljanja dejavnosti društva, določenih z njihovim temeljnim aktom, veže na vpis društva v register društev.

Glede same registracije predlagani zakon vsebuje določbe, s katerimi pristojni organ in društva sili k hitremu delovanju, po drugi strani pa društva zavezuje k predložitvi vseh za ta namen potrebnih dokumentov.

Ker so za opravljanje vsakršne dejavnosti potrebna finančna sredstva, vsebuje predlagani zakon tudi določbe, s katerimi opredeljuje naslove, iz katerih lahko društva zbirajo potrebna sredstva. Da bi preprečili zlorabe, so predvideni le omejeni viri financiranja kakor tudi zagotavljanje podatkov o materialno-finančnem poslovanju, ki je sicer lahko preprostejše, pomembna pa je zahteva za izkazovanje resničnega stanja.

Glede prenehanja društva predlagani zakon določa dve možnosti, in sicer po volji članov ali po samem zakonu. Po volji članov društvo preneha obstajati, ko njegov najvišji organ sprejme takšen sklep.

Zastopnik društva o takšnem sklepu obvesti organ, pristojen za registracijo društev. Po samem zakonu pa prenehajo obstajati društva, ki dejansko prenehajo delovati in po nepotrebnem obremenjujejo register društev.

V obeh primerih izda pristojni organ odločbo, kar je namenjeno varovanju društev pred samovoljnim ravnanjem, saj je izbris iz registra društev možen le na podlagi pravno-močne odločbe.

Ker društva v času svojega obstoja lahko ustvarijo premoženje, je v skladu z načelom neprofitnosti potrebno urediti vprašanje njegovega prenosa v primeru prenehanja društva. Predlagani zakon skladno z načelom neprofitnosti določa kot nično razpolaganje s premoženjem po prenehanju društva z njegovo delitvijo med člane društva. V skladu z načelom samostojnosti predlagani zakon določa, da mora sklep o prenehanju društva vsebovati tudi ime po dejavnosti sorodnega društva, na katerega se po poravnavi vseh obveznosti prenese preostalo premoženje društva. V primeru ugotovljenih proračunskih sredstev se le-ta vrnejo proračunu. Če društvo iz kakršnegakoli razloga ob prenehanju ne sprejme takšnega sklepa, določa predlagani zakon pristojnost državnega organa, ki naj izvede likvidacijski postopek.

S kazenskimi določbami so posebej kot prekršek sankcionirana ravnanja v nasprotju z nekaterimi določbami tega zakona. Predvidene so denarne kazni za društva in njihove zastopnike.

S prehodnimi in končnimi določbami so urejena vprašanja, ki se odpirajo ob sprejetju predlaganega zakona. Načeloma so neproblematične določbe o uskladitvi aktov in delovanja društev s tem zakonom uradna dolžnost, po

kateri je treba v primeru prenosa pristojnosti odstopiti spis pristojnemu organu, ne da bi za to bilo potrebno posebno dejanje društev, in pooblastilna določba za izdajo navodila o registru društev.

Drugače pa je z določbo, ki ureja vprašanje gospodarske dejavnosti. Društvom, ki so jo doslej opravljala po *Zakonu o društvih* (Ur.l. SRS, št. 37/74), namreč odvzema to pravno podlago in jim v primeru, da jo želijo opravljati še naprej, nalaga obveznost uskladitve s pravnim redom Republike Slovenije na področju izvajanja pridobitne dejavnosti.

Toliko na kratko o vsebini predlaganega novega zakona o društvih. V nadaljevanju si na podlagi predstavljenega oglejmo še vprašanja, ki se s predlaganim novim zakonom odpirajo v praksi in dvigujejo precej prahu.

3. ODPRTA VPRAŠANJA

Od vseh odprtih vprašanj bom obravnaval le tista, ki v obravnavi predlaganih rešitev vzbujajo največ pozornosti. Doslej je bilo največ pozornosti posvečene ureditvi posebnega položaja nevladnih organizacij, društev, katerih dejavnost ima pomen splošne, javne družbene koristi oziroma uresničujejo tudi naloge javnega sektorja, neprofitnost, število ustanoviteljev, vloga temeljnega akta, nadzor nad opravljanjem dejavnosti ter finančnim poslovanjem društva, opravljanje gospodarske dejavnosti in premoženje društev.

Glede nevladnih organizacij se kot temeljni problem pojavlja stališče, da gre za posebno pravno entiteto. Za obdobje pred spremembami družbenega in političnega sistema v Republiki Sloveniji je bilo značilno favoriziranje "družbenega sektorja". Tako se je le s težavo prebijala zasebna iniciativa in delovanje. Možnost za preboj družbenega je na obravnavanem področju dajala pravna ureditev društev. Z vsemi deklaracijami človekovih pravic in svoboščin je predstavljala možnost delovanja posameznikov, ki so želeli uresničevati svoje posebne, bodisi osebne ali strokovne interese. Z leti se je bolj in bolj odmikal tudi čas, ko je bila pravna ureditev civilne družbe splošno znana in nenazadnje tudi v veliki meri zadostna.

Izguba znanja s tega področja, po drugi strani pa vse močnejši razmah pomena civilne

družbe mednarodnih razsežnosti in vse večja strukturiranost področij delovanja posameznih subjektov civilne družbe so v našem prostoru pripeljali do stanja, ko pravna ureditev

zgolj z *Zakonom o društvih* ni mogla zadovoljiti vseh potreb. Tako se je povečal pritisk na upravne organe, pristojne za registracijo društev, da naj bo razlaga zakona bolj nestriktivna, tako da bo mogoče na tej podlagi registrirati nove in nove subjekte, ki s svojo dejavnostjo niso zgolj klasična ljubiteljska društva. Hkrati s tem pa se je začela kazati potreba in kasneje tudi zahteva, naj zakonodajalec reši nastalo utesnjujočo situacijo in da prosto pot razmahu civilne družbe.

Tako smo v danem trenutku priča pritiskom, ki so sami s seboj v nasprotju. Preko zakonodajnega postopka, katerega rezultat naj bo nov zakon o društvih, naj se uredijo vse oblike subjektov civilne družbe, ki jih lahko zbirno imenujemo tudi nevladne organizacije. Tako pregled mednarodnih pravnih aktov kot tudi tujih pravnih ureditev pokaže, da nevladne organizacije niso posebna pravna entiteta, ampak zbirni pojem za pisano paleto zasebnopravnih subjektov (npr. gibanj, društev, fundacij, dobrodelnih, humanitarnih in podobnih organizacij), zato je takšen pritisk privedel do zapleta, ki ga lahko primerjamo z gordijskim vozлом.

Tudi na sestankih z eksperti Sveta Evrope smo odprli to vprašanje in prišli do skupnega spoznanja, da gre za zbirni pojem, zato seveda tega instituta ni mogoče urediti v zakonu, ki ureja eno od njegovih pojavnih oblik ali, če hočete, sestavnih delov.

Podobno je z vprašanjem tistih društev, katerih dejavnost ima pomen splošne, javne družbene koristi oziroma ki uresničujejo tudi naloge javnega sektorja, le da odgovor ni enak. Podobnost je v stiski, ki izhaja iz pomanjkanja ustreznih pravnih podlag za njihovo ustrezno registracijo. Seveda družba je oziroma bi morala biti zainteresirana za tovrstne nevladne organizacije, zaradi njihovega nesporno velikega pomena za uresničevanje interesov

Kolikor društvo v skladu s pravnim redom Republike Slovenije opravlja določene dejavnosti, s katerimi ustvarja dobiček, ga mora uporabiti za izvajanje osnovne dejavnosti, za katero je društvo ustanovljeno.

posameznikov in njihovih organizacij.

Različnost pa je v stiski na drugi strani. Težko, da ne rečem pravno nemogoče je urediti vsako specifično delovanje določenega ali določenih vrst društev, če želimo

spoštovati temeljno sistematičnost pravnega reda. Kolkor želimo ustvariti splošen zakon, uporaben za vse subjekte, na katere se nanaša, ne moremo vanj vnašati določb o izjemah. V prvem delu tega prispevka je že bil govor o tem, da je v pravnem redu Republike Slovenije dovoljeno delovanje subjektov, ki je v skladu s celotnim pravnim redom, če ni z zakonom izrecno prepovedano.

Zato sta seveda obstoj in delovanje tovrstnih društev omogočena. Če pa nastopajo posebna vprašanja, ki bi jih bilo potrebno posebej urediti, mislim, da *Zakon o društvih* ni prava pot, ampak bo potrebno za vsako posebno vrsto društev, ki opravljajo "splošno, javno koristno" dejavnost, sprejeti poseben zakon, ki bo lahko ustrezno uredil vso specifično. Nenazadnje smo tudi v omenjenem obdobju omejenih možnosti delovanja civilne družbe poznali družbene organizacije, ki naj služijo za ilustracijo možne rešitve vprašanja.

Neprofitnost je podobno abstrakten pojem kot nevladne organizacije. Ure in ure seminarjev so bile posvečene temu vprašanju in premnoge vrstice so bile zapisane o njem, pa še vedno nismo prišli do enopomenskega razumevanja in njegove sprejetosti v družbi. Vendar imam občutek, da gre pri izpostavljanju tega vprašanja za sprenevedanje ali pa dejansko neznanje ter nepripravljenost za sprejetje njegovega pomena.

Nikakor pri določitvi neprofitnosti za društva ne gre za onemogočanje njihovega delovanja, ki bi ga "nekdo" želel doseči. Neprofitnost je ena od temeljnih značilnosti vseh nevladnih organizacij. Ne da bi posebej zahajal v podrobnosti, naj poudarim, da je pravica združevanja v Ustavi Republike Slovenije zajamčena v poglavju Človekove pravice in temeljne svoboščine, profitnost pa je značilnost podjetništva, ki je urejeno v poglavju Gospodarska in socialna razmerja.

Zaradi tega gre za temeljno nezdržljivost obeh institutov.

Neprofitnost kot temeljno načelo za ustanavljanje društev tako pomeni, da društva ni mogoče ustanoviti z namenom pridobiti dobiček. Ne pomeni pa to načelo, da društvo oziroma njegovi člani ne bi mogli opravljati določenih dejavnosti, ki so enkratne, občasne ali stalne, s pomočjo katerih pridobivajo sredstva za opravljanje osnovne dejavnosti, zaradi katere so se posamezniki združili in ustanovili društvo. Pomeni le, da ni mogoče s takšnimi dejavnostmi ustvarjenega dobička deliti med člane društva v obliki finančnih sredstev.

Glede ustanoviteljev društva se postavlja vprašanje minimalnega števila posameznikov, ki lahko ustanovijo društvo. Z najrazličnejšimi argumenti se pojavljajo števila 3, 7, 10, 20. Menim, da z izjemo števila 3 nobeno ni plod resnega razmisleka in utemeljenih razlogov. Glede na dejstvo, da Ustava Republike Slovenije vsakomur jamči svobodo združevanja in da ne daje podlage za omejevanje glede števila ustanoviteljev, menim, da je vsakršno tovrstno omejevanje v nasprotju z ustavo. Morda je v tem smislu tudi število 3 omejevalno, saj bi načeloma bilo prvo v poštevh prihajajoče število 2, če naj velja z Ustavo Republike Slovenije zajamčena svoboda združevanja z drugimi; vendar pri odločitvi za število 3 sledim večstisočletni tradiciji, znani zlasti v rimskopravni ureditvi.

Med obravnavanimi vprašanji se mi s pravnega stališča kaže za najpomembnejše odprto vprašanje temeljnega akta društva. Njegovo bistvo je v tem, kako natančno naj bo določena njegova vsebina v zakonu. Glede na celotno strukturo in umeščenost *Zakona o društvih* v pravnem redu Republike Slovenije, je temeljni akt prav gotovo najpomembnejši akt. Glede na abstraktnost zakona bomo šele iz temeljnega akta lahko razbrali pravo naravo in delovanje društva.

Ker Ustava pri zagotavljanju ustavne pravice ne omogoča nikakršne omejitve pri določevanju njegove vsebine, je mogoče vsebino temeljnega akta v zakonu določiti le z uporabo določb, ki se nanašajo na pravno državo. Tako je z namenom pomagati društvom pri pripravi temeljnega akta in zaradi pravnega varstva članov društva in tretjih oseb, ki stopajo z društvi v razmerja, potrebno z zakonom določiti vprašanja, ki jih morajo društva s temeljnim aktom urediti.

Nadzor nad opravljanjem dejavnosti in finančnim poslovanjem društva je še posebej občutljivo vprašanje, saj se nenehno pojavlja vprašanje "policijskega" obravnavanja uresničevanja zagotovljenega svobodnega združevanja. Zlasti v pogovorih z že omenjenimi eksperti Sveta Evrope je bil odgovor na to vprašanje, da je določen nadzor seveda potreben, nikakor pa ni sprejemljivo, da bi ga opravljal upravni organ, ki je pristojen za registracijo društev. Tako je seveda nadzor nad opravljanjem dejavnosti in finančnim poslovanjem enak, kot velja za vse subjekte v družbi, in ni nikakršne potrebe po posebni vrsti nadzora, ki bi bil določen za društva.

Opravljanje gospodarske dejavnosti in premoženje društev sta seveda vprašanji posebnega pomena, ne da bi pri tem zmanjševal pomen kateregakoli od spredaj obravnavanih. Njun pomen je drugačen zaradi pomembnih finančnih posledic, ki so za vsak subjekt še kako pomembne. Ne glede na neprofitnost oziroma v dopolnitev zgoraj predstavljenega, je tudi za delovanje društev, tako kot za večino uresničevanja interesov sploh, potrebno zagotoviti

finančna sredstva. Za uvod v odgovor na ti dve vprašanji naj še enkrat opozorim na težko dediščino, ki jo na področju civilne družbe nosimo iz družbenolastninskega obdobja naše zgodovine.

Zlasti z "nesrečnim" 10. členom *Zakona o društvih* iz leta 1974, ko je bila uzakonjena možnost izvajanja gospodarske

Tako pregled mednarodnih pravnih aktov kot tudi tujih pravnih ureditev pokaže, da nevladne organizacije niso posebna pravna entiteta, ampak zbirni pojem za pisano paleto zasebnopravnih pravnih subjektov (npr. gibanj, društev, fundacij, dobrodelnih, humanitarnih in podobnih organizacij), zato je takšen pritisk privedel do zapleta, ki ga lahko primerjamo z gordijskim vozlom.

dejavnosti, se je zaradi pomanjkanja ustreznih oblik podjetniškega delovanja povečal pritisk na registracijski organ. Društva, ki so ob svoji temeljni dejavnosti kot dopolnilno opravljala še gospodarsko dejavnost, so bila vse številnejša. Samo po sebi to seveda ni problematično. Z vidika nastalih sprememb v Republiki Sloveniji lahko rečemo bolj zasebna iniciativa skozi zadnja vrata kot nobene. Danes pa takšno mnenje ne vzdrži resnejšega obravnavanja.

Stanje se je seveda popolnoma spremenilo in položaj je obraten. Sedaj ni več omejenih možnosti za gospodarsko oziroma podjetniško delovanje. Zasebna iniciativa je bila sprva spodbujana, sedaj pa je že povsem normalna. Smo v fazi prestrukturiranja oziroma transformiranja vsega družbenolastninskega.

Ob tem je s pravnega stališča nevzdržno, da ob zajamčeni svobodni gospodarski pobudi in prepovedi dejanj nelojalne konkurence, določeni s 74. členom Ustave Republike Slovenije, in ob vsej zakonodaji, ki ureja široke možnosti gospodarskega delovanja zasebnopravnih subjektov, obstaja možnost opravljanja gospodarske dejavnosti subjektu, ki se vpiše v register društev. Podlaga oziroma namen zakona o društvih je urediti vprašanja, ki izhajajo iz pravice do svobodnega združevanja, ne pa vprašanje s področja gospodarskih razmerij.

Mislím, da bi drugačno stališče ali ureditev vprašanja prispevalo k zmanjšanju pravne urejenosti na področju opravljanja gospodarske dejavnosti.

Zadnje vprašanje, ki sem ga želel obravnavati v pričujočem prispevku, je vprašanje premoženja društev. Gre za prav tako občutljivo vprašanje, vse probleme, ki se okoli njega pojavljajo, pa vidim kot posledico nedoslednega delovanja tako društev kot tudi države.

Ne glede na različne pojavne oblike se kaže interes, da bi z zakonom o društvih spreminjali lastninsko pravico na premoženju društev.

Najlaže je tak interes rešljiv v tistem delu, kolikor posamezni člani društev ali njihove strokovne službe želijo olastniniti premoženje društva. To seveda ni mogoče, saj ne gre za družbeno lastnino. Lastnik je že znan, zato seveda ne pridejo v poštev modeli, ki so predvideni na družbeno premoženje. V večini primerov je lastnik društvo kot pravna oseba zasebnega prava.

Dodatno pa se zaplete v primerih, kadar je društvom ali zvezam društev zemljiškoknjižno (ali pa še tako ne) dano v uporabo premoženje javnopravnega subjekta. Ne glede na možnosti specifičnih situacij mislim, da bi tudi v takih primerih morali spoštovati splošno pravno ureditev lastninskopravnih razmerij, kar pomeni, da je lastnik tisti, ki je vpisan v zemljiški knjigi. Kolikor so stvari nejasne ali celo sporne, ne vidim razloga, da bi s tem vprašanjem obremenjevali zakon, saj je na voljo dovolj pravnih poti, po katerih je mogoče razreševati konkretne situacije.

4. SKLEP

Zavedam se, da je problematika, obravnavana v tem članku, nadvse kompleksna, zato si ne domišljam, da sem zadovoljil slehernega bralca. Upam pa, da bo ob branju vsak lahko začutil, da v tako strnjeni obliki ni mogoče do konca predstaviti področja in dati vseh odgovorov. Če sta mi vsaj osvetlitev temeljnih dilem in vpogled vanje uspela, sem več kot zadovoljen.

Mitja Horvat, magister prava, asistent na Katedri za upravnopravne znanosti Pravne fakultete v Ljubljani.

Vloga humanitarnih neprofitno-volonterskih organizacij v slovenskem sistemu blaginje v 90-ih letih

1. OSNOVNE ZNAČILNOSTI SLOVENSKEGA SISTEMA

Oznako humanitarne organizacije uporabljamo za organizacije, ki delujejo na področjih, ki jih s socialno politiko regulira država. Socialno politiko razumemo v širšem smislu, ko ta vključuje poleg regulacije skrbi za otroke, ostarele, prizadete in marginalne skupine tudi zdravstveno, izobraževalno in zaposlitveno politiko.

V naših tabelah so humanitarne organizacije pod oznako socialno/zdravstveno varstvo, izobraževanje in raziskovanje, socialni razvoj in versko področje. K njim lahko prištejemo še mednarodne organizacije in fundacije, ki posegajo na ta področja.

Sintagma "sistem blaginje" je bila vpeljana v razprave o krizi in izhodih iz krize sodobnih držav blaginje v drugi polovici 80-ih let. Presegla naj bi ozkost pojmov, kot sta država blaginje in socialna država na eni ter socialna politika na drugi strani. Država namreč ni edini akter, ki je odgovoren za blaginjo državljanov. Poleg nje so še drugi akterji, ki spadajo v okvir civilne družbe.

Sistem blaginje je odprt in univerzalen koncept, ki vključuje različne sektorje, v okviru katerih poteka produkcija storitev (od javnega preko privatnega, profitno orientiranega, in nepro-

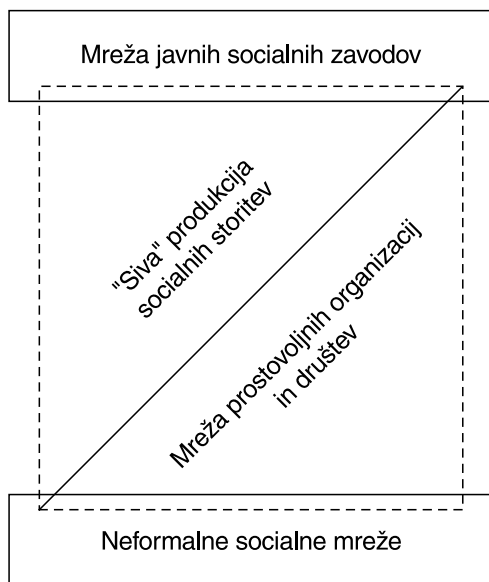
fitno-volonterskega do neformalnega), producente in uporabnike storitev, njihove vrednote in norme, kot tudi odnose med njimi, ki nastajajo pri upravljanju, finansiranju, proizvodnji in distribuciji storitev. Omogoča pa tudi proučevanje odnosov med strukturnimi elementi sistema blaginje kot tudi odnosov med sistemom in njegovim okoljem (Svetlik, Kolarič, 1987, str. 23).

Prvi korak pri analizi vloge humanitarnih organizacij predstavlja pojasnitev specifične strukture slovenskega sistema blaginje. Ta struktura je rezultat razvoja socialne politike v Sloveniji (in bivši Jugoslaviji) v preteklih 40-ih letih. Gre za "tridelni" sistem z naslednjimi konstitutivnimi elementi (Kolarič, 1990, str. 247):

1. V prvem, formalnem delu slovenskega sistema blaginje je centrirana vsa formalno organizirana in profesionalizirana produkcija storitev, ki jo izvajajo v socialnih službah zaposleni in od države plačani profesionalci. Pomemben segment tega prvega dela je (bila) tudi formalno organizirana in profesionalizirana produkcija številnih storitev v okviru podjetij (od zagotavljanja toplih malic, rekreacije, počitnic, otroškega varstva, zdravstvenega varstva, izobraževanja, prekvalificiranja itn. za zaposlene).
2. Vse tiste socialne storitve, ki niso proizvedene v prvem, formalnem delu sistema blaginje, ali niso tam proizvedene v zadostnem obsegu, morajo biti proizvedene v obliki samopomoči in vzajemne medsebojne pomoči med člani družine, sorodstva, sosedstva, skupin prijateljev itn. Gre za neformalno, prostovoljno in neplačano produkcijo socialnih storitev, katere obsega ne meri statistika in ki ji socialna politika ni posvečala nobene posebne pozornosti.

V vmesnem prostoru med formalnim in neformalnim delom slovenskega sistema blaginje poteka delno formalno organizirana in delno neformalna, delno profesionalizirana, delno neprofesionalizirana, delno plačana in delno neplačana produkcija socialnih storitev. Točneje:

- a) Na skrajnem robu formalnega dela sistema blaginje se odvija "siva" produkcija socialnih storitev. Je privatno organizirana. Njeni nosilci so posamezniki, praviloma zaposleni v državnih socialnih službah. Uporabnikom ponujajo storitve na komercialni osnovi oziroma za direktno plačilo. Ta produkcija socialnih storitev je sicer nelegalna, vendar tolerirana, saj blaži deficite formalnega dela sistema blaginje.
- b) Na skrajnem zgornjem robu neformalnega dela sistema blaginje pa poteka od prostovoljnih organizacij in društev organizirana produkcija socialnih storitev. Ta je praviloma neprofesionalna in neplačana oziroma delno plačana. Predstavlja pomembno razbremenitev za neformalni del sistema blaginje, medtem ko država na to produkcijo posebej ne "računa" (odnos nepovezane odvisnosti).



¹ V Sloveniji smo se s takšnim položajem srečali v začetku 80-ih let. Delež narodnega dohodka, namenjen družbenim dejavnostim, je pričel upadati. Na področju izobraževanja je padel s 4,31 v letu 1979 na 3,29 v letu 1988, na področju otroškega varstva z 1,67 na 1,50 in na področju socialnega varstva z 0,46 na 0,35 v letu 1988. To je pomenilo, da so morali javni zavodi izvajati programe z bistveno manj sredstvi, kot so jih imeli na razpolago prej.

Shema 1: *Struktura slovenskega sistema blaginje (do sredine 80-ih let)*

2. SPREMEMBE V SLOVENSKEM SISTEMU BLAGINJE V 80-IH LETIH

V slovenskem sistemu blaginje pripada osrednje mesto javnemu sektorju, to je dobro razviti mreži formalno organiziranih in profesionaliziranih javnih zavodov. Funkcioniranje takšnega sistema blaginje je problematično samo po sebi zaradi naraščajočih stroškov oziroma zaradi problema učinkovitosti. Posebej problematično pa postane funkcioniranje takšnega sistema v pogojih ekonomske krize, ko začne država omejevati sredstva za javne socialne zavode, ker poskuša prerazdeliti narodni dohodek v korist ekonomskih organizacij. Obenem iz legitimizacijskih razlogov ne omejuje (reže) programov, tako da se obveznosti javnih zavodov za izvajanje programov ne zmanjšujejo.¹

Z raziskavo, ki smo jo izvedli sredi 80-ih let, smo identificirali vrsto ukrepov, s katerimi so se javni socialni zavodi poskušali prilagoditi kontinuiranemu zmanjševanju sredstev, potrebnih za njihovo funkcioniranje. Te ukrepe smo povezali v tri strategije: strategijo racionalizacije, komercializacije in eksternalizacije (Svetlik in drugi, 1988, str. 347-357; Kolarič, Svetlik, 1987, str. 24-27).

1. V strategijo racionalizacije smo uvrstili tiste ukrepe, s katerimi so poskušali javni socialni zavodi poiskati "notranje

rezerve” oziroma z manjšimi stroški proizvajati storitve v nespremenjenem obsegu. Šlo je predvsem za varčevalne in omejitvene ukrepe, zaradi katerih je pričela upadati najprej kakovost, potem pa tudi količina proizvedenih storitev.

2. V strategijo komercializacije smo uvrstili ukrepe, s katerimi so poskušali javni socialni zavodi diverzificirati svojo ponudbo in neposredno prodati svoje storitve različnim uporabnikom. Zaradi poglobljanja ekonomske krize, s katero je bilo povezano upadanje kupne moči uporabnikov, ta strategija ni imela širokega “manevrskega prostora”.

3. Za nas raziskovalce je bila še posebej pomembna tretja strategija, strategija eksternalizacije. Sestavljali so jo ukrepi, s katerimi so se javni socialni zavodi “odpirali” v svoja okolja, in sicer zato, da bi v njih poiskali in mobilizirali neformalne in polformalne potencialne za produkcijo nekaterih storitev, ki bi jih morali sicer sami proizvesti.

Po strategiji eksternalizacije je posegla večina javnih socialnih zavodov v Sloveniji (od domov za ostarele preko vrtcev in vzgojnih zavodov do zavodov za prizadete osebe). Prostovoljce so pričeli vključevati v izvajanje svojih aktivnosti ali pa so razvili nove programe, s katerimi so nudili pomoč otrokom, mladostnikom, ostarelim in invalidnim osebam na njihovih domovih. Največ takšnih programov so razvili centri za socialno delo. V izvajanje teh programov so zraven svojih profesionalcev (socialnih delavcev, psihologov, sociologov) vključili prostovoljce in tako inicirali nastajanje novih, mešanih oblik zagotavljanja storitev, ki jih označujemo s terminom *welfare mix*.

V začetku 90-ih let, ko se je Slovenija soočila s skokovitim naraščanjem brezposelnosti, je bila večina teh programov “prevedena” v programe javnih del. To pomeni, da so prostovoljce, vključene v izvajanje programov, zamenjale brezposelne osebe. V začetku leta 1994 je tako teklo več kot 50 programov pomoči ostarelim in invalidom na njihovih domovih, ca. 7 programov varstva otrok na domovih, 25 programov pomoči družinam z vedenjsko motenimi in prizadetimi otroki in odraslimi osebami ter ca. 20 programov pomoči mladostnikom (vedenjsko motenim mladostnikom, mladostnikom, ki se znajdejo v duševni ali materialni stiski, mladostnikom, ki so izpadli iz procesa šolanja itn.).

Vsi ti programi lahko tečejo v obliki javnih del največ dve leti. V tem času se izoblikujejo vsi elementi, ki so potrebni za nastanek samostojne neprofitne profesionalne organizacije. Izoblikuje se menedžer programa, izoblikujejo se izvajalci programa oziroma producenti storitev in izoblikuje se mreža uporabnikov. Ti nekatere storitve plačajo, medtem ko za druge, tiste, ki spadajo v nacionalni program, zagotovi sredstva država (na osnovi koncesijske pogodbe). Programi javnih del so tako realna osnova za nastanek novih neprofitnih organizacij.

Rezultat ukrepov, ki tvorijo strategijo eksternalizacije, je tako notranje diferenciranje in zgoščanje srednjega dela slovenskega sistema blaginje. Natančneje rečeno: v vmesnem prostoru med mrežo formalno organiziranih in profesionaliziranih javnih zavodov na eni strani ter neformalnimi socialnimi mrežami na drugi strani se pojavljajo nove oblike zagotavljanja storitev in novi akterji.

Vendar pa nove *welfare mix* oblike zagotavljanja storitev (ki jih inicirajo javni zavodi) in profesionalne neprofitne organizacije niso edina "inovacija" v srednjem delu slovenskega sistema blaginje. Vmesni prostor med mrežo javnih zavodov in neformalnimi socialnimi mrežami se polni tudi z novimi, čisto volonterskimi in mešanimi (zaposlen eden ali dva profesionalca, dejavnost organizacije pa izvajajo volonterji), neprofitnimi organizacijami. Ustanavljajo jih državljani in so prej reakcija na nove probleme (problem beguncev, problem uživanja mamil, problem brezposelnosti) kot pa posledica sprememb političnega sistema. To so večnamenske organizacije (organizacija za razvijanje prostovoljnega dela, za spodbujanje duševnega zdravja itn.), ki delujejo v korist širše družbe, kot tudi namenske organizacije, ki delujejo v korist določene skupine uporabnikov. Med temi je največ zaupnih telefonov za otroke, za ženske, za mladostnike, potem organizacij, ki nudijo pomoč zasvojenim z mamili in njihovim staršem, organizacije, ki nudijo nasvete in informacije brezposelnim, organizacije, ki nudijo pravno pomoč ločenim, itn.

Direktna posledica političnih sprememb z začetka 90-ih let pa je vsekakor pojačana humanitarna dejavnost katoliške cerkve oziroma verskih organizacij. Majhno število teh organizacij v naših tabelah nam pove samo to, da mnoge med njimi niso bile in še zmeraj niso formalno registrirane. To pa seveda ne pomeni, da niso obstajale in delovale tudi v okviru socialističnega sistema. Cerkev formalno ni smela posegati v proces vzgoje in izobraževanja in ustanavljati svojih zavodov. So pa cerkveni ljudje, predvsem redovnice (Sestre Kristusa Odrešenika, Marijine sestre, Sestre usmiljenke) ves čas na javno "neviden" način varovale otroke, nudile pomoč bolnim ostarelim in invalidom, vodile "zavetišča" za brezdomce in zapuščene in to praviloma v tesnem sodelovanju s centri za socialno delo v posameznih lokalnih okoljih. V okviru posameznih župnij so prav tako delovala številna duhovna gibanja, ki so jih vodili laiki in na osnovi katerih so nastajale skupine samopomoči in vzajemne medsebojne pomoči. Takšna gibanja so bila in so npr.: Prijateljstvo bolnikov in invalidov, Vera in luč, Marijino delo itn.

Leta 1990 je bila ustanovljena Slovenska Karitas. Sestavljajo jo tri škofijske Karitas, v katere se povezujejo župnijske Karitas. Tri škofijske in nekaj župnijskih organizacij je tudi formalno registriranih. Slovenska Karitas je postala iniciator ustanavljanja

verskih neprofitnih profesionalnih organizacij, kot so gimnazije, otroški vrtci, domovi za ostarele in materinski domovi. Vsi ti delujejo ob finančni podpori države oziroma na osnovi koncesijskih pogodb. Škofijske in župnijske Karitas so tudi mobilizirale in organizirale skupine prostovoljcev, ki pomagajo beguncem, socialno ogroženim družinam, zasvojenim z mamili itn. Oblikujejo se tudi skupine katoliških izobražencev in študentov, ki nudijo svetovalno pomoč (Svetovalnica v Mariboru) pa tudi vsakršno drugo pomoč (Servis dobrote mladih v Ljubljani).

Z vsemi navedenimi spremembami se je izoblikovala nova struktura slovenskega sistema blaginje, ki jo lahko ponazorimo na način, prikazan v shemi 2.



Shema 2: Nova struktura slovenskega sistema blaginje

3. HIPOTEZA ZA 90. LETA

Vse navedene oblike produkcije storitev in njihovi akterji, ki polnijo vmesni prostor med formalnim in neformalnim delom slovenskega sistema blaginje, so potencial za nastanek močnega neprofitno-volonterskega sektorja. Po številu so humanitarne organizacije na drugem mestu med vsemi v Sloveniji registriranimi prostovoljnimi organizacijami in društvi. Če k tem prištejemo še verske organizacije in večino fundacij ter vse že nastale neprofitne profesionalne organizacije, cerkvene in civilne (te niso registrirane po zakonu o društvih in tako niso zajete v naših klasifikacijah), potem se število humanitarnih organizacij

približa številu športnih neprofitnih volonterskih organizacij, ki jih je največ v Sloveniji. Seveda vse organizacije, ki so bile oziroma so registrirane, ne delujejo. To velja predvsem za številne krajevne organizacije RK, ki so svojo dejavnost prenesle na občinske in na republiško organizacijo. Vsekakor pa nam dve dejstvi, in sicer veliko število teh organizacij ter intenzivnost sprememb ravno v tem delu slovenskega sistema blaginje, dovoljujeta postavitev naslednje hipoteze:

Neprofitno-volonterskemu sektorju bi lahko kot producentu storitev pripadlo drugo mesto v strukturi slovenskega sistema blaginje, takoj za javnim sektorjem in pred privatnim profitno orientiranim sektorjem. Na ta način bi se izoblikoval nov tip sistema blaginje, ki ne bi bil v celoti identičen ne s socialno-demokratskim, ne z liberalnim, niti s konservativno-korporativističnim modelom (Esping-Andersen, 1990), bi pa vseboval elemente vseh treh.

Dodaten argument, na katerega opiramo navedeno hipotezo, je ugotovitev, da daje slovenska vlada pri prestrukturiranju sistema blaginje prednost strategiji deinstitutionalizacije pred strategijo čiste privatizacije.

Strategija deinstitutionalizacije se nanaša na dve področji: na področje finansiranja produkcije storitev in na področje distribucije storitev:

- Deinstitutionalizacija na področju finansiranja produkcije storitev pomeni premik od načela, po katerem je država ekskluzivni finanser javnega sektorja, k načelu pluralizma finanserjev; država je samo eden izmed finanserjev tako javnega kot tudi vseh drugih sektorjev.
- Deinstitutionalizacija na področju distribucije storitev pa pomeni premik od načela univerzalne dostopnosti storitev k načelu selektivne dostopnosti. Natančneje rečeno: načelo univerzalne dostopnosti velja za tisto količino in vrste storitev, ki jih definira nacionalni program; nad to mejo velja načelo selektivne dostopnosti glede na potrebe in kupno moč uporabnikov.

Z implementacijo te strategije bi vlada dala možnost vsem producentom storitev, tudi neprofitno-volonterskim organizacijam, da se potegujejo za različne finančne vire, vključno z njenimi. Hkrati bi spodbudila povpraševanje uporabnikov po vseh tistih storitvah, ki jih ne obsega nacionalni program.

Posledice tega bi bile naslednje:

1. Javni sektor bi lahko kot "predestiniran" izvajalec nacionalnega programa obdržal prvo mesto v slovenskem sistemu blaginje. Ta socialnodemokratska komponenta je v Sloveniji oprta na konservativno-korporativistični element – dostopnost storitev iz nacionalnega programa je namreč vezana na obvezne sisteme socialnega zavarovanja; le za tiste posa-

- meznike in skupine, ki izpadejo iz obveznih zavarovalnih shem, se storitve iz nacionalnega programa financirajo direktno iz proračuna.
2. Z odprtim dostopom do vladnih finančnih virov, na katere se veže pravica do izvajanja nacionalnega programa, bi si neprofitno-volonterski sektor kot producent storitev lahko zagotovil drugo mesto v strukturi slovenskega sistema. Na tej osnovi bi ta sektor lahko konkuriral javnemu povsod tam, kjer njegove storitve niso kvalitetne, in ga dopolnjeval tam, kjer njegove storitve niso zadostne. Ta liberalna komponenta v slovenskem sistemu blaginje se lahko opre na še zmeraj zelo pomembno in nenadomestljivo vlogo neformalnih socialnih mrež.
 3. Povpraševanje uporabnikov po tistih storitvah, ki jih ne obsega nacionalni program, je osnova za izoblikovanje privatnega profitno orientiranega sektorja. Glede na relativno majhno kupno moč uporabnikov, oblikovanje tega sektorja nima velikega manevrskega prostora. Zato mu vsaj v 90-ih letih lahko pripišemo zadnje mesto v slovenskem sistemu blaginje. Država na prvem mestu, civilna družba na drugem in trg na zadnjem mestu je možna in želeno struktura slovenskega sistema blaginje za devetdeseta leta.

Zinka Kolarič, (1951), dr. sociologije, zaposlena na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, docentka za področje socialne politike.

REFERENCE

- ESPING-ANDERSEN, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press.
- KOLARIČ, Z. (1990): *Socialna politika in družbene spremembe*, doktorska disertacija, Ljubljana.
- KOLARČ, Z., SVETLIK I. (1987): "Jugoslovanski sistem blaginje v pogojih ekonomske krize", *IB revija za planiranje*, let. 21, št. 8-9, Ljubljana.
- RUŽICA, M. (1987): "Socijalna politika 80-ih: kontinuitet ili promena socijalne politike?", *Sociološki pregled*, let. 21, št. 1-2, Beograd.
- SVETLIK, I., HOJNIK I., KOLARIČ, Z., VOJNOVIČ, M. (1988): "Three Ways of Welfare System Restructuring" v Evers, A. in Wintersberg, H. (ur.): *Shifts in the Welfare Mix: Their Impact on Work, Social Services and Welfare Policies*, European Center for Social Training and Research, Vienna.



politična mitologija ◀

teorija incesta ◀

Nedokončane zgodbe – sodobna politična mitologija

1. MIT DANES

Vsaka sprotna zdajšnjost je ujeta v indikativnem precepu: med distanciranjem od starih mitov, ki naj bi jih enkrat za vselej prerasli, torej med zavestnim zapuščanjem, izrinjanjem mitskega iz vseh por družbenega življenja, in njegovim nezavednim vzpostavljanjem, vnovičnim začaranjem sveta, (ne)hotnim snovanjem, novo mitotvornostjo. Zgodovina mitologije je torej tudi zgodovina demitologizacijskih skušnjav in (ne)uspehov. Tako je filozof Ksenofan Kolofonski že v 6. stoletju pr. n. š. zapisal, da *ko bi goved in konji imeli roke in znali delati podobe, bi upodabljala goved goveje, konji konjske like bogov*.¹ Pavel v Svetem pismu opozarja, kako *bodo ušesa odvrčali od resnice, obračali pa se k bajkam* (2 Tim 4,4). Na podoben način je potem krščanstvo skozi celo svojo zgodovino obpotne religije ali notranje herezije sproti zavračalo ali demoniziralo kot pogsanske izmišljotine, usmiljenja vredne zablode ali trdovratne neresnice. Tudi stoletja novega veka zaznamujejo stalni valovi demitologizacijske ihte in prizadevanj, tako da bi se prvi hip lahko upravičeno vprašal, kaj mitskega je sploh še ostalo. Toda ta boj *urejene misli* zahodne civilizacije s svojo narobno stranjo se nadaljuje, kar pomeni le eno: da se *divja misel* bajeslovnega zajemanja resničnosti znotraj nje neprestano obnavlja. Obstajata torej dva nasprotna diskurza: glasnejši demitologizacijski, ki na

¹ Anton Soure, *Predsokratiki*, str. 68.

² Glej tudi Nikola Dugandžija, *Svjetovna religija*, str. 100.

³ V knjigi *Mythes et mythologies politiques*, str. 180.

temelju vedno novih znanj in dejstev naznanja in razkrinkava stare mite, in manj očiten, zato pa nič manj močan ali učinkovit mitski, nova *politična religioznost*, ki na osnovi teh istih znanj in dejstev prede nove velike mitske zgodbe.

Stalne, a neuspešne borbe z mlino na veter sodobnih mitologij dokazujejo obstojnost, regenerativnost mita tudi v spremenjenih družbenih, političnih in religijskih razmerah. Preobračajo nereflektirano razsvetlensko vero v prevlado vedenja, v radikalno ali postopno zamenjavo predsodkov z argumenti, dogem s kritiko; na enak način pa iz nje izhajajočo logiko delovanja politične oblasti, ki naj bi bilo racionalno, transparentno, zasnovano na posvetnih temeljih, osvobojeno starih zmot. Najvišji mit očarane, *pozitivne dobe* je mit o *stanju brez mita*.

Sodobne družbe izrinjajo mitologijo iz svoje sredine oz. jo locirajo v svojo pred-pisno preteklost, kot davni panteon ali kot (kristjanizirane) poganske običaje. Razsvetljene generacije smo jo navajene tlačiti na začetne strani velikega berila človeštva kot nekaj nepovratno odmaknjene in oddaljene. Zgodovina naroda ali države – tista pisana – je videti očiščena iracionalnih, verovanjskih primesi. Vendar pa prav ta delitev izdaja njeno bajeslovno naravnost: besno, jeznorito zatrjevanje, da *svoje* ni mit, izdaja mitskost, neukinljivo nezmožnost, da bi bivajoče zajeli zgolj v racionalnih terminih. Bajeslovje je lahko del intelektualnega diskurza in družbene prakse ter ima s svojo retorično strategijo razglašanja večnostne utemeljenosti povsem praktične, oprijemljive razsežnosti. Konsolidira oblast. Prav zaradi tega pa je lahko tudi *pudenda origo*, sramotno poreklo mnogih bistvenih dogajanj v družbi, saj se v njej kotijo demoni, da jih lahko potem ozaveščeni izganjajo, dramtizirajo vprašanja, na katera že vnaprej odgovarjajo. Mitologija je v svoji polaščevalski sli sposobna prikazati svet okoli svojih naslovnikov kot izključno sovražen, intrigantski, surov. Izhodišče vselej implicira natančno določeno nadaljevanje. Vsak bajeslovni sistem – sedanji politični ali nacionalni ni izjema – je onstran racionalnih utemeljitev, je diskretno pred njimi in emocionalno učinkuje na svoje naslovnike v vseh njihovih odločitvah. Tudi v tistih najpomembnejših, strateških. To seveda ne pomeni, da bi jim v svoji demistifikatorski vnemi lahko odrekli racionalno zgradbo, fundiranost ali notranjo konsistentnost. Ravno nasprotno: iracionalni so za vsakogar *od zunaj*, *navznoter* pa jih odlikuje popolna razumska razlaga – seveda na vrednotni, čustveni in verovanjski osnovi – obstoječega. Vzročno-posledična veriga se ustavi pri neki zadnji – oz. prvi – resnici. Drugače rečeno, bajeslovje je dognan, holistični pogled na urejen svet, najpomembnejša resničnost, ki korenini v nekaj nevprašljivih dogmah in usmeritvah. Mistifikacija gre vstric z racionalizacijo.²

Za začetek vzemimo preprosto dejstvo, da mit *deluje*. Učinkuje. V čem pa je njegova prepričevalna moč, odkod njegova sposobnost, da prevzame svoje naslovnike, da korenito spremeni njihov pogled na svet in njihova dejanja? Predvsem v mehanizmu zamenjevanja splošnega z osebnim. To *splošno*, ki že po definiciji deluje kot nasilno uniformirana partikularna izbira, pridobiva v politični mitologiji različna imena: *nacionalno, družbeno, razredno, versko, svetovnonazorsko* ipd. V mitskem diskurzu postane to edina veljavna (in dovoljena) osebna identifikacija. Ločitev in delitev med “zasebnim” in “javnim” v človeku izgine: posameznik se “pozunanji”, njegov mikrokozmos obvladajo “velike” teme. Raoul Girardet ugotavlja, da pride do rojstva političnega mita v trenutku, ko se družbena travma – tesnobne situacije, kriza ali pomanjkanje – prelevi v psihično.³ *Družbeno, politično, razredno, nacionalno* itn. postane *osebno*. Vladajoča mitska razlaga sveta si prisvoji, preplavi človekovo potrebo po osmišljevanju sveta, saj poleg sebe ne trpi nobene druge. In prav v tem je njena distinktivna posebnost, s katero odstopa od drugih, ki praviloma nastopajo posamezno ali po dve skupaj. *Politična*

Franz Seifert: Mladi Siegfried



⁴ V članku **Miti in ideologije** 1., str. 44-47.

⁵ Glej tudi Milan Matič, **Mit i politika**, str. 106.

religioznost in univerzalistična retorika zahtevata *ordinatio ad unum*: le eno unitarno identifikacijo, ki pridobi metafizične razsežnosti. V njej so zajete vse druge prej omenjene, strankarska, nacionalna, verska itn. Vse so ponižane – in obenem povzdignjene – na njene sestavne dele; sama pa je krona vseh, vse poveže v smiselno celoto, ki posameznim delom odreka kakršenkoli izvensistemski obstoj.

Na nekem drugem mestu sem podrobneje opisal razmerje med mitologijo in ideologijo, med samoumevno zavezanostjo tradiciji prve in v prihodnost usmerjenim projektivnim aktivizmom druge.⁴ Stara mitska zgodba je odličen latentni potencial, ki ga politika lahko vnovči v svojih aktualnih pretenzijah. Ideološko sklicevanje na svete zgodbe depolitizira zdajšnjost, podeljuje sedanjim odločitvam samoumevnost. Obujanja bajeslovnih zgodb seveda ne gre razumeti zgolj v smislu zarote vladajoče elite in zvitih političnih praktikov;⁵ prav tako pa ne le kot zavezujočih starodavnih predstav, ki vedno in povsod vplivajo na pripadnike matične skupine, ki se neproblematično vlečejo v sodobnost. Če bi pristal na prvo pojasnitev, bi pojmovanje politike skrčil na enodimenzionalno razmerje med vsemočnimi in prekanjenimi vladajočimi in infantilno, nebogljeno množico. Enostavno naj bi šlo za dirigirano indoktriniranje in poneumljanje naslovnikov. Toda noben (politični) sistem ne more delovati izključno na podlagi represije in terorja. Po drugi varianti pa bi neproblematično sprejel usodno zavezanost pripadnikov skupnosti nespremenljivim, večnim obrazcem, ki od in za vselej determinirajo njihovo delovanje. Ne; ideološko izbiranje in izrabljanje mitologije je stvar prevladujoče mentalitete, ki je širša od pojma oblasti, in ki vključuje tudi vladane. Oboji so soudeleženi pri njenem oblikovanju in si v tej dvojni simbiozi drug drugemu podeljujejo legitimnost.

Mit je nedokončana zgodba, odprta možnost, ki zahteva od vedno novih generacij sprotno osmišljevanje, do-polnjevanje, odgovarjanje na zijočo zev. V to do-končanje pa se vmeša aktualna ideologija, interes zdajšnjosti. Drugače rečeno: mit je konvencija preteklosti, ideologija pa inovacija sodobnosti. Prvi je lahko opora drugi, ni pa to nujno; ideologija lahko deluje tudi mimo njega. Mitologija ni posnetek resničnosti, ampak laboratorij njenega nastajanja in obnavljanja. Je torej tista vrsta družbene predstave, ki zahteva in doseže aktivnost. V mitskem diskurzu ne gre le za odzven preteklosti, popačeno kronologijo ali zarotniške umisleke: mit napeljuje na točno določene vedenjske obrazce; v njem "se živi". Naslovnik vedno znova in ob različnih zgodovinskih okoliščinah zapolnjuje strukturno nedokončanost mita, ideološko doda sveti zgodbi željeni zaključek. Drugače rečeno, človek mit do-živi.

Tudi čas, ki ga živimo, ni prinesel samoumevnega odpovedovanja mitologijam; v tem oziru ga ne zaznamujeta ne *konec ideologij* (Bell), niti *razpad metanarativov* (Lyotard). Ravno nasprotno: ob racionalnem pojmovanju npr. vsakdanjega življenja ali politične sfere, ki je v ta namen razvilo cel spekter institucij in organizacijskih oblik, je stalno prisoten tudi njemu subverziven, mitski, verovanjski tok, katerega izbira temelji na predsodkih, sodbah, čustveni (ne)naklonjenosti. Zaprto je v čarni kolobar utemeljevanja: iz (ob)sodbe izpeljano dejstvo vedno le dokazuje upravičenost le-te. Mitologija, pogosto tudi ideologizirana, je kot koherenten sistem verovanja neukinljivi del vsake politike in družbene prakse. In to ne le, kot se rado poenostavljeno prikazuje, v totalitarnih režimih ali prehodnih obdobjih, ko so določene družbene predstave in situacije pritrane do absurdnih skrajnosti. V obeh primerih je le najbolj očitna. Mitološka produkcija ni enostavno le njihova posledica, ampak v enaki meri tudi njihovo izhodišče, eden od vzrokov, ki so “nemo” implicirali le eno rešitev. Permanentna napetost, negotovost, kriza, ki jo ideologizacija starih bajeslovnih zgodb in sproduciranih sočasnih “dejstev” povzroča, je namreč tudi najboljša klima za njeno reprodukcijo. Toda poleg mitologije prehodnih stanj in totalitarnih režimov obstaja tudi takšna, ki spremlja “običajne” razmere, s katero so prežeta mirna obdobja. Od prejšnje se v marsičem razlikuje.

Pričujoči prispevek je nekakšen uvod v bolj poglobljena proučevanja teh pojavov, saj bi si vsak od njih zaslužil posebno, podrobnejšo obravnavo. Nanizani primeri so namerno izbrani karseda disperzno in ne sledijo komparativistični metodi medsebojnega primerjanja. Bolj kot za karkoli drugega mi je pri navajanju šlo za to, da pokažem vso časovno in prostorsko širino pojava, njegovo aplikativnost v različnih okoljih. Sodobne politične mitologije je nemogoče adekvatno razvrstiti v nekaj vnaprej pripravljenih razlagalnih predalčkov (*mitologije prehoda, reda, revolucije* itn.). Zato je njihovo tukajšnje klasificiranje le delno: posamezne med njimi segajo “čez okvirje”, se nadaljujejo tudi v drugih delih prispevka. Vključil sem tudi “predsodobne”, arhetipske zglede, iz katerih se je napajala kasnejša mitska produkcija. Iz obravnave pa sem – s težkim srcem – izpustil

Stalne, a neuspešne borbe z mlino na veter sodobnih mitologij dokazujejo obstojnost, regenerativnost mita tudi v spremenjenih družbenih, političnih in religijskih razmerah. Preobračajo nereflektirano razsvetljsko vero v prevlado vedenja, v radikalno ali postopno zamenjavo predsodkov z argumenti, dogem s kritiko; na enak način pa iz nje izhajajočo logiko delovanja politične oblasti, ki naj bi bilo racionalno, transparentno, zasnovano na posvetnih temeljih, osvobojeno starih zmot.

⁶ R. Girardet, *ibid.*, str. 70-80.

večino razsežnosti mitologij balkanskih narodov in Slovencev, s katerimi sem se že oz. se še bom ukvarjal posebej.

2. POVEST O DOBRIH LJUDEH (KULT VODJE IN MITOLOGIJA TOTALITARIZMA)

Adolf Wamper: *Genij zmage.*

Mitologija totalitarizma temelji na nekaj prepoznavnih elemen-



tih, povezanih v nepredirno konstelacijo: družbi kot skladnem in urejenem organizmu; avantgardi posvečenih; izenačevanju politike, družbe, naroda, vodilne stranke ter vodje, in to brez kakršnegakoli preostanka; slavni preteklosti; preloženi gratifikaciji, torej naknadni nagradi za sedanje odpovedovanje; "vakcinaciji"; mesijanski viziji in kultu osebnosti. *Posvetno veličanstvo*, voditelj, lahko nastopa v več komplementarnih podobah.⁶ Prvič, kot zaščitnik: stari zaslužni borec, ki je znova angažiran, da restavrira *age d'or* in njene vrednote. Gre za arhetip Cincinusa, ki ga simbolizirata žezlo in pravica. Zatam kot mlad vojščak (Aleksandrov arhetip), ki ga odlikujejo hrabrost, neustavljivost, elan,

ambicioznost; simbolizira ga meč, s katerim razbija okove in pobija nestvore. Tretjič, kot utemeljitelj reda in zakona, zato tudi simbolično drži roko na utemeljujočem besedilu. Solonov arhetip zakonodajalca zaznamujeta odločnost in gotovost. In nazadnje je vodja lahko prikazan tudi kot prerok, ki oznanja novo dobo, ki utiri zablodelo kolo zgodovine v pravo smer. To je Mojzesov arhetip; njegova osebna usoda je identična z usodo njegove skupine. Če povzamem vse štiri: prikazani so kot zagrizeni borci in odrešitelji, ki se uspešno zoperstavljajo zli usodi v mračnih časih in ki težave ter sovražnike triumfalno premagajo.

Pogosto eni zgodovinski osebi obesijo več nasprotujočih si naličij (npr. Napoleonu, Mussoliniju ali de Gaullu). Kultra osebnosti, ki pridobiva razsežnosti oboževanja antičnih in srednjeveških vladarjev, se ne da preprosto odpraviti le kot prisilnega, konformnega ali demagoškega; pri kultu *batjuške* Stalina npr. je šlo za *docela realno in pristno spoštovanje*.⁷ Voditelj prevzame nase vso konstelacijo dotedanje zgodovine in se prikazuje kot napovedani odrešenik. Sočasna mitotvorna zavest prikazuje voditelja skozi prizmo različnih perspektiv: božje, znanstvene, zgodovinske in osebne. Njihove dejanske in mitsko elaborirane usode so si praviloma povsem izključujoče, saj so njihova dejanja reinterpreterana, izvzeta iz konkretnega konteksta in historičnega sosledja. Sij karizme jih naredi nepomembne. Proces heroizacije⁸ implicira določeno adekvatnost med obravnavano zgodovinsko osebnostjo in trenutnimi potrebami družbe oz. vladajoče mentalitete.

Prvič: vedno lahko računata na božjo pomoč, saj naj bi bil sam bog, od boga poslan ali pa izvrševalec njegove previdnosti. Reference ostanejo iste kot v davni preteklosti, ko so vladarja imeli za boga, za božjega miljenca ali za najvišjega svečenika. Božja volja je bila tudi kraljeva.⁹ Zgledi pobožanjenj vodij iz novejših zgodovine so zgovorni sami zase. Garibaldija so imeli za svetnika, v Neaplju za drugega san Gennara. Škofje so Mussolinija veličali kot božjega poslanca; primerjali so ga s Frančiškom Asiškim in papežem Sikstom V. Na španskih kovancih za 5 pezeta iz leta 1957 izvemo, da je *Francisco Franco Caudillo de Espana por la G. de Dios*. K taki (pol)božji umestitvi mnogo prispeva tudi slavilna ikonografija in tirtejska umetnost nasploh; spomnimo se le upodobitev Napoleona Jacques-Louisa Davida. Vladimir Majakovski je v pesnitvah *Komsomolska* in *Vladimir Iljič Lenin* iz leta 1924 naravnost po božje veličal osebnost umrlega voditelja revolucije; ta naj bi tudi po smrti še živel *med svojimi*.¹⁰ L. N. Džrnazjan opozarja na (pol)božansko čaščenje Stalina: novi bog je jeklen, hladen in močan, podoben pogankegu maščevalnemu bogu, ki kaznuje. Glavna triada v pesmih, ki so ga povzdigovali, je *veliki, oče, sonce*. Japonski

⁷ L. N. Džrnazjan, *Kult in klečeplačstvo*, str. 1675.

⁸ R. Girardet, *ibid.*, str. 81-82.

⁹ V srednjeveški Srbiji so bili skoraj vsi vladarji po smrti avtomatično povzdignjeni v svetnike. Papež je iz povsem političnih razlogov v križarski vojni padlega kralja Ludvika IX. proglasil za svetnika (sveti).

¹⁰ Zgovoren je verz o Leninu iz druge pesnitve: Bogu ni novo, če mu pojo hozana.

¹¹ Robert N. Bellah, *Civilna religija v Ameriki*, str. 1664-1666.

cesar je šele po katastrofi v 2. svetovni vojni uradno priznal, da ni božanstvo.

Posebej učinkovite in žive so impregnacije z biblijsko mitologijo. Zgodovina pozna kar nekaj *bičev božjih* in *gospodarjev sveta v sedlu*, ki so motili evropski red in ustrahovali njegove ohranjevalce. Oliver Cromwell se je imel za Gideona (Sod 6, 7 in 8), neusmiljenega, a bogaboječega izvrševalca božje volje z ognjem in mečem; tudi drugače se je opiral na Staro zavezo. Mesijanski duhovnik Thomas Münzer iz nemškega kmečkega upora iz prvih desetletij "konfesionalnega" 15. stoletja se je podpisoval z *Gideonov meč*. Martin Luther se je prepoznal v apostolu Pavlu. Ko se je v drugi polovici 18. stoletja Parižanka Catherine Theot proglasila za novo Devico, je napovedala skorajšnji prihod *odrešenika*; to prerokovano vlogo so med revolucijo podtaknili Robespieru. Aleksander Blok je v revolucionarni pesnitvi iz 1918. *Dvanajst* opisoval dejanja dvanajstih

rdečih gardistov med ostanki starega režima; vodja teh novih apostolov – s krvavo zastavo v roki – je sam Jezus Kristus. Podobe iz sovjetske revolucije so prevzemale značilnosti svetopisemskih: Marx je nastopal kot Mojzes, Lenin kot Jezus, njuna izbrana dela pa kot Biblija. Tudi v civilni religiji ZDA je precej pomenljivih podobnosti med Ameriko kot obljubljeno deželo in Evropo kot Egiptom; G. Washington je kot od boga poslani Mojzes, A. Lincoln pa Jezus.¹¹ F. Tuđman je na eni izmed svojih tiskovnih konferenc izjavil, da bi *šel tudi v pekel v korist in za interese Hrvaške*. Vuk

Drašković je 1991. na nekem opozici-

jskem mitingu z govorniškega odra izzival nasprotnike, naj kar streljajo nanj; svoje pristaše pa rotil, naj z njimi nikar ne obračunajo, naj ga ne maščujejo. Rečeno z Renejem Girardom, njegova mučeniška smrt bi očistila v družbi nakopičeno nasilje, ga z morilskim kanaliziranjem nanj začasno ukinila. Zgleden primer kristološkega samožrtvovanja kot začetka nove ureditve. Takšno logiko je v implicitni obliki mogoče opaziti tudi v Hitlerjevi izjavi, ki je 1936. leta zbranim zatrdil – parafrazirajoč Jezusa – da *to, kar ste, ste skozi mene*.

Drugič: zanimivo je, kako jih poleg tesne zveze z bogom odlikuje tudi znanstveni um: prikazani so kot vrhunski misleci, znanstveniki, pronicljivi teoretiki in praktiki svojih idej. Vodja v sebi združuje borca, odrešenika in učitelja. Mussolinija so slavili kot misleca, glasbenika, pisca itn. Stalin je bil "doma" v lingvistiki. Kot teoretiki so "uspevali" tudi drugi socialistični

Mitologija, pogosto tudi ideologizirana, je kot koherenten sistem verovanja neukinljivi del vsake politike in družbene prakse. In to ne le, kot se rado poenostavljeno prikazuje, v totalitarnih režimih ali prehodnih obdobjih, ko so določene družbene predstave in situacije pritirane do absurdnih skrajnosti. V obeh primerih je le najbolj očitna.

voditelji, od Tita do Kim Il Sunga (njihove umotvore so povzela visokotiražna *Izbrana dela*). Dokaz, da niso izpustili peresa iz rok niti tedaj, ko so morali držati meč.

V antiki so Julija Cezarja imeli za *novega Dioniza* in *novega Aleksandra*. Tretja naveza je torej zgodovinska: voditelje povezujejo z največjimi osebnostmi nacionalne in tudi širše zgodovine. *Duceja* so primerjali s Cezarjem, Machiavellijem, Napoleonom, Garibaldijem, Mazzinijem in von Bismarckom. Etiopski cesar Haile Selasie naj bi bil potomec Menelika I., ki je bil sin starozaveznega kralja Judeje in Izraela Salomona. Bivši gruzinski predsednik Z. Gamsahurdija, tudi sam prej disident, si je želel, da bi ga imenovali *gruzinski Havel*. Novi voditelji radi privzemajo geste in podobe iz življenja svojih velikih zgodovinskih vzornikov. Znana je slika Lenina, kako nagovarja zbrane na strehi oklepne avtomobila; tudi B. Jelcin je v podobno zapletenem trenutku, 19. 8. 1991, na strehi blindiranega vozila obsodil pučiste iz Kremlja.

Pogoste so reminiscence na katero od velikih polpreteklih obdobij, torej ohranjanje toka tradicije. Krmilo oblasti naj bi zaupali zaslužnemu in popularnemu voditelju iz boljših časov. Stari junak naj bi umiril razmere in državo pripeljal tja, kamor je nekdanj že bila; ponovno naj bi ji dal stari lesk. Vrnil naj bi se *le pere fondateur*. Tako so Francozi ostarelega *tigra* Clemenceauja, ki je novembra 1917 prevzel krmilo vlade, imenovali *oče zmage*. Nemci so v weimarskem času, 1925., predsednika rajha, starega feldmaršala von Hindenburga, doživljali kot restavratorja predvojnega obdobja; v njem so videli nekakšnega nadomestnega cesarja. Podobno pri slavnem maršalu Petainu, junaku Verduna, ki je 1940. prevzel krmilo kolaboracionističnega režima v Vichyju; ali kasneje, 1958., pri de Gaullu. Zgovorne so njihove starosti: v novo pomlad svojega političnega življenja so vstopili pri 76., 77., 84. oz. 68. letih.

Imeli naj bi tudi skoraj neomejene duhovne in organizacijske sposobnosti. Franc Jožef je v svoji nostalgичni monarhični vnemi nosil naslove vseh svojih dežel.¹² Mussolini, *fondadore dell'Impero* je na vrhuncu svoje moči združeval devet najvišjih državnih funkcij.¹³ Hitlerja so imeli za čudodelca in vojaškega genija. Voditelj si zasluži nov naziv, kakršnega ni nosil še nihče v zgodovini; odtod *Fuhrer*, *Duce*, *Caudillo*, *Conducator*, *Poglavnik*, *Vožd* itn. Postane tovariš *Jekleni*, *železni kancler* ali – primer iz novejšega časa – *železna lady*. Zanimivo je, kako jih upodablja oficialna umetnost (slikarstvo, film, književnost, slavlilne pesmi): vsi so stalno med ljudmi – izolirani, a pristopni; nedotakljivi, a predani ljudstvu; prvi med enakimi. Totalitarizem goji prepoznavno ikonografijo. Novi Ubuji radi nosijo uniforme, celo viteške oklepe. Upodobljeni so na konjih, z meči in praporji v rokah ali v letalih. Priljubljeni motivi so

¹² Bil je cesar Avstrije, kralj Madžarske, Češke, Dalmacije, Hrvaške, Slavonije, Galicije in Ilirije, nadvojvoda toskanski in krakovski, vojvoda luksemburški, salzburški, bukovinski, štajerski, koroški, kranjski in veliki knez transilvanski.

¹³ Zoran Đ. Slavujević, **Savremeni politički mit**, opomba na strani 99. Bil je predsednik vlade, vodja stranke, šef nacionalnega sveta korporacij, notranji minister, minister za kolonije, minister kopenske vojske, minister vojne mornarice, minister vojnega letalstva in minister za propagando.

¹⁴ R. Girardet, *ibid.*, str. 78.

tehnika, mladost in šport; fascinacija nad močjo in hitrostjo; industrijo, vojaško tehniko in pompozni stavbami.

Skupna lastnost velikih totalitarnih režimov je bilo izkoriščanje "bonusa novega": zavračali so dotedanje in sočasne že uveljavljene načine političnega sistema. Drugače rečeno, ukinili so politiko. Franco je vzpostavil diktatorsko oblast z izgovorom, da so *Španci siti politike*; v nacizmu so zahodni demokraciji zoperstavljali *germansko*; fašisti so uvajali *korporativni parlament*. Pogosto pa so politiko poistovetili z voditeljevo usodo.

Naslednja je torej obsceno izenačevanje družbenega, nacionalnega, strankarskega z osebnim. V mitu *l'etat, c'est moi!* je vse eno. Napoleon III. se je po uvedbi diktature dal oklicati za francoskega cesarja s pretvezo, da s tem izraža *voljo naroda*. Skozi Hitlerjeva usta naj bi govorile želje vseh Nemcev. Dežurno geslo je bilo *en narod, ena država in en vodja (Führerstaat)*. Tudi pri de Gaulleu je prišlo do procesa identifikacije osebne in kolektivne usode (*njegova usoda je tudi usoda Francije*¹⁴). Zgovorno je enačenje, ki si ga je privoščil F. Tuđman, da je njegova usoda usoda HDZ in Hrvaške nasploh. Tudi drugače ga imajo za nosilca prav vseh hrvaških teženj, ki so se uresničile, posebej tistih po svobodi. Podobno je veljalo tudi za voditelja "avtonomne pokrajine Zahodna Bosna" F. Abdića, znanega kot *Babo*. Ime ustanovitelja ali zaslužnega voditelja je simbolno geslo, pečat, vtisnjen njegovemu stvarstvu: državi (*Bolivija, Pennsylvania, Rodezija*), organizacijam (*Hitlerjugend*) in ulicam; nagradam, donacijam in odlikovanjem. Prav tako pa tudi mestom, ki tako zares postanejo *mesta-heroji*: *Titovo Velenje, Užice, Korenica, Titograd, Stalingrad, Sankt Petersburg/Leningrad, Kirov, Sverdlovsk; Washington; Hošiminh* itn.

Vodjo spremlja skupina izbranih, ki tudi poznajo pravilno pot in izpolnjujejo njegove neronistične ambicije. Če uporabimo Dumezilovo klasifikacijo *družbenih in kozmičnih funkcij*: voljo *Velikega svečenika* politične religije, kateri sledijo *Delavci*, izvršujejo *Vojščaki*, njegova podaljšana roka, stisnjena v jekleno pest. Nacisti so govorili o *rasni higieni* in pogosto uporabljali metaforo o *mrčesu* ali o *mikrobih*, ki jih je treba izkoreniniti. Njihovo vodilo je postal politični in rasni boj na življenje in smrt. Pripadnost in "zgodovinska naloga" opravičita vsakršen mandat; borci so le nema in gluha orodja, izvrševalci načrta, ki se mora dogoditi. Uporabljajo t. i. metodo vakcine: potrebno je majhno zlo, da bi bilo skupini prihranjeno večje. V mitologiji totalitarizma nastopajo takšne stranke in njihovi borbeni odredi, ki "čistijo" zdravo družbeno telo, ki ločujejo pravične od prekletih. Dobijo zgovorna imena, npr. *Močne roke* (predhodniki nacistične SA), *jurišniki, eskadroni smrti*. Totalitarna oblast je obsedena s *čiščenjem*: v času francoske revolucije so najbolj zagrizeni *prečiščevali* svoje vrste (t. i. *epuration*); to je postalo zgled za kasnejše *Stalinove*



Carlo Barbieri:
Usmrtitev Cesara Battista

čistke. Metafora se ohrani tudi v *mitologiji reda*: razkrinkavanje korupcije v največjih italijanskih strankah, ki je doseglo vrhunec pred zadnjimi parlamentarnimi volitvami, je dobilo ime akcija *Čiste roke* (podobno tudi na Poljskem).

Trenutna ideologija pragmatično povzema, prilagaja ali zavrača tako stara mitska izročila kot ugotovitve sodobne znanosti. Na ta način je v nacistični Nemčiji – mimo prepričljivih argumentacij o enotni biogenetski osnovi človeških ras – nastala zgodba o *Herrenvolk*, o njegovi biološki predestiniranosti za nujno zgodovinsko nalogo. Med arijce, raso s posebno kulturno obvezo, so šteli Aleksandra Velikega, Cezarja, Marca Pola, Rogerja Bacona, Giotta, da Vincija, Galileia, Voltaira, Kanta, Goetheja, Galvanija in Watta. Nacisti so iznašli *nemško matematično* in *arijsko fiziko*. Še več, ideologija lahko znanosti eksplicitno in zavestno oporeka. Mussolini je npr. svoj mit direktno zoperstavil resnici.¹⁵ Nemški minister za vzgojo in izobraževanje je 1933. leta profesorje podučil, da ni treba ugotavljati, kaj je res, *ampak če je v smislu nacionalsocialistične revolucije*.

Mitski relief totalitarizma se spogleduje s slavnimi, velikimi zgodbami iz zgodnejših časov. V komunistični Kitajski sta taka dogodka jeseni 1927. zatrta *vstaja žetve* in *dolgi pohod* v letih 1934-1935. Mitologija nacizma je poleg zgodb o *udarcu v hrbet židovsko-socialdemokratske zarote* 1918. leta, o *novi Evropi, življenjskem prostoru na vzhodu*, podvigih princa Evgena Savojskega svojim potrebam prilagodila še stari mit o Nibelungih.

¹⁵ "Mi smo ustvarili svoj mit. Mit je vera, je strast. Zanj ni potrebno, da bi bil resničen. Resničen je na osnovi dejstva, da je dober, da je up, da je pogum. Naš mit je Nacija, naš mit je moč Nacije! In temu mitu, njegovi moči, ki jo želimo popolnoma uresničiti, podrejamose vse drugo!" je izjavil pred pohodom na Rim 1922. leta.

Izvirnik te junaške pesnitve je nastajal med 7. in 8. stoletjem, v visokem srednjem veku pa je dobila enovito podobo, prežeto z viteškim duhom, vdanostjo prijateljev in tožbo za padlimi junaki. Ti motivi so v času nacizma doživeli številne upodobitve.

Prepoznavna značilnost mitologije totalitarizma je mesijanska vizija, gluha zazrtost v obljubljeni prihodnosti, joachimovski mit o neizbežni tretji dobi. Socialistični projekt naj bi se nepreklicno zaključil v komunizmu (spomnimo se le plakata, na katerem Lenin in Stalin obljubljata *Vstopna postaja: socializem – izstopna postaja: komunizem!*). V frankistični Španiji so napovedovali *čisto krščanstvo*. V nacistični mitologiji naj bi *arijska rasa* – potem ko bi postopoma iztrebila druge – zavladovala svetu.

3. NOVI MOLOHI (Mitologija nacionalizma)

Tak način razmišljanja implicira edinost in urejenost naroda v terminih univerzalnega kozmičnega reda, kot v religijah. Pri vseh teh totalitarističnih podjetjih je bila glavna skrb namenjena iskanju (izgubljene) enotnosti osebnega in skupinskega (državnega, družbenega, političnega, nacionalnega ali pa vsega skupaj). M. Barres je tako predlagal formulo *socializacije duš*, torej restrukturacijo psihičnega in obenem družbenega. Še dlje segajo cilji fašistične in nacistične ideologizirane mitologije: *država je vse, človek ni nič*, je zatrjeval Duce; A. Rocco, ideolog stranke, pa je bil prepričan, da je posameznik le sredstvo uresničevanja nacionalnih ciljev. Življenje posameznika mora biti načrtovano in usklajeno s skupnostnim: odtod organizacije za vse starosti, sloje in oba spola državljanov: v fašistični Italiji *Balilla*, *Figli della Lupa*, *Giovane Italiane* in *Dopolavoro*, v nacistični Nemčiji pa so v projektu *podružbljanja ljudi* nastali npr. *Jungvolk*, *Hitlerjugend* in *Nemško ženstvo*. Podobne zglede lahko najdemo tudi v nekdanjih realsocialističnih sistemih.

Odličnost naroda se je pri nekaterih in sčasoma – a ne popolnoma – otrešla božje utemeljenosti, *izvoljenosti*; zamenjala jo je "naravna". Tako obstaja kar nekaj narodov in držav, ki se imajo v nacionalnih mitologijah za *izbrane*, *predestinirane* z božjo voljo: Židje, Rusi (*edini narod bogonosec*), Američani (pisatelj Melville je trdil, da *smo Američani poseben, izbran narod*, *Izrael našega časa*), Srbi in Angleži. Slednji so celo poudarjali težko *breme belega moža* in civilizacijsko poslanstvo, ki jim je bilo zaupano s kolonialnimi osvajanji. Izhodišče mnogih nacionalnih mitologij je božje poreklo svojega naroda in države. Francozi naj bi nastali z maziljenjem njihovega utemeljitelja, *očeta francoske nacije* Klodovika I. Merovinga, sv. Clovisa, preko goloba, ki naj bi priletel naravnost iz nebes.

Ohranili pa da so se zato, ker se je nacionalni mučenici Ivani Orleanski javil “božji glas”. Tudi fašistična mitologija pozna “božansko” utemeljenost naroda. Drugi posežejo po biblijski terminologiji: stara Jugoslavija je bila domovina *troedinega* naroda Srbov, Hrvatov in Slovencev; Hitlerjev rajh pa da je bil *tretji* (po joachimovskem zgledu) in *tisočletni* (*Razodetje*).

Francosko nacijo naj bi zamejeval že obstoječi, “naravni” okvir, geografske ločnice v obliki šestero- ali osmerokotnika (razen proti severovzhodu, torej v zgodovinsko problematičnih Alzaciji in Loreni); in skladna notranja geografska sestava. Nemci take “naravne” meje ne poznajo, kar je postalo dober alibi za politiko osvajanja vzhoda in jugovzhoda. Nastane cela mitologija meje, ki združuje in varuje okoli ognjišč zbrano skupnost in ki jih ločuje od ogrožujočih nestvorov *tam izza*. Na ta ali oni način povzdignjen narod – novi *sacrum* – se vsem drugim narodom predstavlja kot arhetip, njihova ikona.

Zgodovinar J. Michelet je Francijo povečal v *nation type, nation symbole* oz. *nation exemplaire*. Tudi npr.

Slovenija naj bi *imela vse*, kot to izdaja stari socialistični grb (ali tisti nad vhodnimi vrati v Plečnikovo NUK): gore, rodovitno prst in morje – seveda pod sijočo zvezdo. “Naravna” izbranost določenega naroda ohrani vse prepoznavne značilnosti “božanske”. Nacistična ideja o *Volku* presega “zemeljsko” pojmovanje naroda: njeno argumentiranje je povsem v polju metafizičnega. Šlo naj bi za mistično enost naroda z njegovo “naravo”, “kozmosom”, “tlemi”; imel naj bi kolektivno dušo in rasno določenost, ki izhaja iz bioloških kvalitete; to naj bi bila podlaga arijsko-nordijske rase. *Volksisch* gibanje je poudarjalo izjemne karakteristike germanskega ljudstva, *teutonske krvi*. Kot zgodovinska podlaga je njegovim zagovornikom služila Tacitova *Germania*.

Naslednja “večnostna” opredelitev naroda je zgodovinska. Dežurni mitografi, poeti narodobudnih pravljič, skušajo rojstno uro svojega naroda pomakniti čimdlje v preteklost in tako upravičiti svojo dolgovečno samoniklost, “zgodovinske” predprave in zahteve. Gre za igro *kdo je bil prej*. Tako naj bi bili Albanci direktni potomci Ilirov, balkanskih staroselcev; dejansko pa so nastali iz ostankov neromaniziranega paleobalkanskega prebivalstva, med katerimi so imeli močan delež Iliri in Dardanci.¹⁶ Švicarji mitologizirajo nastanek svoje države iz 1291. (*večna zveza*).

¹⁶ Ignacij Voje, *Nemirni Balkan*, str. 35-37.

¹⁷ M. Matič, *ibid.*, str. 273.

Novi voditelji radi privzemajo geste in podobe iz življenja svojih velikih zgodovinskih vzornikov. Znana je slika Lenina, kako nagovarja zbrane na strehi oklepnega avtomobila; tudi B. Jelcin je v podobno zapletenem trenutku, 19. 8. 1991, na strehi blindiranega vozila obsodil pučiste iz Kremlja.



Gavril Gorelov: Maksim Gorki

Eno tipičnejših obeležij novega veka je oboževanje države, njeno povzdigovanje na mitski *pedestal*. Prejšnjo srednjeveško človekovo identifikacijo, ki je bila primarno religijska (najprej je vsak bil kristjan), zamenja nacionalna. Človek postane predvsem pripadnik svoje države: vernika izpodrine državljan. Proces sekularizacije je

eden najvažnejših tokov promocije *nacije* kot nove politične skupnosti in novega mitiziranega absoluta človekove pripadnosti.¹⁷ Na ta način je postopno ugašala politična moč religije in cerkvenih organizacij. Konsekventno je prihajalo do poenotenja oz. niveliziranja vseh drugih razlik (regionalnih, religijskih, jezikovnih, etničnih...) znotraj meja države. Nova nacionalna mitologija postane legitimacijsko vezivo nacionalne države. Predstavlja se kot zastopnica splošnega interesa, volje vseh, in namerno zanemarja prejšnje razlike. Kljub temu pa moramo ugotoviti, da so prav prej omenjene specifičnosti postale njen integralni del. M. Matić trdi, da je prihajalo do procesa *nacionalizacije* družbe različno hitro: najprej v Angliji, že v 14. stoletju (čeprav je cerkev ohranila svoj "državni" položaj do danes), v Franciji po revoluciji 1789.; drugod po Evropi pa šele v 19. in 20. stoletju. Cela paleta sodobnikov tega procesa ga je utemeljevala na različne načine: filozofa von Herder in Fichte sta v nacijah videla del božjega plana. Prvi je govoril o *nacionalnem karakterju* in o tem, da ima vsak narod *svojo dušo, narodni duh (Volkgeist)*, po kateri ga lahko prepoznamo; drugi pa je zatrjeval, da narod *postane narod z vojno in s skupnim bojem*. Nacionalna država naj bi ustrezala človekovi naravi (Hobbes, Rousseau, A. Smith). E. Burke je narod označil za naravnost večno kategorijo.

Nova mistična tvorba, *mi*-skupina, ki združuje občestvo posvečenih, je torej nacionalna država. Željeno notranjo povezanost simbolizirajo značilne besede, kot *Združene države, Združeno kraljestvo, Sovjetska zveza* ipd. Integracijski faktor nacije in države postane civilna religija, ki pa mora zadostiti trem zahtevam: da jo lahko sprejmejo vsi, ne glede na konfe-

¹⁸ M. Kerševan, *Religija i (dez)integracijski procesi u Jugoslaviji*, str. 24. Primerjaj tudi R. N. Bellah, *ibid.*, in N. Dugandžija, *ibid.*, str. 129-169.

¹⁹ Npr. *rodna gruda, naravno bogastvo, gozdovi, polja in reke, gorski vršaci in obale; zgradbe, spomeniki preteklosti, prometne žile, meje; znanstveni dosežki, tehnične pridobitve, vojaška sila.*

sionalne razlike; da religiozno utemelji narod; da ima posebno podporo družbenih in državnih ustanov.¹⁸ Takšna deifikacija države in naroda je neke vrste laični mysticism oz. sakralizirani pozitivizem (R. Girardet). Svetost pridobi tudi vse, na čemer ta skupnost materialno temelji.¹⁹ Mit se "materializira": v tavto-loškem krogu mit sakralizira materijo, ta pa potem dokazuje upravičenost mita.

Človekova identifikacija z usodo naroda oz. nacionalne države postane "primarnejša" od prejšnje zavezanosti krščanskemu občestvu. *Narodna pripadnost* je pripisan, ne pa pridobljen status; človek jo dobi že z rojstvom – in ne šele s kasnejšim obredom (krstom, posvetitvijo). Drugače rečeno, potreben je le *po*-rod, da je posameznik že del tistega, kar se imenuje *na*-rod. Na posebnih oltarjih, ki so jih v času francoske revolucije nameravali postaviti v vsaki občini, bi moralo biti zapisano: *Državljan se rodi, živi in umre za domovino*.

Tudi v novem veku so države, določena politična gibanja ali stranke svojim odločitvam ali strategijam pogosto (po)iskala božjo legitimnost. Znanih je nekaj *svetih zvez* (npr. *Sveta liga* Avstrije, Poljske in Beneške republike 1684., *Sveta aliansa* avstrijskega, ruskega in pruskega vladarja 1815.). Nemški cesar Viljem II. je 1889. zatrjeval, da so nauki socialnih demokratov *božjim postavam nasproti*. Naslov himne kraljevine Jugoslavije je bil *Bože pravde*. Za japonsko cesarsko hišo je veljalo, da njeno poreklo in politična moč izvirata naravnost od boginje sonca Amaterasu; ta naj bi namreč za vladarja zemlje poslala svojega vnuka. Podobno je carska rodbina v Rusiji utelešala tudi versko oblast do prevratnega 1917. Nacisti so trdili, da je bog z njimi (*Gott mit uns*). Konec petdesetih let je v vlado tedanje Španije – v razmerah razrahljane *modre* diktature – prvič vstopilo religiozno-politično gibanje tehnokratske usmeritve z mesijanističnim imenom *Opus Dei* (*Božje delo*). J. F. Kennedy je v svoji nastopni poslanici 1961. leta napovedal, *da mora biti tu, na Zemlji, božje delo sad naših naporov*. Zavezovanje bogu je nasploh pogosta stalnica nagovorov ob sprejemu najvišjih državnih dolžnosti. Predsednik srbske paradržave na Hrvaškem G. Hadžić je svojo zaprisego pred skupščino začel z *Zaklinjem se svemogućim Bogom da ću...* V legitimiranju nove ureditve skušajo njeni nosilci z razglašanjem njene brez- oz. zunajčasovnosti prikriti njen skorajšnji nastanek.

Odnosi med novimi političnimi mitologijami in obstoječo cerkveno organizacijo ter (prevladujočo) religijo so (bili) precej različni. V prvih letih revolucije v Franciji je obstajala močna težnja, pravo gibanje razkristjanjevanja: stara verovanja in kulte so njegovi protagonisti zamenjevali z novimi. Katoliška cerkev je imela veliko vlogo pri ohranjanju fašističnega režima²⁰ in frankizma. Med Hitlerjem in protestantsko cerkvijo pa je prišlo

²⁰ Z. Đ. Slavujević, *ibid.*, str. 103.

²¹ M. Matič, *ibid.*, str. 225.

do spora prav zaradi konkurence glede duhovne oblasti nad množicami.²¹ Na Cipru je bil za predsednika države 1968. izvoljen tamkajšnji nadškof grške pravoslavne cerkve Makarios III. V islamskem svetu sta vera in boj za *boga* ključna elementa nove fundamentalistične religiozne/politične mitologije. Zanimiva je situacija na Poljskem: katoliška cerkev je v vsej novejši zgodovini pomembno sodelovala v boju z močnimi sosedi in pri krepitvi narodne zavesti. Po padcu komunizma pa si prizadeva stopiti na prizorišče kot politična sila, zlasti s sklicevanjem na moralno prenavo in pretekle zasluge. Na Balkanu je bila religija vseskozi prepoznaven dejavnik nacionalnega povezovanja, v posameznih zaostrenih obdobjih celo *sredstvo za prisilno nacionalno enotnost* (M. Kerševan). Imela je narodno-budno funkcijo. Zglede lahko najdemo v nacionalnih uporih in osvajalnih/osvobodilnih vojnah; žalostna vrhunca sta seveda obdobji iz druge svetovne vojne in še potekajoči spopadi na teh tleh. Hrvati se imajo za prve Slovence, ki so izgovorili ime *Kristus*. Zagrebški škof Strossmayer iz 2. polovice prejšnjega

stoletja je zatrjeval, da pomeni *služiti narodu služiti Bogu*; obenem pa je opozarjal na nevarnost italijanskega nacionalizma, ki da je na prsih rimske cerkve. V sporu med bosanskimi in "matičnimi" Srbi glede mirovnega načrta za BiH poleti 1994 se je Srbska pravoslavna cerkev kot ustanova *vseh Srbov* povsem postavila na stran prvih; torej proti uradni beograjski liniji.

Dežurni mitografi, poeti narodobudnih pravljic, skušajo rojstno uro svojega naroda pomakniti čimdlje v preteklost in tako upravičiti svojo dolgovečno samoniklost, "zgodovinske" predprave in zahteve. Gre za igro kdo je bil prej.

4. PRIHODNOST PRETEKLOSTI (Mitologija prehoda)

Stari mit je tisti latentni potencial, na katerega se lahko skupnost vedno zanese. Posebej v težavnih razmerah deluje kot luč v temi, *lux in tenebris*. Obdobje prehoda v novo družbeno stanje je obenem posledica in vzrok mitskega zaje-manja stvarnosti in se navezuje na prej opisano mitologijo rešitelja. Ni le enostavni rezultat nakopičene napetosti, ampak to – preko različnih medijev vplivanja – tudi povzročča. Obrazec je pri vseh tranzicijah enak: mračna doba preganjanja in stiske zahteva spremembo. Novi vodja ali stranka mora storiti, kar zahteva *klic krvi, etnične meje, civilizacijsko poslanstvo, razredni cilj, odprti grobovi, nacionalni interes, zakon zgodovine* ali *božja volja*: privesti svoje varovance v željeno in zahtevano novo stopnjo. *Back to the future: kraljestvo teme* nadomesti "nova stara" idila, obnovljena zlata doba.

Toda še pred tem je v tej mitologiji zapisana pravilna pot: odpovedovanje, žrtvovanje, smrtni boj, v katerem se bo skupnost odrešila, prenovila, izčistila (*preživeli bodo le pravični in najmočnejši*), nabrala moči za življenje v zmagi. Najbolj zaostreni obliki mitologije prehoda sta mitologiji revolucije in vojne.

Poudarjam, *skupnost*: bajeslovna zavest je – še posebej v dobi prehoda – organicistična. Družbo, državo, narod, stranko, vodjo in pogosto tudi cerkev pojmuje korporativno, kot družino ali usklajeni organizem, v katerem vsak ud, vsak del pozna svojo nalogo; družji jih utelešeni in upodobljeni um, glava telesa. Izven te harmonične, brezhibne povezanosti naj bi bili deli nesposobni samostojnega preživetja, posebej zaradi vedno ogrožajočih sosedov. Simbol takšne željene enotnosti (snop s sekiro) je italijanski *fascio* (prilagojeni *fascies*, znamenje vrhovne oblasti starega Rima). Spomnimo se grba nekdanje ZSSR, avnojske Jugoslavije (zubljji posameznih plamenic se združijo v skupen ogenj) ali grbov njenih republik (povezano žitno klasje ali listje kake druge kulturne rastline se nagiba k petokraki). Mit o naciji kot organski enotnosti je izvrsten alibi totalitarni državi.²² Tudi na gospodarskem področju: tako nacizem kot fašizem sta poznala takšne krovne organizacije (konfederacija nemške industrije oz. nacionalni svet korporacij). Po podobni logiki naj bi delovala tudi *dogovorna ekonomija* v socializmu.

Edinole v okope zbita skupnost – seveda pod komando nezmotljivega vodstva – naj bi bila sposobna preživeti vse skrite pasti prehodnega obdobja. Vrhovna oblast mora biti enodušna; odtod tudi težnja po brisanju vseh delitev znotraj nje (posvetna/cerkvena). Že Rousseau (oblikovanje *civilne religije*) in Hobbes (*treba je povezati dve orlovi glavi*) sta izpostavljala nevzdržnost delitve. Podobnega mnenja sta bila tudi Saint-Simon (iskal je harmonijo med materialnimi in duhovnimi močmi) in Comte (iskal je novo, moderno duhovno moč).²³ V ozadju teh željenih scenarijev prihodnosti lahko zasledimo nostalgijo po izgubljeni enotnosti oblasti, npr. v obliki cezaropapizma, in po neki novi zvezi med sferama verovanja in vednosti po sholastičnem vzoru. V nekaterih drugih okoljih, npr. v pravoslavni Rusiji, Turčiji ali na Japonskem sta avtoriteti ostali povezani še v 20. stoletju.

Arhetip mita prehoda je sam *prehod* čez tisto mejo, ki najbolj radikalno fizično ločuje življenje na zemeljski površini: čez vodo. Zgleda iz biblijske mitologije (prehod čez Rdeče morje) in antične zgodovine (Cezarjevo prečkanje Rubikona) postaneta referenci novoveškimi tranzicijam. Ameriški naseljenci so začeli znova *v novem Kanaanu* po prejadranem Atlantiku. Kasneje, v ameriški revoluciji, je bil tak dogodek Washingtonov prehod reke Delaware; v mitologiji jugoslovanske NOB pa

²² Z. Đ. Slavujević, *ibid.*, str. 97.

²³ R. Girardet trdi, da so želeli ustvariti nekakšno moralno teologijo politike. Glej str. 144-154.

²⁴ V knjigi *The Rhetoric of Religion*.

²⁵ Glej tudi M. Matič, *ibid.*, str. 163.

rešitve čez Neretvo in Sutjesko. Slovincem reki *Kolpa* in *Sotla* predstavljata več kot le geografsko ločnico z *jugom*, Balkanom; pomenljivo je, da *Dragonja* take konotacije nima.

Vsaka bolj ali manj korenita politična in družbena sprememba predružači tudi jezik, način komuniciranja, skozi katerega nastaja nova (mitska) konceptualizacija obstoječega. Znani so primeri uporabe novoreka ali posameznih neologizmov, skovank, žargona, birokratskega ali tehnicističnega jezika, okrajšav in ozaljšav ter uporabe mrtvih jezikov. Znotraj političnih govorov pa se pojavijo novi simboli, parole, parabole, programske sintagme, drugačen ton, grandomanski izmisleki ipd. Rečeno z metodološkim principom analogij K. Burka²⁴, *besede* kažejo na *Besedo, dejanja* so utemeljena z *Dejanjem*, dogajanja z *Dogodkom*. Nacistični govori so tako izključevali pogojnik in uporabljali le povedni in velelni naklon: nikoli zahteve ali upa,²⁵ vedno le obljubo in afirmacijo. Goebbels je, misleč na Lenina in Mussolinija, priznal, da so bili le veliki govorniki sposobni ustvariti boljše vizem in fašizem. V vojnem besednjaku je pogosto govorjenje o rešilnem *tajnem orožju*, zadnjem, toda odločilnem adutu v tej igri moči. Tako je bilo npr. v zadnjih letih 2. svetovne vojne v Nemčiji (*V1* in *V2*); z njim grozi tudi vodja upornih bosanskih Srbov Karadžić (skrivnostni *protiletalski ščit*). *Kamikaze, božanski veter*, naj bi Japoncem – tako kot tajfun, ki je potopil invazijsko mongolsko ladjevje v 13. stoletju – 1944. in 1945. leta prinesli zmagoviti preobrat.

Novi časi, novo olje, poučuje sodobne Slovence neko reklamno sporočilo. Mitologija prehoda je zavezana magičnemu pridevniku *novi*: *novi* vek, *novi* svetovni red, *nova* ekonomska politika v Sovjetski zvezi v dvajsetih letih, *New Deal*; *nova* estetika, umetnost in kultura. Angleški priseljenci so svojo kolonizacijo doživljali kot *sveti eksperiment*. V *novem* svetu je šlo za nov začetek tistih, ki so se naveličali iztrošenosti in izprijenosti starega (*New York, England, Orleans, Zealand, Nova Lisboa, Novaja Zemlja*). Ali *nova* Jugoslavija (*Nova Gorica*), v kateri naj bi v *novem* času presegli nasprotja in položaj *stare*.

Toda novost v mitski zavesti ni nikoli sama: vedno jo krepijo sentimentalne aluzije na *age d'or*, razcvet narodove enodušnosti, zapravljenost plemenitosti in razigranega sozvočja *starih dobrih časov*, ki si jih prizadeva obnoviti. Odtod nostalgija po npr. *stari* monarhični Franciji (*Ancien Regime*), preden so jo pretresli modernizacijski valovi; ali po *stari* Srbiji, izgubljeni zibelki srbstva, najprej po zmagi Turkov in potem še po *veliki selitvi*. Srednjeevropejci sanjajo o svoji zlati dobi *fin-de-siecla*, ki je nepreklicno mimo. Nekateri zgledi segajo še dlje v preteklost, npr. do Šparte, rimske republike ali viteških časov in klene fevdalne urejenosti srednjega veka. Pri navajanju in sakraliziranju takšnih slavnihih referenc se popolnoma

izgubi smisel za kronološko sosledje dogajanj. Zgled se prelevi v zunajčasovni in zato potencialno ponovljivi izgubljeni raj. Vsak mit o zlati dobi pa se zaključi na enak način: z mitom o *Velikem povratku* tega časa, o povrnitvi tega blaženega obdobja narodove zgodovine, v vsem svojem sijaju.



Gavril Gorelov: Stalin

Nujni del mitologije prehoda je tudi smiselno nadgrajevanje pretekle zgodovine. Izposojanje zgledov razblini tranzicijsko meglo. Nove politične tvorbe postanejo samoumevne naslednice svojih prednic, nacionalna zavest pa najde potrditev v starih vzorih. Antični Rimljani so se radi navezovali na Trojance. Francozi so v razburljivem času na prelomu 18. stoletja iskali svoje vzore v Šparti, pri Trojancih, rimski republiki in potem cesarstvu; revolucija 1848. pa v tisti iz leta 1789. Moskva naj bi bila novi in zadnji, *tretji Rim*, saj *četrtga ne bo nikoli*. *Grški načrt* Katarine Velike iz 80. let 18. stoletja je poleg izgona Turkov iz Evrope predvideval tudi rekonstruiranje bizantinskega imperija z ruskim vladarjem na prestolu.²⁶ M. Eliade piše, kako so se romunski intelektualci iz 18. in 19. stoletja – zaradi zavesti o latinskem jeziku – imeli za potomce Rimljanov; Madžari pa so zavest o svoji plemenitosti in zgodovinski misiji našli v mitu o poreklu Hunorja in Magorja v herojski sagi o Arpadu.²⁷ Teroristična IRA v svojem manifestu iz 1971. leta odkrito priznava, da črpa izkušnje in inspiracijo *iz prvobitne irske tradicije*. V irskokatoliškem izročilu še vedno živi stari keltski mit o junaškem Cu Chulainnu, ki na koncu tragično umre: nenazadnje je upodobljen v kipu v spomin upornikom iz vstaje 1916. v Dublinu. Nacisti so razdelili nemško zgodovino na tri rajhe: prvi od 962. do 1806. leta; drugi, pod prusko dinastijo Hohenzollern, je trajal od 1871 do 1918; Hitlerjev, začeni 1933. leta, pa naj bi trajal 1000 let. Mussolini je na enak način “obnovil” rimski imperij; Rim je namreč *večno mesto*. Del vladajočega diskurza pri naših južnih sosedih je tudi *vječna Hrvatska*.

Naslednja značilnost mitologije prehoda je obsedenost z zaroto nasprotnikov. Ponavadi gre za klavrne, a najbolj zakrknjene ostanke premaganega režima, za reakcionarje, ki

²⁶ B. Jezernik, *ibid.*, str. 200. Eden njenih vmukov je bil celo krščen za Konstantina, grška guvernantna pa ga je učila grščine.

²⁷ Mircea Eliade, *Mit i zbilja*, str. 163-164.

²⁸ *Okoli revolucije se je gnetlo sovražnih in sumljivih pittovcev, izstradovalcev, zalogarjev, puntarjev, bodalarjev, alarmistov, kontrarevolucionarnih aristokratov, rojalistov, rdečih pet, klavcev, ustrahovalcev, vitezov iz Koblenza idr.*

²⁹ R. Girardet, *ibid.*, str. 31.

želijo ponovno vzpostaviti svojo mračno oblast, preteklo stanje. In to na vse načine, tudi z najbolj umazanimi sredstvi. Zanimivo je, kakšne razsežnosti pridobijo npr. podobe in nakane tajnih policij ali obveščevalnih služb prejšnjih režimov v mitskem imaginariju novih: ti kot da se nočejo naveličati zgodb o njihovi pretkanosti in ogrožajoči konspiraciji. Postanejo dežurni krivci za aktualne probleme in primerno sredstvo ožigovanja političnih nasprotnikov: spomnimo se le povojne obsedenosti z *gestapovskimi agenti* ali "nevarnosti", ki jo postsocialističnim družbam pomenijo stare strukture (*Securitate, Stasi, udbomafija* ipd.). Prebarvani *možje sence* postanejo vladarji *kraljestva teme*. Sprovocirani strah pred *hugenotsko zaroto* zoper kralja in dvor je sprožil krvave pokole v *šentjernejski noči* 1572. leta. Med francosko revolucijo so nosilce starega režima obtoževali *zarote s kruhom*, povezav z razbojniki in zunanjimi sovražniki.²⁸ Eden od vrhuncev je bil znani *veliki strah* med 20. 7. in 6. 8. 1789. leta. Francijo so v zadnjih dvesto letih pretresale tri *velike zarote*: jezuitska, židovska in prostožidarska.²⁹ Na Kitajskem so konec 70. let glasno obračunali z *bando štirih*. V Srbiji so poleti 1994. opazili pravo poplavo različnih prerokovalcev in napovedovalcev prihodnosti, čarovnikov in izganjalcev hudiča; med drugim so ti pojasnjevali tudi *mehanizem svetovne zarote proti Srbiji*. Spopad z zaroto pridobi razsežnosti bajeslovnega boja s pošastjo: brezobzirno, brez kompromisov, do konca. Za izkoreninjenje te mračne organizacije so dovoljena vsa sredstva. Ta boj se nikoli ne konča: le tako lahko ohranja skupnost v nenehni napetosti, ki "zahteva" odločno ravnanje, brezpogojno podredivo politiki oblasti, ki *že ve, kaj dela*.

Obdobje krize je vzrok in obenem posledica različnih govoric, sumničenj, napovedi in scenarijev, ki pridobivajo nekatere mitske razsežnosti. Izzvane razmere in dramtizirane okoliščine potem "samoumevno" narekujejo potek dogodkov, strategije njihovega preseganja. Ključ rešitve naj bi bil pri vladajoči garnituri, torej tisti, ki je situacijo zaostila. Drugače rečeno: oblast rešuje tisto, kar je sama zapletla. Prav v aktu preloma naj bi se izkazala njena moč in potrdilo, upravičilo zaupanja ljudi vanjo. V tem smislu lahko razumemo v postjugoslovanskih republikah pogosto ponavljan rek *Pri prelasku rijeke konji se ne mijenjaju*. Režim na oblasti torej generira krizo, ki potrjuje njegovo legitimnost: gre za staro münchhausensko prakso podeljevanja predpostavk lastne legitimnosti.

Najširši razmah pa tudi v mitologiji prehoda zavzamejo prav zgodovinski zgledi in osebnosti. Praviloma nastopajo v parih: epizode in junake iz politične in vojaške zgodovine spremljajo dogodki in osebe iz kulturnega in znanstvenega življenja. Bojevniku stoji tesno ob strani kulturnik. Npr. ob L. Kossuthu, ki je 1848. in 1849. vodil boj za neodvisno Madžarsko, med

vstajo ubiti pesnik S. Petöfi. Indikativna je situacija v Ukrajini, kjer sta bila na eni strani izmenično povzdigovana dva junaka: hetman I. B. Hmelnycki, ki je sredi 17. stoletja postavil svojo deželo pod oblast ruskega carja, in kasneje hetman I. S. Mazepa, ki je skušal doseči samostojnost svoje dežele. Simbol ukrajinske kulture pa postane od prve polovice 19. stoletja domoljubni pesnik T. Ševčenko. V Makedoniji se sposobnemu carju Samuelu pridružujejo prosvetitelji Ciril in Metod in kasneje Kliment in Naum; iz obdobja boja proti Turkom pa G. Delčev v ječi umrlima pesnikoma Dimitriju in Konstantinu Miladinovu.

Mitologija družb, ki se zvijajo v krčih prelomnih obdobjih, povzema tako slavne kot tragične like in dogajanja iz preteklih obdobjih, ki vsaj malo spominjajo na sedanja. Na Madžarskem obstaja kar nekaj močnih zgledov: hunske moči in neugnanosti kralja Atila, širine dežel *svetega* Štefana, renesanse v Korvinovem času, dogodkov 1848.-1849. in madžarske vstaje 1956. ter usode I. Nagyja. Na Češkem so taka asocia-

tivno težka dogajanja, gibanja in osebnosti Jan Hus, taboriti, razcvet ob prelomu 19. stoletja, prelomi 1938., 1948. in 1968. leta. Moldavci so ponosni na svojega kneza Štefana Velikega iz druge polovice 15. stoletja, saj je tedaj država v bojih s Poljaki in Turki doživela svoj največji obseg. V albanskem mitskem spominu ima vidno mesto narodni junak Skenderbeg, ki se je sredi 15. stoletja upiral premočnim turškim osvajalcem. Hrvati obujajo spomin na bitko s Turki 1715. z vsakoletno prireditvijo *Sinjnska alka*. Irci imajo dolgo tradicijo uporov zoper močnejše Angleže, t. i. *rebellions, risings* in *troubles* (med drugimi *Ulster Rising* 1641., velikonočna vstaja *Easter Rising* 1916. in spopadi od 1969. dalje).

S padcem komunizma je prišlo – v nekaterih krogih in strankah – do rehabilitacij tistih osebnosti, ki so bile v tem času sporne ali osovražene. Do *vrnitve starih demonov* (Adam Michnik), klicanja besov je prišlo v Ukrajini z obujanjem spominov na nacionalista Bandero, na Slovaškem na vodjo kolaboracionističnega režima Tisa, v Romuniji na Antonescuja, na Madžarskem na Hortyja, v Srbiji na D. Mihajlovića in na Hrvaškem na Pavelića. Pa tudi Stalin, Hitler in Mussolini ostajajo pri nekaterih strankah reference *velikih, modrih* ali *odločnih* mož (pri komunističnih in velikoruskih nostalgikih ter (skrajnih) desničarjih v Nemčiji, Avstriji ali Italiji).

Revolucija pomeni prepород v vseh sferah družbenega življenja, je *regeneration*, kot so proces imenovali v francoski revoluciji. Zato je njena samopredstava najbolj čista, zgoščena

Obrazec je pri vseh tranzicijah enak: mračna doba preganjanja in stiske zahteva spremembo. Novi vodja ali stranka mora storiti, kar zahteva klic krvi, etnične meje, civilizacijsko poslanstvo, razredni cilj, odprti grobovi, nacionalni interes, zakon zgodovine ali božja volja: privedi svoje varovance v željeno in zahtevano novo stopnjo.

³⁰ *Katoliške dežele so reformo začele 1583., protestantske dve stoletji kasneje, Rusija šele po boljševiški revoluciji, medtem ko so orientalske krščanske cerkve – popravljenega – sprejele 1923. leta.*

in zaostrena oblika mitologije prehoda. Mitizirano mesto postane zgodovinski prelom, ki doživi svoj krvavi, a odrešujoči vrhunec v končnem, odločilnem obračunu med dobrim in zlom. Ponavadi gre za oboroženi boj “golorokih” množic z reakcionarnimi silami; tako je bilo v vseh velikih osvobodilnih vojnah in revolucijah v zadnjih dveh stoletjih. Nasproti *pravičnim* stojijo tako zunanji (prežeči sosedi) kot notranji sovražniki; vsaka revolucija ima namreč svojo *Vendejo*. Nastane tudi revolucionarni mitski panteon. V mnogih deželah ga sestavljajo junaki ali mučeniki osvobodilne vojne, npr. W. Tell v Švici in Garibaldi ali C. Battisti v Italiji. Med francosko revolucijo so bili to *mučenci svobode*, predvsem *sveta trojica* Marat, Chalier in Lepelletier de Saint-Fargeau, med sovjetsko Kotovski, Čapajev, Lazo in Parhomenko. Postanejo tako del ljudske kot potem nacionalne mitologije, njihove podvige pa pridno obdeluje tudi oficialna umetnost. Zgled levičarskim upornikom po svetu je postal “Che” Guevara, *vitez gverile*, ubit 1967. v Boliviji. Na drugem delu sveta je bil popularen *striček Ho*, Ho Ši Minh.

5. NA KOLENA PRED OBSTOJEČIM! (Mitologija reda)

Vsaka sedanost je nujno leibnizovski *najboljši izmed svetov*. Mitologija, posebej tista ideologizirana, prilagojena imperativu tistega *zdaj in tukaj!*, ni omejena le na izredna družbena stanja ali obdobja totalitarnih režimov. Njeno skrivno kohezivno moč – in ne zgolj sledi, izgubljene atavizme – lahko najdemo tudi znotraj “normalnih” razmer, v vsakdanjem življenju in v običajni politični praksi. Mitologija ohranja red v dinamičnem ravnovesju in ga krepi. Gre za mitologijo *normalnosti*, ki ima stabilizatorsko vlogo v družbi, ki ohranja red v spremembah. Zoperstavlja se odsotnosti smisla v mirnejših obdobjih.

Novi red postane *izhodišče*: celotno stvarstvo se začne znova. Prelomi čas. Njegovo obvladovanje, izmojstritev svojega lastnega, pravo-časnega življenjskega ritma je konstitutivna točka vsakršnega dožemanja sveta, vozlišče mitskega imaginarija. Obvladovanje zgodovine je namreč le drugo ime za gospodstvo, za obvladovanje sedanosti. Tako krščanski svet šteje svojo zgodovino *po* Kristusu, ki ga loči od nerazodete dobe *pred* njim; leto je *Gospodovo, Anno Domini*. Delitev ostane tudi v *našem štetju*. Francoska revolucija je pomenila njenim nosilcem dovolj usoden dogodek, da so vpeljali novo letoštetje; uvedli so nov koledar in poimenovanje mesecev. Uvajanje novega gregorijanskega koledarja so spremljale povsem posvetne intrige: z ostajanjem na starem, julijanskem, so hotele cerkvene organizacije dokazati svojo samostojnost.³⁰ Prazniki imajo pred-

vsem memorialno funkcijo; občestvo se zbere okoli skupnega spomina. Npr. v ZDA je teh *dnevov* kar precej: spominski dan padlim vojakov, zahvalni dan, dan neodvisnosti, dan veteranov in rojstna dneva G. Washingtona in A. Lincolna itn.

Danes najprej sebi podeli blaženost. V vseh časih: na kovancih rimskega cesarja Hadrijana tako beremo *Srečna Italija, Zlati vek* in *Umirjena dežela*. Renesansa da je bila *nova zlata doba*. Razsvetljenci so svojo dobo v navdušenju antropocentriзма imenovali *doba razuma, filozofsko* ali *Voltaireovo stoletje*. F. D. Roosevelt je govoril o *enem svetu (one world)*. V zadnjih letih, po ukinitvi bipolarne delitve sveta, se govori o krasni *novi svetovni ureditvi*. Evropa da bo *združena*. In nenazadnje, v zadnjem času se veliko razpravlja o *new age*. Sedanjost je ločena od *obdobja teme*: tako so npr. novoveške generacije grdile srednji vek, revolucionarne predrevolucijski čas, trobila novega sistema starega, novonastale države prejšnje življenje v skupni državi.

Skupnost pravičnih goji predstavo o svoji izključenosti, ločenosti od ogrožajočega sveta; zato razvije celo mitologijo meje, okopov, zidov, utrd, branikov pred barbari. Staro kitajsko civilizacijo je pred mongolskimi jezdecami branil mogočni *Veliki zid*. Francozi so se med vojnami počutili varne za *Maginotovo linijo*; nacisti so za primer zavezniškega izkrcanja na francoski obali zgradili *Atlantski zid*. Američani so razvili pravo mitologijo meje (*frontier*) in hrabrih pionirjev, ki so jo pomikali čedalje globlje v neznano. Evropo še bolj od prejšnjega *berlinskega zidu* oz. *železne zaves*e ideologije deli – kot ji pravi Samuel P. Huntington – *žametna zaves*a kulture.

Bavbav je vedno drugje. Evropski Zahod in Rusija sta se tako skozi zgodovino obkladala s sočnimi zmerljivkami in pregovornimi slabšalicami. Prvi da je bil *dekadenten*, v novejšem času utelešenje *gnilega kapitalizma*; druga pa *azijska despotovina, čarovnica na Vzhodu*. Komunizem naj bi bil *vzhodna prikazen*. Američani so – ob zaostitvah odnosov, npr. v času obeh svetovnih vojn – Nemce imenovali *Huni*. Znani so kleni balkanski vzdevki, ki so postali sinonim narodne pripadnosti drugih. V še trajajoči vojni je Srbija med drugim dobila vzdevek *balkanski Paragvaj*, v katerem dobijo zatočišče najhujši krvniki. Toda le majhen korak in kratek čas loči obsojanje *zgodovinskih* ipd. sovražnikov in medsebojne antagonizme od zglednega sodelovanja: tako *večni* konkurentki Francija in Nemčija sedaj ubrano tvorita glavno os združujoče se Evrope. Stare rane sta začasno zacelila Mitterand in Kohl, ki sta se pred desetletjem ritualno rokovala pri Verdunu. Podoben preobrat je sedanje novo partnerstvo med Muslimani in Hrvati v BiH.

Novi junaki postanejo garanti, varuhi običajnosti. Zgolj nekaj zgledov. Znana je usoda ameriškega politika Biggyja

³¹ *Mircea Eliade, Mit i zbilja*, str. 166.

³² *Kadi pipo, je strasten ribič, živi v navadnem stanovanju in se nevsiljivo oblači... V njem se je lahko prepoznal vsakdo. Skratka, prava mera v vsem, eden izmed nas: po burnem obdobju nenehnih prevratov in sprememb je predstavljal podobo urejene Francije, osebne kreposti in splošnega družbenega napredka.*

³³ *Ibid.*, str. 70.

³⁴ Iz intervjuja z njim, ki ga je iz hamburškega *Der Spiegel* povzelo *Delo*, Sobotna priloga, 13. 8. 1994, str. 28.

³⁵ Primerjaj tudi R. Girardet, *ibid.*, str. 108.

Muldoona, ki je postal s svojim upiranjem aristokraciji Hill Streeta najprej nacionalni heroj, skoraj polbog; potem pa sta se ga tisk in radio naveličala in ga kazala zgolj v grdi luči.³¹ Francija 1951.: stari mit o odrešeniku doživi za moderno dobo in parlamentarno demokracijo značilno modifikacijo. Rešitelj ni več veliki junak, ampak povprečnež: propagandni stroj je Antoina Pinaya prikazoval kot preprostega človeka vsakdanjih okusov in dejanj.³² R. Girardet upravičeno zatrjuje, da so tako heroji izjemnosti kot heroji normalnosti v istem mitološkem prostoru,³³ na istem kontinuumu. Maratonsko 68-letno vladarsko obdobje Franca Jožefa, *patriarha monarhične Evrope*, je v kolektivnem spominu mnogih srednjeevropskih narodov ostalo zapisano kot doba spokojnosti, urejenosti in varnosti. Zato ni presenetljivo, da mnogi – znani so primeri tudi iz naših krajev – niso mogli verjeli novici o njegovi smrti. Zaradi dolgega življenja so ga namreč ljudje enačili s stabilnostjo načela habsburške celote. Podobno nostalgijo zbuja pri Angležih *viktorianško obdobje*, čas 64 let trajajoče vladavine kraljice Viktorije (1837-1901), v katerem je imperij doživel svoj vrhunec.

Zopet specifičen je še svež primer iz sosednje Italije. S. Berlusconi je prišel na oblast z obljubami čudežev (*milijon delovnih mest v enem letu*), kot rešitelj domovine pred levico, predvsem pa kot človek *novega*. Ta mitologizirani uspešni podjetnik (*iz nič – ex nihilo* – da je ustvaril drugo največjo gospodarsko skupino v Italiji) naj bi postal prav tako dober politik (vodja stranke z zgovornim naslovom

Forza Italia, ki jo je v štirih mesecih pripeljal na oblast) in ljudstvu popolnoma predani predsednik vlade (*spal naj bi le še tri ure in pol*).³⁴ Njegova filozofija oblasti ima prepoznavne totalitarne primesi: tako da so njemu nenaklonjeni mediji tisti, ki ovirajo njegov direkten stik z *ljudstvom*. Še ena od velikih zgodb o *neposredni demokraciji*, neoviranem *izražanju volje ljudi*, ki jo je npr. južni del bivše SFRJ nazadnje doživel v *jogurtni revoluciji*.

Omenjene reminiscence o *les belles epoques* so praviloma del besednjaka tudi različnih narodnjaških političnih strank v bolj umirjenih razmerah. Zgodba o izgubljenem rajju pa je že prej doživela tudi drugačno usodo: z razsvetljenstvom se je "naturalizirala". Oblikoval se je mit o *naravnem stanju*, o preprostem in nedolžnem otroškem obdobju človeške zgodovine, najeksplicitnejše pri Rousseauju. Tudi danes ga lahko – v različnih modifikiranih oblikah – srečamo v samih nedrjih verovanj in praks nekaterih gibanj, npr. vegetarijancev, nudistov, ekologov, zagov-

Novi časi, novo olje, poučuje sodobne Slovence neko reklamno sporočilo. Mitologija prehoda je zavezana magičnemu pridevniku novi: novi vek, novi svetovni red, nova ekonomska politika v Sovjetski zvezi v dvajsetih letih, New Deal; nova estetika, umetnost in kultura.

ornikov svobodne ljubezni itn.³⁵ Različica tega mita je tudi *vračanje k zemlji*, k enostavnemu, a preskrbljenemu in mirnemu življenju na podeželju, k vrednotam samozadostne skupnosti in povezanega sobivanja. Povratek v varno domačijo naj bi bil edini odgovor brezdušnemu ritmu urbaniziranega in motoriziranega sveta. Oziroma, kot se je izrazil Petain ob kampanji vračanja k zemlji, ki si jo je njegov režim širokopotezno zastavil, a je naletela na klavrni odmev: *Zemlja ne laže*. Na drugem koncu sveta je Mahatma (*velika duša*) Gandhi kot nasprotje kapitalistične produkcije in zahodne politike zagovarjal vračanje k predindustrijski preprostosti in načinom proizvodnje. Severnokorejski režim še vedno goji ideologijo *Juche* (*zanašanja nase*). R. Girardet opaža kulminacije mitologij zlate dobe in "uhojenih stezic" ob vrhuncih družbenoekonomske evolucije, ob pospešenih procesih spreminjanja, ko se stara ravnovesja porušijo; npr. v Franciji pred revolucijo in po drugi svetovni vojni. Zamegljenost vsakdana postane berljiva šele skozi leče preteklih zgodb in podob. Zanimiv je fenomen melanezijskih *kargo kultov*, predstav tamkajšnjih domorodcev o čudežni poravnavi krivic iz kolonialnega obdobja: pričakujejo namreč otovorjene ladje, s katerimi jih bodo obiskali in obdarili predniki. Na Zahodu nostalgijo po *starih dobrih časih* zelo pogosto in s pridom uporablja – poleg narodnjaških, *ljudskih* strank – tudi sodobna ekonomska propaganda (*zdrava hrana, materiali, turizem* itn.).

Vsakdanje življenje v razvitem svetu ponuja vedno nove mite preživetja. Socialistično Jugoslavijo je prežemal mit o *samoupravljanju* delovnih ljudi in občanov. Novi junaki postanejo utelešenje kreposti in vneme: v socialističnih režimih so slavili udarnike, ki so se izkazali s preseganjem delovnih norm (Stahanov v ZSSR, Sirotanović v Jugoslaviji, Hennecke v NDR). Sodobne demokratične družbe se kitijo s konstrukti kot *socialna država*, *država blaginje*, *z – law and order* – razrednim mirom, *pravično družbo* itn. Ogelni kamen *America Way* je mit o *self-made man*: rek *Pomagaj si sam in bog ti bo pomagal* so ameriški naseljenci vgradili v svojo mitologijo in moralno tradicijo. V 60. letih je mlade obvladovala uporniška mitologija *jagod in krvi*. Današnje *yuppije* obvladuje samopredstava *jaz, jaz, samo jaz*.³⁶ Nekateri avtorji opozarjajo na milenaristično naravo antinuklearnega gibanja v zahodnoevropskih državah. Nove mitologije nastajajo tudi okoli nekaterih specifičnih novosti sodobne družbe, npr. množične kulture, okoli markantnejših medijskih osebnosti in umetniških zvezd. Tudi športna dogajanja in dosežki lahko pridobijo nacionalno ali politično težo: športne manifestacije ali uspehi so "dokaz" moči naroda ali države, šampijoni postanejo narodni junaki,

³⁶ *Zadnji trije primeri so iz knjige Aleša Debeljaka.*

³⁷ R. Girardet, *ibid.*, str. 15.

³⁸ N. Dugandžija, *ibid.*, str. 13.

športne zvrsti, tehnike in taktike "izkazujejo" nacionalne značilnosti (*moč, borbenost, zvitost, prodornost, hitrost* ipd.).

6. NADALJEVANJE NEDOKONČANIH ZGODB

Demitologizacijski valovi zarisujejo obale novih mitologij, novo razumljivost. Zato je zanimivo opazovati spremembe v sakralizaciji "zadnjega vzroka" in hkrati "prvega počela". Prikazana sta kot *nujnost*, ki deluje na binarnih opozicijah ter zato ne pušča kaj dosti odprtega prostora za izbiro. Deifikacijo (*Bog, božja* volja in previdnost, *božji* izbranci) iz predrazsvetljenskih obdobij je nasledila naturalizacija (*Narava, naravni* zakoni, red in *naravni* razvoj). Njej scientifikacija (*Znanost, zakoni znanosti, znanstveni* napredek, *znanstvena* resnica), kulturalizacija (*Kultura, kulturni* narod, *kulturna* potreba, *kulturno* poslanstvo) ali historizacija (*Zgodovina, zgodovinske* meje, *zgodovinski* narodi, *zgodovinsko* poslanstvo). Kljub temu, da je sosledje idealtipsko nasnovano in da je v dejanskosti opaziti mešanje vseh petih vodil, pa glavni tok ni vprašljiv. Čeprav se navidez prizemlji, racionalizira, ohrani vse bistvene lastnosti metafizičnega.

Kaže torej, da sodobni človek v pogojih *nove nepreglednosti* (Habermas) ostaja tudi v obnebbju mitološkega pojasnjevanja stvarstva. V dobi *postmoderne pozabe* vedno znova rad prepusti razlago kompliciranega vsakdanjega dogajanja preprostim razlagalnim mehanizmom: binarni, manihejski opoziciji dobro/zlo, odločilni vlogi vodje, posvečevanju dogodkov in krajev, predpisani usodi, neovrgljivim zakonom delovanja, več/manjvrednim družbenim skupinam. Miti sedanjih političnih plemen se ne razlikujejo kaj dosti od velikih svetih mitov tradicionalnih družb.³⁷ Še vedno namreč velja, da je za družbo največja nevarnost prav *nevernost*. Tudi danes je človek v neposrednem stiku s svojimi miti v enaki meri arhaičen, kot so Stari z njihovimi najmodernejši. V napisanem mi je šlo za izpostavljanje dejstva, da mitologija o(b)staja predvsem tam, kjer *je ni*: kjer se zainteresirani na vse kriplje branijo, da bi jo ukinili. Bajeslovno zajemanje resničnosti ni nikoli le *pri drugih*, kot to praviloma z zadržanjem, če ne kar z odkritim gnusom opazujemo, ampak tudi in prav toliko *pri nas* samih. Gre namreč prav za ugotavljanje tega, koliko je kaka družba pripravljena razpravljati o sebi, o svojih svetinjah in mitskih tiradah, ne da bi se pri tem počutila ogrožena.³⁸

Ugotovim torej lahko, da funkcija mita ni le pretvarjanje zmuzljivih, nepredvidljivih in neurejenih razmer v konsistenten red; kaosa v kozmos. To – gola konsolidacija – je le polovica zgodbe, ki velja le za tradicionalni mit. Tisti ideologiziran, v

funkciji *sedanjosti-za-prihodnost*, pa vnaša nered ravno v ta obstoječi red. Iz starega kozmosa producira novi kaos, zaostri mir do obračuna, spodbudi prelom, prehod, preskok, podre urejeno, da lahko – s svojo zveličavno intervencijo – vzpostavi *svoj* mir, *svoj* red, kozmos. Razmere naredi neznosne, da se lahko izkaže. Mit ni zgolj obramba, ampak tudi napad na obstoječe, da bi to postalo drugačno. Oba procesa se vselej odvijata sočasno, eden proti/ob drugemu, kot neustavljivi ritem vedno novih (de)mitologizacij. Obstoj družbe in njeno samopredstavo moram zato opazovati ravno skozi to nenehno in divjo dialektiko napetosti in pacifikacij, spopadov in pomirjenj. Demitologizacij vedno novih mitov.

Mitja Velikonja, magister sociologije, asistent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

IZBRANA LITERATURA

- ARIES, P.: **Eseji o istoriji smrti na zapadu**, Pečat, Beograd, 1989.
- BELLAH, R. N.: "Civilna religija v Ameriki", **Nova revija**, Ljubljana, 103/1990, str. 1661-1673.
- BURKE, K.: **The Rhetoric of Religion**, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1970.
- CASSIRER, E.: **The Myth of the State**, Yale University Press, New Haven and London, 1967.
- DEBELJAK, A.: **Temno nebo Amerike**, Wieser, Celovec-Salzburg, 1994.
- DŽRNAZIAN, L. N.: "Kult in klečeplaštvo", **Nova revija**, Ljubljana, 103/1990, str. 1674-1679.
- DUGANDŽIJA, N.: **Svetovna religija**, Ideja, Beograd, 1980.
- ELIADE, M.: **Mit i zbilja**, Matica Hrvatska, Zagreb, 1970.
- GIRARDET, R.: **Mythes et mythologies politiques**, Seuil, Paris, 1986.
- HEWITT, M.: **Welfare Ideology and Need**, Barnes and Noble Books, Harvester Wheatsheaf, 1992.
- JEZERNIK, B.: "Oči, da ne vidijo", **Nova revija**, Ljubljana, 93-94/1990, str. 199-217.
- KERŠEVAN, M.: "Religija i (dez)integracijski procesi u Jugoslaviji", **Pogledi**, Split, 4/1983, str. 23-32.
- MATIČ, M.: **Mit i politika**, Radnička štampa, Beograd, 1984.
- ROBESPIERRE, M.: **Izbrani spisi**, KRT, Ljubljana, 1989.
- SLAVUJEVIĆ, Z. Đ.: **Savremeni politički mit**, Radnička štampa, Beograd, 1986.
- SOVRE, A.: **Predsokratiki**, Slovenska matica, Ljubljana, 1988.
- VELIKONJA, M.: Miti in ideologije (1.), **Razgledi**, Ljubljana, 15(1022), 12. 8. 1994, str. 44-47.
- VOJE, I.: **Nemirni Balkan**, DZS, Ljubljana, 1994.

Zagate teorij incesta

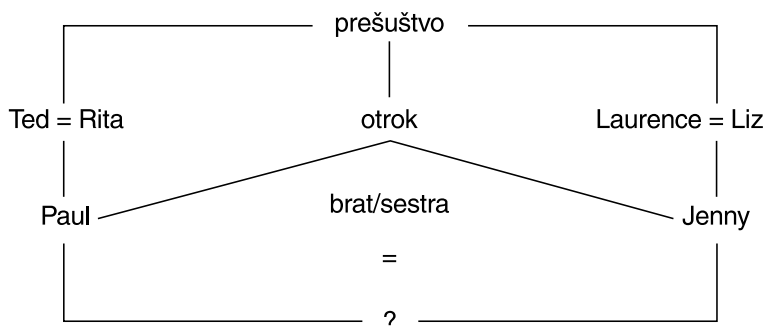
I.

V britanski humoristični nadaljevanki *A bit of a do*, ki so jo pri nas prav primerno prevedli z naslovom *Naše cenjeno sorodstvo* in smo si jo nedavno lahko ogledali, je prišlo do zabavnega zapleta. Noseča Jenny, ki je hči Laurencea in Liz, se je poročila s Paulom, sinom Teda in Rite. Na tej poroki sta se Liz, Jennyjina mati, in Ted, Paulov oče, malce preveč zblížala in rezultat njunega zblížanja je bila Lizina nosečnost. To samo na sebi ni pravzaprav nič posebnega, toda poglejmo si, kako se s tem (lahko) zapletejo na novo sklenjene sorodstvene vezi. Če bosta Liz in Ted dobila otroka, bo ta otrok hkrati Jennyjin in Paulov polbrat ali polsestra¹. Skratka mlada zakonca bosta obenem sestra (Jenny) in brat (Paul) naraščaja, ki ga pričakujeta njuna prešuštna starša. In ne le to, njun otrok bo imel ob rojstvu strica/teto, ki bo zanj hkrati uterinski in agnatski sorodnik, ali obratno, otrok, ki ga pričakujeta Liz in Ted, bo imel uterinskega in agnatskega nečaka/nečakinjo v eni sami osebi (otroka, ki ga pričakujeta Jenny in Paul kajpak).

Skratka, nenadoma se znajdemo na spolzkem področju, kjer lahko kaj hitro zdrsnemo v incest. Françoise Héritier na začetku svoje knjige *Les deux soeurs et leur mère* (1994: 9) denimo navaja primer Michela Leirisa, ki ni želel imeti otrok, ker bi se mu po njihovem rojstvu zdeli spolni odnosi z njihovo

¹ Žal slovenski jezik ne pozna izraza, ki bi z eno samo besedo označeval bratovstvo/sestrstvo, kot so denimo angleški **siblings**, francoski **germains** ali nemški **Geschwister**.

² Pri tem mislimo na krvne sorodnike na eni strani in na sorodnike, ki so to postali s poroko. Dodati je treba, da obstajajo v različnih družbah poleg krvnega in poročnega kriterija tudi drugi, ki odražajo sorodstvo. Za francoski izraz **parents par alliance** lahko uporabimo dva prevoda, sorodniki po svaštvu (svaštveni sorodniki) in priženjeni sorodniki, kot je zapisala Zoja Skušek (1993). Slednji se zdi primernejši in natančnejši, saj konotira prav poroko kot socialno dejstvo, ki ustvari sorodstvo. Kajpada bi lahko uporabili tudi izraz primoženo sorodstvo, a ga iz praktičnih razlogov opuščam, za alibi pa naj bo dejstvo, da ga je opustila tudi Skušekova. Kljub temu je izraz svaštvo ostal povsod tam, kjer gre za pomen odnosa med posamezniki, in v primeru, ko se sorodstvo vzpostavi že s spolnim odnosom, ko je izraz priženjeno sorodstvo kajpada povsem neprimeren.



vo materjo incestni. Videti je torej, da incest presega le problem spolnih odnosov med najbližjimi sorodniki, kakor ga običajno razumemo, presega pa celo nekatere teoretske modele, ki so incestu pripisali značilnosti, ki sicer veljajo za eksogamijo. Kako daleč segajo incestne prepovedi, so poskušale odgovoriti že mnoge teorije, razkorak med njihovimi stališči pa je ogromen. Da bi bila stvar jasnejša, predlagam za začetek, pogojno rečeno, definicijo incesta, ki, upam, obsega dovolj široko polje, da ga bo mogoče prikazati kot široko zastavljen socialni fenomen. *Incest mi bo pomenil v določeni družbi prepovedan ali nezaželen spolni odnos med posameznikoma, ki sta v tej družbi razumljena kot kakršnakoli sorodnika.*

II.

V vsaki družbi, današnji kot pretekli, imamo posameznike, ki se med seboj lahko poročijo, in tiste, ki se ne smejo; prav tako pa ločimo med tistimi, ki med seboj lahko spolno občujejo, in tistimi, ki ne smejo. Ta pravila in prepovedi se v različnih družbah razlikujejo, vendar ne poznamo družbe, ki tako ali drugače vsaj delno ne bi regulirala spolnega in poročnega vedenja svojih pripadnikov. Kako ta regulacija v različnih družbah poteka in koga zadeva, je odvisno od sistema sorodstva, ki obvladuje družbeni sestav. Če sledimo Lévi-Straussu in njegovim naslednikom, lahko sorodstvene sestave delimo na tri velike skupine. Na elementarne sisteme, kjer klasifikacija in nomenklatura omogočita takojšnje definiranje različnih vrst sorodnikov.² Ti sestavi definirajo vse člane skupine kot sorodnike, med njimi pa ločijo tiste, ki se med seboj lahko poročajo, in tiste, ki se ne smejo. Krog dovoljenih poročnih partnerjev je majhen, zato so se v takšnih poročnih sistemih uveljavile tako imenovane preferenčne poroke. Kompleksni sistemi sorodstva pa so tisti, ki se omejujejo na definiranje kroga sorodnikov, ki je običajno precej ožji kot pri elementarnih sistemih, izbirajo zakonca pa prepuščajo drugim, predvsem ekonomskim in psi-

hološkim faktorjem. Tretji tip sorodstvenih sestavov se imenuje polkompleksni. Zanj je značilna agnatska (sistem Omaha) ali uterinska (sistem Crow) unilinearna filiacija. Od elementarnih sistemov se, grobo rečeno, razlikujejo po tem, da prepovedujejo določene poročne izbire, medtem ko jih elementarni predpisujejo (Héritier, 1994: 370). V praksi seveda ni povsem elementarnih in povsem kompleksnih sestavov. Prvi so omejeni z biološkimi danostmi, ki vedno omogočajo več rešitev, drugi s prepovedjo incesta (Lévi-Strauss, 1981: X). Tako tudi v najbolj strogih elementarnih sorodstvenih sestavih obstaja določena svoboda izbire in v najbolj ohlapnih kompleksnih določena stopnja omejitve. Nas zanimajo predvsem omejitve. Raznolikost omejitev (poročne izbire) oziroma prepovedi (incesta) je osupljiva. Tako v nekaterih družbah štejejo za incest spolno občevanje najožjih sorodnikov (v jedrni družini), ponekod so prepovedi razširjene do kognatskih sorodnikov določene stopnje, spet drugod pa prepovedi veljajo ali pa so vsaj bolj ostre za samo agnatske ali samo uterinske sorodnike. Poleg tega različne družbe za sorodnike nimajo enakih kriterijev. V sodobni, pogojno rečeno, zahodni družbi je sorodstvo predvsem krvno in šele sekundarno tudi priženjeno, nekatere družbe pa poznajo izredno subtilne klasifikacije sorodstva, iz katerih izhajajo poročne in spolne prepovedi.

V Lévi-Straussovi optiki je prepoved incesta moč povsem zadovoljivo pojasniti s sociološkimi razlogi, saj za razlago poročnih prepovedi po njegovem mnenju biološka kavzalnost ni pomembna.

Točka, na kateri se pri njem pojavi prepoved incesta, je prehod med naravo in kulturo. Opozicija med njima kajpada ni niti primitivno dejstvo niti objektivni vidik svetovnega reda, temveč umetna stvaritev same kulture. Distinkcija med naravo in kulturo pa ima pri Lévi-Straussu zlasti metodološko vrednost. Tako je človek hkrati biološko bitje in socialni posameznik (Lévi-Strauss, 1981: 3). Človeka od živali ločuje dejstvo, da človek nima več svojega naravnega okolja, svojega ekosistema, zato prehoda med naravo in kulturo po Lévi-Straussu ni smiselno iskati na razvojni (evolucijski) ravni. Razlikovanje med naravnim in kulturnim procesom je možno le na podlagi kriterija obstoja oziroma neobstoja pravil na področjih, ki so podvržena nagonским determinantam (Lévi-Strauss, 1981: 10). Če pravila predstavljajo kriterij kulture, je kriterij, ki označuje naravo, univerzalnost, kar pomeni, da vse, kar je pri človeku univerzalnega, pripada redu narave. Prepoved incesta je socialno pravilo in torej sodi v red kulture,

V Lévi-Straussovi optiki je prepoved incesta moč povsem zadovoljivo pojasniti s sociološkimi razlogi, saj za razlago poročnih prepovedi po njegovem mnenju biološka kavzalnost ni pomembna. Točka, na kateri se pri njem pojavi prepoved incesta, je prehod med naravo in kulturo.

³ *Poroka s križnim bratrancem/sestrično pomeni poroko s hčerjo/sinom matrinega brata ali očetove sestre. Več o tem denimo Skušek, 1993: 63.*

hkrati pa je edino pravilo, ki ima po Lévi-Straussovem mnenju univerzalen značaj, kar ga uvršča v naravo. Poleg univerzalnosti pa prepoved incesta v naravo uvršča kajpada tudi dejavnost, ki jo prepoved zadeva. Prepoved incesta torej s svojo univerzalnostjo spada v naravo (k biologiji ali psihologiji), s svojo naravo pravila pa je socialni fenomen (Lévi-Strauss, 1981: 28). Izvir prepovedi incesta torej ni niti povsem naraven niti povsem kulturni, pač pa je ukrep, s katerim se dopolni prehod od narave h kulturi. V naravo spada, ker je pogoj za kulturo, v kulturo pa, ker uvaja pravilo, ki ni odvisno od nje. Prepoved incesta je povezava med naravo in kulturo. Pred njim kulture še ni, z njim narava preneha obstajati, je proces, s katerim se narava preseže (prim. Lévi-Strauss, 1981: prvih nekaj poglavij).

Prepoved incesta se pojavlja na izjemno različne načine, v različnih oblikah in obsega različne stopnje sorodstva. V nekaterih družbah se omeji le na najbližje sorodnike, v drugih pa se lahko zlije denimo z eksogamnimi pravili. Ne obsega nujno torej samo realnega, biološkega, sorodstva, temveč lahko izhaja tudi iz klasifikacije pripadnikov družbe, ki so razporejeni v terminološko določljive razrede. V tem primeru so za posameznika(-co) kot poročni partnerji prepovedane vse ženske (moški), ki spadajo v določen terminološki razred. Tu gre za tako imenovane klasifikatorne sorodnike, ki spadajo v razrede denimo matere, sestre, očeta, brata ipd., lahko pa se delitev pojavlja tudi na generacijski ravni, ko so vsi drugospolni pripadniki starejše ali mlajše generacije bolj ali manj absolutno prepovedani, pripadniki iste generacije pa ne (denimo Mundugumorji z Nove Gvineje). Prav zato teorije, ki prepoved incesta utemeljujejo s strašnimi posledicami spolnosti med krvnimi sorodniki, nimajo racionalne osnove, še posebej, če poleg prepovedi klasifikacijskih sorodnikov upoštevamo primere preferenčne poroke med križnimi bratrance in sestričnami (denimo pri avstralskih plemenih Murgnin in Kariera).³ Skratka, s splošnega vidika *“izraža prepoved incesta prehod od naravnega dejstva krvnega sorodstva h kulturnemu dejstvu zavezništva”* (Lévi-Strauss, 1981: 35).

Bistvo prepovedi incesta je po Lévi-Straussovem mnenju prav v dejstvu, da gre za pravilo. Če narava prepusti zakonsko zvezo naključjem in arbitrarnosti, kulturi ne ostane nobena druga izbira, kot da sama na tem področju uvede red. Ključna vloga kulture je zagotovitev obstoja skupine in prepoved incesta je ena od oblik posredovanja (Lévi-Strauss, 1981: 37). To posredovanje pa pomeni le to, da skupina razdeli poročne pravice med družinami in omogoči (ali predpiše), da lahko družine stopajo v svaštvo le ena z drugo in ne same s seboj (Lévi-Strauss, 1985: 79). S tem skupina izrabi prednosti socialnega

pred naravnim, kolektivnega pred individualnim in organiziranosti pred arbitrarnostjo. Ob tem velja opozoriti še na drugo stran prepovedi incesta. S prepovedjo nekaterih razredov posameznikov se pojavijo drugi razredi, v katerih je potem treba iskati spolnega in poročnega partnerja, kar pomeni, da je vsaka prepoved tudi neke vrste predpis. Skratka s prepovedjo določene skupine sorodnikov se takoj izoblikuje še druga, ki je, v nasprotju s prvo, predpisana.

Prepoved incesta je za družbo konstitutivna. Žensk, primernih za poroko, v skupini bodisi zaradi striktne eksogamije bodisi zaradi monopola posameznikov v skupini ni dovolj, torej jih je treba poiskati drugod. Zato sta le dve možnosti, vojna ali menjava, oziroma s slikovitimi Tylorjevimi besedami, *“either marrying out or being killed out”* (navedeno po Hérítier, 1994: 21). Vojna ne more zagotoviti nemotenega dotoka potrebnih žensk, zato je menjava edina rešitev zagate. S tem postane poročna izbira ekonomska kategorija, ki temelji na menjavi. Ta šele omogoča delovanje prepovedi incesta in eksogamije, ki je socialno razširjen izraz prve. Ženska, ki je prepovedana enemu, je drugemu ponujena. V znamenitem Eseju o darilu je Mauss pokazal, da se menjava v primitivnih družbah kaže z recipročnostjo menjave darov, ki ni ekonomskega značaja, pač pa je totalno socialno dejstvo. In če je menjava totalen fenomen, vanjo spadajo tudi najbolj dragocene dobrine - ženske. Tako tudi eksogamija in prepoved incesta zahtevata recipročnost. Žensk ne more ponuditi le ena stran. Prepoved incesta s tem ni več pravilo, ki prepoveduje poročiti se s sorodnicami, temveč pravilo, ki obvezuje dati jih drugemu. “Je pravilo darila par excellence” (Lévi-Strauss, 1981: 552).

Če je menjalna oziroma ekonomska narava, iz katere izhaja prepoved incesta, le težko ovrgljiva, ovrgli je niso niti denimo sociobiologi, se pri Lévi-Strausovi teoriji zastavi zlasti vprašanje, zakaj in kako lahko prepoved incesta umestimo na tisto točko, ki za človeka ločuje naravo in kulturo. Temeljno vprašanje pa je že, ali sploh lahko govorimo o razcepu med naravo in kulturo, kot to razume Lévi-Strauss. Razcep je lahko le model, s katerim je morda olajšana kaka znanstvena ideja (ali ideologija), sicer pa gre za navidezen problem. Vse, o čemer človek razpravlja, najsibo na živilskem trgu s trnovsko solatarico ali pa v visokih hramih učenosti, je za nas vedno že posredovano s tistim, kar imenujemo kultura, ali če sem bolj natančen, vse to

Prepoved incesta je za družbo konstitutivna. Žensk, primernih za poroko, v skupini bodisi zaradi striktne eksogamije bodisi zaradi monopola posameznikov v skupini ni dovolj, torej jih je treba poiskati drugod. Zato sta le dve možnosti, vojna ali menjava, oziroma s slikovitimi Tylorjevimi besedami, “either marrying out or being killed out”

živi svoje življenje v jeziku, zato so navidezni razcepi med naravo in kulturo rešljivi le na ravni analize govornice oziroma besedila. Lévi-Strausovi dokazi so v tej optiki težko dokazljivi, edino dejstvo, ki dejansko postavlja prepoved incesta v kulturo, je dejstvo prepovedi same, ki vedno deluje skozi medij govornice; to, ali je sama prepoved univerzalna in celo še njen predmet (spolnost), pa nima s prepovedjo incesta, kot nekakšno carinsko izpostavo med kulturo in naravo, nobene zveze.

III.

Jack Goody se je pri svojem obravnavanju incesta lotil z druge strani. Povsem je zanemaril vprašanje izvira incestnih tabujev, osredotočil se je raje na vprašanje njihove recepcije in razumevanja. Po njegovem mnenju nerazumevanje in nestrinjanje glede incesta izhaja iz modernega evropskega dojemanja sorodstva, ki za svoj center jemlje jedrno družino in bilinearni sorodstveni sestav, medtem ko ima večina družb, ki jih preučevalci incesta obravnavajo, unilinearnega. V bilinearnih družbah so odnosi med člani družine in sorodniki po materini ali očetovi strani uravnoteženi, v unilinearnih družbah pa imajo večjo težo bodisi očetovi (v patrilinearnih) bodisi materini (v matrilinearnih) sorodniki. Na podlagi analize prepovedane in kaznive spolnosti pri matrilinearnih Ašantijih in patrilinearnih Talenzijih je Goody predlagal trojno tipologijo spolnih prepovedi in prekrškov, ki ustreza njegovi začetni delitvi na incest, prešuštvo in nečistovanje (Goody, 1969: 22):

- spolni odnosi s članom/članico lastnega rodu (*intra-group sexual prohibition*),
- spolni odnosi z ženo člana rodu (*group-wife prohibition*),
- z drugo poročeno žensko (*extra-group prohibition*).

Goody predlaga, da incest omejimo na kategorijo prekrškov v skupini (*intra-group*). Kategorija žena članov skupine (*group-wife*) je po njegovem mnenju bližje prešuštvu kot incestu, saj je vzrok prepovedi dejstvo, da je ženska poročena v skupini, ne pa njeno sorodstvo s komerkoli. Če ženska ne bi bila poročena s članom rodu in če tudi ne bi bila članica rodu, bi šlo za preprosto nečistovanje. Problem te delitve pa je v tem, da se je Goody povsem osredotočil na prvo skupino prekrškov in jih razglasil za incest, čeprav je pri Talenzijih mnogo hujši prekršek druga kategorija. Tretji primer, ki ga Goody obravnava, so Nuerji (od tod dalje povzemam po Evans-Pritchard 1990, Goody 1969, Héritier 1994 in Douglas 1988).

Beseda rual za Nuerje pomeni tako incest kot nesrečo, ki jo ta prinaša. Posledicam, denimo boleznim, zlasti kožnim, se je moč izogniti z žrtvovanjem. Poroka pri Nuerjih ni dovoljena

med člani klana, bližnjimi kognati, bližnjimi naravnimi sorodniki, bližnjimi sorodniki po posvojitvi, bližnjimi priženjenimi sorodniki in med osebami, ki so si med seboj v razmerju oče-hči v starostnem sistemu. Prepoved je striktnější za agnatske kot uterinske sorodnike. Pri uterinskih sorodnikih so dovoljenje za poroke dosegli z žrtvovanjem vola, ki so ga prepolovili. Ritual pri mejnih primerih torej prelomi sorodstveno vez. Ženska ali moški se lahko poročita v materin klan, a ne v njen maksimalni rod. Če, kot je pri Nuerjih pogosto, progenitor ni tudi legalni oče, se progenitorjevi sinovi ne bodo smeli poročiti v očetov minimalni rod, ker je fiziološka zveza socialno prepoznana s plačilom progenitorju. Ta namreč dobi kravo iz poročne kompenzacije za svojo naravno hčer. Tudi za deklico, ki je v rod prišla z ugrabitvijo, velja, da je razumljena kot hči ugrabitelja. Živina njene poročne kompenzacije ji omogoči sorodstvo z vsemi tistimi, med katere je ta živina razdeljena. Tisti, ki lahko zahteva del živine iz poročne kompenzacije, s tem postane dekletov sorodnik. Nuerji sorodstvene odnose določajo v terminih živine, socialna struktura pa temelji na seriji legalnih porok, ki jih potrdi transfer živine. "Njihov družbeni idiom je idiom za govedo" (Evans-Pritchard, 1993: 35).

Zanimivo pri Nuerjih pa je, da se lahko moški, ki mu je umrla žena, poroči z njeno sestro le, če mu žena ni dala otrok. Mož in ženina sestra sta za Nuerje namreč sorodnika prek ženinega otroka. Ko se hči poroči, dobi sestra njene mame kravo iz poročne kompenzacije in Nuerji menijo, da ne more hkrati dobiti krave in se poročiti z očetom hčerke svoje sestre. To hkrati tudi pomeni, da ima tisti, ki plača živino, pravico do otrok. Moški se torej ne sme poročiti s sorodnico. Sorodstvo pa je pri Nuerjih zelo različnih vrst: klansko, t. i. buh sorodstvo kolateralnih rodov in posvojitve, uterinsko sorodstvo, sorodstvo po starših, kognatsko sorodstvo, sorodstvo prek otroka med priženjenimi sorodniki in sorodstvo, sklenjeno s sprejetjem poročne kompenzacije. Prepovedi sorodstva veljajo tudi za konkubinacijo, kjer se prepovedi raztezajo na enakem področju kot pri poroki, čeprav se zdi, da so pravila manj stroga. Strogo prepovedan je pri Nuerjih odnos z ženami očeta, uterinskega brata, sina in uterinskega strica. Podobno razumejo tudi odnos očeta in sina z isto žensko, kajti mati se preko očeta združi s sinom. Najhujša oblika incesta pa je vsekakor z materjo, uterinsko sestro in hčerjo. Kazen je v tem primeru takojšnja smrt. Bolj ko je sorodstvo oddaljeno, manjša je kazen. Pomembno pa je vedeti, da se poroka potrdi šele z rojstvom otroka, šele potem žena postane članica sorodstva.

Podoben položaj kot pri Nuerjih je tudi pri plemenu Guro. Storilca incesta pri njih imenujejo "tisti, ki pogleda sorodnika", pri čemer so mišljene sorodnikove genitalije. Absolutne incestne

prepovedi pri njih veljajo za jedrno družino. Poroka se zopet dovrši s plačilom poročne kompenzacije nevestinim agnatskim sorodnikom, ki jo morajo ti spet porabiti za poročno kompenzacijo. Ženske ni moč izbrati iz sorodne veje, poročna kompenzacija pa mora krožiti v obratni smeri kot ženske. To pomeni, da se nobena ženska ne more poročiti v vejo, iz katere je njena veja prejela poročno kompenzacijo v zadnjih štirih generacijah (Deluz, 1994).

Prepoved dveh žensk, ki je zelo izrazita pri Talenzijih in malo manj tudi pri Nuerjih, pri prvih pa velja tudi za hujši prekršek kot običajen incest (Héritier, 1994: 188), torej prepoved spolnih odnosov z ženami članov klana, Goody uvrsti v kategorijo prešuštva. Če eksogamijo, pravi Goody, lahko povežemo s prepovedjo spolnih odnosov v skupini, je neposredno ne moremo povezati s prepovedjo spolnih odnosov z ženami članov skupine, saj te ženske spadajo v skupino dovoljenih žena in ne morejo biti izključene s poročnimi pravili. Toda Goody spregleda, da se socialni status teh žensk s poroko spremeni. Po poroki tudi one postanejo članice prepovedane skupine in kot take so prepovedane ne glede na njihovo krvno nepovezanost s člani klana. Postanejo priženjene sorodnice. Goodyjeva napaka je, da vztraja pri nepovezljivosti konceptov prepovedi incesta in eksogamije, ker naj bi bila prva povezana le z bilateralno skupino, kjer je referenčna skupina elementarna družina, druga pa z unilinealno nasledstveno skupino, torej klanom ali rodom.

IV.

Goodyju lahko očitamo tudi delitev na znotrajrodovno (*intra-group*, *intralignager*) in zunajrodovno (*extra-group*, *extralignager*) delitev prešuštva, saj lahko tudi tu govorimo o incestu, a, kot pravi Françoise Héritier, o incestu posebne vrste. Gre za incest drugega tipa, ki poveže dva istospolna sorodnika, ki sta delila istega spolnega partnerja, preko katerega sta občevala tudi sama. Skratka gre za homoseksualen spolni odnos med dvema sorodnikoma, ki se vzpostavi s posredovanjem skupnega spolnega partnerja. Njun stik se uresniči s prehodom telesnih sokov med udeleženci spolnih iger (v nadaljevanju povzemam Héritier /1994/, de Jong /1991/ in Douglas /1988/). V telesu tretjega, posrednika(-ce), se združita (dotakneta) identični substanci dveh sorodnikov in ta stik identitet opredeljuje incest drugega tipa. Sicer pa je bilo že v Svetem pismu stare zaveze zapisano, da dve identiteti ne sodita skupaj, saj je prepovedano sejati dve vrsti semena na isto polje in obleči oblačilo iz dveh tkanin (Douglas, 1988: 53).

Prepoved incesta, kot jo razume krščanska tradicija, izhaja iz starorimskega prava, kjer je bila prepoved poroke v sorodstvu zapisana v zakonu. V direktni liniji je bila prepoved neskončna, v kolateralni pa je zajemala tri generacije od skupnega prednika, kar je šest rimskih stopenj.⁴ Prepoved je bila kognatska, torej je veljala za sorodstvo po moški in ženski veji, dedni sistem pa je bil načeloma enakopraven. V stari rimski zakonodaji so bile vse zveze znotraj šestih stopenj (rimskega štetja) incestne, grešnike pa so vrgli s skale, ob seriji pokor, ki naj bi pomirile bogove in od ljudi odvrnile posledice prekrška, ki so se kazale zlasti v vremenskem registru. Ker se partnerji različnih socialnih plasti med seboj niso smeli poročati, je rimsko pravo dovolilo priležništvo. Incest drugega tipa se je v rimskih zakonih pojavil šele po letu 300 n. š. Prepoved je bila stalna in je pomenila, da se moški (ali ženska) ni smel poročiti s sestro svoje umrle soproge (brata svojega umrlega soproga), razen kadar zakon ni bil konzumiran, denimo, kadar je bil eden od partnerjev neploden. Zakon so torej potrdili šele rojeni otroci, z njihovim rojstvom je bila poroka dokončno zapečaten, veljati pa so začele prepovedi. Zakonca sta v starem Rimu postala eno meso, kar ne pomeni omejitev le za njiju, pač pa tudi za njune krvne sorodnike. Krvni sorodnik istega spola namreč deli zakončevo substancialno ideniteto. Načelo enega mesa implicira substancialno identiteto krvnih sorodnikov istega spola, torej očeta in sina, matere in hčere, dveh bratov in dveh sester in tako naprej.

V Bizancu je bila poroka prepovedana do sedme stopnje po rimskem sistemu, tako v krvnem kot v priženjenem sorodstvu, kar je povzela katoliška cerkev, le da je stopnje štela po kanonskem načinu, kar pomeni, da je sedma kanonska stopnja enaka štirinajsti rimski. Prvič se je pojavila tudi prepoved poroke v duhovnem sorodstvu (*la parenté spirituelle*), med botrom in krščencem, in prepoved pri posvojenjih, s čimer je socialno starševstvo odvezlo primat biologemu. Zanimivo je tudi to, da priženjeno sorodstvo, kjer so bile prepovedi jasne, ni bilo pogojeno le s poroko, saj so že spolni odnosi ustvarili odnos svaštva⁵ (de Jong, 1991: 36). Ta razvoj, ki ga je karakterizirala progresivna širitev poročnih prepovedi, je šel z roko v roki s širjenjem krščanstva.

Nenavadno pri tem je, da so se vse te prepovedi razvile v času, ko so bile cerkvene poroke prej izjema kot pravilo. Krščanski zakon je seveda moral biti monogamen in večen, a

⁴ Po rimskem štetju se stopnje štejejo preko posameznikov. To se pravi, da prepoved v šesti stopnji pomeni, da sta imela zakonca lahko že skupne praprastarše oziroma sta bila lahko sorodnika v četrti generaciji. V kanonskem štetju pa stopnje zadevajo generacije, kar pomeni, da se kanonsko štetje stopnje v primerjavi z rimskim podvoji.

**Prepoved incesta, kot jo razume
krščanska tradicija, izhaja iz
starorimskega prava, kjer je bila
prepoved poroke v sorodstvu zapisana
v zakonu. V stari rimski zakonodaji so
bile vse zveze znotraj šestih stopenj
(rimskega štetja) incestne, grešnike pa
so vrgli s skale, ob seriji pokor, ki naj
bi pomirile bogove in od ljudi odvrnile
posledice prekrška, ki so se kazale
zlasti v vremenskem registru.**

⁵ V tem primeru je treba torej uporabljati svaštveno in ne priženjeno sorodstvo, obakrat pa gre za francoski izraz **parents par alliance** oziroma angleški **affines**.

zanj cerkvena ceremonija ni bila potrebna (de Jong, 1991: 36). Zato morda ni presenetljivo, da se razcvet protiincestne zakonodaje ni začel v pokristjanjenem rimskem imperiju, temveč v germanskih kraljestvih. Subtilna klasifikacija dovoljenih in nedovoljenih spolnih zvez je temeljila na strahu pred onesnaženjem (*pollution*), umazanija pa je, kot je nekje zapisala Mary Douglas, naperjena proti redu in njena odprava je pozitiven poskus organiziranja družbe. Tipično onesnaženje (polucija) je polucija s krvjo, zlasti ob menstruaciji (prvi) in rojstvu (prvega) otroka.

Prav kri je bila temeljni kamen Durkheimove teorije prepovedi incesta, ki temelji na ideji totemizma. Totemski klani so bili po njegovem mnenju eksogamni in matrilinealni. Člani klana naj bi verjeli, da med seboj delijo skupno substanco, ki je tudi substanca skupnega totema. Eksogamni patrilinealni klani naj bi se razvili kasneje, eksogamijo pa naj bi prevzeli po analogiji od matrilinealnih. Durkheim eksogamije ni, kot nekateri drugi avtorji, omejil le na prepoved krvnih sorodnikov, temveč jo je razširil tudi na nesorodnike. Zavrnil je tudi mnenje, da obstaja univerzalna groza pred spolnostjo med krvnimi sorodniki. Vzroke eksogamije je iskal bolj v totemih samih kot v klanskem sistemu. S tem je eksogamija postala posledica religije oziroma natančneje tabujev. Trdil je, da so ženske v času pubertete, menstruacije in rojstva podvržene ritualni izločitvi, ker je bila njihova kri po splošnem mnenju nevarna. Tabuji, ki so zadevali ženske, so se povezovali s tabujem prelitja krvi člana klana in tabujem uboja in použitja totema. Skratka eksogamijo in prepoved incesta pojasnjuje univerzalna groza pred krvjo, kar še posebej velja za ženske, saj so *“kronično prizorišče krvavih dogajanj”* (Durkheim, 1992: 120), ključ do sistema pa je verovanje, da imajo člani klana skupno substanco s totemom.

Toda vrnimo se k pokristjanjeni Evropi. Do prve večje širitve kroga prepovedanih poročnih partnerjev v Evropi je prišlo leta 517, ko je bilo razglašeno, da so spolni odnosi z bratovo vdovo, ženino sestro, krušno materjo, prvim ali drugim bratrancem, vdovo uterinskega ali agnatskega strica in krušno hčerko prepovedani (de Jong, 1991: 38). Takšne zveze so postale incestne in nevredne poroke. V šestem in sedmem stoletju so se poleg cerkve v poročno prakso in torej v problem incesta začeli vmešavati tudi posvetni vladarji, do pravega izbruha posvetnega boja proti incestu pa je prišlo v osmem stoletju, ko so karolinški vladarji okrepili vezi z Rimom. V tem času so bili cerkveni pogledi glede krvnega sorodstva ostrejši kot frankovski, vendar v glavnem večjih razhajanj ni bilo. Tako krst kot birma sta ustvarila duhovno sorodstvo in botri so postali nesprijemljivi poročni in spolni partnerji. Toda s širitvijo prepovedi, ki so sledile prehodu z rimskega na kanonski

sistem štetja stopenj sorodstva, je prišlo do odpora tako pri tistih, ki zaradi tega niso mogli najti poročnega partnerja, kot pri duhovnikih, ki so te prepovedi morali vsiljevati (de Jong, 1991: 41). Poseben problem je bilo duhovno sorodstvo, saj so ga nekateri izkoriščali za razveze zakona, še posebej v plemstvu. Če je mati namreč postala krstna ali birmanska botra svojih otrok, je zakon avtomatsko prenehal veljati. Med 5. in 9. stoletjem je bilo precej razprav, ali je v takšnem primeru dovoljena ponovna poroka. Prav tako so bili problematični primeri, če je žena zapustila impotentnega moža, če je mož odslovil nezvesto ženo, če je eden od poročnih partnerjev šel v samostan, v primeru razveze zaradi različnih ver in tudi v primeru gobavosti in incesta. Gre kajpada za problem incesta drugega tipa, še posebej med žensko in svakom oziroma moškim in svakinjo. Tudi če je imel poročen moški spolne odnose s hčerko svoje žene, ki izhaja iz njenega prejšnjega zakona, zakon ni mogel obveljati zaradi incesta drugega tipa.⁶ Ponovna poroka je bila možna, a ne za krivca, temveč za tistega, čigar zakon je bil preklican, kar pomeni, da to niso bila običajna prešuštva. Incestna zakonodaja je torej grozila, da bo spodkopala stabilnost krščanske poroke. Na koncilu v Mainzu leta 847 (de Jong, 1991: 43) je bilo sklenjeno, da se priženjeno sorodstvo izenači s krvnim. Spolni odnosi so povzročili enost mesa, kar je odpravilo razcep med krvnim in priženjenim/svaštvnim sorodstvom, hkrati pa so tudi nezakonski spolni odnosi ustvarjali sorodstvene odnose. Že samo spolni odnos je vse sorodstvo spolnega partnerja izločil iz množice dovoljenih poročnih partnerjev. V sredini 9. stol. je bila incestna zakonodaja dokončana in prepovedane so bile poroke med sorodstvom do sedme kanonske (štirinajste rimske) stopnje. Takšne prepovedi so ostale vse do leta 1215, ko je četrti lateranski koncil zmanjšal število prepovedanih stopenj na štiri kanonske (de Jong, 1991: 44 in Hérítier, 1994: 109). V karolinški dobi so kralji poročna vprašanja povsem prepustili Cerkvi, toda šele po tridentinskem koncilu (1545 - 1563) je postala poroka tudi pogodba (Hérítier, 1994: 109). Poroka je s tem postala ireverzibilna, njena neločljivost pa je šla vse do prepovedi ponovne poroke. Še vedno pa je Cerkev priznavala dva možna razloga za razvezo zakona, incest in namen žene, da ubije moža. V Rimu so bili priženjeni sorodniki skupina krvnih sorodnikov poročnega partnerja, v evropskem

⁶ S tako prakso se kasneje relativno pogosto srečujemo pri plemstvu in v kraljevskih rodbinah, saj je bila to edina legalna pot do ločitve.

Tabuji, ki so zadevali ženske, so se povezovali s tabujem prelitja krvi člana klana in tabujem uboja in pužitja totema. Skratka eksogamijo in prepoved incesta pojasnjuje univerzalna groza pred krvjo, kar še posebej velja za ženske, saj so "kronično prizorišče krvavih dogajanj" (Durkheim, 1992: 120), ključ do sistema pa je verovanje, da imajo člani klana skupno substanco s totemom.

⁷ *Značilno je denimo, da v antični Grčiji mit-ski primeri incesta, najsibo med bogovi (Zeus in Hera sta le najbolj razupita) najsibo med človeškimi junaki (Ojdip kajpak), predstavljajo nekakšen inverzen vzor, saj gre za dogajanje v nadčloveškem svetu, običajni smrtniki pa pač ne smejo početi tistega, kar je dovoljeno bogovom in polbožjim junakom.*

⁸ *Kanterburijski nadškof Teodor (668-690) je zapisal, da se mora ženska po porodu očiščevati 40 dni, preden sme ponovno v cerkev, če pa je prestopila cerkveni prag v času menstruacije, ji je naložil tritedenski post (Douglas, 1988: 61).*

srednjem veku pa se stvari obrnejo k spolnosti, saj se prepovedi razširijo na sorodnike tistega, s katerim se je posameznik spoznal prek spolnosti.

Obstajata dve teoriji (de Jong, 1991: 46-47), zakaj se je Cerkev tako zavzemala za prepoved incesta. Po prvi je s tem lahko veliko pridobila, saj je iskanje možnih poročnih partnerjev vključevalo tudi lokalno duhovščino, kar je Cerkvi zagotavljalo nadzor nad poročnimi navadami in ji omogočilo vsiljevanje krščanske poroke. Druga teorija pa meni, da je bila protiincestna zakonodaja del širše cerkvene politike, ki je zajemala tudi zakone proti drugim vrstam porok, proti posvojitvi in proti priležništvu. Namen teh prepovedi je bil zmanjšati število možnih možkih dedičev, kar bi privedlo do pogostejših in bogatejših daril Cerkvi. Kako naj bi to delovalo v praksi, ni jasno, poleg tega pa je bilo darovanje Cerkvi v srednjem veku močno razširjeno tudi brez njenih posebnih posredovanj. Zato je treba za pojasnitev srednjeveških prepovedi incesta ubrati drugačno melodijo. Dejstvo, da so prepovedi tako razširjene in skrajne, priča o tem, da je le malo možnosti, da cerkvena ali posvetna zakonodaja ne bi imeli nikakršnega zaledja za tako močna čustva o incestu. Zato de Jongova predvideva, da sta bila cerkveno in ljudsko mnenje do neke mere skladna in sta se ob stiku le še okrepila. Po drugi strani pa so bile kazni za incest formalno zelo podobne kaznim za druge spolne prekrške, kot so bili denimo spolni odnosi v nedeljo ali na praznični dan. Skratka gre za vprašanje greha, ki vodi v onečiščenje, v umazanijo (*pollution*). Z grehom, ki je storjen z nespoštovanjem družbenih pravil, se vzpostavlja nečistost. Namen strahu pred nečistostjo (*pollution*) pa je preprečitev stika med stvarmi, ki jim to ni dovoljeno.

Na tem mestu si velja zastaviti vprašanje, kaj označuje stvari, ki jim ni dovoljen stik, in zakaj jim ni dovoljen. Prva možna interpretacija izhaja iz ločitve spolnega na eni strani in svetega na drugi, kjer spolnost, še zlasti pa incest in prešuštvo, spada v red, ki je v nasprotju s svetim. Svet je (Douglas, 1988: 8) razdeljen na stvari in dejanja, ki so prepovedana, in tista, ki niso; med prepovedanimi pa ena poskušajo zavarovati sakralno pred profanim, druga pa profano pred vdorom svetega.⁷ Celoten kompleks pravil predpostavlja, da je človeška spolnost nekaj nevarnega in umazanega, ki ogroža sveto. Simptomatično je denimo, da so morale porodnice, preden so se po porodu vrnile v cerkev, skozi proces očiščenja.⁸

Legitimna spolna sfera je bila torej omejena, saj je število dovoljenih partnerjev drastično zmanjšano. Simbolna verovanja različnih ljudstev, ki se tičejo incesta, prešuštva in nečistovanja, se pravi spolnega vedenja na splošno, so povezana s korpusom različnih odnosov in predstav, ki se ne omejujejo le na

sveto in profano, temveč segajo onkraj tega k osnovnim predstavam in odnosom o svetu. Prvotna in primarna lastnost človekovega telesa, razcep dveh spolov, je izvir nekaterih najglobljih konceptualnih zasnov, ki jih obvladuje temeljna opozicija med identiteto in diferenco (Héritier, 1994: 228). Substancialnost se med posamezniki prenaša s telesnimi sokovi, krvjo, spermo, slino, materinim mlekom. Substanca potuje po eni strani skozi genealoške linije do novorojenega otroka, druga pot substance pa se uresničuje s spolnimi odnosi (najbolj značilno seveda z moško ejakulacijo).⁹ Vendar se z izmenjavo telesnih sokov spolna partnerja ne uvrstita v register identitet (v tem primeru bi bili vsaki ponovljeni spolni odnosi prepovedani), temveč se identiteta vsakega od spolnih partnerjev vpiše v register drugega in šele spolni odnosi s tretjim lahko privedejo do kratkega stika, če gre pač za naslednjega partnerja, ki je v sorodu s katerikoli od prejšnjih spolnih partnerjev posameznika. Pa tudi v tem primeru ne gre za incest (drugega tipa kajpak) med sedaj udeležanima partnerjema, temveč za incest dveh istospolnih sorodnikov, ki sta se substancialno združila prek tretjega.

Héritierjeva (1994: 308-309) meni, da oba tipa incesta vedno delujeta skupaj. Celo v primeru Ojdipa, ki velja za incest prvega tipa par excellence, se prek Jokaste, ki je bila skupni spolni partner tako Ojdipa kot Laja, srečata oče in sin in med njima tako pride do incesta drugega tipa. Podobno je tudi v primeru zveze posameznika z očetovo ženo, denimo v poligamnem primeru ali ob ponovni poroki, kjer gre za dvojni incest prvega in drugega tipa.¹⁰

Z incestom drugega tipa se torej uresniči kopičenje identitet v enem samem telesu. Posledice tega kopičenja se bodo nujno pokazale v enem od treh registrov, vremenskem, ki predstavlja naravno okolje, biološkem, ki zastopa človekovo telo, ali socialnem, ki predstavlja družbeno zakonitost. Prekršek, storjen v enem od registrov, ne bo nujno sankcioniran v tistem, v katerem je storjen, pač pa v kateremkoli.

Ker je vsak posameznik absolutno identičen le samemu sebi (posameznikovi lastni identiteti sledijo istospolni dvojčki, nato bratje ali sestre, kjer je bistvena spolna identiteta, nato paralelni bratranci in sestrične itd.), je masturbacija hud prekršek, saj gre ob ejakulaciji za kopičenje identitete par excellence. V Evropi 19. stol. je bila masturbacija prepovedana z grožnjo hiranja in osušitve (verjetno pač semena), z izgubo substance in hiranjem v lastni vročini. Skrivna ideja tega je v predstavi, da je seme lokalizirano v kosteh in pomemben del v možganih.

Incest drugega tipa, kot ga je zastavila Héritierjeva, omogoča razumeti ne le incest prvega tipa, temveč nekatere sorodstvene prepovedi, ki jih sicer ni moč pojasniti. To velja zlasti za

⁹ Vprašanje je, kaj je s to teorijo v primeru denimo Trobriandcev. Ti so matrilinearni, veliko vlogo pri otrocih pa odigra materin brat (avunkulat). Še bolj zanimivo pa je, da verjamejo, da spolni odnos nima nobene vloge pri spočetju otroka, kar pomeni, da je tudi očetova vloga kaj majhna: otroka ponoči prinesejo duhovi, očetova vloga pa je omejena le na odprtje poti za njegovo rojstvo (Malinowski, 1993). To pomeni, da se substanca pri njih prenaša le matrilinearno, se pravi le po materinih sorodnikih, incestne prepovedi pa so najmočnejše v paru sestra-brat (Fox, 1988: 53). Primerjalne analize o prepovedi spolnosti v uterinski in agnatski liniji žal nimam.

¹⁰ Za incest drugega tipa gre najprej, ker je posameznik prišel v stik z očetovo substanco prek skupnega spolnega partnerja, za incest prvega tipa pa, ker je, prvič, očetova žena sorodnik po svaštvu, in drugič, ker je oče prenesel v svojo drugo ženo substanco posameznikove matere, ki se je kumulirala v njem, ko je z njo spolno občeval. Skratka s spolnim odnosom z očetovo drugo ženo je posameznik prišel v stik s substanco lastne matere, ki jo je oče zasejal v svojo drugo ženo.

¹¹ *Zanimivo je, da je Prerok za sorodstvo po mleku razglasil tudi posvojitev, sorodstvo po mleku pa se vzpostavi s tem, da krušna mati petkrat ponudi svoje prsi posvojenemu otroku.*

islamsko sorodstvo po mleku (Héritier, 1994: 309-325), kjer so prepovedani vsi tisti, ki so s posameznikom delili materino mleko, poleg tega pa še vsi, ki so si delili isto dojiljo, njim pa so prepovedani tudi dojilja sama, njeni otroci, njihovi zakonci in nasledniki.¹¹

“Ne poroči se z materami, ki so te dojile ali s sestrami po mleku /.../ vse sorodstvo, ki je vzpostavljeno po mleku, je prepovedano. Nezakonito je poročiti se ali spolno občevati z dvema ženskama, ki sta sestri.” (Williams, 1961: 119).

Prepovedi v mlečnem sorodstvu se začnejo z dojiljo, preidejo na njene prednike, neposredne naslednike (otroke), na dojilje prednikov, potem naslednikov, nato na dojilje priženjenih sorodnikov itd., kar izhaja iz ljudskega verovanja, da materino mleko pride od moškega. Moško seme naj bi se v ženskem telesu izrazilo skozi mleko. Otrok, ki ga hrani ženska, je razumljen kot otrok njenega moža, saj njeno mleko prihaja od njenega moža, torej je otrok hranjen z mlekom tega moškega. To pomeni, da sta otroka, ki ju hrani ista dojilja, sorodnika po mleku; toda kar je bolj subtilno, deček in deklica, ki med seboj nista v krvnem sorodstvu (sta od različnih staršev) in sta ju hranili različni dojilji, ki pa sta soprogi enega moškega, s tem postaneta otroka po mleku tega moškega in sta torej brat in sestra po mleku, čeprav nista imela iste dojilje, poroka med njima pa je kajpada prepovedana.

V.

Problema incesta torej ni moč omejiti le na spolne odnose v jedrni družini. Njegova prepoved se nanaša tako na reprodukcijske strategije kot na socialno segmentacijo. Kroženje tekočin med telesi, kot ena od temeljnih predpostavk prepovedi incesta, nam ne omogoča razumeti le spolnih prepovedi in zapovedi, temveč celotno kozmologijo različnih ljudstev, ki temelji na osnovnih opozicijah, izhajajočih iz človeškega telesa (Héritier, 1994: 227-228). Skratka koncept incesta, kot je bil predlagan v uvodu, presega biološko sfero in sega v ekonomijo (Lévi-Strauss) in kozmologijo (Héritier in Douglas), to pa kaže na nujnost skupnega branja različnih teorij incesta.

Dorijan Keržan, podiplomski študent socialne antropologije na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

LITERATURA

- BELL, Vikki (1993): **Interrogating Incest, Feminism, Foucault and the Law**, Routledge, London.
- DELUZ, Ariane (1994): "Incestuous fantasy and kinship among the Guro", v: Deluz, Heald (ur.): **Anthropology and Psychoanalysis**, Routledge, London, str. 40-50.
- DOUGLAS, Mary (1988): **Purity and Danger**, Routledge & Kegan Paul, London (prva izdaja 1966).
- DURKHEIM, Émile (1992): "Prepoved incesta in njeni izviri", v: Durkheim: **Samomor, Prepoved...**, SH, Ljubljana, str. 77-137.
- EVANS-PRITCHARD, E. E. (1990): **Kinship and marriage among the Nuer**, Clarendon Press, Oxford (prva izdaja 1951).
- EVANS-PRITCHARD, E. E. (1993): **Ljudstvo Nuer**, SH, Ljubljana.
- FOX, Robin (1992): **Kinship & Marriage**, Cambridge University Press, Cambridge (prva izdaja 1967).
- FOX, Robin (1988): **Rdeča svetilka incesta**, SH, Ljubljana.
- FREUD, Sigmund (1985): "Totem and taboo", v: Freud: **The origins of religion**, Penguin, Harmondsworth (nemški original prvič izdan 1912-1913).
- GOODY, Jack (1969): "A Comparative Approach to Incest and Adultery", v: Goody J.: **Comparative Studies in kinship**, Stanford University Press, Stanford, str. 13-38.
- GOULD, Stephen Jay (1991): **Darwinova revolucija**, Krt, Ljubljana.
- HEALD, Suzette (1994): "Every man a hero: Oedipal themes in Gisu circumcision", v: Deluz, Heald (ur.): **Anthropology and Psychoanalysis**, Routledge, London, str. 184-209.
- HÉRITIER, Françoise (1994): **Les deux soeurs et leur mère**, Éditions Odile Jacob, Pariz.
- HÉRITIER, Françoise (1979): "Symbolique de l'inceste et de sa prohibition", v: Izard, Smith: **La fonction symbolique**, Gallimard, Pariz, str. 209-243.
- HIATT, L. R. (1994): "Indulgent fathers and collective male violence", v: Deluz, Heald (ur.): **Anthropology and Psychoanalysis**, Routledge, London, str. 171- 183.
- De JONG, Mayke (1991): "To the limits of kinship: anti-incest legislation in the early medieval West (500-900)", v: Bremmer: **From Sappho to de Sade**, Routledge, London, str. 36-59.
- KUPER, Adam (1991): **The invention of primitive society, Transformations of an Illusion**, Routledge, London (prva izdaja 1988).
- LÉVI-STRAUSS, Claude (1981): **Les structures élémentaires de la parenté**, Mouton, Pariz (prva izdaja 1947, dopolnjena 1967).
- LÉVI-STRAUSS, Claude (1985): "Družina", v: Lévi-Strauss: **Oddaljeni pogled**, SH, Ljubljana, str. 63-88.
- MALINOWSKI, Bronislaw (1993): "Oče v primitivni psihologiji", **Časopis za kritiko znanosti**, let. XXI, št. 162-163, str. 53-59.
- MEAD, Margaret (1962): **Sex and Temperament in Three Primitive Societies**, Mentor Books, New York (prva izdaja 1935).
- SKUŠEK, Zoja (1993): "Očetje in očetovstvo", **Časopis za kritiko znanosti**, let. XXI, št. 162-163, str. 61-73.
- WILLIAMS, John Alden (1961): **Islam**, George Braziller, New York.

Ilustracija: Maxfield Parish



ΟΙΚΟΣ

Konec narave – narava v okolju reflektivne moderne in družbe tveganja

1. OKOLJE IN NARAVA V KONTEKSTU DRUŽBE TVEGANJA

Vprašanje, ki si ga zastavlja v tem prispevku, je, ali z namenom, da bi dobili jasnejši pregled glede ogrožanja in nezmožnosti nadzora, lahko natančneje razvrstimo okoljske probleme. Odgovor je po najinem mnenju mogoče skicirati s poskusom posredovanja med konceptom "družbe tveganja" Ulricha Becka in konceptom "pozne oz. reflektivne moderne" Anthonyja Giddensa.

Beck v vsem svojem delu referira okoljske probleme, da bi utemeljil svojo analizo družbe tveganja. Začenja z definicijo koncepta onesnaževanja okolja ali tveganja, ki je hkrati enostavna in vseobsežna. Za ilustracijo svoje analize uporablja zelo različne probleme, kot so jedrska energija, zastrupljanje prehranjevalnih verig s pesticidi, onesnaževanje zraka in smog, genetični inženiring, učinek tople grede, degradacija krajine, tanjšanje ozonskega sloja in mnoge druge pojave postopnega uničevanja okolja.

Čeprav ne namenja veliko pozornosti konceptualnim problemom, v celotnem opusu poudarja dva vidika tveganj. Prvič, v kontekstu družbe tveganja pridobijo tveganja novo dimenzijo v primerjavi s tveganji v prejšnjih časih. Beck

hkrati poudarja naraščanje objektivnega slabšanja okolja in spreminjajoči se značaj tega slabšanja, ki je dobilo že globalne in nepovratne dimenzije. Drugič, Beck poudarja družbeni značaj okoljskih problemov tako, da napada tiste teoretične sheme, ki tako kot v devetnajstem stoletju utrjujejo nasprotje med "družbo" in "naravo" kot med dvema posebnima kategorijama ali entitetama. Tisti, ki se do tedaj tega niso zavedali, so bili ob černobilski katastrofi nenadoma "soočeni" s koncem obstoja narave kot "zunanje" za reprodukcijo družbe. Narava je "ponotranjena", povlečena je v družbo in je postala imanentni sestavni del sodobne družbe.

Čeprav ekološki sociologi nikoli niso široko uporabljali nezgodovinskih definicij narave in okolja, ki prevladujejo v ekoloških znanostih (zdi se, da se pojavijo tudi v Beckovi definiciji), se Beckov opis "konca zunanje narave" nanaša predvsem na spreminjajoč se odnos med družbo in naravo v procesu prehoda v reflektivno moderno. Verjameva, da proces "ponotranjanja" narave s strani družbe vsebuje več kom-

ponent, vendar zanje Beck ne ponudi nobene nadaljnje pojmovne opredelitev. Spreminjajoči se odnos med družbo in naravo v (nastajajočih) danostih reflektivne moderne pripada najmanj trem različnim spletom transformacij. Te vsak na svoj specifičen način vodijo k različnim pomenom izraza "konec zunanje narave" in prav tako pomenijo različne vrste tveganj.

Predvsem obstaja "konec narave" v smislu konca nedotaknjenosti naravnih sistemov s strani človeka. V nasprotju do narave kot divjine ali podeželja koncept "podružbljene narave" ni več omejen na urbana oz. naseljena področja. Zaradi trenda globalizacije modernosti lahko rečemo, da se ta koncept nanaša na konec narave, ki je onstran "meje" (*frontier*). Ideja, da "vse človeško življenje poteka v krajih, ki jih je ustvaril človek" (Giddens, 1991: 166), se lahko nanaša na estetske, moralne in kulturne vrednosti, ki se (kot je to tako slikovito predstavil Mc Kibben (1991)) ponavadi pripisujejo tej zunanji naravi.

Drugič omenja Beck "konec narave" kot jo sestavljajo naravni, od človeških posegov neodvisni procesi. V tem smislu so skoraj vsi naravni procesi v tem smislu podvrženi človeškemu posegu in nadzoru. V Beckovih analizah igra (zaradi posebne zgodovinske oblike uporabe tega programiranja) osrednjo vlogo nadomeščanje naravnih procesov z "naravo, ki jo programira človek". Z instrumentalizacijo znanosti in tehnologije je človeštvo vpreglo naravo, da bi se prilagodila njegovemu cilju

Beck poudarja družbeni značaj okoljskih problemov tako, da napada tiste teoretične sheme, ki tako kot v devetnajstem stoletju utrjujejo nasprotje med "družbo" in "naravo" kot med dvema posebnima kategorijama ali entitetama.

neomejene materialne rasti. Zdaj, ko prihaja družba tveganja, pa se srečujemo s tveganji, ki so neločljivo povezana z organizacijo proizvodnje in porabe v sodobni industrijski družbi.

Tretja pomembna preobrazba v odnosu med družbo in naravo se je zgodila v trenutku, ko so se arhitekti narave približali svoji lastni vrsti in postali arhitekti človeške narave: "Če se projekt tehničnega podjarmljanja in izpopolnjevanja narave zamišlja in izvaja v daljšem obdobju, se mora prej ali kasneje (in to kasneje je zdaj) uporabiti tudi na človeški naravi" (Beck, 1986: 48).¹ Tveganja, ki so vpletena v ta projekt, obravnava Beck zelo vznemirljivo, opozarja namreč na nevarnost, da moderni genetski inženiring lahko omogoči "sodobno barbarstvo" (Beck, 1988).

Prvi dve različici podružbljanja narave sta vzrok za zaskrbljenost ekološkega gibanja že od njegovih zgodnjih dni dalje. Tretji različici je bilo doslej namenjeno dosti manj pozornosti. Misliva, da Beck zasluži vso podporo, ko si prizadeva za uvajanje ekološke perspektive v razpravo o tveganjih, ki so vključena v omenjene procese.

Po najinem mnenju nam bo ugotavljajne razlik med različnimi sestavnimi procesi znotraj spreminjajočega se odnosa med družbo in naravo omogočilo, da bomo izdelali natančnejšo oceno spreminjajočega se značaja tveganj in ekoloških problemov na prehodu v obdobje refleksivne moderne. Poudarek, ki ga daje Beck rastoči grožnji neposredno povezani z večanjem globalizacije, se nanaša predvsem na drugo vrsto tveganj modernizacije². Najhujši ekološki problemi so se pojavili s spremembami v svetovnih ekoloških procesih kot posledica izpustov snovi, ki nastajajo v proizvodnji in porabi. Lahko se strinjamo z Beckom, da bi bilo bolje analizirati globalne probleme, kot pa razmišljati o kontinuumu med lokalnimi in globalnimi. Torej obravnavati tanjšanje ozonskega plašča ali učinek tople grede kot posebno kategorijo tveganja. Globalna tveganja lahko prizadenejo vse človeštvo, nadzor nad njimi pa bi bilo mogoče dobiti le z na ravni celega planeta usklajeno akcijo. Toda v Beckovi tezi o nastajajoči družbi tveganja ostaja nejasno razlikovanje med globalnimi tveganji kot posebno kategorijo tveganj in med objektivnim slabšanjem okolja, ki je lahko in bi moralo biti analizirano z vidika (spreminjajoče se) industrijske organizacije proizvodnje in porabe. Metafora bumeranga, kot jo uporablja Beck, lahko ilustrira nujnost tega razlikovanja. Ko opisuje učinek bumeranga, Beck omenja onesnaževalce, na primer podjetja, ki ne morejo več pobegniti od posledic svojih tveganj povzročujočih dejav-

¹ "Das Projekt der technischen Unterwerfung und Perfektionierung der Natur, weitergedacht und durchgeführt, muss früher oder später (und dieses Später sind wir) auch auf die Menschennatur Übergreifen."

² Beck dejansko nameinja prvi kategoriji samo omejeno pozornost.

Tveganja z obsežnimi posledicami so temna stran sodobnosti in ta temačnost občutno izvira iz dojetega pomanjkanja nadzora nad ekološkimi problemi, ki so ukoreninjeni v celotni globalizaciji.

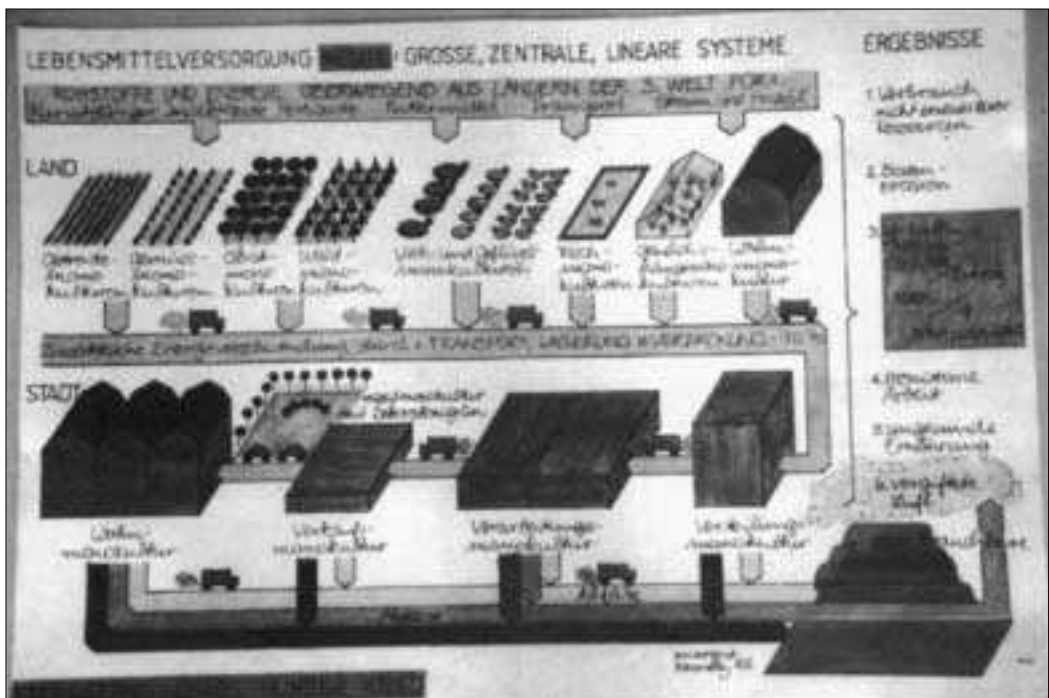
nosti. Po Becku, pa tudi po Enzensbergerju (1974), so tveganja začela prizadevati tudi bogate ljudi kot glavne predstavnike modernizacije. Ne srečujejo se samo z nevarnostmi, ki ogrožajo njihovo lastno blaginjo, temveč tudi s slabšanjem in uničevanjem okolja ter z izgubljanjem vrednosti dobrin, od katerih je odvisna njihova prihodnost. Meniva, da večina empiričnih primerov, uporabljenih kot ilustracija učinka bumeranga, poteka v procesih, ki jih je načelno mogoče analizirati brez sklicevanja na učinke globalizacije. Lahko rečemo, da Beckov opis učinka bumeranga vsebuje isto politiko (oziroma pomanjkanje politike) in probleme, ki igrajo glavno vlogo v razpravah o sonaravnem razvoju ali ekološki modernizaciji. Edina razlika je, da Beckov opis teh procesov temelji na drugačni, negativnejši in bolj pesimistični presoji današnje empirične okoljske politike tako vlade kot tudi poslovnih krogov.

2. REFLEKSIVNA SODOBNOST IN DRUŽBA TVEGANJA; SKLEPNE OPOMBE

“Odkritje znanstvene negotovosti je osvoboditev politike, prava in javnosti od patroniziranja tehnologije.”

(Beck, 1992: 109)

Kritika znanosti in tehnologije je eden od osrednjih elementov Beckove analize družbe tveganja. Način, s katerim se



(naravoslovni) znanstveniki lotevajo ekoloških tveganj, je v njegovem delu prikazan kot tehnokratska patronizacije družbe. Da bi zadržali svoj monopol glede diagnoze nevarnosti, se togo držijo tehničnih in znanstvenih postopkov celo tedaj, ko to držo izzivajo nove nevarnosti. Nevarnosti, ki se izmuznejo skozi luknje v zakonih, v tehnologijah in politiki, nas potiskajo iz industrijske družbe v družbo tveganja. Nastajajoča družba tveganja vključuje reorganizacijo industrijskega tkiva moderne in zanjo je značilen vstop v novo fazo moderne, ki se imenuje "refleksivna moderna".

Čeprav Beck uporablja izraza "družba tveganja" in "refleksivna moderna" kot medsebojno zamenljiva, meniva, da se prvi koncept nanaša predvsem na avtorjevo (v celoti pesimistično) empirično projekcijo sedanje družbe v bližnjo prihodnost, drugi koncept pa označuje procese družbenih sprememb, ki napeljujejo sociologe k razširitvi pogleda in vsebine obstoječih teorij modernosti. Najine kritične misli o Beckovem delu so bile usmerjene predvsem na njegovo sliko družbe tveganja, ugotavlja pa, da je večina njegovih idej o

refleksivni moderni in njihovih implikacij spodbudnih za ekološko sociologijo in vrednih nadaljnje razčlenitve. Misliva, da vsaj naslednje Beckove teme zaslužijo posebno pozornost:

- Nemir in bojzani nestrokovnjakov, ki so jih povzročili ekološki problemi oziroma tveganja, se lahko le delno pojasnijo s psihološko sestavo posameznikov in bi jih bilo treba analizirati v zvezi z glavnimi spremembami, ki vplivajo na profil tveganja sodobnih družb.
- Med institucijami, ki so vključene v te procese sprememb, sta izredno pomembni znanost in tehnologija zaradi osrednje vloge v organizaciji dojetanja ekoloških tveganj.
- S prihodom tveganj, ki zaradi globalizacije delujejo kot neizbežna, je v dojetanju ekoloških tveganj prišlo do nove dimenzije.

Ker so s posameznih vidikov te teme podrobneje razdelane v zadnjem delu Anthonyja Giddensa, bova v nadaljevanju prikazala njegovo iskanje konceptualnih obogatitev in preciziranj.

3. ANTHONY GIDDENS O EKOLOŠKIH TVEGANJIH IN NEDAVNI MODERNI

Anthony Giddens je do pred nekaj leti koristno uporabljal jasno razliko med dvema različnima področjima svojega dela:

“Če se projekt tehničnega podjarmljanja in izpopolnjevanja narave zamišlja in izvaja v daljšem obdobju, se mora prej ali kasneje (in to kasneje je zdaj) uporabiti tudi na človeški naravi”

na eni strani je bil razvoj formalne sociološke teorije kot konceptualnega okvira za analiziranje sodobne industrijske družbe, na drugi strani pa plodna uporaba te formalne teorije za oblikovanje družbene teorije (Mouters in dr., 1987: 96). V njegovem novejšem delu so meje med navedenima področjema – med njegovo formalno teorijo in njegovo družbeno teorijo – postale bolj nedoločene. To je med drugim povezano tudi s temami in koncepti, ki jih je v prejšnjem obdobju bolj malo obdeloval, so pa postavljene prav v žarišče analiz, predstavljenih v knjigah "Posledice moderne" (1990) in "Modernost in samo-identiteta" (1991). Koncepte tveganja, bojazni in zaupanje, vlogo ekspertnih sistemov in značaj radikalizirane sodobnosti je analiziral ne samo, da bi jih vstavil v svoj splošni konceptijski okvir, temveč jih je hkrati uporabil za to, da bi osvetlil žgoče moralne in družbene dileme, na katere mora človeštvo zdaj dati odgovore.

Vzporednice, ki jih lahko potegnemo med deli Becka in Giddensa, niso omejene le na osrednje teme, s katerimi se ukvarjata. Podobno kot Beckova teorija družbe tveganja ali pa teorija ekološke modernizacije, tudi Giddensovi spisi o

Nevarnosti, ki se izmuznejo skozi luknje v zakonih, v tehnologijah in politiki, nas potiskajo iz industrijske družbe v družbo tveganja.

(nedavni) moderni (5.1) razpravljajo skoraj istočasno o nekaterih pomembnih preobrazbah v sodobni družbi. Giddens in Beck menita, da ekološka vprašanja (in še posebej njihovo naraščanje v tveganja z obsežnimi posledicami) spadajo med najtežje družbene probleme, ki pospešujejo prehod v radikalizirano ali pozno moderno. Toda razlog, zaradi katerega je Giddensovo delo bolj zanimivo med ekološkimi sociologi, niso toliko te vzporednice, temveč predvsem njegove konceptualne dodelave v primerjavi z Beckovo analizo glede bojazni, tveganja in zaupanja ter vloge ekspertnih sistemov (5.2). Giddens daje tudi bolj izdelano obdelavo globalizacije in njeno povezavo s tveganjem in zaupanjem. Meniva, da je njegova sociološka ocena globalizacije in specifičnega vpliva tveganj z obsežnimi posledicami na profil tveganja (nedavne) sodobnosti odločilnega pomena za razumevanje "alarmističnih elementov" v tekoči ekološki debati (5.3). Toda čeprav nas Giddensova analiza globalizacije in vpliva tveganj z obsežnimi posledicami osvešča glede apokaliptičnih horizontov sodobnosti, ne misliva, da bi ta del analize moral nujno biti neločljivo povezan z njegovo diagnozo moderne kot "Juggernaut society" (5.4).

3.1 NEDAVNA MODERNA KOT DRUŽBA TVEGANJA

Sodobne družbe se razlikujejo od prejšnjih zaradi svojega izrednega dinamizma. Hitrost, širina in globina družbenih sprememb povzročajo, da je ta svet "svet, ki je zbežljal" (1991: 16). Po Giddensovem mnenju dinamizem sodobne družbe izhaja iz (i) razdvojitve časa in prostora, (ii) razrahljanja družbenih odnosov, ki je s tem omogočeno, in (iii) refleksivnega urejanja in preurejanja družbenih odnosov. Družbeni odnosi so "dvi-gnjeni" iz njihove družbene vsebine in preurejeni (po vsem svetu) v časovno-prostorskih dimenzijah. Visoko raven časovno-prostorskega oddaljevanja omogočata dva tipa "mehanizmov za rahljanje medsebojnih odnosov": simbolični znaki in ekspertni sistemi. Ekspertni sistemi dobivajo v sodobnih družbah vseprežemajoč pomen. Vsiljujejo se v dnevno življenje vseh sodobnih državljanov, ki vozijo avtomobile, obiskujejo zobozdravnike in uporabljajo vodo iz vodovoda. Za svoje pravilno in primerno delovanje so ekspertni sistemi odvisni od zaupanja, ki ga v njih vlagajo nestrokovnjaki. S tem je zaupanje izjemno pomembno povezano s časovno-prostorskim oddaljevanjem. Refleksivnost moderne se nanaša na uporabo znanja v organizaciji in preobrazbi družbenega življenja, in tako se znanje lahko spreminja v luči novih informacij.³

Šele zdaj, proti koncu dvajsetega stoletja, smo začeli dojemati osupljiv značaj te refleksivnosti sodobnih institucij. Sodobnost, kot pravi Giddens, je "ureditev, ki ni več tradicionalna, v kateri pa trdne danosti tradicij in navad tudi niso zamenjane z gotovostjo racionalnega znanja". Ideja o modrosti božje previdnosti.⁴ Iz razsvetljenstva izhajajoča ideja modrosti božje previdnosti se kaže za napačno. Srečni pogledi na svetlo, po božji previdnosti zanesljivo prihodnost, so značilni za prvo fazo moderne, ki jo Beck opisuje kot fazo enostavne modernizacije. V sedanji fazi pozne ali visoke sodobnosti smo se začeli zavedati dejstva, da je ideja "zanesljivosti znanja" spodkopana celo v naravoslovnih znanostih. Prenehanje začaranosti z znanostjo povzroča, da je vsakdanje življenje nerešena uganka in dvom postaja stalnica družbenega življenja. V okoliščinah negotovosti in izbiranja med več možnostmi postaja tveganje temeljna kategorija. V tem smislu pomeni živeti v pozni moderni živeti v družbi tveganja. Giddens jemlje koncept družbe tveganja ne samo za opis spreminjajočega se profila tveganja sodobnosti, temveč tudi za opis sprememb v sami naravi vsakdanjega življenja: "Živeti v družbi tveganja pomeni živeti s preračunanim pristopom do odprtih možnosti za akcijo, pozitivno ali negativno, s katero smo – kot posamezniki in vsi skupaj – neprestano soočeni v našem sodobnem družbenem bivanju" (1991: 28).

³ Čepprav se Giddens poglavitno ukvarja z refleksivno sodobnostjo na podlagi znanja iz družbenih ved, prav tako meni, da to velja za naravoslovne vede, glavni Beckov predmet: "... refleksivnost sodobnosti dejansko spodkopava gotovost znanja celo v osrednjih področjih naravoslovja. Znanost je odvisna (...) od metodološkega načela dvoma." (Giddens, 1991: 21)

⁴ Modrost božje previdnosti Giddens opredeli kot "idejo, da povečano posvetno razumevanje narave stvari v bistvu vodi k varnejšemu in srečnejšemu obstoju človeških bitij". (Giddens, 1991: 28).

⁵ *To skico o razpolaganju z znanjem nestrokovnjakov bodo zlahka prepoznali tisti, ki so seznanjeni z Giddensovim delom, saj gre za eno glavnih niti, ki potekajo v njegovih spisih od "Novih pravil sociološke metode" (1976) do "Ustave družbe" (1984).*

⁶ *Te razlike seveda ustrezajo razredni strukturi sodobnih družb.*

3.2. TVEGANJE IN ZAUPANJE V POZNI MODERNI

Nestrokovnjaki imajo precej znanja in so sposobni dejavniki, saj morajo znati marsikaj o okoliščinah svojih akcij, da bi mogli zadovoljivo živeti svoje vsakdanje življenje. To znanje iz dneva v dan spretno uporabljajo. V povezavi s tem je tudi povratno nadzorovanje akcij, ki je stalni pojav v družbenem življenju. Človeška bitja je treba obravnavati kot sposobne akterje tudi kadar je njihovo znanje omejeno in ni vsestransko na razpolago.⁵

V analiziranju pozne moderne je Giddens svojo interpretacijo usposobljenega akterja bistveno razširil s preskušanjem vpliva abstraktnih sistemov, ki se vsiljujejo v vsakdanje življenje, s preskušanjem spreminjajočih se odnosov med splošnim, ne-ekspertnim znanjem in med vključenim ekspertnim znanjem ter z ugotavljanjem razlaščevalnega učinka abstraktnih sistemov. Z vmešavanjem abstraktnih sistemov v vsakdanje življenje "zavest tveganja prodira v delovanje skoraj vsakogar"

(1991: 112). Analizi strateškega vedenja in proučevanje strategij nadzora, ki jih uporabljajo ljudje v svojem vsakdanjem življenju, zdaj dobivata obliko proučevanja, kako ljudje (s preračunljivim pristopom do odprtih možnosti delovanja) izbirajo možne opcije med neštetimi dogodki, uporabljajoč pri tem oceno tveganja, da bi naredili smisel iz prihodnosti kot "ozemlja protidejanske možnosti".

Razmišljanje z vključevanjem tveganj je način, da se stabilizirajo rezultati, je

način koloniziranja prihodnosti. Toda to ima tudi vznemirjajoče vidike, ki so po Giddensu povezani s spreminjajočim se profilom tveganja sodobnosti. Razmišljanje ob upoštevanju tveganj je negotovo za posameznika oziroma posameznico, ker on ali ona ve, da noben življenjski slog ne more biti popolnoma zavarovan pred profilom sodobnega tveganja, čeprav se življenjski slogi razlikujejo glede vrst tveganja, ki jih povzročajo⁶. Ta povečana zavest o tveganjih v obsežnih segmentih prebivalstva je, skupaj z znanjem o tveganjih *kot tveganjih*, pomembna prvina "subjektivne strani" sodobnega profila tveganja. "Objektivna stran" so določene kategorije tveganj, med katerimi so za ekološko sociologijo najpomembnejša naslednja: (i) tveganja, ki izvirajo iz podružbljene narave, in (ii) tveganja, ki izvirajo iz globalizacije. Kako lahko torej posamezniki nadaljujejo svoje vsakdanje življenje v (znanih) okoliščinah tveganj? Giddens razvija svoj koncept "temeljnega sistema varnosti" in postavlja trditev, da vsakdo

Misliva, da ekološka tveganja z obsežnimi posledicami že po svoji naravi postavljajo vprašanja tehnične in politične kontrole, zavesti o zaskrbljenosti za existenco itd., tega pa ni mogoče obravnavati v okviru teorije ekološke modernizacije.

razpolaga z “zaščitnim zapredkom” (kokonom), ki ga varuje pred grozečimi dogodki, ki lahko povzročijo resno vznemirljivost. Temeljni sistem varnosti vsebuje “ravnotežje tveganja in zaupanja” in je zasidran v praktično zavest. V okviru dnevne rutine so potencialno nevarni dogodki “izolirani” z naravnim odnosom do vsakdanjega življenja. Toda, kadar vidimo resno avtomobilsko nesrečo ali če doživimo katastrofo, kot je črno-bilska, se te rutine pretrgajo. Taka srečanja z nevarnostmi opisuje Giddens kot “usodne trenutke”, ki ogrožajo varovalne zapredke ljudi (1991: 114). Kadar pride do usodnih trenutkov, se navadno poišče ekspertno znanje, ki preskrbi ljudem potrebne informacije za oceno, kolikšno in kakšno je tveganje v nastalih razmerah.

Primeri, ki jih uporablja Beck, da bi orisal nastajajočo družbo tveganja, so večinoma usodni trenutki, v katerih se nestrokovnjaki srečujejo z ekološkimi tveganji. Tudi na “antropološki šok”, ki je sledil črno-bilski katastrofi, gledamo kot na obsežen usodni trenutek: povečana zaskrbljenost, zavest o sodobnosti kot družbi tveganja, zavest, da lastna čutila ne morejo več pomagati in da je moč prešla na ekspertne sisteme. Giddens umešča te položaje v (razširjeni) sociološki prikaz človeškega delovanja, s tem pa daje njihovo podrobnejšo sliko in podaja konceptualna orodja za analiziranje “uravnovežitvene moči”, s katero ljudje razpolagajo in jo razvijejo, kadar se dogajajo antropološki šoki. “Vsakdanja iznajdljivost in inteligentnost imata dialektičen nadzor nad razlastitvenimi učinki abstraktnih sistemov” (...). Izgubljanje spretnosti se srečuje s ponovnim pridobivanjem spretnosti, razlaščenje vodi do ponovnega prilaščanja in izguba moči lahko sproži ponovno pridobivanje moči. Toda v kontekstu družbe tveganja ima Giddensova analiza dialektičnega nadzora drugačen poudarek v primerjavi z njegovim prejšnjim prikazom tega koncepta v luči posplošenih odnosov moči. Vseprežemajoči pomen abstraktnih sistemov, ki se vsiljuje v življenje vsakogar, pomeni izgubo moči prebivalcev, toda ne v smislu prenosa moči na določene posameznike ali skupine. Obstoječe oblike nadzora se ne spodkopavajo predvsem s prenosom moči zaradi pomanjkanja (zanesljivih) informacij. Čeprav je ekspertno znanje načeloma dostopno vsakomur, če le ima čas in denar, da bi si ga pridobil, večinoma lahko postanemo strokovnjaki samo na enem ali dveh strokovnih področjih. Po Giddensu je to razlog, zakaj so ekspertni sistemi “neprosojni” za večino

Medtem ko je bil družbeni in ekološki vpliv prvega poročila Rimskega kluba prav gotovo pozitiven, kljub temu da (ali pa morda prav zato) je vseboval grozeča in negativna pričakovanja za prihodnost, ima lahko današnje širjenje ekoapokaliptične prihodnosti dramatično drugačne posledice na upravljanje okolja.

Ljudi. Inteligentnost človeka je "omejena" s prirojenim pomanjkanjem informacij, potrebnih v družbi, v kateri vlada ekspertno znanje. Ker je "prenos moči na abstraktne sisteme podlaga za nastajanje tveganj z obsežnimi posledicami", ima vsepovsod prisotni vpliv abstraktnih sistemov svojo temno stran, kot bo prikazano v naslednjem poglavju.

4. TVEGANJA Z OBSEŽNIMI POSLEDICAMI IN PROFIL TVEGANJA (NEDAVNE) MODERNE

"Mogoče se je že zgodila dolgoročna, nepopravljiva ekološka škoda in morda vsebuje pojave, ki se jih še ne zavedamo,"
(Giddens, 1990: 173)

Vsakdanje življenje v razvitih družbah ni nujno bolj tvegano, kot je bilo prej, pravi Giddens. Nevarnosti, ki so ogrožale življenje velikih segmentov evropskega prebivalstva v 19. stoletju, so obvladali ekspertni sistemi, kot je npr. ekspertni sistem za preskrbo z varno pitno vodo iz vodovoda. Na drugi

Prenehanje začaranosti z znanostjo povzročča, da je vsakdanje življenje nerešena uganka in dvom postaja stalnica družbenega življenja.

strani pa so se pojavile nove nevarnosti, na primer zastrupljanje hrane, sodobni promet in podobno. Kot prispevek k razpoložljivim dejavnikom podaljševanja življenjske dobe v zahodnih industrijskih deželah, so, kot se dozdeva, "elementi zmanjševanja tveganja postali bistveno vplivnejši od novih vrst tveganj" (Giddens,

1991: 116). "Objektivna" stran profila tveganja moderne družbe se je spremenila v tem smislu, da so določene kategorije tveganj izginile, dodane pa so ji nekatere druge. Čeprav (še) ne vidimo učinkov na podatke o življenjski dobi prebivalstva, lahko ugotovimo, da je nastala nova kategorija tveganj in je odločilno spremenila profil modernega tveganja (in tudi njegovo subjektivno stran): tveganja z obsežnimi posledicami, ukoreninjena v globalizaciji. Tveganja z obsežnimi posledicami so tveganja, ki so oddaljena od nadzora povprečnih dejavnih ljudi, hkrati pa ogrožajo življenja milijonov prebivalcev in tudi človeštva kot celote.

V nasprotju z večino starih in tudi novih tveganj glede zdravja so tveganja z obsežnimi posledicami oddaljena ne samo od nadzora posameznikov, temveč tudi od nadzora organizacij in držav, zato imajo značilen vpliv na splošno dožemanje tveganja v sodobnih družbah. Pri nestrokovnjakih spodbujajo posebne načine boja s tveganji, brišejo meje med racionalnimi in iracionalnimi bojznimi (ali je racionalna stalna zaskrbljenost glede spopada z jedrskim orožjem ali glede

neke mogoče eko-katastrofe?) ter so moteča za vsakogar, ker “nihče ne more pobegniti”. Moteči vidiki tveganj z obsežnimi posledicami niso vezani le na nevarnost samo, temveč tudi na dejstvo, da ne moremo opraviti nikakršne zanesljive ocene teh tveganj. Po Giddensu je ob tveganju z obsežnimi posledicami ocena tveganja (kot ključnega sredstva za naše koloniziranje prihodnosti) sama po sebi zelo tvegana zadeva.

Tveganja z obsežnimi posledicami so temna stran sodobnosti in ta temačnost občutno izvira iz dojetega pomanjkanja nadzora nad ekološkimi problemi, ki so ukoreninjeni v celotni globalizaciji. Citat na začetku tega poglavja se nanaša na globalno segrevanje in tanjšanje ozonskega plašča kot na poseben primer tveganj z obsežnimi posledicami. Giddens gleda na ekološka vprašanja kot na glavni vzrok za apokaliptičen značaj (nedavne) moderne. Ta vprašanja krepijo občutek, da je življenje v tej sodobnosti podobno jahanju gradbenega žerjava (juggernaut)⁷. V Giddensovem poročanju o moderni se ekološki problemi pojavljajo predvsem kot ilustracije podivjanega značaja sodobnosti. Čeprav njegova analiza prispeva k razumevanju apokaliptičnih obzorij ekološke reforme, se hkrati dozdeva, da podcenjuje možne strategije za ponovno pridobivanje nadzora glede ekoloških segmentov profila sodobnega tveganja. Misliva, da je strategijam, namenjenim popravljanju projektantskih napak ekspertnih sistemov, ki se nanašajo na podružbljeno naravo, namenjeno premalo pozornosti zaradi močnega poudarjanja dveh procesov v nedavnih

⁷ Giddens vidi “juggernaut” visoke sodobnosti kot “nekakšen podivjan motor velikanske moči, ki ga lahko skupaj, kot človeška bitja, upravljamo do neke stopnje, ki pa prav tako grozi, da bo ušel našemu nadzoru in se razletel (Giddens, 1990: 139).



Giddensovih delih. Prvič, čeprav avtor konceptualno daje prostor nasprotnim težnjam, je njegov glavni poudarek na razlaščujočih učinkih abstraktnih sistemov, ki ob tem, da postajajo razširjeni do globalnih dimenzij, proizvajajo v bistvu nerodne, čudaške in napete razmere in dogodke. Za ekološka tveganja z obsežnimi posledicami je rečeno, da so utemeljena na prenosu moči na ekspertne sisteme. Ti postajajo "sistemi znanja in moči, ki se glede virov in referenc sklicujejo sami nase". Giddens sicer poudarja pomen tega prenosa moči na ekpertske sisteme, toda (vsaj v svojem delu o pozni moderni) komajda omenja način, kako so v sodobni družbi ti sistemi sami vključeni v splošne odnose moči. Misliva, da ti sistemi igrajo bolj odločilno vlogo, ko gre za strategije, kako zadržati nadzor nad ekološkimi posledicami modernosti. Drugič, Giddensova analiza nedavne sodobnosti je osredotočena predvsem na dialektični odnos med osebnim in planetarnim, pri tem pa poudarja vpliv tveganj z obsežnimi posledicami kot globalnih problemov na reflektivne procese oblikovanja identitete. Izguba moči delujočega človeka v odnosu do abstraktnih sistemov vodi glede tveganj z obsežnimi posledicami do "občutka ujetosti v velike valove globalne preobrazbe" (Giddens, 1990: 184). Ko nekdo začuti, da mu je v okoliščinah resnih groženj odvzeta spretnost obvladovanja odnosov v družbi, ima to (po Giddensu) lahko za posledico oblikovanje neke vrste "mentalitete borca za preživetje". Razmišljanje o preživetju je v ekoloških razpravah res zelo vidno in pomembno in je zmeraj povezano z globalno dimenzijo krize okolja in z njenim značajem kot tveganjem velikih razsežnosti.

"Survivalizem" in druge prilagoditvene reakcije na ekološke vidike profila tveganja, karakterističnega za sodobnost, dobivajo (kot bova dokazovala v naslednjem poglavju) nek splošni pesimistični prizvok, kadar so omejeni samo na tveganja z obsežnimi posledicami, ki so le neznamenit segment profila tveganja, in kadar obdelujejo predvsem na dialektiki globalnega in osebnega kot eni od več ravni analize.

5.4. "JUGGERNAUTSKA" DRUŽBA IN POSTMODERNA UREDITEV

Giddens razvija v navezavi na svojo formalno teorijo, usmerjeno na oblikovanje konceptijskega okvira za analiziranje moderne, tudi to, na kar midva gledava kot na ekvivalent Beckove projektivne družbene teorije. Za Giddensa so to realistični utopični modeli in bi morali ustrezati dvema glavnima predhodnima zahtevama. Prvič, morali bi nam zagotoviti mogoče prihodnosti moderne družbe. Drugič, ti v prihodnost

obrnjeni modeli bi morali biti povezani z dejanskimi usmeritvami razvoja in bi zato morali biti realistični. Med tekočim institucionalnim razvojem in prihodnjimi dogodki mora biti vzpostavljena zveza.

Giddens nam daje dve v prihodnost usmerjeni projekciji, obe neposredno povezani z njegovimi skrbnimi obdelavami razvoja moderne. Za prvo, precej negativno projekcijo “juggernautske” družbe so značilni razsulo mehanizmov ekonomske rasti, rast totalitarne oblasti, jedrski spopad širokih razmer in ekološko razpadanje ali katastrofa. Apokaliptični značaj tveganj z obsežnimi posledicami je razširjen v prihodnost in ko da je podoben Beckovi družbi tveganja. Drugi, bolj pozitiven, realistični utopični model postmoderne ureditve bi lahko označili kot sistem, v katerem ni več pomanjkanja in kjer sta, podobno kot pri Lovelockovi hipotezi o Gaji, sistem globalne koordinacije in planetarnega varstva glavni institucionalni spremembi.

Poudarjava, da je pomembno, da se (ekološki) sociologi usmerijo na projektivne družbene teorije v razmerah refleksivne moderne. Meniva pa, da nam konceptualno razlikovanje definicij ekoloških problemov dovoljuje preseči dihotomijo pozitivnega in negativnega, ki jo pogosto najdemo v projekcijah sodobne družbe, utemeljenih na vprašanjih okolja in usmerjenih v prihodnost.

Človeška bitja je treba obravnavati kot sposobne akterje tudi kadar je njihovo znanje omejeno in ni vsestransko na razpolago.

6. EKOLOŠKA SOCIOLOGIJA IN REFLEKSIVNA SODOBNOST

Dvojna hermenevtika je v družbenih znanostih dobro znan pojav in ena od pomembnih lastnosti, ki ločijo družbene znanosti od naravoslovnih (Sayer, 1984; Giddens, 1984). V družbenih znanostih rezultati raziskovanj, na primer spreminjajoče se znanje delujočih ljudi, vplivajo na predmet raziskovanja, se pravi na družbeno prakso, in ga spreminjajo. To pomeni, da “realnost” nikoli ne more biti poznana tako kot v naravoslovnih znanostih. Refleksivnost moderne je razširjanje dvojne hermenevtike na raven sodobne družbe in sistema reprodukcije. Večina družbenih dejavnosti in materialnih odnosov z naravo je predmet stalnega preiskovanja in spreminjanja v luči novih informacij, ki se pojavljajo o njih. Modernost je ustanovljena in zgrajena ob refleksivno uporabljanem znanju, toda nikoli ne bomo povsem prepričani, da se to znanje ne bo nenadoma spremenilo.

V pogojih refleksivne moderne družbene znanosti na tako ali drugače “kolonizirajo prihodnost” z rekonstruiranjem druž-

benih ustanov in družbene prakse. "Predvidevanja prihodnosti" postajajo del sedanosti in tako delujejo tudi na to, kako se prihodnost dejansko razvija." (Giddens, 1990: 177-178) Spreminjajoče se medsebojno delovanje družbenih znanosti in prihodnosti v pogojih reflektivne sodobnosti sproža potrebo, da se formalne in konceptualne sociološke teorije dopolnijo s projektivnimi, v prihodnost usmerjenimi teorijami takega tipa, kakršnega razvijata Ulrich Beck in Antony Giddens. Refleksivna modernost zahteva, da sociologi sodelujejo pri "odpiranju oken v prihodnost" z oblikovanjem projekcij teh prihodnjih družb in s tem tudi pri ustvarjanju teh družb. Giddens poudarja, da bi morali biti ti "realistični utopični modeli" povezani s tekočim razvojem institucij in utemeljeni na formalnih socioloških teorijah.

Kot sva opisala v tem članku, sta Beck in Giddens razvila projektivne realistične utopične modele za sodobno, zahodno družbo pri njenem spopadanju s problemi okolja. Ko se ukvarjata s krizo okolja, dajeta apokaliptične napovedi družbe tveganja (Beck) ali "juggernautske" družbe (Giddens), to pa

Čeprav je ekspertno znanje načeloma dostopno vsakomur, če le ima čas in denar, da bi si ga pridobil, večinoma lahko postanemo strokovnjaki samo na enem ali dveh strokovnih področjih.

ni preveč nenavadno za sedanje razpravljanje o okolju in moderni. Čeprav priznava vrednost analiz obeh avtorjev o vlogi ekoloških vprašanj v preobrazbi od enostavne v reflektivno moderno, so prepričanja 'eko-alarmistov', utemeljena na projekcijah, usmerjenih v prihodnost in splošne pesimistične napovedi o možnostih nadzora in upravljanja ekoloških problemov ob uporabi sodobnih institucij,

najbrž usmerjena nasprotno od ekološke reforme, o kateri sva razpravljala v najinem prejšnjem delu o ekološki modernizaciji (Spaargaren in Mol, 1992). V vsem članku sva pretresala te apokaliptične, v prihodnost usmerjene projekcije in okvirne teorije o reflektivni moderni, v katere so te projekcije vgrajene. Najino razpravo poskuša skleniti z domnevo, kaj je pravi pomen apokaliptičnega horizonta ekološke reforme. Razprava je razdeljena na dve stopnji; prva ugotavlja razliko med tveganji z obsežnimi posledicami in ekološkimi tveganji drugih dimenzij, druga pa vrednoti odnos med tveganji z obsežnimi posledicami in ekoapokaliptičnim pogledom na svet.

Giddens povezuje najbolj grozeče vidike prihodnosti s posebnim delom odnosa med okoljem in družbo, z globaliziranim tveganjem z obsežnimi posledicami. Zaskrbljenost glede eksistence, trajno navzoča v velikih segmentih sodobne družbe, težave, da bi dobili nadzor nad ekološkim poslabševanjem in ga upravljali, pa tudi omejene možnosti za uspešne znanstveno-tehnološke intervencije so po Giddensovem

mnenju primarno povezani z vse globalnejšimi hotenji, ki ogrožajo celo človeštvo. Ekološka modernizacija je povezana z različnimi vidiki odnosov med družbo in okoljem. Teorija ekološke modernizacije, izražena v jeziku teorij reflektivne moderne, je program, ki pripada fazi “enostavne modernizacije”, v kateri je uporaba znanosti in tehnologije v obvladovanju ekoloških problemov jasna. Ekološka modernizacija je tudi različna od teorije reflektivne moderne, ker ne poudarja tako zelo odnosa med globalnim in individualnim, temveč se osredotoča na strategije ekološke reforme, na srednji ravni med državnimi vladami, ekološkimi gibanji, podjetji in delavskimi organizacijami. V svojih delih o pozni moderni namenja Giddens precej več pozornosti (zavesti o) izgubi nadzora posameznikov, postavljenih pred tveganja z obsežnimi posledicami, ki so posledica globalizacije, manj pozornosti pa namenja obdelavi možnosti “obvladovanja” drugih ekoloških problemov na srednjih ravneh ob pomoči med drugim tudi znanosti in tehnologije. Toda midva bi rada poudarila, da so problemi, na primer onesnaženost podzemne in površinske vode, kemični in gospodinjski odpadki, regionalni problemi – kisli dež in razpršena onesnaženost, ki jo povzroča visoko tehnološko kmetijstvo, močno različni od tveganj z obsežnimi posledicami; zato jih ne bi smeli povezovati neposredno z ekoalarmističnimi pričakovanji, pri katerih se v pogojih (pozne) moderne poudarja nemožnost obvladovanja teh problemov ob pomoči sodobnih institucij, kot so znanost in tehnologija ter državne intervencije. Ti problemi seveda so, kot opozarja Beck, tako ali drugače povezani z vedno bolj globalnim svetovnim sistemom, toda ne tako, da jih ne bi mogli – načeloma in praktično – precej obvladovati postopki, ki izhajajo iz ekološke modernizacije.

To nas privede do drugega dela razprave: do odnosa med ekoalarmističnim svetovnim nazorom in tveganji z obsežnimi posledicami. Misliva, da ekološka tveganja z obsežnimi posledicami že po svoji naravi postavljajo vprašanja tehnične in politične kontrole, zavesti o zaskrbljenosti za eksistenco itd., tega pa ni mogoče obravnavati v okviru teorije ekološke modernizacije. Toda obotavlja se, da bi povezovala posebne prvine sodobnosti glede njenega profila tveganja z lastnostmi sodobnih družb kot družb tveganja, pri čemer je distribucija ekoloških tveganj prevladujoča logika družbene reprodukcije.

Meniva, da bi ekološki sociolog moral biti previden glede povezovanja apokaliptičnih in “juggernautskih” družbenih razvojnih teorij s splošnim pomenom ekoloških problemov ne

Sodobnost, kot pravi Giddens, je “ureditev, ki ni več tradicionalna, v kateri pa trdne danosti tradicij in navad tudi niso zamenjane z gotovostjo racionalnega znanja”.

⁸ Primer je podrobneje opisan v besedilu "Zdrava pitna voda iz vodovoda?", objavljenem v **Časopisu za kritiko znanosti** št. 166/167.

samo zaradi konceptualnih temveč tudi zaradi političnih razlogov. V poskusu odgovora na vprašanje, zakaj je pomembno, katera "okna v prihodnost" se odpirajo in kateri realistični utopični modeli se razvijajo, bi se rada obrnila nazaj na primer zdrave pitne vode iz vodovodne pipe⁸. o katerem je bil govor v prvem delu najinega članka. Trdiva, da je lahko problem, kako zagotoviti zdravo pitno vodo, trajno rešen z ekspertnim sistemom in z uveljavitvijo ekološke modernizacije. V pogojih refleksivne moderne pa so razvoj tega družbenega problema in predlagane rešitve med drugim odvisni tudi od razvoja ekološke razprave. Strogo ekološko upravljanje v smislu ekološke modernizacije lahko spodkopljejo ukrepi, ki so lahko rezultat vedenja nestrokovnjakov do sodobnih ekspertnih sistemov za preskrbo s (varno) pitno vodo iz pipe, če to vedenje povzroča občutek ogroženosti. Družbene znanosti so v releksivni sodobnosti zaposlene z urejanjem družbenega življenja in izdelavo predlogov mogočih prihodnosti sama po sebi oblikuje koloniziranje prihodnosti. Medtem ko je bil družbeni in ekološki vpliv prvega poročila Rimskega kluba prav gotovo pozitiven, kljub temu da (ali pa morda prav zato) je vseboval grozeča in negativna pričakovanja za prihodnost, ima lahko današnje širjenje ekoapokaliptične prihodnosti dramatično drugačne posledice na upravljanje okolja.

Med teorijo družbenega tveganja (ali bolje: teorijo tveganja z obsežnimi posledicami) in teorijo ekološke modernizacije vlada neka napetost glede pogledov na obvladovanje prihodnjih ekoloških problemov v mejah sodobnosti; nekako tudi dopolnjujeta druga drugo, posebno še glede:

- uvajanja nestrokovnjakov in laičnih dojemanj v teorijo o okolju in sodobnosti in njihovega povezovanja z razvojem profila tveganja sodobnosti;
- opozarjanja na razne vidike odnosa med okoljem in družbo in poudarjanja neprimernosti teorije ekološke modernizacije pri ravnanju s tveganji z obsežnimi posledicami;
- analiziranja refleksivnega značaja znanosti in tehnologije pod pogoji pozne sodobnosti.

Zaradi teh razlik meniva, da bo srečanje teh dveh formalnih socioloških teorij o odnosu med okoljem in sodobnostjo plodno.

Prevedla Melita Rogelj

Arthur P. J. Mol (1960) in **Gert Spaargaren** (1954) sta študirala okoljske znanosti na Univerzi za poljedelstvo v Wageningenu (Nizozemska), kjer sta tudi opravila magisterija in od leta 1987 v okviru Oddelka za sociologijo intenzivno sodelujeta pri razvoju teorije ekološke modernizacije, ki je tudi predmet njunih doktorskih nalog. Rezultat tega sodelovanja so tudi številni članki O okolju in tehnologiji, nacionalni in mednarodni ekološki politiki, nizozemski sociologiji okolja in teoretični sociologiji, ki sta jih objavila bodisi kot posameznika bodisi skupaj. Sta pridružena urednika revije *Society and Natural Resources*. V zadnjem času se Spaargaren ukvarja predvsem s teorijami akterjev in življenjskih stilov v sociologiji okolja, Mol pa je leta 1993 kot sourednik objavil knjigo *European Integration and Environmental Policy*.

LITERATURA

- RADHAM, R. J. (1986), **Theories of Industrial Society**, London: Croom Helm.
- BECK, U. (1986), **Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne**, Frankfurt: Suhrkamp (*Risk-society. On the way towards an other modernity*).
- BECK, U. (1987), "The Anthropological Shock: Chernoyl and the Contours of the Risk Society" **Berkely Journal of Sociology** 32.
- BECK, U. (1988), **Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit**, Frankfurt: Suhrkamp (*Antidote. The organized unresponsibility*).
- BECK, U. (1992(1989)), "From Industrial Society to the Risk Society: Questions of Survival, Social Structure and Ecological Enlightenment", **Theory, Culture & Society** 9, str. 97-123.
- BECK, U. (1992), "How Modern is Modern Society?", **Theory, Culture and Society** 9, str. 163-169.
- BRADBURY, J. A. (1989), "The Policy Implications of Differing Concepts of Risk", **Science, Technology and Human Values**, 14, str. 380-199.
- BRESSERS, H. Th. A. (1988), "Effluent charges can work: the case of the Dutch water quality policy". V F. J. Dietz in W. J. M. Heijman (ur.), **Environmental policy in a market economy**, Wageningen: Pudoc.
- BROWN, J. (ur.) (1989), **Environmental Threat: Perception, Analysis and Management**, London/New York: Belhaven.
- BUTTEL, F. H., A. P. HAWKINS in A.G. POWER (1990), "From limits to growth to global change. Constraints and contradictions in the evolution of environmental science and ideology", **Global environmental change**, december 1990, str. 57-66.
- BUTTEL, F. H. in P. J. TAYLOR (1992), "Environmental Sociology and Global environmental Change: A Critical Assessment", Paper presented at the ISA conference Current Developments in Environmental Sociology, Woudschoten, the Netherlands, June 1992.
- BIJKER, W., T. P. HUGHES in T. PINCH (ur.) (1987), **The social Construction of Technological Systems. New Directions**

- in the Sociology and History of Technology*. Cambridge (Mass): MIT Press.
- CALLON, M., J. LAW in A. RIP (ur.) (1986), **Mapping the Dynamic of Science and Technology**, London: Macmillan.
- Department for the Environment (1989), **National Environmental Policy Plan**, Den Haag: SDU.
- DIELEMAN, H. et al. (1991), **Kiezen voor preventie is winnen. Naar een preventief beleid van bedrijf en overheid**, Den Haag: NOTA (Choosing for prevention is gaining. Towards an preventive policy of enterprize and administration).
- DIETZ, T., R. S. FREY in G. ROSA (1992), "Risk, technology and society". V R.E. Dunlap an W. Michelson (ur.), **Handbook of environmental sociology**, Westport, CT: Greenwood Press.
- DOUGLAS, M. (1986), **Risk Acceptability According to the Social Sciences**, London: Routledge & Kegan Paul.
- DOUGLAS, M. in A. WILDAVSKY (1982), **Risk and Culture. The Selection of Technological and Environmental Dangers**, Berkeley (CA): University of California Press.
- DRYZEK, J. S. (1987), **Rational Ecology. Environment and Political Economy**, Oxford/New York: Basil Blackwell.
- ENZESBERGER, H. M. (1974 (1973)), "A critique of political ecology", **New Left Review**, 84, str. 3-32.
- FEENBERG, A. (1979), "Beyond the politics of survival", **Theory and Society** 7, str. 319-360.
- FISCHHOFF, B., S. LICHTENSTEIN, P. SLOVIC, S. L. DERBY in R. L. KEENEY (1981), **Acceptable Risk**, New York: Cambridge University Press.
- GIDDENS, A. (1973) **Class Structure of Advanced Society**, London: Hutchinson.
- GIDDENS, A. (1984), **The Constitution of Society. Outline of as Theory of Structuration**, Cambridge: Polity Press.
- GIDDENS, A. (1990), **The Consequences of Modernity**, Cambridge: Polity Press.
- GIDDENS, A. (1991), **Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age**, Cambridge: Polity Press.
- HOFSTEE, E. W. (1972), **Milieubederf en milieubeheer als maatschappelijke verschijnselen**, Amsterdam: Noord-Hollandse Uitgevers Maatschappij (Environmental deterioration and environmental management as social phenomena).
- HOGENBOOM, J. (1992), "Risiko-ervaring moet het onderspit delven. Gekwantificeerd risico geeft onvolledig beeld", **Wetenschap en Samenleving**, 44, 2, str. 6-11 (Risk perception tate defeat. Quatified risks provide incomplete information).
- HUBER, J. (1982), **Die verlorene Unschuld der Ökologie. Neue Technologien und superindustrielle Entwicklung**, Frankfurt am Main: Fisher (The lost innocence of ecology. New technologies and superindustrialized development).
- HUBER, J. (1985), **Die Regenbogengesellschaft. Ökologie und Sozialpolitik**, Frankfurt am Main: Fisher (The Rainbow Society. Ecology and social politics).
- HUBER, J. (1991), **Umwelt Unternehmen. Weichenstellungen für eine ökologische Marktwirtschaft**, Frankfurt am Main: Fisher (Enterprizing the environment. Propositions on an ecological market economy).
- JÄNICKE, M. (1988), "Ökologische Modernisierung. Optionen und Restriktionen präventiver Umweltpolitik" (Ecological

- modernisation. *Options and restrictions of preventive environmental policy*). V U. E. Simonis (ur.), **Präventive umweltpolitik** (Preventive environmental policy), Frankfurt am Main: Campus.
- JOAS, H. (1988), "Das Risiko der Gegenwartsdiagnose", **Soziologische Revue** 11, str. 1-6 (The risk of future diagnosis).
- LATOUR, B. (1987), **Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society**, Milton Keynes: Open University Press.
- McKIBBEN, B. (1989), **The End of Nature**, New York: Random House.
- MISA, T. J. in S. WASTAWY ELBAZ (1991), "Technological Risk and Society: the interdisciplinary literature". V F. Ferré (ur.), **Technology and Politics**, Volume 11 of Research in Philosophy and Technology, JAI Press, str. 301-386.
- MOL, A. P. J., G. SPAARGAREN in A. KLAPWIJK (ur.) (1991), **Technologie en Milieubeheer. Tussen sanering en ecologische modernisering**, Den Haag: SDU (Technology and environmental management. Between end-of-pipe and ecological modernization).
- MOUTERS, Q. J. et al. (1987), **Anthony Giddens, een kennismaking met de structuratietheorie**, Wageningen: Department of Sociology Wageningen Agricultural University (Anthony Giddens, as introduction to the theory of structuration).
- OPSCHOOR, J. B. (1987), **Duurzaamheid en verandering: over ecologische inpasbaarheid van economische ontwikkelingen**, Inaugural Lecture, Free University of Amsterdam (Sustainability and change: on ecological limits of economic developments).
- OPSCHOOR, J. B. (1992), "Sustainable Development, the Economic Process and Economic Analysis". V J. B. Opschoor (ur.), **Environment, economy and sustainable development**, Amsterdam: Wolters-Noordhoff, str. 25-52.
- PAPPER, D. (1984) **The Roots of Modern Environmentalism**, London: Croom Helm.
- PERROW, C. (1984), **Normal Accidents, Living with High Risk Technologies**, New York: Basic Books.
- RIP, A. (1986), "Chemistie en gevarencultuur", **Wetenschap en Samenleving**, 38 (Chemistation and the culture of dangers).
- SAYER, A. (1984), **Method in Social Science. A realist approach**, London etc.: Hutchinson.
- SCHNAIBERG, A., N. WATTS in K. ZIMMERMANN (ur.) (1986), **Distributional Conflicts in Environmental Resources Policy**, Hants (GB): Gower.
- SCHWARZ, M. in M. THOMPSON (1990), **Divided We Stand. Redefining Politics, technology and Social Choice**, New York etc.: Harvester Wheatsheaf.
- SIMONIS, U. E. (1989), "Ecological modernisation of industrial society: three strategic elements", **International Social Science Journal**, 121, str. 347-361.
- SLOVIC, P. (1987), "Perception of Risk", **Science**, 236, str. 280-285.
- SPAARGAREN, G. (1987), "Environment and Society: Environmental sociology in the Netherlands", **The Netherlands' Journal of Sociology**, 23, no. 1, str. 54-72.
- SPAARGAREN, G. in A. P. J. MOL (1991), "Ecologie, technologie en sociale Verandering. Naar een ecologisch meer rationele vorm

- van produktie en consumptie*". V A. P. J. Mol, G. Spaargaren en A. Klapwijk (ur.), op cit., str. 185-208 (Ecology, technology and social change. Towards a more ecologically rational form of production and consumption).
- SPAARGAREN, G. in A. P. J. MOL (1992), "Sociology, environment and modernity. Towards a theory of ecological modernization", **Society and Natural Resources**, vol. 5, no. 4, str. 323-344.
- SWAAN, A. de, (1989), **In care of the state. Health Care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era**, Cambridge: Polity Press.
- TELLEGEN, E. (1983), **De milieubeweging**, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum (The environmental movement).
- WEALE, A. (1993), "Ecological Modernisation and the Integration of European Environmental Policy". V J. D. Liefferink, P. Lowe and A. P. J. Mol (ur.), **European Integration and Environmental Policy**, London: Belhaven.
- VELEMA, W., F. BOER in T. VERHEUL (1989), "Is ons drinkwater nog te vertrouwen? Aardappelen koken in Spa blauw", **Intermediar** 25, no. 8, str. 21-25 (Is our drinking water still safe? Cooking potatoes in mineral water from bottles).
- WILDAWSKY, A. in K. DAKE (1990), "Theories of Risk Perception: Who Fears What and Why?", **Daedalus**, 119, str. 41-60.
- WYNNE, B. (1987), **Risk Management and Hazardous Waste. Implementation and the Dialectics of Credibility**, Berlin etc.: Springer Verlag.

Intervju z Ulrichom Beckom



Ekologija je nov sistem pomenov

Ulrich Beck, rojen leta 1949, profesor sociologije in direktor sociološkega inštituta Münchenske univerze, je eden najbolj izzivalnih nemških sociologov. Svetovno znan je postal po objavi svoje knjige *Risikogesellschaft (Družba tveganja)* leta 1985. Njegova zadnja knjiga *Die Erfindung des Politischen (Odkritje političnega)* se ukvarja z na novo določenim političnim občevanjem po koncu konflikta med Vzhodom in Zahodom. Pred kratkim je izšel pri Suhrkampu tudi zvezek *Riskantnih svoboščin (Riskante Freheiten)*, posvečen "Individualizaciji življenjskih form v moderni" (*Individualisierung von Lebensformen in der Moderne*), ki ga je uredil Beck. Intervju smo povzeli po letošnji oktobrski številki časopisa *Psychologie Heute*.

Ali lahko novo "zaveznitvo z naravo" zapolni orientacijski vakuum, ki se po zlomu socializma pojavlja tudi na liberalnem Zahodu? V principu lahko, meni sociolog Ulrich Beck, težava pa je samo v tem, da je tudi narava najpoprej nič drugega kot prazen pojem. Sami bi ga morali zapolniti s kulturnim smislom.

Psychologie Heute: Kakšno "smislotvorno" vlogo bi lahko danes pripisali negotovosti ekologije?

Ulrich Beck: S propadom ureditve vzhod-zahod smo zdrsnili v izredno politične čase, tudi kar se tiče ekološkega vprašanja. Moja osrednja teza je: ni več krščanskodemokratske stranke (CDU), socialne demokracije (SPD), zelenih (Die Grünen), zvezne vojske (Bundeswehr). Obstajajo samo še fikcije, ki se sicer tako imenujejo,

so pa vsebinsko prazne. Na primer konzervativci: Do sedaj je bil njihov posel antikomunizem, ki jih je držal skupaj. Zdaj pa se je to lepilo spremenilo v prah. V spopadu za kulisami pa gre za to, kako ta vakuum zapolniti.

PH: *Do sedaj ga bolj zapolnjuje nacionalizem kot pa ekologija...*

Beck: Pri tem pa se spregleda, da sta nacionalizem in ekološko vprašanje različni

sredstvi za integracijo družbe. Mnogi so prepričani – ker povsod vladata praznina in brezsmiselnost –, da bi bil lahko nacionalizem tisti, ki bi zagotovil novo stabilnost. Toda da ekološko vprašanje zadeva eksistenco vsakega posameznika in da ima poleg tega mednarodni pomen, je večinoma spregledano.

PH: *Toda ali ne povzroči ekološko vprašanje namesto uspodbude in zaupanja prej neko vrsto fatalizma, ki je v skladu z motom, da človeštvu tako ali tako že dolgo ne gre nič več dobro?*

Beck: Drži, toda na drugi strani povzroči tudi močno remoralizacijo in nov učinkovit pomenski sistem. Ekološko vprašanje aktivira precej duhovnih tokov: krščansko motiviranih – kar lahko zaznamo po veliki resonanci Cerkve do te tematike; socialističnih idej – ker nastopa proti industrializaciji; konzervativnih, čeprav ne v političnem, pač pa v izvornem smislu nečesa, kar velja ohraniti.

PH: *Imajo vse te skupno duhovno jedro?*

Beck: Težava je prav v tem, da je jedro votlo. Pri okoljskem gibanju gre vedno za to, da se narava ponovno "sestavi" (*widerherzustellen*) in obrani. Toda v zgodovinskih obdobjih je bila narava obravnavana zelo različno. Narava vendar sploh ni narava, temveč pojem, norma, spomin, utopija. Katere predstave se torej vežejo na naravo? Ogromno, neskončno jih je! Nekatere imajo pred očmi pragozd ali samoto gora s hudourniki, druge gričevnato toskansko pokrajino ali kulturo parkov in pokrajine petdesetih let, se pravi visokokultivirano naravo. Ekologi govorijo o svojih bleščečih (*hochglanz*) modelih mrež, turistični katalogi jo predstavljajo kot pašo za oči, torej: pojem narave je prazen, popolnoma prazen. Na njem ni mogoče utemeljiti kritike industrijskega sistema.

PH: *Je lahko naravoslovni pojem narave temelj za ekološko gibanje?*

Beck: Ta ne nudi nobene politične ali normativne držbe. Če je nekaj naravoslovno tako

Ekološka tehnika, ki si to nalepko res zasluži, mora o svojih posledicah razmišljati pri svojem lastnem razvoju.

in tako, to ne pomeni, da bi moralo biti tako tudi v družbenem smislu.

PH: *Če je "narava" zgolj prazna oznaka, ki jo lahko poljubno zapolnimo, ali ne obstaja nevarnost njene zlorabe?*

Beck: Ker je pojem narave tako prazen, lahko iz njega izpeljemo tudi avtoritarne ali diktatorske družbene modele. Tudi nova desnica si lahko nadene modernistični videz. Po drugi strani pa si je mogoče tudi bolj prizadevati za demokratične forme. To je tisto, kar je spoznal tudi ameriški podpredsednik Al Gore: ekološko vprašanje aktivira družbo, lahko zapolni intelektualni in politični vakuum. Gore je to spoznanje oblikoval politično, s tem ko je na ekološko temo vezal konzervativne, krščanske in socialistične tendence. Njegov "New Deal" pomeni povezati ekologijo in gospodarski razvoj ter ponuditi nove možnosti za kariere in pridobivanje moči.

PH: *Je kaj podobnega mogoče tudi v Nemčiji?*

Beck: Za kaj takega moramo spraviti v skupen dialog različne skupine. Navežemo se lahko npr. na konzervativna gibanja in jim lahko očitamo, da so slabi konzervativci, ker delujejo takorekoč uničujoče namesto ohranjajoče (konzervirajoče). Do sedaj pa še nisem videl nobenega nemškega politika, ki bi bil sposoben izkoristiti intelektualni potencial, ki ga ponuja ekološka tema. Povedano drugače: vsi govorijo o tej temi, toda ne umestijo je politično. Hitro jo zdrobižijo v tehniko in moralo, pri tem pa je narava predpostavljena kot nekaj samoumevnega. Toda je predvsem nekaj kulturnega. Okoljsko gibanje se je vedno razumelo kot moralno in tehnično gibanje, ne pa kot politično, kulturno in družbeno, kar v resnici je.

PH: *Ali naj bi potemtakem varuhi okolja najprej deklarirali kulturna ozadja svojih prizadevanj?*

Beck: Samo tega ne! Sicer je pomembno, da se predre naivnost in brezvsebinskost

pojma narave, toda na številnih področjih varstva okolja so različne predstave o tem, kako kaj spremeniti. Obstajajo

predstave o ekološki davčni zakonodaji in še cel kup drugih predlogov. Pravzaprav je jasno, kaj bi bilo potrebno storiti. Toda kako osvojiti moč, kako aktivirati ljudi – na to je še treba najti odgovor. Pri tem je varstvo okolja vendarle neko ozadje, na katerega se lahko – celo moralno – močno sklicujemo.

PH: *Torej bi predpisali ekološkemu gibanju to, kar sami imenujete "zeleni makiavelizem"?*

Beck: Izraz uporabljam samo ironično-polemično. Niccolò Machiavelli je vendarle bil taktik in tehokrat oblasti. "Dobrodelnost je potrebno previdno dozirati in šele na dolgi rok ljudem dajati, krute ukrepe pa je potrebno izvesti takoj" – to je bil npr. eden od njegovih pregarov. O oblastnih igrah v družbi je razmišljal popolnoma tehnično. Njegove misli o politiki in oblasti so bile zelo cinične. Toda kljub temu je ekološko vprašanje politično vprašanje. Tudi tu bodo zmagovalci in poraženci, heroji in podležji. Temu lahko damo politično podobo in za to potrebujemo tudi košček makiavelizma.

PH: *Če preneseva ta vzorec na gospodarstvo, to pomeni, da morajo politiki npr. precej bolj podpreti proizvajalce aparatov na sončno energijo, ki bi bili potemtakem zmagovalci, medtem ko bi jedrska industrija, ki se je v javnosti tako ali tako drži vloga podleža, izgubila.*

Beck: Tovrstna sprememba v industrijskih panogah bo seveda s seboj prinesla izredne konflikte. Toda zame je kapitalizem veliko bolj sposoben učenja in prilagajanja, kot se mu to v splošnem pripisuje. Dober primer iz preteklosti je njegova sposobnost rešitve socialnega vprašanja. Naslednji primer bo varstvo okolja. Vzpostavile se bodo nove, zelo atraktivne panoge, ker je tematika okolja globalna in odpira globalna tržišča. Hitra rast storitvenih dejavnosti je samo uvertura za prihajajoče spremembe. Ne gre za kozmetično modernizacijo, temveč za postati dejansko sposoben za

"Pojem narave je prazen, popolnoma prazen. Na njem ni mogoče utemeljiti kritike industrijskega sistema."

prihodnost. Kaj to pravzaprav pomeni? Spet je pred nami problem vakuuma in tega, da lahko vsakdo poljubno zapolni

pojem s pomeni. Še celo reciklažni sistem embalaže Zelena pika (*das Gruene Punkt*) se ponasa z ekološko etiketo. Toda spremeniti se ne bi smela embalaža, temveč produkcijski pogoji in produkti. Ti zakladi z deponij, to je vendar histerija!

PH: *Kaj imate proti temu, če so Nemci svetovni prvaki v zbiranju in sortiranju odpadkov?*

Beck: Problem odpadkov je tipični primer za sedanji način napredovanja: ker ni videti rešitve problema kot celote, se ga obesi na vsakega posameznika. Tako je industrija preprosto vse občane spremenila v neplačane prostovoljce za sortiranje odpadkov, v skladu z geslom: če že ne moremo demokratizirati proizvodnje, pa dajmo vsaj odpadke. Popolnoma absurdno je, da naj bi problem rešili porabniki, ne pa proizvajalci! In presenetljivo, da ljudje ne reagirajo s kričanjem ogroženih, pač pa z mazohistično marljivostjo ves čas sodelujejo. Kar se tiče gospodinjkega zbiranja in sortiranja odpadkov, ni praznikov. In kar je še bolj čudno – nihče jih niti ne zahteva!

PH: *Kaj lahko storimo?*

Beck: Vprašati se moramo, kateri pogoji proizvodnje so sprejemljivi. Če bi lahko to določili, bi lahko spremenili gospodarstvo! S palico, torej z dramatisiranjem okoljskih groženj v javnosti, in s korenčkom, se pravi z nudenjem novih tržnih priložnosti.

PH: *Ali ni gospodarstvo preveč prepleteno, da bi bilo mogoče izigravati en del proti drugemu?*

Beck: Industrija je v sebi že razcepljena. Eden mojih najbolj živih vtisov pri razpravah v velikih koncernih je bila prav izkušnja, kako je razcepljen sam menedžment. Tam obstajajo različna povezovanja in koalicije. Kar je od zunaj videti kot enotna politika podjetja, je dejansko radikalno drugače. Torej je ta politika

trhla in kapricasta. Tak koncern je kot delček nekdanje Nemške demokratične republike: vsi mislijo, da je stabilen in da bo zdržal. In potem se sesuje. Navznoter se je v veliko podjetjih najvišje vodstvo, se pravi takorekoč "partija", že distanciralo od svoje lastne politike.

PH: *Vendar imajo predstavniki gospodarstva vedno zelo trdno držo, kadar se pojavijo v javnosti.*

Beck: To vara – celo tisti, ki navzven zastopajo staro politiko, so pogosto v sebi zlomljeni. Razlike v mnenjih se internalizirajo v identiteti ljudi. In potem naprej v njihovih družinah. Tam stoji menedžer pred zahtevami svojih otrok in ti pred zahtevami svojih prijateljev. To je eksistencialni spor med generacijami. Veliko menedžerjev je v psihološki "obdelavi", ker ne vzdržijo več teh konfliktnih napetosti. Če jih pripravimo do pogovora o teh temah, se jih veliko skoraj razjoka: skoraj stalno se počutijo na zatožni klopi in imajo velike težave s svojo obrambo. Toda prizadeta ni samo vodstvena raven: v okolje obremenjujočih industrijskih vejah se inženirji zaradi svojega načina dela soočajo s problemi na področju svojega ljubezenskega življenja. In koncerni imajo težave pri iskanju strokovnjakov.

"Kar se tiče gospodinjkega zbiranja in sortiranja odpadkov, ni praznikov. In kar je še bolj čudno – nihče jih niti ne zahteva!"

PH: *Če je vodstvo industrije že deloma razrahljano, kako je potem mogoče prestrukturiranje v nov način proizvodnje?*

Beck: Ne potrebujemo le alternativ, kar se tiče konkretnih vprašanj, potrebujemo tudi povsem drugačno predstavo o tehniki. Do sedaj se je tehnika orientirala po tem, kaj je gospodarno, funkcionalno in učinkovito. Ekološka tehnika, ki si to nalepko res zasluži, mora o svojih posledicah razmišljati pri svojem lastnem razvoju. Tehnika se ne sme zamisliti nad temi stranskimi posledicami šele naknadno.

PH: *Kdor to danes poskuša, se mu ponavadi smeji...*

Beck: Toda tako ne sme ostati, če se uveljavljajo alternative današnji tehniki, če je vse skupaj postalo veliko družbeno gibanje. Heidegger – ki ni ravno kronska priča, na katero bi se lahko človek skliceval ob vsaki priložnosti – je z neko prisposodbo pokazal, kakšna bi morala biti tehnika, namreč "na svet bi morala igrati kot na gosli". Ko smo enkrat tako daleč, bomo videli, da je bilo ekološko vprašanje darilo nebes za samoreformacijo neke do sedaj fatalistične industrijske moderne.

Prevedel Andrej Klemenc

Integralno načrtovanje energetike

UVOD

Pred prvo naftno krizo podjetja za oskrbo z energijo niso bila zainteresirana za razumevanje želja in potreb svojih porabnikov. Kot monopolna podjetja so zagotavljala porabnikom energijo in skrbela za zanesljivo, v vsakem trenutku zadostno ter poceni oskrbo z energijo. Na podlagi analiz porabe energije v preteklosti so bile izdelane prognoze bodoče porabe, kar je bila osnova za investicijske odločitve o razširitvi zmogljivosti v oskrbi (gradnja novih energetskega objektov, izboljšanje izkoristkov elektrarn, zmanjšanje izgub prenosa in distribucije). Potrošniki so bili pri tem le pasivni udeleženci. V sedemdesetih oziroma v začetku osemdesetih let se je situacija drastično spremenila in podjetja za oskrbo z energijo so začela spodbujati aktivno sodelovanje potrošnikov pri programih učinkovite rabe energije z namenom, da bi znižala njeno porabo in dosegla željene spremembe na krivulji obremenitve.¹

Nikogar ni presenečalo, da so si podjetja z različnimi reklamnimi akcijami prizadevala prodati čimveč svojih izdelkov, toda ko so začela velika ameriška podjetja za oskrbo z energijo v reklamnih spotih spodbujati manjšo rabo električne energije, se je zdelo takšno ravnanje povsem paradoksalno. Koncept, ki se je skrival za novo poslovno politiko podjetij, se imenuje *Least Cost Planning* (LCP) oziroma *Integrated Resource Plan-*

¹ T. Fatur, D. Mikec, *Integralno načrtovanje energetike, Prva slovenska konferenca SLOKO CIGRE, Ljubljana, 1993.*

² P. Hennicke, *Das Einspar-Kraftwerk steht in der Küche*, Umwelt und Wissenschaft, 1993.

³ A. Nydegger et. al., *Zur Übertragbarkeit von Energiesparprogrammen amerikanischer Elektrizitätswerke auf der Schweiz*, St. Gallen, 1987.

⁴ Cynthia G. Praul et. al., "Delivering Energy services: New Challenges for Utilities and Regulators", v: *Annual Review of Energy*, št. 7, 1982, str. 371-409.

ning (IRP)². Metodo načrtovanja, ki prihaja iz ZDA, lahko označimo s slovenskim izrazom "celovito načrtovanje energetike" oziroma "integralno načrtovanje energetike (INE)".

RAZVOJ KONCEPTA LEAST-COST PLANNING V ZDA

Položaj v ameriškem elektrogospodarstvu pred prvo naftno krizo bi lahko označili z visoko stopnjo rasti porabe in padajočimi cenami električne energije. Ekonomija obsega in izkoriščanje najbolj ugodnih hidroenergetskih potencialov so več kot petdeset let zniževale ceno kilovatne ure električne energije. V sedemdesetih letih se je gospodarska situacija naglo spremenila. Višji stroški kapitala, visoke nominalne in realne obresti ter inflacija so bistveno poslabšali finančni položaj elektrogospodarstva. Vzroki za nastale težavne razmere so bili:

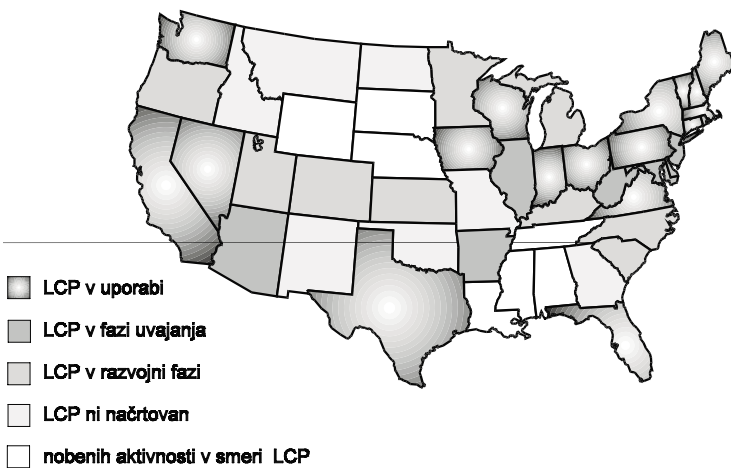
- a) v obdobju 1970-1980 se je cena nafte realno povečala za trikrat, kar je pomenilo, da je bil velik del kapitala negospodarno naložen v elektrarne na tekoče gorivo, ki so v letu 1973 prispevale kar 16,9-odstotni delež skupne proizvodnje električne energije;³
- b) poostrene varnostne in ekološke zahteve pri gradnji, obratovanju in nadzoru jedrskih elektrarn so bistveno povečale stroške proizvodnje električne energije. Nominalni stroški za nove jedrske elektrarne so narasli od 165 \$/kW v letu 1970 na 2200 \$/kW v letu 1980, kar je pomenilo trikratno realno povečanje stroškov. Podobna situacija je bila tudi pri termoelektrarnah, kjer so se stroški v enakem obdobju povečali od 144 \$/kW na 1090 \$/kW oziroma realno podvojili. V obdobju 1979-1983 je bila stornirana gradnja 46 jedrskih elektrarn in 15 termoelektrarn s skupno močjo 51 GW;⁴
- c) trdna korelacija med rastjo družbenega proizvoda in porabo električne energije, ki je veljala v šestdesetih letih, se je povsem porušila. Naftni embargo, visoke cene električne energije in gospodarska recesija so nepričakovano znižali porabo električne energije. Povprečna letna stopnja rasti porabe električne energije, ki je bila v šestdesetih letih 7%, se je v obdobju 1974-1980 zmanjšala na 2,9%;
- d) povečali so se mejni stroški za dolgoročne kredite s 6% v šestdesetih letih na 16% v letu 1980. Visoke obresti so podjetja za oskrbo z električno energijo prisilile, da so dvignila rendite na lastni kapital, kar je za kapitalno intenzivno elektrogospodarstvo pomenilo bistveno povečanje skupnih stroškov poslovanja;
- e) inflacija in rastoči realni stroški so poslabšali investicijsko sposobnost elektrogospodarstva. Pri gradnji novih elektrarn

se je delež lastnega kapitala elektrogospodarstva zmanjšal s 60% v letu 1965 na 30% v letu 1980.⁵

Prav visoki investicijski stroški in ostri ekološki predpisi so vodili razvite države k iskanju gospodarnejših možnosti za zadovoljevanje potreb po električni energiji. Upravne oblasti (*Public Utility Commission* – PUC) v ZDA so videle izhod iz nastalih razmer v varčevalnih programih pri porabnikih in so silile podjetja za oskrbo z energijo, naj začnejo uvajati koncept LCP. Kljub začetni skepsi pri uvajanju koncepta integralnega načrtovanja energetike LCP ni ostal le “lepa teorija”, saj je sedaj v uporabi v več kot dvajsetih ameriških zveznih državah in je v številnih državah v fazi priprave (primerjaj sliko 1).

⁵ W. Herpich, T. Zuchtriegel, W. Schulz, **Least-Cost Planning in den USA**, R. Oldenbourg Verlag, München, 1989.

⁶ **Laest-Cost Planning, Der Weg zum Umbau unseres Energieversorgungssystem**, Greenpeace Studie, Hamburg, 1992.



Slika 1: Razširjenost koncepta LCP v ZDA⁶

KAJ SE SKRIVA ZA POJMOM INTEGRALNO NAČRTOVANJE ENERGETIKE (INE)

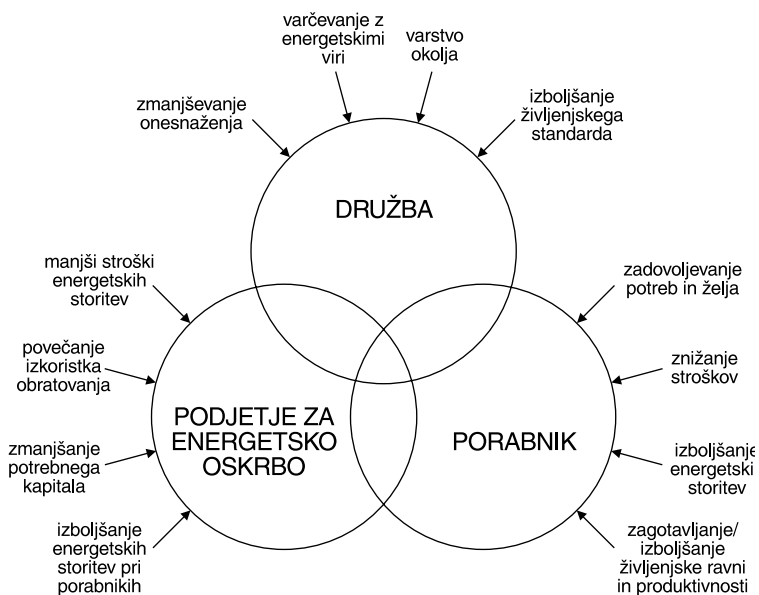
Pojem *Least-Cost Planning* oziroma integralno načrtovanje energetike se v ZDA uporablja zelo različno. Porabniki električne energetike razumejo pod tem pojmom nizke stroške za električno energijo, za ekologe pomeni varovanje naravnih virov, lastniki podjetij za oskrbo z energijo vidijo v tem konceptu primerno obrestovanje vloženega kapitala in manjše tveganje pri investicijah, za upravne oblasti (*Public Utility Commissions*) pomeni LCP učinkovito rabo energije, podjetja za oskrbo z energijo razumejo LCP kot tržni mehanizem, s katerim se da izboljšati odnose s potrošniki, in sicer z boljšim poznavanjem.

V nasprotju s tradicionalnimi načini planiranja v energetiki, ki so pri iskanju možnosti za pokrivanje bodočih potreb po

⁷ Dilip R. Limaye, *Demand-Side Management in North America: Trend and Prospects*, Vatenfall Conference on Demand Side Management, Washington, DC, 1990.

energiji omejeni le na stran oskrbe, se pri metodi LCP enakovredno vrednotijo vse možnosti na strani oskrbe in porabe. LCP je torej koncept planiranja v energetiki, katerega ekonomsko jedro je integralno planiranje proizvodnje in porabe energije s ciljem znižati skupne stroške *energetskih storitev*. Pri vrednotenju se poleg ekonomskih upoštevajo tudi sociološki in ekološki kriteriji. Pri tem velja naslednje pravilo: če so proizvodni stroški za dodatno proizvedeno kWh električne energije večji od stroškov za privarčevano kWh, je gradnja novih energetskih objektov negospodarna, investicije elektrogospodarstva pa morajo biti usmerjene v ukrepe učinkovite rabe energije. Znano je geslo idejnega avtorja metode LCP Amoryja Lovinsa: “NEGA-Watti namesto MEGA-Wattov”, s katerim je hotel poudariti, da je potrebno prihranjeno energijo vrednotiti po enakih kriterijih kot dodatno proizvedeno.

Za uresničitev strateških ciljev podjetij za oskrbo z energijo je LCP učinkovit tržni mehanizem, ki istočasno predstavlja tudi potrošniško orientirano politiko podjetij (slika 2). Potrošnike je potrebno spodbujati k varčni rabi električne energije, toda še vedno je samo njihova odločitev, če to ponudbo tudi sprejmejo.



Slika 2: Skupne koristi koncepta integralnega načrtovanja energetike⁷

Metodologija LCP je uspešno dokazala, da je dolgoročne mejne stroške možno znižati le z medsebojno usklajenim načrtovanjem vseh možnosti pri oskrbi in porabi. Kako pomembna

je optimalna izbira tehnologij pri oskrbi in porabi, nam pove naslednji primer. Za proizvodnjo 100 enot toplote se lahko danes porabi 38 ali pa tudi 333 enot primarne energije. Le 33 enot se porabi v primeru, če se uporabljajo toplotne črpalke in električna energija, proizvedena v hidroelektrarnah, 333 enot pa v primeru, če se uporabi električna energija, proizvedena v termoelektrarnah, in električno uporovno gretje. Opisana sta bila dva ekstremna primera, cilj optimalnega planiranja pa je izbira optimalne tehnologije, ki s čim nižjo porabo primarne energije zagotovi željeno energetsko storitev.

Energetska storitev = funkcija(energija, tehnologija)⁸

Enak nivo energetskih storitev se lahko doseže z manjšo porabo energije in energetsko varčnimi napravami ali pa obratno z večjo porabo energije in energetsko manj varčnimi napravami. Pri različnih možnostih za dosego željenega nivoja energetskih storitev je potrebno upoštevati tudi ekonomske vidike in željeni nivo zagotoviti s čim nižjimi skupnimi stroški. Gospodaren porabnik električne energije se bo odločil za takšno kombinacijo (energija, tehnologija), ki mu bo pri najnižjih stroških prinesla največje prihranke.

KAKO IZKORISTITI VARČEVALNI POTENCIAL

Po klasični ekonomski teoriji varčevalni potencial pri potrošnikih ne obstaja, če so izpolnjeni naslednji trije pogoji⁹:

- a) cene električne energije ustrezajo dolgoročnim mejnim stroškom za zagotovitev dodatne energije,
- b) porabniki so informirani o stroških za porabljeno električno energijo ter o variabilnih in fiksnih stroških pri posameznih tehnologijah za transformacijo končne energije v koristno energijo,
- c) porabniki ne smejo imeti kratkoročnih likvidnostnih težav.

Na vseh področjih, kjer se cene ne morejo oblikovati tržno, ker trg ne obstaja, kot je to v elektrogospodarstvu, je potrebno za pravilno narodnogospodarsko vodenje ponudbe in povpraševanja vpeljati vrednotenje dobrin po dolgoročnih mejnih stroških. V primeru, da cene električne energije ne ustrezajo dolgoročnim mejnim stroškom, poraba električne energije z narodnogospodarskega vidika ni optimalna. Prenizke cene električne energije namreč porabnikov ne spodbujajo k varčevanju z njo, saj so prihranki prenizko ovrednoteni. Posledica neustreznega vrednotenja električne energije je povečano povpraševanje po njej,

⁸ R. Haas, *Strategien verbraucherseitiger Energiepolitik, Elektrizität in der Kreislaufwirtschaft*, Graz, 1992.

⁹ W. Herppich, *Least-Cost Planning, Probleme und Lösungssätze der Implementierung von Energiesparprogrammen*, Schulz-Kirchner Verlag, Idsten, 1993.

zaradi česar je potrebno graditi vedno nove proizvodne energetske objekte.

V praksi je dejansko varčevalni potencial odvisen od subjektivne ocene rizika pri potrošnikih in od številnih realnih ovir. Potrošniki pogosto nimajo potrebnih informacij o energetsko učinkovitih napravah in tehnologijah. Zbiranje informacij jim povzroča samo stroške (dodatna izguba časa in napor), ki so večkrat višji kot nastali stroški pri nakupu energetsko manj varčnih in cenejših naprav. Veliko potrošnikov ni pripravljenih ali sposobnih ob nakupu narediti finančne analize z upoštevanjem treh faktorjev: stalnih in spremenljivih stroškov ter življenjske dobe posameznih naprav. Nenazadnje je pomemben faktor, ki lahko bistveno vpliva na odločitve porabnikov: pomanjkanje finančnih sredstev (likvidnostne težave) za nakup energetsko varčnejših, vendar dražjih naprav.

Programi v okviru koncepta LCP temeljijo na predpostavki, da vsi potenciali za varčevanje z energijo niso v celoti izkoriščeni. Podjetja za oskrbo z energijo iz lastnega interesa pokrijejo stroške informiranja potrošnikov in jim pomagajo pri nakupu s finančnimi subvencijami, ter jih na ta način spodbudijo k nakupu energetsko varčnih tehnologij. Amory Lovins je zapisal: "Najprej se moramo sprijazniti z mislijo, da je nakup energetsko varčne naprave enakovreden majhni elektrarni v lastni hiši ali podjetju. Če torej instaliramo energetsko varčno svetilko, ki rabi 15 vatov električne energije, toda zagotavlja enako svetilnost kot normalna 75-vatna svetilka z žarilno nitko, smo istočasno zgradili majhno elektrarno. Elektrarna proizvaja 60 vatov, torej neporabljenih vatov. Prihranjena energija je dana na razpolago podjetju za oskrbo z električno energijo, ki jo lahko odda drugemu porabniku, ne da bi jo bilo potrebno na novo proizvesti." Podjetja za oskrbo z energijo se tako izognejo dragi gradnji novih energetskih objektov ali pa vsaj odložijo gradnjo za določen čas.

Nosilci ukrepov in programov v okviru LCP so podjetja za oskrbo z električno energijo in nadzorne oblasti. Naloga podjetij za oskrbo z energijo je razviti, ovrednotiti in izpeljati ustrezne instrumente, medtem ko jih morajo nadzorne oblasti politično motivirati in postaviti takšne zakonske okvire, da bodo podjetja za oskrbo z energijo iz lastnega interesa uresničila skupne narodnogospodarske cilje.

Pravila igre v "ekonomiji izogibnih stroškov" v tržno usmerjenem gospodarstvu so enostavna: varčevanje z energijo mora biti tako za porabnika kot za ponudnika energije vsaj tako zanimivo kot dodatna raba energije. Novost pri uporabi tržnih mehanizmov je po eni strani ustvariti spodbude in takšne robne pogoje, da bo raba energije čimbolj učinkovita in da se bodo podjetja za oskrbo z energijo spremenila v podjetja za oskrbo energetskih storitev. Pri tem velja princip "korenčka in palice".

Po eni strani je potrebno preprečiti gradnjo novih elektram, kadar je ta dražja od ukrepov varčevanja energije (korenček - zanimive renditne stopnje pri investicijah v energetske varčne tehnologije) in po drugi strani preprečiti neposredno vključevanje stroškov za nepotrebne in drage elektrarne v ceno električne energije (palica).¹⁰

¹⁰ Fereidoon P. Sioshansi, "Restraining Energy Demand, The Stick, The Carrot, or The Market", 7th International Energy Conference, London, 1992.

INSTRUMENTI ZA REALIZACIJO VARČEVALNIH POTENCIALOV

Za uspešno realizacijo potencialov varčevanja z energijo je razvita vrsta različnih varčevalnih programov, ki jih lahko združimo v tri večje skupine:

- *informativni programi* – so najbolj razširjen programski tip, katerih namen je izboljšati osnove, na podlagi katerih se odločajo potrošniki, in hkrati povečati energetske in ekološke osveščenosti potrošnikov,
- *programi finančnih spodbud* – namenjeni so za spodbudo in pomoč pri nakupu varčnih naprav, saj se na ta način potrošnikom skrajša kritični čas vračanja vloženega kapitala,
- *tarifiranje* – ustrezno oblikovane tarife in cene električne energije, temelječe na dolgoročnih mejnih stroških, spodbujajo porabnike k racionalni rabi energije.

ARGUMENTI ZA IN PROTI VARČEVALNIM PROGRAMOM

Argumenti proti varčevalnim programom so na prvi pogled prepričljivi, vendar jih pri podrobnejši analizi lahko delno ali v celoti ovržemo, ker so običajno ekonomsko povsem neutemeljeni. Največkrat omenjeni argument je izpad dohodka pri podjetjih za oskrbo z energijo, ki ima enak vpliv na tarife kot zvišanje stroškov. Kadar so varčevalni programi uspešni, se namreč enaki fiksni stroški porazdelijo na manjšo količino energije. Vendar v praksi še nikoli niso bili doseženi tako veliki prihranki energije, ki bi pripeljali do dejanskega znižanja porabe energije. Ob upoštevanju nujnega odpisa iztrošenih proizvodnih naprav in dejstva, da so včasih stroški varčevalnih programov celo nižji kot variabilni stroški proizvodnje električne energije, je omenjeni argument neutemeljen. V nadaljevanju bom nanizal še druge argumente, ki jih najpogosteje navajajo nasprotniki koncepta:

- *Free Rider Problem* – s finančnimi olajšavami, ki jih nudijo podjetja, pridobijo le potrošniki, ki bi tudi brez ustreznih programov investirali v energetske varčne naprave (finančno močna gospodinjstva). Ker imajo dejansko gospodinjstva z

manjšimi prihodki več energetske potratnih naprav, se da problem omiliti s skrbnim načrtovanjem varčevalnih programov. V ZDA imajo posebne varčevalne programe, ki so namenjeni izključno revnejšim družinam.

- Vprašljiva *pravičnost varčevalnih programov* – kdor ne sodeluje v varčevalnih programih, je kaznovan z višjimi cenami električne energije. Koristi varčevalnih programov torej niso pravično razdeljene. Pri oblikovanju programov se zato v ZDA uporablja pri vrednotenju varčevalnih programov poseben test, imenovan *No-Loser Test*. Z vidika tega testa so dovoljene subvencije za posamezne varčevalne programe le do višine, ki ne povzroči večjega povišanja cen električne energije, kot bi bilo povišanje brez varčevalnih programov. Praktično to pomeni, da subvencije ne smejo preseči razlike med mejnimi in povprečnimi stroški.
- *Rebound Effect* – s finančnimi subvencijami za nakup energetske varčne naprave se potrošnikom realno povečajo prihodki, kar ima lahko za posledico večje povpraševanje po energetskih storitvah (energetske varčne naprave se intenzivneje uporabljajo oziroma se stanovanja ogrevajo na višjo temperaturo).
- *Snap-back Effect* – zaradi povečanja realnih prihodkov se poveča povpraševanje po električnih napravah (ko potrošnik prejme finančno subvencijo, kupi večji hladilnik, kot ga je prvotno načrtoval). Oba zadnja očitka sta dejansko upravičena. Posamezne ameriške empirične študije so pokazale, da ta efekt lahko zmanjša 20 do 50% skupnega varčevalnega potenciala.

Zagovorniki koncepta integralnega načrtovanja energetike se strinjajo z navedenimi argumenti, vendar pa hkrati navajajo veliko argumentov, ki govorijo v prid konceptu:

- Ukrepi racionalne rabe energije so običajno gospodarnejši kot gradnja novih kapacitet za oskrbo. Ker do danes še ne poznamo ekološko neoporečnega postopka za pridobivanja električne energije, pomeni vsaka dodatno proizvedena kilovatna ura električne energije novo kapljico strupa za okolje.
- Pri podjetjih za oskrbo z energijo načelno velja, da ni pomembna količina prodane električne energije, temveč ustvarjeni dobiček (razlika med prihodki in izdatki). Če se z izvajanjem varčevalnih programov v okviru koncepta LCP zmanjša količina prodanih kilovatskih ur električne energije, se lahko kljub temu dobiček podjetja poveča, če so se stroški poslovanja zmanjšali.
- Dokler so mejni stroški proizvodnje, prenosa in distribucije električne energije višji kot mejni stroški za privarčevano energijo, je z narodnogospodarskega vidika gospodarnejše varčevati energijo.

- Strateško ima varčevanje energije bistveno prednost pred strategijo širjenja proizvodnih kapacitet, saj se zmanjša nezanesljivost pri planiranju novih kapacitet.

UČINKOVITOST VARČEVALNIH PROGRAMOV

Uspeh varčevalnih programov se lahko ovrednoti z različnimi kriteriji. Splošno velja, da so za uspeh posameznih varčevalnih programov najbolj pomembni naslednji faktorji:

- Udeležba potrošnikov pri programih je najpomembnejši faktor, ki se ga žal ne da zanesljivo napovedati.
- Tehnični oziroma ekonomski varčevalni potencial je možno dobro oceniti, vendar je točnost ocene odvisna predvsem od kvalitete zbranih podatkov o porabi in porabnikih.
- Pri planiranju je pomemben element tudi čas, kajti za varčevalne programe so značilni tipični “življenjski” cikli. Po določenem času število udeležencev pri programih naglo pade.

Izvajanje varčevalnih programov je dinamičen proces, ki ne zahteva, da se posamezni programi izpeljejo do konca. Kadar se vmes spremenijo robni pogoji, je možno določene programe ustaviti in zamenjati z novimi.

STANJE V SLOVENIJI

V preteklih štirih letih so se v Sloveniji zgodile pomembne spremembe. Slovensko gospodarstvo se je po politični odcepitvi od nekdanje Jugoslavije znašlo v krizni gospodarski situaciji. Izpad jugoslovanskega tržišča in preusmeritev na zahodne trge sta sprožila vrsto težav, ki pomenijo prelomnico v razvoju slovenskega gospodarstva. Od prestrukturiranja elektrogospodarstva kot ene ključnih infrastrukturnih dejavnosti bo v veliki meri odvisna uspešnost razvoja celotnega slovenskega gospodarstva. Za vključevanje Slovenije v enoten evropski elektroenergetski sistem se bo predvsem treba odpovedati dosedanjim tradicionalnim načinom vrednotenja električne energije in metodam planiranja ter hkrati upoštevati stroge ekološke predpise. Slovensko elektrogospodarstvo se srečuje s problemi zaradi velike porabe in neustreznih cen električne energije (ki jih določa država) ter nekaterih neravnotežij v oskrbi (npr. primanjkljaj regulacijske moči in rezerve v sistemu, zelo razgibana krivulja obremenitve itd.). Slovenija poskuša rešiti te probleme z novo energetske strategijo.

Trendi v elektroenergetiki in izkušnje iz posameznih razvitih držav so lahko zelo koristne in poučne pri iskanju rešitev in smernic nadaljnjega razvoja slovenskega elektroenergetskega

gospodarstva. Obstaja več razlogov, zaradi katerih bi morala biti Slovenija zainteresirana za koncept integralnega načrtovanja energetike:

- LCP je dober način za znižanje energetske intenzivnosti in s tem povečanja konkurenčne sposobnosti slovenskega gospodarstva,
- z upoštevanjem dejstva, da v Sloveniji ni bilo interesa za investicije v učinkovito rabo električne energije, lahko z veliko zanesljivostjo trdimo, da obstajajo neizkoriščeni varčevalni potenciali v vseh sektorjih končne porabe,
- s konceptom LCP je možno omiliti ekološko problematiko, povezano s proizvodnjo električne energije v termoelektrarnah na premog,
- z učinkovitim izvajanjem varčevalnih ukrepov je možno odložiti gradnjo elektrarn in tako dolgoročno zmanjšati potrebna investicijska vlaganja.

Razumljivo je, da je v sedanji situaciji težko narediti miselni preskok in zamenjati gradnjo novih elektrarn z varčevalnimi programi, saj obstaja še veliko ovir, ki zavirajo oziroma onemogočajo širše aktivnosti na strani porabe. Pomembnejše ovire je možno združiti v štiri večje skupine:

- tehnične ovire – pomanjkanje znanja in strokovnih ocen o možnih varčevalnih ukrepih; pomanjkanje merilne in nadzorne opreme za zadovoljivo spremljanje rabe energije,
- ekonomske ovire – prenizke cene električne energije in neupoštevanje eksternih stroškov,
- institucionalne ovire – neustrezna zakonodaja, pomanjkljive informacije o energetske učinkovitih tehnologijah,
- finančne ovire – omejeni skladi za izvajanje varčevalnih programov in pomanjkanje investicijskih sredstev.

Koncept LCP je zagotovo eden izmed dobrih načinov, kako premagati omenjene ovire in izkoristiti varčevalne potenciale ter znižati skupne stroške obratovanja elektroenergetskega sistema. Za uspešno implementacijo LCP je potrebno podrobno analizirati posamezne ukrepe, ki se uspešno uporabljajo po svetu, in jih prirediti specifičnim slovenskim razmeram.

Osnova za uvajanje LCP v slovensko elektrogospodarstvo je vsekakor takšna energetska zakonodaja, ki bo proizvodna in distribucijska podjetja motivirala, da bodo iz lastnih koristi spodbujala učinkovito in ekološko sprejemljivo rabo električne energije.

Darko Mikec (1963), magister metalurgije, zaposlen v ACRONI – Jesenice, avtor več strokovnih prispevkov s področja energetike.

Permakultura

Besedo permakultura sta v sedemdesetih letih skovala Bill Mollison in David Holmgren in je skrajšano ime za PERMANentno agriKULTURO ("trajno kmetijstvo"). Naj vas izraz ne zavede. V začetku je morda res pomenil takšen način pridelovanja hrane, ki bi upošteval ekologijo, naravno združbo številnih rastlinskih in živalskih vrst, sposobnost samoobnavljanja ekosistemov in trajno rodovitnost, kasneje pa se je termin vse bolj razvijal, dokler ni postal sinonim za pravi življenjski stil, za "praktično filozofijo" oziroma za življenjsko držo do vsega živega in neživega na našem planetu.

Ko je Bill Mollison v začetku sedemdesetih let zgrožen ugotovil, da narava, v katero je bil noro zaljubljen, kaže znake umiranja, da konvencionalno kmetijstvo zemljo nezaslišano izčrpa in uničuje, da ima energetska požrešnost "civiliziranega sveta" za posledico ekološke katastrofe in da so naravni ekosistemi zaradi onesnaževanja vse bolj ogroženi, se je trdno odločil, da bo nespametnemu, samouničevalskemu hlastanju po čimvečjem pridelku za vsako ceno postavil nasproti svojo, okolju prijaznejšo vizijo.

Čeprav Bill Mollison nasprotuje konvencionalnemu kmetijstvu, pa je ves čas osredotočen

na iskanje konstruktivnih rešitev iz slepe ulice, v katero nas je pripeljalo. *Uvod v permakulturo* je knjiga, iz katere veje pozitivno mišljenje, veselje do življenja in prepričanje, da je narava prelepa, da bi se jo izplačalo žrtvovati. Temeljno sporočilo njegove knjige je, da se z naravo ni treba boriti – če hočemo preživeti, se moramo naučiti z njo sodelovati. *Uvod v permakulturo* lahko razumemo tudi kot priročnik, ki nam nudi stvarne napotke za življenje v harmoniji z naravo.

"Menim, da je harmonija z naravo možna samo tedaj, če opustimo prepričanje o naši večvrednosti nad svetom narave. Levi Strauss je rekel, da je naša poglavitna napaka ta, da smo se vedno imeli za krono stvarstva v tem smislu, da smo vzvišeni nad vsem. Nismo vzvišeni nad drugimi oblikami življenja – vsa živa bitja so stvaritev Življenja. Če dojamemo to resnico, lahko razumemo, da vse tisto, kar počnemo z drugimi oblikami življenja, počnemo tudi sami s seboj. Kultura, ki bo to razumela, ne bo čutila neustavljive potrebe, da mora uničevati skoraj vse, kar je živo." (Bill Mollison: *Uvod v permakulturo*.)

Uvod v permakulturo je nova in dopolnjena izdaja prvih dveh knjig o permakulturi: *Perma-*

V tretjem poglavju so opisani načrti gradnje hiše. Izvemo na primer, kako postavimo hišo, da nam poleti v njej ni prevroče, pozimi pa je v njej kljub zmanjšani porabi energije prijetno toplo. Priporočljivo je, da si na strehi omislimo rušo ali pustimo, da hišo obrastejo plezalke.

Četrto poglavje obravnava vrt. Prepričani bodite, da Bill ni prav nič navdušen nad "lepo urejenim" okopanim vrtom, na katerem v ravnih gredah najdete tu pa tam kakšno zelenjavo. Raje vidi, če vrt bujno preraščajo številne vrste rastlin, posajene v mešanih posevkih, pa čeprav se vam bo takšen vrt morda zdel "napol podivjan".

V petem poglavju boste našli obilo koristnih informacij o sadovnjakih. Morda še niste pomislili, da v sadovnjaku poleg sadnih dreves lahko raste tudi marsikaj drugega.

Šesto poglavje bo zanimivo za rejce domačih živali, saj obravnava načine njihovega hranjenja in navaja primere za kokoši, gosi, race, prašiče, koze, krave idr. Lahko si mislite, da Bill nima rad živali v "kletkah". Namesto vsakodnevnega krmljenja lahko prehranjevanje uredimo tudi tako, da si živali same "postrežejo" s sadovi grmov in dreves.

Tisti, ki mislijo, da si permakulturo lahko privoščijo samo kmetje in ljudje s posestvom ali predmestnim vrtom, se zelo motijo. V zadnjem, sedmem poglavju boste izvedeli zanimive predloge za pridelovanje hrane v mestu. Nekateri naslovi podpoglavij so še: "Recikliranje v naselju", "Etično ravnanje z denarjem" in "Vizija ekološko osveščene družbe".

Ko boste vzeli knjigo v roke, vam bo postalo jasno, zakaj je ideja permakulture zelo primerna za današnji čas. Zato ni čudno, če se po celem svetu pojavlja vse več skupin, organizacij in nadobudnih posameznikov, ki uresničujejo njena načela v praksi. Permakultura je način za reševanje našega planeta pred onesnaževanjem, ekološkimi katastrofami, lakoto in človeško nevednostjo.

"Odziv javnosti na permakulturo je bil mešan. Strokovni krogi so bili razburjeni, ker sva povezala arhitekturo z biologijo, poljedelstvo z gozdarstvom in gozdarstvo z živinorejo. Tako so bili skoraj vsi, ki so se imeli za strokovnjake za posamezna področja, razžaljeni. Toda širša javnost se je odzvala popolnoma drugače. Mnogi ljudje so razmišljali podobno. Bili so nezadovoljni z obstoječim kmetijstvom in so se nagibali k bolj naravnim, ekološkim načinom kmetovanja." (Bill Mollison: *Uvod v permakulturo*.)

Knjigo *Uvod v permakulturo* priporočam vsem tistim, ki jih zanima ekološko kmetovanje, pa ne vedo, kako naj se ga lotijo; tistim, ki že pridelujejo hrano na biološki način, pa jih zanima povečanje pridelka; tistim, ki se trudijo, da bi okolico hiš čimbolj uredili, pa to naredijo tako, da postane sterilna; tistim, ki imajo radi živali in ne njihovega mučenja; in vsem tistim, ki želijo v svoje domove in prednje vnesti več življenja. Ni toliko pomembno, koliko zemlje imate – pomembna je vaša pripravljenost, da naredite kaj pozitivnega.



Citalnica



Jürgen Habermas

FAKTIZITÄT UND GELTUNG

(Prispevki k diskurzni teoriji
prava in demokratične
pravne države)

Suhrkamp, Frankfurt/M. 1994,
četrta, razširjena izdaja,
704 str.

Teoretski opus Jürgena Habermasa je fascinanten, pa če ga ocenjujemo s stališča obsega ali pa vsebinskega prispevka, ki je izjemno odmeven. To potrjuje že kar četrta izdaja njegove najnovejše knjige v letu in pol od prvega natisa. Za naše razmere, kjer vlada borna humanistična in družboslovna kultura, je nedoumljivo, da lahko knjiga, ki zahteva tolikšen teoretski napor in vztrajnost, doseže takšen odmev. Bralno občestvo očitno ni omejeno na ozek krog strokovnjakov.

Fakticiteta in veljavnost (odlej: *FuG*) je hkrati delo, ki Habermasa postavlja ob bok klasičnim filozofom, saj ni mogoče prezreti,

da njegov opus prevzema obrise sistema, ki segajo od temeljnih filozofskih teorij k antropologiji, filozofiji zgodovine, etiki itd. Zadnje delo bi bilo v tej luči lahko protiutež Heglovim *Temeljnim črtam filozofije prava*. Ta podobnost s sistemskim mišljenjem klasične filozofije je danes že zadošten razlog za sumničenja vseh, ki stavijo na razdrobljenost sodobnega uma. K analogijam s starejšimi filozofskimi sistemi prispeva predvsem podjetje rekonstrukcije na subjekt osredotočene filozofije s stališča komunikativno-lingvistične paradigme. Razlika med Habermasom in njegovimi kritiki pa je tudi razlika v odnosu do dediščine, je razlika med dekonstrukcijo in rekonstrukcijo. Habermasovo delo gotovo ni tako kontroverzno kot Heglova filozofija prava, zasluži pa pozornost vsaj zaradi dveh razlogov: tisti, ki jih zanima teorija komunikativnega ravnanja in jim je znano Habermasovo socialno filozofsko delo, bodo v *FuG* iskali vitalne zmožnosti teorije na novem področju; drugi razlog je širši in pomembnejši, izhaja pa iz potrebe po teoretični utemeljitvi demokratične pravne države v času tranzicije k novemu svetovnemu redu ob koncu komunizma in koncu nebrzdane ekonomske rasti brez ekoloških omejitev.

V knjigi je najprej obravnavano razmerje med fakticiteto in veljavnostjo ter teorijo komunikativnega ravnanja. Gre za lingvistično-komunikativno redefiniranje problematike, ki se jo lotevajo poznejša poglavja. Drugo poglavje skicira interpretacijske strategije socioloških teorij prava in filozofskih teorij pravičnosti ter socialno-integrativno funkcijo prava na primeru konceptov Parsonsa in Webera. Naslednji dve poglavji poskušata rekonstruirati klasične pravne koncepte s stališča diskurzne teorije prava, naslanjajoče se na diskurzno etiko, ki jo je Habermas utemeljil vzporedno s teorijo

komunikativnega ravnanja v začetku osemdesetih let (*Moralna zavest in komunikativno ravnanje*, 1983). Naloge se loteva najprej na področju sistema pravic in nato ob principih pravne države. Peto in šesto poglavje sooči diskurzno teorijo prava z najvplivnejšimi pravnofilozofskimi koncepti in razpravami v Nemčiji in ZDA. Sedmo in osmo poglavje razjasnjuje normativno izpolnjen pojem deliberativne politike ter s sociološkega gledišča preizkuša pogoje za pravno-državno urejevanje poteka oblasti v kompleksnih družbah. Teorijo demokracije obravnava predvsem z gledišča legitimacije. Deveto poglavje sintetizira pravnoteoretična in družbenoteoretična razmišljanja v pojem procedurne pravne paradigme. Četrty ponatis nam poleg izpopolnjenega znanstvenega aparata in spremne besede prinaša še tri popreje že objavljene spise: 1. *Pravo in morala* (*Tanner Lectures 1986*), ki obravnava razmerje legitimitete in legalitete ter idejo pravne države; 2. *Ljudska suverenost kot procedura* (1988) in 3. *Državljanstvo in nacionalna identiteta* (1990).

Habermasov *FuG* moramo razumeti tudi kot prispevek k rekonstrukciji historičnega materializma, ki se jo je lotil že pred tremi desetletji. Poleg očitka, da se je Marx omejil na paradigmo produkcije in ni docela presegel stranpoti na subjekt naravnane filozofije, je temeljni očitek, da ni razdelal ustrezne teorije demokracije. Stranke internacionalizirane državljanske vojne in državnega socializma so togo prevzele Marxovo kritiko ideologije, ki se je nanašala na naravno pravo, in prevzele zgolj dediščino revolucije. Levica, ki ni premogla teorije demokracije, državljanskih pravic in pravne države, se je zlahka zgubljala v nedemokratičnih praksah, kršenju pravic in totalitarizmu. Habermasov prispevek k rekonstrukciji emancipacijske teorije je

bil mnogokrat kritiziran s stališča, da je preabstrakten oz. da teorija komunikativnega ravnanja in koncept idealne govorne situacije ne moreta zadovoljivo pojasniti vloge institucij in njihove demokratične preobrazbe. *FuG* poskuša odpraviti to pomanjkljivost. V kolikšni meri bo Habermasu uspelo, pa bo pokazala diskusija, ki strokovno javnost pretrese vsaj za desetletje vsakič ob izidu njegovih temeljnih knjig.

Na neugoden odziv ali vsaj ignoranco bo delo naletelo tudi pri tistem bloku strokovnjakov, ki se zadovoljujejo s slavospevi Zahodu ob propadu komunizma in ne vidijo usodnega križišča, ki bi moralo spremeniti življenje prihodnjih generacij. Evropa brez vizije ni nikakršna Evropa. *Socialna in ekološka država* v realnosti tržnih zakonov, svetovnega gospodarstva megakoncernov, grozečega rasizma in religioznega fundamentalizma, diktature komercializiranih medijev in kulture, kompjuterizirane tehno-birokracije ni enostavno rešljiva vizija. Niti teoretično, še manj dejansko!

FuG je med drugim rezultat petletnega raziskovalnega projekta oz. financiranja Leibnizovega programa nemške raziskovalne skupnosti, ki je Habermasu omogočilo, da je oblikoval delovno skupino, ki je na koncu objavila vrsto knjig s področja pravno-politične filozofije: K. Günther, *Der Sinn für Angemessenheit* (1988), B. Peters, *Rationalität, Recht und Gesellschaft* (1991), I. Maus, *Zur Aufklärung der Demokratietheorie* (1992), B. Peters, *Die Integration moderner Gesellschaften* (1993), L. Wingert, *Gemeinsinn und Moral* (1993) in R. Forst, *Kontexte der Gerechtigkeit* (1994).

Darij Zadnikar



Claus Offe

**DER TUNELL AM ENDE
DES LICHTS**
Erkundungen der
politischen Transformation
im neuen Osten

Frankfurt/Main, New York;
1994
300 str.

Kar se je moralo zgoditi, se je zgodilo. Družboslovec Offejevega kalibra in renomeja si danes pač ne more privoščiti, da bi mu v spopadu z globalnim družbenim fenomenom padla zastavica na časovnici medijske fascinacije. Tvegati mora, da tudi brez zadostnega predznanja regionalnih(e) zgodovinj(e) in jezikov "vzhodne in srednje Evrope" s pomočjo v zahodni in južni Evropi ter deloma tudi v Latinski Ameriki razvitih politično-socioloških kategorij sondira nekatere transformacijskih vidike dežel vzhodne in srednje Evrope, še preden pade medijski mrak in ostro sovje oko lahko na pogorišču strasti zgodovine v pepelu razpozna strukture zgodovinske nujnosti in umnosti.

Celotna knjiga je spreten kolaž različnih sondaž aktualnih dogajanj, ki so se kot časopisni in revijalni članki rojevale od leta 1989, sedaj pa v knjižni predelavi in dodelavi dajejo vtis, kot da je bila prej napisana knjiga, celo več, da je bila tekstualnost pred samo realnostjo, da je bila knjiga zasnovana, še preden so se dogodki, ki so jo inspirirali, utegnili zgoditi. Knjiga ni zgodovinska, ker so kot zgodovinska možna le dela o tej ali oni srednje- in vzhodnoevropski družbi/državi. Srednja in vzhodna Evropa (CEE) je le idealnotipski *u-topos* konceptualnih preokupacij, za razliko od večine anglosaksonskega družboslovja, ki verjame v CEE kot realno eksistirajoči topos. Še manj je delo zgodovinsko – Offe je namreč prepričan, da je posel družbene teorije predvsem dekonstrukcija mitov, utopičnih predstav in lažnih postavk, "praktična" vrednost pa v formulaciji vprašanj, ne pa iskanju odgovorov. V samem delu se distanca do Zgodovine reflektira v citiranju Hobsbawnove opazke o zgodovinarjih, ki so za nacionalizem to, kar so pridelovalci maka za heroinske odvisneže: "(they) supply the essential raw material for the market".

Obe distanci – do CEE kot realnega toposa in do zgodovine kot konceptualnega toposa – sta tisto, kar v poplavi CEEntizma in CEEntologije odlikuje knjigo, v kateri je premestitev predmetnega področja *vom alten Westen auf den Neuen Osten* le navidezna. Služi le za to, da bi si zahodni pogled v zrcalu Vzhoda lahko izostril sliko, na kakšne načine in kako zanesljivo so v zahodnih kapitalističnih demokracijah uspeli "deloma in začasno obvladati modernizacijske probleme", ki so sedaj v za zgodovinsko izkustvo Zahoda neznani konstelaciji *sočasnosti* procesov nastajanja nacionalne, ustavne, pravne, demokratične in socialne države pred političnimi elitami "novih demokracij". In ne

le pred njimi – gigantizem *sočasnosti*, v katerem se morajo po "triumfu Zahoda" novodobni lažnivi baroni za lase povleči iz močvirij, ima po Offeju globalne vplive na stabilnost in krizno dinamiko zahodnih družb ter projekt njihove evropske integracije. Izhajajoč zgolj iz lastnih zgodovinskih izkušenj in iz izkušenj s tretjim svetom, lahko zahodne politične in ekonomske elite napačno diagnosticirajo politično ekonomijo novega Vzhoda.

Liberalnotržna ortodoksija ima lahko za posledico pinočeizacijo Vzhoda, ne da bi lahko, že vpletena v politično metaforiko "skupne evropske hiše", obravnavala suspenz demokracije kot nekaj, kar se dogaja zunaj lastnega dvorišča v prostorsko (Čile) in kulturno (Kitajska) "drugem" svetu. Po drugi strani pa je lahko zahodni državni paternalizem nad državami CEE morebiti sicer priročno taktično politično sredstvo instrumentalizacije političnih elit CEE za krepitev lastnega strateškega položaja znotraj zahodnoevropske skupnosti, toda v tem primeru bi zunanji klientelizem novih elit vodil do premajhnega pritiska k družbeni modernizaciji, v razvoj od plana h klanu (ne pa trgu) in k dilemi, ali dolgoročno nevzdržno vzdrževanje "satelitov" ali tvegane eskalacije "antiimperialističnih" resentimentov na horizontu inflacije neuresničenih pričakovanih.

Tudi v perspektivi sociološke politekonomske diagnoze je, tako kot v naslovu knjige, osrednja metafora predor. Toda ne gre za predrtnje ovir, ki onemogočajo luči, da bi prodrla onstran, na drugo stran. Ključ za uspeh transformacije novega Vzhoda ni v angažiranju gigantičnih energij modernističnega prediranja ovir, temveč v heroični drži državljankega obnašanja. V predoru, ki je na koncu luči, se zaslepljeni z lučjo ob nenadnem prehodu v območje somraka znajdejo v dvokolonskem istosmernem strukturnem zastoju. Voznikov nihče ne obve-

sti, niti zakaj stojijo niti kako dolgo bodo morali stati. Nenadoma se začne počasi ena izmed kolon premikati. Uspeh transformacije je odvisen točno od tega, ali bodo vozniki v drugi koloni dovolj civilizirani, da bodo v državljanski veri, da se bo promet vendarle uredil, potrpežljivo (in z ugasnjenimi motorji) čakali, da se tudi njihova kolona končno premakne.

Z drugimi besedami – politična ekonomija postkomunizma je *politična ekonomija potrpljenja*, potrpljenja v veri, da bomo – ne da bi za vsako ceno vedno poizkušali maksimizirati svoje individualne opcije in ne da bi se pretežno zanašali na sredstva javnega transporta – končno speljali tudi mi. In analogno temu vloga države ni vloga nočnega čuvaja ali urarja, ki naravna uro, ali lokomotive/vlačilca, ki bo z gigantsko silo premaknil celotno kompozicijo, ampak je predvsem vloga prometnega policaja. Policaja, ki ga ob opisanem zastoju ne bo zanimalo, ali so ljudje po predpisih privezani za varnostnimi pasovi in ali mogoče v temi predora ne počno česa takega, kar je za javne površine nespodobno, niti se ne bo bohotil z eksemplaričnim kaznovanjem neučakancev, ki bi hoteli "vskočiti" v premikajočo se kolono, ampak se bo, četudi peš, prebil skozi stoječo kolono in poskrbel, da se bodo občasno, četudi na račun tistih, ki so se po izbiri nevidne roke uvrstili v "pravo" kolono, premaknila tudi druga. V tem smislu je nastanek pravne in demokratične države pogojen z nastankom socialne države – kar je zgodovinskorazvojno gledano paradoks – na individualni ravni pa z republikansko držo, ki je kognitivno sicer ne pogojuje več vera v razum in transcendentno umnost institucije, pač pa bolj skromna, čeprav še vedno razsvetljenska vera v možnost igre s pozitivno vsoto.

Toda političnokulturna odsotnost kodov moderne reprezentaci-

je, šibkost kognitivnih, materialnih in organizacijskih kapacitet novih strank kot nosilcev reprezentacijske forme legitimitosti je vzrok, da le te kodirajo svoj diskurz prvenstveno o vprašanju identitete brez posredujoče navezave na vprašanja interesov. Etnizacija politike v tej luči ni v logičnem nasprotju in racionalno nezdružljiva z zahodnjaškim političnim univerzalizmom, se pravi "iracionalen" relikv tribalizma, ampak specifično "racionalen" odgovor na kognitivno in materialno nezmožnost političnih akterjev, da v obstoječih strukturnih protislovjih vzpostavijo diskurzivno realnost igre s pozitivno vsoto, ki bi zapeljala vse oziroma vsaj veliko večino lastnikov legitimacijskih delnic (oz. volilnih glasov). Težava je toliko večja, ker so nacionalizmi vzhodne in srednje Evrope zgodovinsko konstituirani kot antiintegracijski, narodi pa kot *Kulturnation*, ne pa kot *Staatsnation*.

Dotatna težava, ki ji Offe posveti obsežno in po našem mnenju najbolj pregnantno osmo poglavje z naslovom "Pravne poti politike preteklosti: diskvalificiranje, kaznovanje, resitucija", je prav nujnost in nezmožnost "obračuna s preteklostjo". Ta se v praksi vladajoče politike preteklosti kaže ne toliko kot obračun s praksami, miselnimi in vedenjskimi vzorci starega režima, temveč predvsem kot poskus politične likvidacije katerihkoli dedičev kakršnegakoli socializma. Po Offeju, ki je sicer zadržan tudi do radikalnega pledoajeya prijatelja Jona Elsterja (ki trdi, da iz komunizma ni izšel nihče nedolžen, zato tudi ne moremo postaviti nikogar pred sodišče), težavnost pravnega justifikiranja preteklosti politično narašča sorazmerno z "zametnostjo" prehoda v liberalno demokracijo. Toda le-ta se lahko vzpostavi le, če se proti "agentom" starega režima dosledno uporabijo pravna logika in pravna sredstva,

upošteva načelo, da starih krivic ne smemo kompenzirati na račun tretjega (tj. potencialnih žrtev popravljanja krivic žrtvam), določi časovni horizont negativnih sankcij (od kdaj v preteklosti do kdaj v prihodnosti), upošteva ne le pravna procedura temveč tudi pravna logika kaznovanja (npr. kazen kot sredstvo za preprečitev ponovitve kazenskega dejanja), itd. Pravica zmagovalca (Zahoda) si v interesu zmagovalca samega ne more privoščiti triumfalne demonstracije politične morale v fundamentalnem smislu, ker mora politika kaznovanja onstran pravičnosti kalkulirati s politično fundamentalnima vprašanjema sistemske in socialne integracije "novega vzhoda".

Sporočilo zadnjega poglavja, v katerem avtor analizira tudi nekdanjo mednarodnopolitično vlogo socialističnega lagerja pri vzpostavljanju vojaškega in političnega ravnovesja, krotanju nacionalnih sporov navznoter in omejevanju eskalacije spopadov v tretjem svetu, bi lahko strnili v ugotovitev, da po razpadu socializma ni v postsocializmu le Vzhod, temveč na nek način še bolj radikalno tudi sam Zahod. Izguba okornega, toda robustnega tekmeča, ki je kapitalizem veliko bolj kot lastna ekonomska dinamika prisilil k izgradnji socialne države, se kaže v klimi splošnega nezadovoljstva z institucijo socialne države in destabilizirane mednarodne ekonomije kot nevarnost strateške izgube potencialov, s katerimi je Zahod obvladoval destabilizacijske učinke svojega modernizacijskega ekspanzionizma. V luči razkrite delnosti in začasnosti kapitalistične obvladljivosti modernizacijskih težav se nam zgodovina spet enkrat pokaže v vsej privlačnosti svoje grozljive kontingenčnosti in odprtosti.

Toda ta groza je od Kanta dalje tudi izhodišče sublimnega.

Andrej Klemenc

Clive Gamble

TIMEWALKERS: The Prehistory of Global Colonization

Phoenix Mill: Alan Sutton,
1993

Kako to, da ljudi najdemo povsod, da praktično ni koščka kopnine na Zemlji, kjer se ljudje ne bi naselili – in to zgodaj ali celo zelo zgodaj: v grobem je bilo osvajanje kontinentov in večine otokov končano najkasneje pred 13.000 leti, kar je skrajna zgornja časovna meja ameriške kolonizacije.

To vprašanje je rdeča nit knjige z nekoliko zagonetnim naslovom *Timewalkers: The prehistory of global civilization* – zadnje knjige enega od najboljših poznavalcev paleolitske arheologije in pleistocenske antropologije, avtorja, ki je bil doslej bolj znan po svojih paleolitskih delih, posebej po obravnava gornjega (ali poznejšega) paleolitika v Evropi. S *Timewalkersi* – s potovanjem v čas in prostor človeškega osvajanja Zemlje – si je Gamble zastavil ambiciozni cilj, ki pa je vendarle logično nadaljevanje njegovega siceršnjega interesa: kolikor je le mogoče konsistentno bi namreč želel razložiti dogajanje, katerega končni učinek je bila globalna kolonizacija in nazadnje tudi uresničevanje sanj o nič manj sanjski globalni komunikaciji, za katero je videti, da jo podpirajo sodobni elektronski mediji (ki pa nazadnje ni nič drugega kot utemeljevanje in utrjevanje hegemonije vladajočih elit z drugimi materialnimi sredstvi). Če je globalna komunikacija že fikcija, ki jo vladajoče elite kot iluzijo ponujajo marginaliziranim človeškim populacijam (včasih bi temu na kratko rekli kar "opij ljudst-

va"), pa je kolonizacija realnost in prav srečanju z realnostjo kolonizacije je namenjen prvi, teoretsko najpomembnejši, del *Timewalkersov*. Ko so se evropski zavojevalci konec 15. stoletja podali na ponovno osvajanje sveta, so se nujno in skorajda brez izjem soočili z dejstvom, da je bil svet, ki so ga odkrivali, že davno odkrit, da ne odkrivajo nič novega. In vendar so se morali pretvarjati, da ga odkrivajo na novo, tokrat v imenu nečesa drugega, v imenu "civilizacije", oziroma čisto navdnega kapitalskega pohlepa – sanje o globalni komunikaciji so bile s tem rojene in to dejstvo je bilo posebej kruto za populacije, ki jih je ta pohlep na svoji poti "odkrival" in uničeval.

Že iz uvoda je videti, kako zelo plodno izhodišče si je Gamble izbral za razlago kompleksnega in s predsodki izjemno obremenjenega evolucijskega dogajanja, katerega izid je, vsaj s stališča makroevolucijske dinamike, slej ko prej pičel: od plemena, katerega zgodovino punktuirajo razmeroma številni speciacijski dogodki, katerih seštevek so trije rodovi in prek deset vrst (maksimalna številka je 16), je ostala ena sama vrsta. Vendar pa ta vrsta dandanes naseljuje prav vsak zemeljski kotiček, in samoumevno, da namreč sapienti (*Homo sapiens*) lahko naseljujejo tako večni led kot tropski gozd, tako visokogorske predele kot puščave, je slej ko prej presenetljiva in vredna pozornosti. Clive Gamble je znal to pozornost dobro izkoristiti in rezultat je doslej najbolj izčrpen pregled fosilnega in arheološkega materiala, ki se nanaša na evolucijo homininov in na praktične vidike preživetja v najbolj raznolikih ekosistemih. Gamblov pregled pri tem sploh ni kaj vem kako obsežen, kot bi nemara pričakovali od obdelave in primerjave fosilnega materiala, ki je pogosto nepregleden, v sebi protisloven in pogosto bodisi ne daje pravega ključa

za genealoško klasifikacijo ali pa je teh ključev preveč (npr. fosilni material iz zgodnjega pleistocena, pribl. 2 do 1,6 milijona let pred nami v vzhodni in južni Afriki; ali pa srednjepleistocenski material od pribl. 400.000 do pribl. 130.000 let v vzhodni, južni in severni Afriki, na Bližnjem vzhodu, v Evropi in prav letos se tej pisani fosilni šari pridružuje tudi vzhodnoazijski material). Ne izgublja se v nepotrebnih drobnarijah, kot bi nemara pričakovali od obdelave skupnostnih sistematik in preživetvenih strategij, s katerimi so se rojevale, živele in umirale (in pogosto izumirale) homininske populacije. In ne pusti se zmesi danes že praktično nepreštevni zbirki arheološkega materiala, ki predvsem v različnih formah kamnitih orodij spremlja hominine zadnjih 2,5 milijona let; pri tem je vse bolj res, da kamna očitno niso obdelovale/i samo samice/samci vrst iz rodov *Homo*; prav tako je res, da klasični, razvojnoprogressistični pogled na zgodovino kamnitih industrij ne zdrži več kritike: tako kot npr. sapiente najdemo v povezavah s srednjepaleolitskimi industrijami, najdemo, kaj vem, neandertalce v povezavah z gornjepaleolitskimi orodnimi oblikami; in, nazadnje, vemo, da so Tasmanijci pred sto leti izdelovali veliko bolj groba orodja kot pred 20.000 leti.

Podobna nihanja, vzponi in padci (tako v evoluciji kot v ekologiji, arheologiji in zgodovini), so zagotovo spremljali populacije homininov v vsej dolgi, petmilijonski zgodovini in za streznitev, za to, da nehamo gledati nase kot na nekaj posebnega in odličnega, je zares skrajni čas. Gamblovi *Timewalkersi* so doslej nemara najpomembnejši korak na poti k streznitvi. Ne morebiti zato, ker se mu ne bi dalo oporekati na vrsti točk; ker mu ne bi bilo mogoče očitati tega, da je mestoma nedosleden, da mestoma preveč ekstenzivno in, kot bi bil

v zadregi, uporablja koncepte, za katere vemo, da s prepogosto rabo otopijo in postanejo kontraproduktivni; temveč zato, ker je skušal dosledno realizirati vodilo, ki sta si ga zastavila s Chrisom Stringerjem, ko sta skupaj pisala monografijo o neandertalcih (Stringer, C. in C. Gamble, *In search of the Neanderthals: Solving the puzzle of human origins*, Thames & Hudson, New York, 1993): z novimi odkritji naj gre skupaj tudi novo mišljenje, nova in bolj natančna razlaga dogajanja v evoluciji homininov in posebej v evoluciji hominov. Nova in bolj natančna razlaga ne implicira samo dobre obveščенosti o dogajanju na terenih evolucionarne antropologije in arheologije, temveč zlasti dobra vprašanja in dobra izhodišča za razlago. Prav to dvojje pa je tisto, kar posebej odlikuje Gamblove *Time-walkerse* in zaradi česar so eno od redkih del, ki se ukvarjajo s človeško predzgodovino in pri tem ne izdajo svojega bralca.

Iztok Saksida

Edward E. Evans-Pritchard

LJUDSTVO NUER

Opis načinov preživetja in političnih institucij enega izmed nilotskih ljudstev

Studia Humanitatis; ŠKUC FF, Ljubljana, 1993

334 str., cena: 2.625 SIT

Prevodov antropološke literature imamo na Slovenskem tako zelo malo, da je prav vsaka izdaja knjige z antropološko tematiko svojevrsten praznik, še posebej če dobimo delo, ki sodi v okvir najbolj temeljnega jedra etnografsko monografskih opisov ljudstev z vseh koncev sveta. Brsteče šole

antropologije na Slovenskem bodo s tem delom dobile gotovo izjemno pomemben kreativni impulz.

Edward E. Evans-Pritchard je glede na metodo in stil opisovanja svojih izsledkov še pripadal "objektivistični" antropološki šoli. Kot znanstvenik je dosledno uporabljal "objektivno" 3. osebo, kadar je pisal "o stvareh samih", ni nikoli opisoval svojih vtisov, razen v opisih pogojev svojega dela. Toda antropološki tekst je zmeraj začasen, nikoli ne more dati "o stvari" končne besede in je zmeraj bolj ali manj okvirna "zgodba". Preučevanje kakega ljudstva ali kake kulturne oz. socialne sestavine je še kako odvisno od raziskovalca in njegove sposobnosti prodreti v jedro stvari. Doslej so ponovljena opazovanja zmeraj razkrila tudi nove razsežnosti stanja na terenu. Tako pač to je. S tem, da so antropološki teksti zgodbe, pa še ne pomeni, da je antropološka aktivnost "zgodbičarstvo". Nasprotno: antropološka metodologija je enako stroga kot metodologija kate-rekole druge znanosti.

Toda vseeno je treba zelo resno vzeti uvodno opozorilo o tem, kakšne težave je imel Evans-Pritchard po prihodu med Nuere zaradi narave svojega dela. Še posebej pomembno je, da je med Nueri preživel v nekaj presledkih kakšno leto, kar v bistvu zadošča kriterijem sedanjega metodičnega načela, da mora biti raziskovalec, ki raziskuje kako tuje ljudstvo, na terenu vsaj leto dni (še najbolje dve leti in več). Ker je njegovo odpravo med Nuere inicirala in financirala kolonialna oblast, s katero so bili takrat v stalnem sporu, ga Nueri nikoli niso mogli sprejeti kot preprostega "radovedneža", ampak so ga imeli najmanj za vsiljivca, če že ne za sovražnika. Ta kolonialni položaj raziskovalca-antropologa je tudi razlog, da pri pisanju o Nuerih ne najdemo niti trohice sentimenta v zvezi s pristnimi in prijaznimi "divjaki". A vseeno, kljub temu, da je Evans-

Pritchard že lahko izhajal iz izkušenj s terenskim delom Malinowskega ali Radcliffe-Browna, se je bil vendarle nekako prisiljen potruditi živeti kot Nuer, če jih je hotel raziskovati. To pomeni, da si je kupil nekaj govedu in skrbel zanje, saj "Nuer in njegova čreda sestavljata korporativno skupnost..." (57). Ob dodatnem delu, da se je bil primoran naučiti tudi nuerskega jezika, kar je danes eden od obče sprejetih antropoloških zakonov, in da je večino informacij sprejemal na podlagi neposrednih pogovorov (kolikor mu je ob zvišeni zaprtosti Nuerov pač sploh uspelo voditi pogovore; praviloma brez pomoči prevajalca, kar je bila pogosta antropološka praksa v njegovem času) in na podlagi skrbnega opisovanja in popisovanja "dejstev", je opisano in sistematizirano in razloženo gradivo naravnost osupljivo. Vprašanje je sicer, če Evans-Pritchardovim shemam lahko verjamemo v vseh točkah, toda vseeno ostaja njegov opis življenja Nuerov nekakšen standard, ki se mu mora približati vsak antropolog. Kaj je pri tem tako vznemirljivega? Vsak, ki je že kdaj delal na terenu, ve, da je v razmeroma kratkem času (in v presledkih) domala nemoogoče zbrati vse potrebne informacije za tako kompleksno zastavljen prikaz življenja (in v drugi knjigi religije) nekega ljudstva. Ali je prav to, da je bil Evans-Pritchard prisiljen k izjemno konciznemu poizvedovanju, in da je gradivo dopolnjeval z lastno imaginacijo (jasno seveda, da znotraj zelo strogih pozitivističnih načel znanstvene metodologije) razlog, da je lahko spisal tako prepričljivo monografijo? Gotovo. Prav v bistvu spodletelo srečanje z Nueri in relativno kratko bivanje med njimi sta bila razloga, da je ta monografija postala klasika, saj je bil antropolog Evans-Pritchard prisiljen vanjo investirati samega sebe. Nazorna demonstracija "emičnega" (notranjega, "insiderskega") pristopa,

torej poistovetenja z informatorji in občutenja njihovega načina življenja na najneposrednejši način, je še danes dovolj prepričljiva, da na podlagi te izkušnje antropologi praktično brez rezerve in izjem uporabljajo metodo neposrednega terenskega opazovanja z udeležbo (ki pa si je ni, da ne bo pomote, izmislil Evans-Pritchard!).

Ima pa to kroženje med objektivističnim znanstvenim pristopom in subjektivnim "utapljanjem" v tujo kulturo tudi svoje šibkejše plati, ki jih lahko v tem zapisu le bežno omenim. Ena od kritik, ki jih antropologi naslavljajo na delo Evans-Pritcharda v zvezi z ljudstvom Nuer, je recimo ta, da pri opisu nuerske religije (v knjigi, katere prevoda (še?) nimamo) Evans-Pritchard ni bil metodološko dosleden, saj ni (glede na okoliščine, v katerih je delal) mogel zaobseči interakcij v celotnem plemenu/ljudstvu. Danes je način predstavitve materiala del etnološke dejavnosti, in prav na to točko so etnologi (antropologi) vedno bolj občutljivi.

Ena od temeljnih točk, zaradi katere je to delo postalo klasika, je Evans-Pritchardov opis sorodstvene oz. klanske družbene strukture pri Nuerih. To je strahotno zapleten sistem, ki ga ob prvem branju nikakor ne moremo razumeti (beremo ga lahko samo tako kot matematične knjige, z lastnim skiciranjem in razvozlanjem struktur s svinčnikom v roki in z veliko mero potrpežljivosti). Shematski prikaz navzkrižnih pravil klanske, rodovne in plemenske ureditve je eden od najvišjih dometov socialnoantropološkega študija družbene organizacije sploh (stvar sama je bistveno bolj zapletena recimo le še pri kakšnih avstralskih staroselcih) in je eden od tistih dosežkov, zaradi katerih se je socialna antropologija čvrsto zasedla med "resne" znanosti. Vprašanje pa je seveda, če je sistem, kot ga je opisal Evans-Pritchard, v resnici epis-

temološko brezhibno korespondiral s takratnim stanjem na terenu, ali pa je v tem primeru vendarle šlo zgolj za nekakšen antropologov "idealni tip" predstavitev družbenega sistema. To vprašanje je še zmeraj odprto, in – roko na srce – antropologi si ga ne zastavljajo preveč radi. Dodati pa je treba, da antropologom pri družbeni ureditvi takšnih ljudstev, kot so Nueri, povzročča veliko težav specifična anarhična ureditev družbenega sistema (brezdržavna "urejena anarhija" (210) brez poglavarjev). Zapletena struktura nuerske družbene ureditve gre od rodov (agnatskih, torej rodov po moški liniji s skupnim prednikom) preko klanov (eksogamni sistem rodov) do plemen, politično ureditev pa še dodatno zaplete težko umljiv sistem razdelitve (oz. združevanje) plemen na primarne in sekundarne plemenske odseke. Razlaga politične ureditve je tu in tam izjemno zahtevna in jasno kaže tudi na težave Evans-Pritcharda pri njenem opisovanju (253-259). Način življenja (pravzaprav načine preživljanja) Evans-Pritchard v dobri funkcionalistični maniri postavi v konkretne ekološke pogoje, ki takšno življenje narekujejo, in se zaveda, da se za antropologa začnejo zares zanimive stvari šele onkraj teh naravnih danosti. Ekologija namreč lahko pojasni nekatere demografske poteze, ne pa narave strukturnih razmerij plemen in plemenskih odsekov (221). Toda vseeno zaradi osredotočenosti v materialne vidike kulture (gospodarjenje s čredo, prehrana, bivališča etc.) nekoliko zanemarja prikaz duhovnih vidikov kulture.

To delo, ki ga imamo končno v slovenskem prevodu, je eno tistih, brez poznavanja katerih noben etnolog in socialni/kulturni antropolog (ali katerikoli družboslovni raziskovalec, ki uporablja etnografsko metodo, še posebej tehniko opazovanja z udeležbo) ne bi smel oditi na teren.

Rajko Muršič



**Suzette Heald in
Ariane Deluz (ur.)**

ANTHROPOLOGY AND PSYCHOANALYSIS

An encounter
through culture

London, Routledge, 1994

Antropologija in psihoanaliza sta se vse od ustanovitve slednje pogosto srečevali na različnih poljih refleksije. Njuno sodelovanje se je začelo že z znamenitim besedilom "ustanovitelja" psihoanalize Sigmunda Freuda *Totem in tabu*. Odtlej so antropologi bolj ali manj uspešno poskušali prenašati psihoanalitično metodo in njene izsledke na antropološko prakso, pa tudi psihoanalitiki se niso branili etnografskega gradiva, če jim je le lahko koristilo v njihovih analizah. Toda razcep med njima je bil kljub temu velik, saj se je psihoanaliza posvečala zlasti posamezniku, antropologija pa je zanimala predvsem družba. Kljub nekaterim avtorjem, ki so v antropologijo poskušali vnesti psihoanalitično teorijo in prak-

so, pa jasno zastavljene strategije medsebojnih odnosov med obema poljema nikoli ni bilo. Morda najbolj uspešno sta se antropologija in psihoanaliza srečevali pri analizi sanj pri psihoanalizi in mitologije pri antropologiji, saj gre v obeh primerih za temo, ki jo je moč analizirati na podlagi podobnih ali celo istih kognitivnih modelov in konceptov. Vendar se je vsemu navkljub težko ubraniti vtisa, da gre med psihoanalizo in antropologijo za vrsto zgrešenih srečanj, in zbornik *Anthropology and Psychoanalysis* to le potrjuje. Knjiga je nastala na pobudo antropologov, zato so tudi avtorji v njej v glavnem antropologi, ki so se poskušali spoprijeti s psihoanalitično prakso v antropologiji, oziroma psihoanalitiki, ki ta poskus komentirajo.

Giulia Sissa se je v svojem članku "Interpreting the implicit: George Devereux and the Greek myths" spoprijela z najbolj klasičnim od mitov, z mitom o Ojdipu. Pri tem na podlagi Lévi-Strausove, Vernantove, Ricoeurjeve, Bolackove in analize Marie Delcourt ugotavlja, da so vse interpretacije Ojdipa presegale samo Sofoklovo dramo. Tako je Lévi-Strauss segel daleč v območje avtohtonosti mita, Vernant in Delcourtova pa sta Ojdipa preučevala kot dramo tiranije. Prispevek se konča z Devereuxovo interpretacijo mita, ki se omeji na dejstvo, da Ojdid ni prepoznal svojih staršev, kar naj bi bil njegov temeljni greh.

Ariane Deluz v članku "Incestuous fantasy and kinship among the Guro" najprej opiše poročna pravila in prepovedi Gurojev, nato pa na podlagi mitov in kipcev, posvečenih fertinosti, analizira njihov odnos do incesta. Opira se zlasti na pesem znanega gurojskega pevca Bolije, v kateri gre za incest med očetom in hčerjo. Zanimivo je, da je incest zavil v besedno igro. Ob koncu Deluzova ugotavlja, da je odnos do incesta v soglasju s sistemom sorodstva in

poročnimi strategijami, ki temeljijo na menjavi, in da se kompleksnost incestnih fantazij močno odraža v družinskem življenju Gurojev in v njihovi poročni strategiji. *Florence Bégoïn-Guignard* v kratkem komentarju nakaže možnost psihoanalize pri tovrstni analizi incesta.

V članku "Islam, symbolic hegemony and the problem of bodily expression" David Parkin primerja verska praznovanja med muslimanskimi ljudstvi v Keniji. Pri tem ugotavlja, da so praznovanja pri nekaterih ljudstvih bolj arabska, druga bolj svahilska. Prva so precej bolj omejena in strožja od drugih, kar avtor poveže s političnimi razlikami med ljudstvi. Bolj arabska ljudstva veljajo za višja, svahilska pa za nižja, kar je posledica mnenja verskih voditeljev, da uporaba telesa in glasu, se pravi ples in petje, ogroža njihovo avtoriteto, izražanje s plesom in petjem pa je pri svahilsko govorečih ljudstvih izrazitejše. Avtor ob koncu ugotavlja, da ta interpretacija ni nič manj spekulativna od kakršnihkoli drugih, saj je vsako človeško delovanje in izražanje vedno povezano z mnogo različnimi asociacijami, ki pa so vedno povezane z razmerjem moči med visokim in nizkim, čistim in nečistim itd.

Nigel Rapport je za osnovo svojega prispevka "Trauma and ego-syntonic response: the Holocaust and 'The Newfoundland Young Yids', 1985" vzel izkušnjo skupine mladih židovskih intelektualcev, med katerimi je bil tudi sam, ob dogodkih leta 1985 v Kanadi. Ob tedanjem sojenju privržencem nacizma, ki so zanikali obstoj holokavsta, in reakcijah tiska na sojenje, zlasti "kozerije", ki je opozarjala, da je nespreejmljivo soditi nacistom zaradi njihovega mnenja, je prikazal, kako en sam dogodek združi posameznike, ki jih motivirajo različni vzgibi, v kolektiv, ki ga družijo retorično soglasje. V psihoanalitičnem

komentarju *Dina Gertler* opozarja, da je Rapport spregledal globino travme holokavsta za Žide, vendar Rapport vztraja pri svojem.

Iain Edgar v članku "Dream imagery becomes social experience: the cultural elucidation of dream interpretation" na podlagi izkušnje analize sanj poveže metaforično naravo sanj z družbeno resničnostjo, pri čemer ga zanimajo predvsem družbeni pomeni, ki jih sanjajoči posamezniki pripisujejo lastnim sanjam. Pomen sanj je po Edgarjevem mnenju povezan zlasti s posameznikovim dojemanjem sebe in sveta, ki je vedno pogojeno s kulturnimi metaforami.

Prispevek "Psychoanalysis, unconscious phantasy and interpretation R. H. Hooka" se sanjam posveti z druge strani in prikaže, kako se pacient z zavestnimi razmišljanji približa nezavednemu oziroma kako se posameznikove zavestne fantazije uresničijo v nezavednem. Sanje delujejo na podoben način kot mit, pravi Hook, in razkrivajo bolj strukturiranost misli kot njihovo vsebino. Zato niso mehanizmi sporočanja, temveč načini refleksije, kar implicira, da za psihoanalizo ni važna toliko struktura razlage kot njen proces.

Henrietta Moore se v svojem članku "Gendered persons: dialogues between anthropology and psychoanalysis" posveti lacanovski psihoanalizi, na podlagi katere se sprašuje o posamezniku, njegovi identiteti in spolni razliki. Opozarja na dejstvo, da so antropologi pri analizi posameznikove identitete vedno zanemarjali spolno (*gendered*) komponento, lacanovski psihoanalizi, temelječi zlasti na pomenu jezika, pa očita falocentrizem. Ob tem ugotavlja, da psihoanaliza antropologiji omogoča vpogled v pospoljeno (*gendered*) subjektiviteto, antropologija pa psihoanalizi socialni diskurz, v katerem posamezniki šele postanejo pospoljeni subjekti. *Florence Bégoin-Guignard* pa v svojem komentarju ugotavlja, da

tudi lacanovska psihoanaliza ni preseгла analize ojdipske faze malega dečka.

Psihoanalitik *Charles-Henry Pradelles de Latour* v članku "Lacanian ethnopschoanalysis" s pomočjo znamenitih Trobriandcev ponovi lacanovsko psihoanalizo in ponovno opiše večino temeljnih Lacanovih postavk in ugotovitev.

Njegov kolega *Bernard Doray* pa v "Lacan and anthropology" komentira predhodna prispevka in poudari komplementarnost Lacanovih in Lévi-Straussovih pogledov.

S člankom "Indulgent fathers and collective male violence" se *L. R. Hiatt* zopet vrne k bolj antropološki analizi. Na podlagi analize murinbaškega mita o incestu in paricidu prikaže funkcijo in pomen obrezovanja dečkov na prehodu iz otroškega v svet odraslih. Ugotavlja, da je paricid v mitu nezavedno upravičen, obrezanje pa se izkaže za svarilo pred incestom v prihodnje in kazen za incestne igrice s sestrami v otroštvu (murinbaški otroci se med seboj svobodno spolno igrajo).

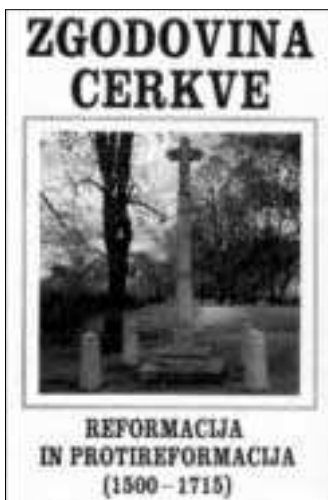
Tudi *Suzette Heald* se v članku "Every man a hero: Oedipal themes in Gisu circumcision" ukvarja z obrezovanjem dečkov. Z obredom obrezovanja deček odide iz materinega sveta in postane tak kot oče, šele obrezanje opredeli njegovo spolno identiteto in pravico do žene in hiše. Obrezanje je akt podreditve očetu in tistemu, kar oče predstavlja, avtoriteto kulture, ki jo predstavlja incestni tabu.

S člankom *Gillian Gillison* "Symbolic homosexuality and cultural theory: the unconscious meaning of sister exchange among the Gimi of Highland New Guinea" se avtorica vrača k izvorom sorodstvenih sistemov in Devereuxovi tezi, da je temelj sorodstvenih sistemov v moški homoseksualnosti. Na podlagi mitov in obredov, ki vključujejo sveto piščalko, ki jo uporabljajo ob obredih obrezovanja dečkov in je ženskam

običajno prepovedana, razen ob poroki, prikaže ambivalenten odnos moških in žensk do piščalke in pomen, ki ga ima za ene in druge – za moške predstavlja žensko telo, za ženske pa očetov falus.

R. H. Hook v sklepu knjige, "Psychoanalysis as content", opozarja na prednosti vzporedne uporabe ugotovitev tako psihoanalize kot antropologije.

Dorijan Keržan



**Hermann Tuchle,
C. A. Bouman, J. Le Braun**

**ZGODOVINA CERKVE -
3. del: Reformacija,
protireformacija in
katoliška obnova
(1500-1715)**

Družina, Ljubljana, 1994
469 str., cena: 2.949 SIT

*PRELOMA V ZGODOVINI
CERKVE*

Zgodovina institucije je zgodovina bojev za njeno ohranjanje.

V obdobju, ki ga zajema tretji izmed šestih zvezkov *Zgodovine Cerkve*, zgodnji novi vek, je zahodno krščansko občestvo preživelo dvoje usodnih dogajanj. Prvo, na katerega je tudi osredotočena vsebina celotne študije, je bila protestantska reformacija. Njeno nastajanje in razvoj presegata vzročno-posledično logiko in razlaganju družbenih pojavov: šlo je za edinstven splet notranje- in zunanjecerkvenih vplivov, osebne zavzetosti in družbene podpore, verskih in političnih interesov, okostenelosti stare in iskanja nove samoumestitve vernika v tistem času. Nesmiselno je zato vsakršno poudarjanje zgolj enega od njih: takšno navijaštvo (ne)hote zamegli vso širino in večplastnost tega drugega pglavitnega razkola v organizaciji krščanske skupnosti.

“Vesoljna” cerkev je bila na začetku 16. stoletja v globoki duhovni, moralni in tudi gospodarski krizi. Izgubljala je svoj srednjeveški položaj: vse bolj se je kompromitirala z nebrzdanimi političnimi apetiti, spori na samem Svetem sedežu, korupcijo, razvratom, simonijo in nepotizmom. Na nepredvidene izzive tedanjosti je odgovarjala z jalovimi sholastičnimi metodami in preživeli ideali. Kapljica čez rob potrpeljenja nasprotnikom rimske samovolje pa je bilo papeževo širokogrudno podeljevanje odpustkov, ki so postali spokorno dejanje, tudi za že umrle. Praksa, povzeta v reku “ko kovanec zazveni, duša v nebo zleti”, je pri najbolj krepostnih vernikih zbužala obilo zgražanj in ostre kritike.

Eksplozivno dejanje wittenberškega meniha Martina Luthra je pomenilo tisti odločilni vzgib, ki je nakopičeno nemško nezadovoljstvo kanaliziralo v versko nove vode. Namesto golega kljubovanja kuriji je oblikoval preprosto, toda kleno, zavračajočo, a učinkovito reformatorsko doktrino. Protirimsko in protiklerikalno čutenje je dobilo svojo oprijemljivo rešitev: ob obsojanju odpustkov, pobo-

žnjakarstva, papeške nadoblasti in nezmotljivosti vesoljnih koncilov je posebej poudarjal neukinljivo grešnost človeka in njegovo strogo ločenost od boga. Pravi kristjan se mora – po njegovo – zavdati svoje neminljive grešnosti ter pristati na božjo sodbo, kakršnakooli pač že je. Slepo mora zaupati in biti predan edino zveličavni veri, *sola fides*. Vsa resnica naj bi bila v Svetem pismu, brez kasnejših reinterpretacij nosilcev krščanskega izročila, zborov; in seveda brez nepotrebne razkošja. Za slavnega Wittenberžana je bila edina prava cerkev tista *nevidna*, v verniku samem.

Dejavna dediščina srednjega veka novemu je bila neločljivost verskih gibanj od političnih oblik. Protestantsko *konservativno revolucijo* (zaradi radikalnega vračanja h krščanskim osnovam) so že od samega začetka spremljali in omogočali tudi povsem posvetni, politični interesi. Luthra so pred pritiski zaščitili kuriji nenaklonjeni nemški deželni knezi; nastal je nov cerkveni red, lutrovske (in tudi druge) deželne ali nacionalne cerkve. Načelo leta 1555 sklenjenega augsburškega verskega miru je bilo *cuius regio, illius est religio*, čigar vlada, tega vera. Tudi v Angliji so bili vzroki ločitve anglikanske od rimske cerkve osebne (razveljavitev poroke kralja Henrika VIII.) in versko-politične narave (že dalj časa slabe zveze z Rimom). Zopet posebna sta primera verskih gibanj pod vodstvom Ulricha Zwinglija in Jeana Kalvina. Francoski hugenoti so bili – poleg tega, da so bili povezani kot cerkveno občestvo – tudi politična skupina, notranja opozicija, ki se je dejavno vključevala v boj za oblast. Na Nizozemskem se je vstaji zoper španski teror pridružil tudi boj za drugačno, kalvinistično veroizpoved.

Razlike med protestanti in katoliki so botrovale mnogim političnim in vojnim spopadom med njimi in jih ideološko spodbujale:

med bolj krvavimi so hugenotske – verske in državljanske – vojne (kar 8 po vrsti) v 2. polovici 16. stoletja in tridesetletna vojna v letih 1618-1648. Toda kljub temu – tako avtorji pričujoče študije – je bila reformacija predvsem duhovno gibanje, ki je osebno versko doživetje in zavezanost zoperstavila pretiranemu poudarjanju institucij in zakramentov; neposredno besedo svetega pisma do skrajnosti razosebljenim teološkim spekulacijam; bratsko skupnost ošabnemu klerikalizmu.

Čeprav so že pred protestantsko obstajali poskusi katoliške reforme, pa je prva slednjo prehitela in pospešila. Šele ta zunanji opomin je zdramil papeško oblast, da je začela hitreje in temeljiteje uveljavljati zamisli o vsestranski cerkveni in verski prenovi. Ta naj bi instituciji povrnila sijaj nekdanje moči in lepote. Vzniknili so novi meniški redovi: med njimi so bili najglasnejši jezuiti. Vrhunec prenovitvenih naporov pa je bil cerkveni zbor v Tridentu, ki je s presledki zasedal od 1545. do 1563. leta. Toda kljub poglobljenim doktrinalnim razpravam na eni strani (o milosti, o izvirnem grehu) in prizadevanjem po reorganizaciji cerkvene prakse in institucij na drugi (boj proti zlorabam, odpadništvu, brezbožni literaturi; dajanje naporov za versko in нравno prenavo klera in ljudstva) mu ni uspelo uresničiti glavnega cilja, odprave verskega razkola. Papež je ohranil svojo nadrejenost nad koncilom.

Samoreformni napori za doseganje čistosti vere in cerkve so se nadaljevali tudi v naslednjih desetletjih; za osvajanje izgubljenega so bila dovoljena vsa, tudi politična in vojaška sredstva. Do katoliške restitucije je prišlo mdr. v Franciji (v obliki galikanizma), v Avstriji, na Poljskem, Češkem, Madžarskem in v nekaterih nemških deželah. Glavni rezultat protidentinskih reform katoliške cerkve je bil kurialni centralizem. Notranjo kre-

pitev in konsolidacijo so spodbudila tudi mnoga duhovna gibanja (npr. janzenizem in oboževanje Device Marije), organizacije (npr. misijonske kongregacije) ter mistična gibanja (npr. kvietizem). Bil je to čas sv. Terezije Avilske in sv. Janeza od Križa, Blaisa Pascala in Jacquesa B. Bossueta.

Pa tudi Reneja Descartesa, Thomasa Hobbesa in Johna Locka. Drugi pomemben dogodek, morda v tistem času manj bučen od protestantskega, zato pa toliko daljnosežnejši, je bilo prodiranje znanstvene misli v vse pore tedanjega družbenega življenja. Začenši z italijansko renesanso je prihajalo do kritike dotedanjega izročila, zavračanja *enkrat-za-vselej* razodete resnice, legitimnosti dvoma razmišljajočega človeka. Evropa se je začela ozirati k svojim poganskim klasikom, mojstrom antike, in k častitljivim starim in sosednjim kulturam. Kljub deklarativni naklonjenosti temeljnim teološkim naukom so najljudnejši naravoslovci tega časa prihajali v ostre konflikte z njihovo dogmatično brezprizivnostjo. Cerkev tako dolgo ni priznala Kopernikovih ugotovitev o heliocentričnem vesoljskem sistemu; Galileja Galileia je morala inkvizicija prisiliti, da se jim je odpovedal: Giordano Bruno, prvi med misleci, ki je metafizično tolmačil Kopernikov sistem, pa je končal na grmadi. Toda začel se je nepovraten proces: *veda* se je otrešla spon *vere*, kartezijanski skepticizem je začel prevladovati nad togim in poslušnim fideizmom. Kritični racionalizem in empirizem sta prestopila obotavljive okvire prejšnjega, v najboljšem primeru naturalističnega humanizma. Pozabljen je bil ogelni kamen srednjeveške teorije spoznanja, zajet v izrekih kot *razum iščoča vera (fides quaerens intellectum)* in *z vero podkrepljen razum (ratio confortata fide)* Tomaža Akvinskega.

Pričujoča knjiga zaradi vse kompleksnosti obravnavane prob-

lematike in časa ne more biti zgolj *zgodovina cerkve*: razmere znotraj nje so potegnile za seboj še dogajanja na vseh drugih vitalnih področjih družbe. Zato *njena* zgodovina pomeni tudi prerez sočasne evropske in vedno bolj tudi svetovne družbe, njenih verskih, kulturnih, intelektualnih, umetnostnih in svetovnonazorskih tokov; politike, gospodarstva in diplomacije. Žal je v študiji preskromno zastopana zgodovina cerkva bizantinskega obreda: o ruski naj bi bilo več govora v naslednjem, 4. delu zbirke.

Zgodovinsko pomemben je bil v tem obdobju tudi premik v delovanju cerkve, ki je izgubila večji del svoje dotedanje zunanje in notranjepolitične vloge. Prevladujoči unitaristični politični tip, absolutistični centralizem, si je v prizadevanjih po notranji strnjivosti in vsestranski edinosti podredil delovanje verskih ustanov, bodisi v obliki državne cerkvenosti (na Zahodu), bodisi deželnih cerkva (v Nemčiji). Potridentska katoliška cerkev na eni strani ter protestantske in reformacijske cerkve na drugi pa so pridobile nov vzgon in vpliv v družbenem življenju, moralnih vprašanjih in v zadevah vsakdanjega življenja. Reformacija ni bila le nov verski odklon od rimske cerkve, ampak je slednjo v mnogih ozirih temeljito prevetrla, jo prisilila k prepotrebni notranji samoreformi. Skupaj z renesanso je pomenila začetek postopnega razblinjanja trdnega temelja etičnega in religioznega sveta, ki je – sporom navkljub – obstajal v srednjem veku.

Mitja Velikonja



DRUŽBENI NAUK CERKVE

Mohorjeva družba,
Celje 1994

662 str., cena: 3.200 SIT (broš.),
4.200 SIT (vezana)

Najnovejša knjiga iz zbirke *Teološki priročniki* pomeni doslej najbolj sistematično predstavitev katoliškega družbenega nauka na Slovenskem. V prvi vrsti gre za izbor pomembnejših tekstov, ki se ukvarjajo s socialnimi vprašanji. Vsebinsko zajetne knjige sestavljajo: popotnica "Knjigi na pot" dr. Alojzija Šuštarja; študija "Sto let katoliškega družbenega nauka", ki jo je napisal dr. Janez Juhant; prevodi besedil, ki formirajo cerkveni družbeni nauk (papeške okrožnice, pisma, enciklike, govori in pa dokumenti II. vatikanskega cerkvenega zbora), in njihove kratke predstavitve, ki so delo dr. Janeza Juhanta in dr. Rafka Valenčiča, profesorjev na ljubljanski teološki fakulteti.

Študija prof. Juhanta je uvod v razumevanje katoliškega družbenega nauka. V njej avtor najprej pojasni pojem družbenega nauka, opredeli njegov okvir ter teoretične in praktične predpostavke njegove realizacije. V nadaljevanju

še predstavi njegovo genezo in analizira njegov vpliv na svetovna dogajanja in na družbene tokove v naših krajih.

Z besedno zvezo "krščanski družbeni nauk" se označuje socialno učenje Cerkev, ki temelji na krščanskem dojemaju Boga kot edinega in popolnega gospodarja človeka in sveta. Načelo enakosti vseh ljudi pred Bogom in iz nje izhajajoče načelo solidarnosti med ljudmi naj bi bila osnovna principa uravnavanja medčloveških odnosov. To samorazumevanje je bilo najbolj živo v najzgodnejših začetkih krščanstva, ko je v javnosti nastopalo tudi kot izrazito socialno gibanje, potem pa se je ob političnih in gospodarskih interesih poznosrednjeveške cerkve sprevrlo in se obrnilo v svoje nasprotje. Velike zgodovinske zablode cerkve: osvajalne vojne, kopičenje bogastva, kopičenje političnega vpliva, so le zunanji kazalci radikalnega odmika od prvotnega samorazumevanja.

Potem, ko je zaplavala v kalne vode profanosti, je Cerkev potrebovala skoraj tisoč let, da je iz njih izplavala. K temu so jo dobesedno prisilile okoliščine. Vprašanje njene preorientacije (reorientacije) ob koncu 19. st. je bilo vprašanje njenega obstoja.

Krščanski družbeni nauk je star torej toliko kot Cerkev, vendar se mu do konca prejšnjega stoletja ni posvečala kot posebnemu učenju. Drugačnemu razvoju v novejšem času so botrovale zgodovinske okoliščine: Ko je izgubila politično in gospodarsko moč, je bila Cerkev postavljena v položaj, ko je morala na novo osmisliti svoj obstoj, rezultat te reanimacije je tudi sistematični družbeni nauk Cerkev, katerega najodličnejši dokumenti so zbrani v knjigi, ki je sedaj predmet naše pozornosti.

Za tistega, ki je prvi jasno uvidel potrebe Cerkev in časa, velja papež Leon XIII. Velik del svojih moči je usmeril na področje mo-

ralne teologije in družbenega nauka. Njegova velika zasluga je, da je s socialno okrožnico *Rerum novarum* (1891) (tudi drugimi) utemeljil novejši cerkveni socialni nazor. Ta se je takrat, v svojih začetkih, posvečal perečim socialnim, političnim razmeram in še posebej tedaj aktualnemu delavskemu vprašanju. Nasploh velja od Leona XIII. naprej, da je družbeni nauk Cerkev vedno aktualen, to pomeni, da je v vsakem obdobju usmerjen na najbolj izpostavljena socialna vprašanja in probleme, katerim Cerkev poskuša najti odgovore in rešitve v duhu evangelija in ob predhodnem skrbnem spoznavanju znamenj časa. Cerkev se v okrožnici *Rerum novarum* obrača najprej na samo sebe, potem na institucijo države, na koncu pa še na delavce in delodajalce (združene v delavskih organizacijah). To je trojna delitev družbenih vlog, po kateri ima vsak svojo, veliko in pomembno nalogo pri zagotavljanju občine blaginje. Magna Charta družbenega nauka Cerkev, kakor tudi imenujejo to znamenito okrožnico, konkretno določa pristojnosti, dolžnosti in naloge vseh treh (zgoraj omenjenih) družbenih dejavnikov pri graditvi pravičnega ekonomskega in socialnega reda.

Pomembne papeške okrožnice in govori od Janeza XXIII., ki so zbrane v knjigi, so: *Quadragesimo anno* (Ob štiridesetletnici), *Mit Brennerder Sorge* (S pekočo skrbjo), *Divini redemptoris* (Božji odrešenik), *Radijski govori na binškošči in božič med leti 1941-1945* so poleg družbeno ekonomskih in etičnih vprašanj posebno pozornost posvečale človekovemu dostojanstvu, družini in sv. zakonu, lotile pa so se tudi političnih problemov; predvsem so vse ostro nastopale v obrambo demokracije, nasproti socializmu, komunizmu, nacizmu in vsem drugim totalitarnim režimom, ki zaradi *barbarskih* izhodišč, z lažnivo in zavajajočo demagogijo ne morejo ustva-

riti družbe blaginje, ki jo obljublajo. Na nevarnost komunizma, ki uničujoče deluje tako na družbo v celoti kot na posameznika, je opozorila že okrožnica *Rerum novarum* in za njo še mnoge druge, najbolj izrazito pa okrožnica Pija XI. *Divini redemptoris* (1937). Ta in druge tematsko podobne okrožnice so imele precejšen vpliv tudi pri nas, saj je bila po vsaki taki objavi manj mogoča kakršnakoli višja oblika sožitja med komunizmom in krščanstvom, katerega zagovorniki so bili v največji meri krščanski socialisti, ki so bili v tridesetih letih na Slovenskem še vedno predstavljali pomembno politično strujo. Okrožnica *Mit brennerder Sorge*, ki jo je Cerkev pod Pijem XI. izdala nekoliko prej istega leta, je bila uperjena zoper nacional-socializem v Nemčiji.

Velik mejnik v zgodovini Cerkev je nastop papeža Janeza Dobrege (1958-1963) v času rastočih medblokovskih nasprotij (npr. kubanska kriza), na drugi strani pa tudi hudih socialnih in ekonomskih problemov, predvsem v deželah Afrike, Azije in Latinske Amerike. Bil je po dolgem času prvi, ki je poudaril pomen kmetijstva, do katerega neslutni razvoj industrije in tehnike ne seže v tem je videl največji razlog tedaj aktualnega migracijskega vprašanja. Janez Dobri je priobčil zelo veliko socialnih okrožnic, od katerih sta v pričujoči knjigi objavljeni dve. *Mater et magistra* (Mati in učiteljica) obravnava socialna in ekonomska vprašanja. Njen pomen je v prikazu svetovnega gospodarstva in socialne soodvisnosti: V času tehnike se na svetu nič več ne zgodi, ne da bi vplivalo na druge dele sveta. Odnosi med ljudmi na vseh ravneh morajo zatorej temeljiti na zaupanju in na nujnem priznavanju naravnega reda in resnice. Druga okrožnica *Pacem in terris* (Mir na zemlji) razčlenjuje vprašanje človekovih pravic in dolžnosti, ki temeljijo na človekovi naravi in božjem odrešenju.

skem načrtu: "Če hočemo, da bo dobro in uspešno urejeno, mora vsako človeško sožitje zmeraj imeti temeljno načelo, da je človek oseba; to se pravi, da je po naravi obdarjen z razumom in s prostovoljo; že samo po tem je nosilec pravic in dolžnosti, ki hkrati in neposredno izvirajo iz njegove narave. Prav zato so pa tudi kot vsesplošne in nedotakljive popolnoma neodtujljive. Če pa gledamo na dostojanstvo človeka v luči od Boga razodetih resnic, ga moramo postaviti samo še više, zakaj ljudje so odrešeni s krvjo Jezusa Kristusa ter so tako po milosti Božji otroci in prijatelji ter postavljeni za dediče večne slave." (Str. 282-283.) Najvidnejša zasluga Janeza XXIII. pa je, da je pripravil in sklical drugi vatikanski cerkveni zbor (1962-1965), prelomnico v cerkveni zgodovini, ki bi jo lahko na kratko označili kot sestop (svetosti), pristop (svetosti) k človeku.

Novega duha lahko začutimo že iz predgovora pastoralne konstitucije *Gaudium et spes* (*Veselite in upanje*), zaključnega dokumenta zbora, kjer beremo: "Gre za rešitev človeške osebe in pravilno zgraditev človeške družbe. V središču našega razpravljanja je torej človek, človek v svoji enoti in celoti, s telesom in dušo, s srcem in vestjo, z razumom in voljo." (Str. 321.) Da bi mogel "na vsakemu rodu prilagojen način odgovarjati na večno vpraševanje ljudi o smislu človekovega sedanjega in prihodnjega življenja", je koncil mnogo moči posvetil proučevanju svojega časa in iskanju božjih znamenj v njem. Splošna ugotovitev je naslednja: "Novi dobi dajejo pečat nagle spremembe, ki polagoma zajemajo ves svet" (str. 322). V svojem preiskovanju se je koncil dotaknil mnogih konkretnih vprašanj in podal odgovore, ki jih izrazito preveva duh strpnosti, sožitja in medsebojne odgovornosti. Ta pastoralna konstitucija še danes v veliki

meri določa stališča Cerkve do družbenih zadev.

V knjigi najdemo tudi dve okrožnici sedanjega papeža Janeza Pavla II. Gre za okrožnici *O skrbi za socialno vprašanje* in *Ob stoletnici*.

Naj po vsebinskem opisu knjigo še "tehnično" predstavim. Je prava študijska izdaja, saj vsebuje stvarno kazalo, pregledna kazala, seznane literature, komentarje, skratka vse, kar je potrebno za celovit in lahak dostop do vedenja o snovi. Knjiga vsebuje tudi slikovni material, tako da si po napornem branju lahko odpočijemo tudi s pogledom na podobe svetih očetov, tvorcev krščanskega družbenega nauka.

Aleš Primc

Jiddu Krishnamurti

PROBLEMI ŽIVLJENJA

Ljubljana, MK, 1994

163 str., cena: 2.347,80 SIT

Krishnamurti (1889-1985) je indijski filozof in psiholog. Njegova dela so posvečena človekovi osvoboditvi v smislu nenavezanosti. Kot za nekatere zahodne filozofe tudi zanj lahko rečemo, da nas njegove besede prizadenejo le v sebičnem egu, ne pa tudi v duhovnem jazu. Pričujoče delo je namenjeno predvsem mladini kot neke vrste vodič za osebno izpopolnjevanje in samovzgojo v smislu kritike naše civilizacije in kulture skupaj z institucionalizirano vzgojo in izobraževanjem vred. Prav tako pa Krishnamurti zastavlja pereča vprašanja tudi odraslim, ki so že izgubili otroško radovednost in domnevno zakrneli v stereotipnih obrazcih. Avtorjevo izhodišče je, da naj vsakdo sam išče resnico in odgovore na življenjske probleme brez zunanje ali notranje prisile.

Glavna tema *Problemov življenja* je spoznanje samega sebe. Kako je možno to nalogo sploh razumeti? Krishnamurti odklanja pot samospoznanja prek posrednih izkušenj drugih (učiteljev, duhovnikov, knjig), ker so neposredne izkušnje nenadomestljive. Prevzemanje tujih izkušenj vodi posameznika v nove odvisnosti, posnemanje in zmedo. Večina žal čaka le na zunanje spodbude, hitro izgubi iniciativo in stagnira v povprečju in tako zaradi slabe ustvarjalnosti propada tudi družba.

Specifičnost Krishnamurtijevega opisa življenjske poti je v tem, da seže preko obstoječih ideologij, šolskega znanja in religij. Sledenje znanega ne more nadomestiti spoznanega. Krishnamurti ne ceni avtoritet, idej, prepričan, religij strahu, posrednih izkušenj, ker to razdvaja različne kulturne skupnosti. Smisel življenja vidi v svobodi in ustvarjalnosti. Večina pa reagira na spremembe s pasivnim prilagajanjem ali upiranjem. Glede na to ni jasno, ali si spremembe res želimo. Brez temeljite spremembe v sebi ne moremo postati celoviti, ampak ostanemo paralizirani, kakor so tudi naše misli. Res je tudi, da se celovitega človeka večina boji, ker je izven modelov. Brez intelligence, ki se ne da razviti s šolskim znanjem, ni mogoče razumeti in uvideti globine in širine življenja v njegovi celovitosti. Za uvid v celoto je potrebna inteligenca, ki se razvije sama kot posledica umirjenosti. Vzgoja bi morala pomagati pri osvobajanju posameznika in razvijati inteligenco za razumevanje sveta in sebe. Seveda pa je kakršenkoli napredek v samospoznanju možen le na osnovi iskrene teženje.

Ni lahko spoznati samega sebe, ker to preprečuje strah in ujetost v družbene norme ter kulturne obrazce reagiranja. To Krishnamurtijevo diagnozo je mogoče primerjati s Platonovo prisposodbo o votlini, ki jo opisuje v Državi. Tudi

za Platonove "sužnje" je potreben pogum za doseg višjih ciljev. Le nekateri dosežejo končno stopnjo spoznanja, vendar tudi ti niso izven življenjske nevarnosti. Tako za Platona kot za Krishnamurtija je svoboda onkraj danega čutnega sveta. Spoznanji sveta in sebe potekata vzporedno. V predpostavkah, da ideje niso resnica, da končne kontrolne točke, ki vse obvladuje, ni in da smo v spoznavanju samih sebe glede na odprtost za neskončno morje izkušenj vedno na začetku, je Krishnamurti sokratik oz. gnostik. Delno je podoben tudi psihologom "kontrolne teorije" (Glasser, Good, P. Russel) po nasvetih posamezniku, da stopijo na samostojno pot, delno pa se od njih razlikuje, ker ne priznava izbire in discipline. Ugotavlja pa, da tudi notranja samozaščita včasih odpove.

Za Krishnamurtija je glavni življenjski problem strah, vendar ne toliko odkriti strah kot prikriti. Strah je globlji in širši pojav v našem življenju, kot si to običajno mislimo. Strah nas je vsake (nezaželene) spremembe, izgube znanega in poti v neznano (poznamo že celo psihologijo upiranja spremembam), spoznanja samega sebe, celo ljubezni in dobrote.

Postopno zbiranje izkušenj o sebi še ne pomeni samospoznavanja. Stalna pozornost nas napravi občutljive za vse, kar je "sedaj in tukaj". Tega stališča ne zastopajo le budistični avtorji, ampak tudi Peter Russell v delu *Sedaj*, ko razlikuje med izkustvenim in neizkustvenim jazom ter med zunanjo in notranjo stranjo evolucije. Tudi Krishnamurti razlikuje med dvema vrstama zavesti, vendar se bolj ukvarja z notranjo revolucijo kot z zunanjimi reformami. Meni, da je edina prava revolucija intra-interpersonalna. Metoda samospoznanja ni izbirna, je pa selektivna v smislu odpustitve negativnih duševnih pojavov/vplivov v njihovem nastanku. Njihov izvor je v sebičnem jazu/zavesti s stra-

hom, nasiljem, ambicioznostjo-ponosom.

Krishnamurti vendarle verjame v moč vzgoje zavesti. Če se hočemo osvoboditi vplivov, ki nas pogojujejo (zmotijo, zmedejo, omejujejo, vežejo), se jih namreč najprej zavedamo v smislu spoznanja mehanizmov zavesti. Vsaka razumska primerjava, identifikacija in samoanaliza vodi v še večjo odtujenost. Misli so že rezultat želja, te pa so rezultat delnih zaznav. Želje nastajajo že zato, ker naše sposobnosti ne morejo ostati neusmerjene. Misli niso dober vodič željam. Svoboda misli za Krishnamurtija ne obstaja, ker je misel odziv spomina, znanja, izkušenj in asociacij ob dogodku. Analiza pokaže, da nasilje izvira iz strahu, strah pa iz občutka ogroženosti.

Strah opazujemo v celoti, če živimo z njim s tiho-občutljivo zavestjo, ne da bi ga secirali na delce, ga spominsko reducirali na pretekle izkušnje ali ga postopno odpravljali po njegovih dejavnikih. Odpraviti razliko med opazovalcem in opazovanim pomeni odpraviti sebe (sebični jaz) kot postavino strahu, nasilja, (užaljene-ga) ponosa. Večina je prepričana, da ima vsak strah zunanji izvor. Zato so tudi akcije pogosto (napačno) usmerjene navzven namesto navznoter. Enako kot strah odpravimo tudi nasilje, ki je v zavračanju, ubijanju, samoizolaciji, ostrih besedah, ubogljivosti iz strahu, ravnodušnosti (apatiji). Nasilje je možno razumeti šele z vidika celotnega človeštva. To pa pomeni sprejeti tudi svojo samoto, nepripadnost določeni družbi in pripadnost človeštvu. Negativnih vplivov niti ne obsojamo niti ne opravičujemo.

Krishnamurti sicer ve, da človek organizacijsko pripada določeni državi, religiji, partiji ali drugemu delnemu sistemu (ker ne verjame kot Marx v odmiranje institucij), vendar pa ne bi smel (p)ostati od teh institucij psiho-

loško odvisen. Psihološka nena-zvezanost pomeni dominacijo duhovnega jaza nad empiričnim, ki je v nenehni interakciji z zunanjim svetom. Krishnamurti tudi ve, da osvobajanje od iluzij zlahka vodi v nove iluzije, zato resnici ne sledi, ampak jo le spoznava, tudi če gre za nenasilje (*ahimsa* v Gandijevem primeru). Večina ne more ostati nenasilna za ceno popolnega nasilja drugih nad njimi, ker to pomeni, da se posameznik pusti tudi ubiti.

Glavni problem je, kako se izogniti strahu. Po avtorju sta vera in znanje premalo, ker sta ujeta v spono tradicije, ki onemogoča zavesti hitro prilagajanje, poglobljanje pozornosti in jasnosti. Avtor ne sprejema vere kot zunanje avtoritete in varnosti, sprejema in presega jo v izvornem smislu iskanja poglobljanja resnice ljubezni, skupnosti, enega. Pri tem ne privilegira nobene svetovne religije, kar pomeni, da pot pozornosti ni vezana zgolj na budizem (glej npr. *Zavedanje* Anthonyja De Mella) ali na kako drugo religijo, ki je en del nasprotja konfliktnega sveta.

Strahu se ne moremo znebiti direktno, ampak preko opazovanja želja in drugih psihičnih pojavov. Bistvo želje je nasprotovanje, ker je želja vezana na odnos med užitek in razočaranjem. Želje nastanejo s prijetnimi občutki in simboli v smislu "imeti predmet". Želje so pohlepne, posesivne. Besede so simboli, ki prinašajo takšne ali drugačne občutke, ti pa ideje, misli in dejanja. Resnica pa ni želja, simbol ali občutek, ampak je v odnosih, ki so vedno novi, vendar so zrcalo nas samih. Kadar smo "ujetniki" rutine, ne moremo doživeti nič novega. Racionalna kultura nas prikrajšuje za globoka doživetja. Če delamo to, kar bi radi, iz tega črpamo življenjsko moč, tudi če je delo še tako nepriznано.

Ko se borimo za realizacijo svojih ciljev, se borimo za to, kar nismo zaradi gesla "več in bolje",

ker smo omejeni z ovirami. Te izginejo le, če smo pozorni, tako da znamo "prisluhniti in videti". Krishnamurti veliko razpravlja o ljubezni, ki jo pogosto napačno razumemo, ker je ne povezujemo s svobodo. Ljubezen pomeni notranje in zunanje očiščenje, ki se rodi, ko zavest razume probleme sveta, ki jih je sama ustvarila s projekcijo strahu nazven.

Avtor navdušuje mladino za celostno, nenaporno, svobodno bivanje, ki omogoča tudi večjo ustvarjalnost dejavnosti brez razsipavanja energije za ideje in akcije. Vsako posnemanje drugih in vzemanje za družbeni položaj je delna aktivnost, ki je razcepljena med tem, kar je, in tem, kar naj bi bilo. Mladina vrednote preprosto živi brez boja in nasilja. Ne boji se praznine zavesti. Kritičnosti do ustanov odraslih ne kaže v obtoževanju in samo-obtoževanju, ampak v nezadovoljstvu kot veselju do ustvarjanja. Psihologi neumorno ponavljajo, da starši in šola ne bi smeli otroka in mladostnika zastraševati in mu vzbuhati slabe vesti, vendar pa pozabljajo povedati, za kakšno ceno so se ali se niso tudi sami pripravljene odpovedati strahovom. Vzgoja vzgojitelja v smislu osvobajanja od priročnih (po Heideggerju *zuhandene*) strahov in skrbi ni dejavna brez (naj se sliši še tako rousseaujevsko paradoksalno) opustitve normativnih okvirov družbe dela in storilnostne šole z dominantnim idealom dobrega strokovnjaka po modelu "postati nekaj ali dobiti nekaj".

Večina odraslih želi mladino kontrolirati. Znotraj svojega kulturnega modela išče le zadovoljstvo, ki bi prineslo srečo. Ne išče iskrenosti, zbranosti, predanosti in pozornosti, ker težko točno definira svoje cilje. Krishnamurti zanika, da nam trud prinaša srečo, ker izvira iz jaza. Srečen človek vidi resnično stanje in razume in v celoti sprejme vse, kar je. Trud je vedno konflikt, boj. Krishnamurti

tematizira trud podobno kot boj zgolj negativno kot "beg od tega, kar res je". Cilj je popolna, brez-pogojna odprtost na vseh ravneh.

Brez brez-pogojne ravni ni možna "revolucija od znotraj". Krishnamurti vidi kot alternativo ustvarjalnosti obstoj statične družbe z vedno istimi napakami oz. slabimi navadami. Ljudje se ne bi smeli reducirati na ponavljajoče stroje. Resnice ni brez neposrednega izkustva. Nihče je ne more zagotoviti z avtoriteto, katere bistvo je posnemanje in podrejanje. Resnica je razumevanje celovitosti življenja in ne ideja, znanje ali mišljenje. Sreča je le posledica resnice.

Krishnamurti sicer priznava pomen znanja, ker brez njega ne bi mogli opravljati poklica, vendar znanja in vzgoje ne omejuje le na poklic. Koristno znanje deluje nasprotujoče kot proces želje. Zanj je znanje nekaj, česar se ne da ovreči ali nadalje metodično reducirati. Znanje je razlaga tega, kar je bilo umu predloženo kot problem ali naloga zaradi radovednosti. Znanje prinaša tudi avtoriteto, tehtnost, pomembnost, dostojanstvo, občutek vitalnosti itd. Slabost znanja je v tem, da nas razdvaja, če ne vsebuje ljubezni.

Znanje ima ambivalentno vlogo zadajanja bolečine in obvarovanja pred njo. Živeti brez strahu pomeni živeti brez modelov, ki nas priklenejo na določen način bivanja. Če jih hočemo preseči, opustimo najprej miselne omejitve, ne delujemo in ne izbiramo. Če vidimo jasno, kaj smo, tega, kar razumemo, ni več problem sprejeti. Problemi nastanejo, kadar ne vidimo jasno. Ko postanemo preprosti, postanemo občutljivi, stvari hitro zaznavamo in sprejemamo. Zato je potrebno razumeti svoje zavore, navezanosti in strahove, od katerih skušamo največkrat pobegniti z identifikacijo z določeno skupino. Svoje probleme rešujemo le z neposredno izkušnjo ter jih na novo raziščemo v smeri nedejavne dejavnosti in brezželjnosti želje.

Da gre za ta arhaični princip uravnoveženja in identifikacije z enim, je razvidno iz avtorjevih stališč, po katerih je samospoznanje spoznanje našega odnosa do sveta. Ta odnos je v odzivanju zavesti na dražljaje, ki sprožijo različne "napadalno-obrambne procese". Tako pridobivamo znanje o odnosih, v katerih dominirajo napačna pričakovanja zaradi različnih želja.

Krishnamurtijev radikalizem pomeni neimenovano negativno dialektiko do dosežkov obstoječe kulture. Cilji, ki so vezani predvsem na moč, uspeh, ugled, položaj, povezujejo negativno asociativno s posnemanjem, trdom, strahom, zavistjo, lažnim spoštovanjem drugega in mišljenjem kot omejevalnim, kolektivnim in izolacijskim procesom, ki ne reši nobenega problema, ker jih s svojo naravo šele producira. Tako je tudi s samoizpolnitvijo, ki jo želimo zaradi zavesti o lastni nepomembnosti in negotovosti. Čedalje težje je biti ustvarjal, ker se posameznik s starostjo iskanja resnice čedalje bolj boji, človeštvo pa tudi ne sme tvegati, da bi doseglo vse, za kar je sposobno. Revolucija od znotraj je za Krishnamurtija edini pogoj vitalnosti družbe, ker je pot iz razdvojenosti zahodne kulture. Bralec sam pa mora presoditi, ali je Krishnamurtijevo razlikovanje "zrna od plev" zanj sprejemljivo.

Dr. Bogomir Novak



Nancy Friday

MOJ SKRIVNI VRTIČEK Ženske seksualne fantazije

KRT, Ljubljana 1992

186 str.

Imate seksualne fantazije in ste ženska? Če je tako, potem stavim, da o tem molčite. Ali pa ste o tem zagotovo trdno molčale, preden ste prebrale knjigo Nancy Friday o ženskih seksualnih fantazijah. Morda molčite še naprej. Toda zagotovo ne molčite več same sebi.

Res je, tudi moški svojih seksualnih fantazij ne obešajo na veliki zvon. Toda njihove fantazije in spolne podobe (so) že tako odzvanjajo(le) dovolj močno – v pornografiji, spolnem nasilju in zlorabah, umetnosti, reklamah, modi, šalah, v rekvizitih in izumih (moškosrediščne) kulture, nenazadnje, odmevale so v glavah in mednožjih njihovih žensk. O njih najbrž niso nikdar molčali – najmanj ne sami sebi. Če so molčali, v to niso bili prisiljeni.

Moškim kljub vsemu ni vselej uspelo skozi telo ženske prodreti (tudi) v njeno glavo. Vrtiček, na katerem je obdelovala svoje

domišljijско polje, je bil visoko ograjen in skrbno varovan. Spolnost, ki se je odvijala v glavah žensk, ni bila skoraj taka kot v resnici, lahko je bila (in bila je, žal in ne-žal) boljša kot v resnici. Kakorkoli že, Slovenci in Slovenke smo končno preplezali zid tega skrivnega vrtička in ugledali Alice v čudežni deželi. Osupli, zgroženi, presenečeni ali potrjeni – zbirka ženskih miselnih seksualnih pustolovščin je odjeknila kot strel v tišini(o).

Katoliška cerkev uči, da seksualne fantazije pomenijo trpljenje, da so nevarne, greh, vir seksualnega nasilja, prekrškov in napačnega vedenja. "Grešnik" se mora zaradi "nečistih podob" sramovati in čutiti krivega ter fantazije po vsej sili zatreti. Nancy Friday in "njene" ženske, ki so spregovorile, razmišljajo (ali se vsaj sprašujejo) drugače.

Avtoričina skorajda zarotniška solidarnost, ki jo izžareva v spodbujanju in veri v seksualno osvobajanje žensk, je spodbudila in odprla zamašene kanale javnega govora o ženskih seksualnih fantazijah. Ugotovitve? Tu jih je nekaj.

Prvič. Mesto skrivnih romantičnih sanj(arjenj) v ženskem imaginariju vse bolj zasedajo (ali pa se jim pridružujejo) manj skrite seksualne fantazije. Osvojenost od romantične fikcije in naracije ter moralnih zadržkov je (lahko) začetek svobode za seksualnost in rabo neposrednega seksualnega jezikovnega izrazja.

Kjer se seksualna fantazija prične, se morala konča. Vse poti od Rousseauja vodijo k M. de Sadu, pravi kontroverzna Camille Paglia. Tudi Nancyjine ženske so se odpravile na pot. Nekatere so prispele do samega de Sada, druge so se mu "nevarno" približale, spet druge so krenile po drugačnih poteh. Toda, res, vse so obrnile hrbet Rousseauju: ženske ne čakajo (več) na resnične in/ali imaginarne prince, da bi jih zasuli s sentimentalno nežnostjo in ro-

mantičnim besedjem, niti ne čakajo na spolnost samo. Priključijo si (ali pa se njihovemu samodejnemu pojavljanju zgolj prepustijo) slike živahnih, drznih, močnih, spreminjajočih se in kontrastnih barv. V tej raznobarvni fantazijski orbiti so raznoliki sateliti: moški ali ženska, odrasli ali malo mlajši, človek ali žival, partner, sorodnik ali tujec, z obrazom ali brez njega, eden, dva, trije, štirje ali kar cel stadion seksualnih partnerjev in opazovalcev. Neredko pa se pojavijo kar vsi, v različnih kombinacijah, ekipa.

Drugič. Družbene prepovedi in represija seksualnih potreb in želja ne izkoreninijo, pogosto jih (celo) intenzivirajo. Seksualni užitek, ki ga nudi fantazija, je (še) večji, ko se njena vsebina odvija kot (v) posmeh družbenim prepovedim in moralnim zadržkom. Poganstvo, ki ga je želelo izkoreniniti krščanstvo, cveti in se bohoti. Ženske se seksualno osvobajajo, naj se sliši še tako klišejsko.

Tretjič. Življenjska izkustva in /ali neizkustva sooblikujejo fantazije, fantazije spreminjajo, sooblikujejo in spodbujajo nova življenjska izkustva.

Četrtič. Odpravi eno obliko hierarhije in pojavila se bo druga. Za protitež. Kadarkoli poteka iskanje ali se doseže seksualna svoboda, je za ovinkom sadamozohizem, je prepričana C. Paglia. To, kar pritegne pozornost in primerjavo z navedeno mislijo, ni potreba "Nancyjine" aktivne članice ženskega gibanja po novi moški (seksualni) nadvladi, ampak njen komentar. Ženske, osvobojene izpod jarma moške prevlade, naj bi šele (za)hrepenele po moški prevladi v postelji. Gre tu za novo, svobodno izbrano, samodoločujočo in samo-definirano seksualnost? Za vrsto eksperimentiranja, preizkušanja lastne zmognosti soočanja in upravljanja seksualnih impulzov, užitka, (nasilnih) emocij, ki ni odvisno od družbenih prisil in kontrole? Je to

eksperimentalna, provokativna drža, iskanje meja? Izzivanje kot izraz in spodbuda osvobajanja ženske seksualnosti in emocionalnosti v kontekstu kontrolirane dekontrolizacije seksualnih impulzov in emocij druge polovice 20. stoletja (C. Wountas)? Ali pa gre zgolj za vsiljene domišljajske predstave, za poganjek, seksualno lovko patriarhalizma, samoprispevek žensk za njegovo ohranjanje? Skratka, pljunek na lastno žensko lice, kot bi zasikala prenekatera feministka? Morda imamo preprosto opraviti zgolj z dejstvom narave, ki je vselej relativno neodvisno, oziroma močnejše, od prisil katekole (tudi patriarhalne, seksistične) družbe.

Petič. Izpovedi potrjujejo medsebojno (duhovno) izoliranost žensk. Distanco, ki poraja občutke njihove edinstvenosti, izjemnosti v nenormalnem, nečistem, perverzmem. Branje fantazij drugih žensk (še)le) pomaga pri tem, da identificirajo, (si) priznajo in izrazijo svoje lastne ter (obotavljajoče) opustijo samoobsodbe, občutke sramu in krivde.

Šestič. Toda povsem brez krivde pri ženskah vendar ne gre. Občutki krivde kljub vsemu vključajo tudi srca sodobne, seksualno osvobodene Eve. V "grešnici" se tu in tam prebudi glas Marije, nevarnost zahajanja v "hudičeve skrajnosti" se zmanjša. Polet na perutih, ki jih (še vedno) lepi in striže družba (v meni, v tebi), ima trd pristanek. Toda želja vedno znova vzleta.

Sedmič. Tedaj fantazijski svet grešnice Eve naseljujejo ne le Adami, ampak tudi druge Eve. Seksualno prebujene ženske (tiste bolj odkrito ženskoljubne in tudi tiste, ki so to manj odkrito ali le občasno ali pa to sploh niso) "gostijo" druge ženske v svojem fantazijskem svetu pogosteje, kot bi si (spodobno misleči) mislili. Iz različnih razlogov. Zaradi samskosti ali osamljenosti. Zaradi čustvene nezadovoljnosti in/ali sek-

sualne nezadovoljenosti v heteroseksualnem paru. "Fantazijske lezbijke" so tudi tiste, ki so zadovoljne, tiste, ki niso niti zadovoljne niti nezadovoljne (ali nezadovoljene), in spet tiste, ki imajo spolnost preprosto preveč rade. Skratka vse, ki jih ne ustavi niti tako močna pregrada, ki jo običajno, tudi v njihovem vsakdanjem življenjskem in (fizično) seksualnem svetu, predstavlja – spol.

Osmič. Seksualne fantazije se pojavljajo kot način ali oblika rasti. Kot spremni pojav spolnih dejanj fantazije intenzivirajo in dodatno stimulirajo seksualne aktivnosti. V najslabšem primeru (ali najboljšem, ko gre za spolno prikrajšanost) povzročijo golo potešitev spolnega nagona. Z vdajanjem fantazijam ženske odkrivajo svobodo, ki ni omejena s predsodki, dvojno moralo, modeli, z dvojnostmi – ni ločevanja med moralnim in nemoralnim, med moškim in ženskim, normalnim in nenormalnim, ženskam ustreznimi in neustreznimi hrepenenji in pričakovanji. Sprejemanje lastnih fantazij, in preko njih sprejemanje lastnih seksualnih potreb in želja, pomeni sprejemanje enega od izrazov sebe, jaza. Pomeni krčenje daljave, ki žensko ločuje od lastnega telesa, nje same in drugih. Kot poslušanje in neovirano izkušanje/"odfantaziranje" notranjih občutkov, želja, radosti prispevajo k duhovni rasti, k osvobojenosti od krivde in strahu. Je napredovanje k studencu, v katerem se napaja oslABLJENA (odvzeta in/ali nepriznana) moč. Preko fantazij se ženske lahko povežejo in zblížajo s tem, kar resnično so v danem trenutku oziroma razpoloženju. To jim omogoči, da spoznajo spremembe v odnosu do sveta ter v intimnih odnosih, ki se (povezano) dogajajo okoli njih in znotraj njih. Fantazije tako funkcionirajo kot vir samospoznavanja in afektivnih preferenc. Ženske pridobivajo vpogled v stanje lastnega celostnega (emo-

cionalnega, seksualnega, duhovnega in kognitivnega) osebnega razvoja. Fantazije in odprtost do (lastnega in partnerjevega) izrekanja prispeva k skupni rasti, k utrjevanju ali (p)oživitvi seksualnega sožitja in čustvenih razmerij. S fantazijami ženske resda tudi bežijo od (moških) partnerjev, pogosto pa se jim povsem na novo tudi približajo. Celo bežanje (fantaziranje o drugih osebah) je lahko – prebiramo – oblika, spodbuda ali izraz (najtesnejšega) čustvenega, predvsem pa (ponovnega) seksualnega zblížanja dveh oseb.

Branje, ki ne le odkriva in razkriva, ampak tudi poživi in pomiri. Ženske in moške.

Zdenka Šadl



zusammenfassungen

povzetki

abstracts

POVZETKI

Igor Lukšič

SOCIALNO PARTNERSTVO – KAKO NAPREJ?

(Povzetek)

Avtor v prvem delu predstavlja socialno partnerstvo kot alternativo pluralistični koncepciji politike in koncepciji razrednega boja. Njegova teza je, da socialno partnerstvo ne ukinja razrednega boja, kot se samo razume, temveč je z njim še vedno posredovano. Med temeljne vrednote socialnega partnerstva avtor uvršča stabilnost in socialni mir. V drugem delu avtor opisuje oblikovanje in prve izkušnje pri delu Ekonomsko socialnega sveta v Sloveniji, ki predstavlja osrednji steber sistema socialnega partnerstva. Po njegovi oceni bi morali za povečanje učinkovitosti sistema socialnega partnerstva razvejati delo ESS na pododbore in zagotoviti enoten nastop sindikatov, delodajalcev ter pooblaščen nastop vladnih predstavnikov pri razpravah na ESS.

Ključni pojmi: *socialno partnerstvo, razredni boj, Slovenija, sindikati, Ekonomsko socialni svet, korporativizem.*

Igor Lukšič

SOCIALNO PARTNERSTVO V AVSTRIJI

(Povzetek)

Avstrija predstavlja paradigmo socialnega partnerstva. Avtor najprej predstavlja zgodovinske razloge za nastanek specifičnega reševanja industrijskega konflikta v Avstriji. Nato opisuje glavne značilnosti socialnega partnerstva, zlasti mesto in pomen paritetne komisije z njenimi tremi pododbori in enim svetom, in vlogo glavnih štirih združenj. Posebej izpostavlja vlogo ekspertov. Njegova ugotovitev je, da se socialno partnerstvo poslavlja z generacijo, ki ga je postavila. Mlajša generacija socialno partnerstvo čuti prej kot breme, ker je zagledana v ameriške forme politike in ekonomije. Vstop Avstrije v Evropsko unijo zato ne bo usoden za socialno partnerstvo bolj, kot je bila in je menjava vodilne in vladajoče generacije.

Ključni pojmi: *socialno partnerstvo, Avstrija, paritetna komisija.*

Nenad Zakošek

HRVAŠKA DRŽAVA IN ORGANIZIRANI INTERESI: ALI JE MOGOČE SOCIALNO PARTNERSTVO?

(Povzetek)

Avtor v prvem delu analizira politične razmere na Hrvaškem, ker je to po njegovem mnenju ključnega pomena za razumevanje možnosti socialnega partnerstva. Avtor ugotavlja, da struktura politične moči na Hrvaškem ni stabilna, kar se najbolje vidi na primeru HDZ. Nato predstavlja družbenoekonomske razmere, kjer pozornost usmerja na ekonomsko krizo in na način transformacije in privatizacije. Avtor je razdelil obdobja razvoja hrvaške politike po letu 1990 na obdobje polarizacije (1990-1991), obdobje domovinskega zbiranja (1991-1992) in obdobje konsolidacije oblasti HDZ (od 1992 do danes). V tretjem delu se avtor ukvarja z opisovanjem in analizo nastajanja korporativnih struktur in s formiranjem socialnih partnerjev: delodajalcev in sindikatov. Na koncu predstavlja še tri najpomembnejše točke spora med socialnimi partnerji: zakon o delu, način določanja plač in model privatizacije.

Ključni pojmi: *socialno partnerstvo, sindikati, Hrvaška, HDZ, korporativizem.*

Birgitt Haller

Christian Schaller

SOCIALNO PARTNERSTVO ALI "TRŽNO GOSPODARSTVO BREZ PRIDEVNIKOV"?

(Urejanje konfliktov na način socialnega partnerstva v Češki republiki 1990-1993)
(Povzetek)

Avtorja analizirata funkcijo in delovanje Svetov za gospodarski in socialni dogovor ter dve značilni konfliktni temi v tem svetu, nato pa v drugem delu na osnovi intervjujev s predstavniki delodajalskih in sindikalnih združenj ter strankarskih predstavnikov kritično ocenjujeta možnosti za vzpostavitev socialnega partnerstva na

Češkem. Avtorja v tekstu na več mestih primerjata izkustvo Češke republike z izkustvom socialnega partnerstva v Avstriji in ugotavljata številne razlike, pa tudi skupne točke.

Ključni pojmi: *socialno partnerstvo, Avstrija, Češka.*

Monika Čambalikova

DELAJSKO GIBANJE IN SOCIALNO PARTNERSTVO V SLOVAŠKI REPUBLIKI – SEDANJI POLOŽAJ

(Povzetek)

Avtorica opisuje razmerja med sindikati na Slovaškem in razmerja med sindikati in strankami. Posebej opisuje kolektivna pogajanja in tripartitne dogovore. Na koncu predstavlja stališča delodajalcev in delojemalcev do ciljev socialnega partnerstva in do prepletanja med strankami in združenji.

Ključni pojmi: *socialno partnerstvo, sindikati, Slovaška.*

Andrej Klemenc

PABERKOVANJA O NEVLADNIH ORGANIZACIJAH

(Povzetek)

Avtor najprej povzame in reflektira rabo izraza "nevladne organizacije", ko se je pojavila v govorni rabi v zadnjem času. Poudarek na "nevladnosti" avtor interpretira kot poskus distanciranja od družbenopolitične zraslosti ekonomskega, znanstvenega, kulturnega in socialnega podsistema v preveč in premalo moderen organizem. Ta zraslost krši pravila avtopoetičnosti sistemov in logike funkcionalne diferenciacije in obenem predstavlja tolerančni prag za prakse, ki se želijo regulirati po načelu vzajemne samoregulacije in samoomejitve ekspanzije opcijskih horizontov. Avtor zazna resentiamente civilne družbe in novih družbenih gibanj, ki so navzoči v samorazumevanju nevladnih organizacij in avtorju služijo kot referenčno ozadje razlikovanja med t.i. "alternativno politiko" v osemdesetih in "devetdesetih letih", opozori pa tudi na recidive politike lepe duše in "laissez faire" v diskurzih nevladnih organizacij. V nadaljevanju avtor z uporabo koncepta strukturne in raz-

redne selektivnosti organizacij, kot jo je razvil C. Offe, kritično obravnava sam koncept nevladnih organizacij kot liberalno enačbo, ki vzpostavlja prakso "krivice z enačenjem" in ki ni sposoben postaviti posredovanja med "kdo smo" in "kaj hočemo" kot ključnima vprašanjema diskurzivnega oblikovanja kolektivne identitete. Kot protistrup proti sociološkemu niveliranju zgodovine, ki se izraža v uporabi koncepta nevladne organizacije kot splošnega ekvivalenta za gilde, cehe, članska združenja in sodobne interaktivne organizacijske mreže avtor predlaga foucaultovsko inspirirano preučevanje njihove vloge in pomena v različnih diskurzivnih formacijah. V kratkem ekskurzu o politiki zdravja na Slovenskem avtor namigne na organicistično zraslost elementov cehovstva, sindikalizma in profesionalne etike v boju uradne proti t.i. alternativni medicini na Slovenskem. Organizacizem Institucije skupaj z institucionalnim dizajnom privatizacije zdravstva politično izniči dosežek formalnega izenačenja javnega in zasebnega zdravstva, ne da bi mu bilo za to potrebno uporabiti pripoznane forme in sredstva politike.

Ključni pojmi: *nevladne organizacije, civilna družba, nova družbena gibanja, strukturna in razredna selektivnost organizacij, kolektivna identiteta, diskurzivne formacije.*

Zinka Kolarič

NEPROFITNO-VOLONTERSKE ORGANIZACIJE V SLOVENIJI

(Povzetek)

Znanstveno raziskovanje neprofitno-volonterskih organizacij se je pričelo v času krize države blaginje v razvitih industrijskih družbah. Pokazalo je, da te organizacije obstajajo v vseh družbah, tako v času kot prostoru. Vendar pa ne obstaja konsenz o poimenovanju organizacijskega univerzuma, ki je lociran med privatnim profitnim in javnim sektorjem in ki naj bi predstavljal alternativo tako pomanjkljivostim trga kot tudi birokratske racionalizacije. Po mnenju avtorice je za rešitev tega problema najbolj uporabna strukturalno-operacionalna definicija kot sta jo oblikovala L. M. Salamon in H. K. Anheier. Avtorica v nadaljevanju poda kriterije razvrščanja neprofitno/volonterskih organizacij in ugotovi, da je za slovenske organizacije značilna rela-

tivno visoka in kontinuirana dinamika ustanavljanja po letu 1945, v kateri izstopajo sedemdeseta leta, ko je z liberalizacijo zakonodaje prišlo tudi do kvalitativnih sprememb v smislu organizacijske dinamike "od spodaj navzgor". Vendar se je kljub temu do devetdesetih let, ko sicer so padle ideološke pregrade, ohranil kot dominanten tip odnosov med državo in neprofitno/volonterskimi organizacijami vzorec "ločene odvisnosti", ki bi se, v primeru da bi Slovenija prilagodila tuje zglede svojim specifičnim izkušnjam, lahko spremenil v željen in možen odnos "integrirane odvisnosti".

Ključni pojmi: *neprofitne-volonterske organizacije, tretji sektor, država blaginje, L. M. Salamon, H. K. Anheier, Slovenija.*

Lojze Ude
JAVNO DOBRO
(Povzetek)

Avtor najprej opredeli pojem javnega dobrega kot univerzalno dostopne, iz pravnega prometa praviloma izvzete in s predpisi opredeljene stvari, ki jo lahko, pod zakonsko opredeljenimi pogoji, uporablja vsak. Nato predstavi temeljne razlike v ustavni opredelitvi javnega dobrega v sedanji in prejšnji slovenski ustavi in skozi primerjalno pravo na kratko oriše zgodovino koncepta od začetka 19. stoletja. Izhajajoč iz dejstva, da veljavna slovenska ustava pojma javno dobro ne opredeljuje, avtor izpostavi dilemo, ali je javno dobro lahko lastnina zgolj javnih ali pa tudi privatnih pravnih oseb. Na primeru Zakona o varstvu okolja v nadaljevanju avtor opozori na neistovetnost pojma javno dobro in naravno bogastvo ter v okviru obravnavanja vrst javnega dobra na težave, ki se pojavljajo v obstoječem pravnem redu.

Glede na težave z umestitvijo javnega dobra v pravni red, nespecificirano opredelitev lastnine in neizvzetost iz pravnega prometa opozori na odprta vprašanja, povezana z njegovim pravnim varstvom, še posebej vprašanje popularne tožbe ter razmejitve pristojnosti med upravnimi organi in sodišči.

Ključni pojmi: *javno dobro, pravni red, pravno varstvo, primerjalno pravo, lastnina, popularna tožba.*

Zinka Kolarič
**SPREMEMBE V SLOVENSKEM
SISTEMU BLAGINJE V 80-IH LETIH**
(Povzetek)

V slovenskem sistemu blaginje ima osrednjo vlogo dobro razvita mreža formalnih organizacij t.i. javnega sektorja, ki pa se v pogojih ekonomske krize sooča s problemom imperativa ohranjanja programov ob zmanjšujočih se sredstvih. Kot alternative temu avtorica navede strategije racionalizacije, komercializacije in eksteralizacije. Po avtoričinem mnenju je slednja zaradi odpiranja formalnih organizacij v okolja, da bi mobilizirale neformalne in polformalne potencialne, najbolj izzivalna za spremembo dokaj togega slovenskega "welfare mixa", v katerem ima javni sektor (pre)veliko vlogo. Z angažiranjem prostovoljcev in kasnejšim programom javnih del so se oblikovali elementi za nastanek samostojnih neprofitnih organizacij: manager programa, (ne)odvisni izvajalci programov in mreža uporabnikov. Vmesni prostor med formalno mrežo javnih zavodov in neformalnimi socialnimi mrežami pa se polni tudi z novimi čisto volonterskimi ali polvolonterskimi organizacijami, ki jih ustanavljajo državljani oz. verske organizacije. Tudi zaradi državnega preferiranja deinstitucionalizacije (pred privatizacijo) javnega sektorja bi lahko neprofitno/volonterskemu sektorju v strukturi slovenskega sistema blaginje pripadlo drugo mesto, takoj za javnim in pred privatno-profitnim sektorjem. Na ta način bi se izoblikoval nov tip sistema blaginje, ki ne bi bil v celoti identičen ne s socialnodemokratskim, ne z liberalnim niti s konzervativno korporativističnim modelom.

Ključni pojmi: *slovenski sistem blaginje, "welfare mix", neprofitne-volonterske organizacije, racionalizacija, komercializacija, eksteralizacija.*

Mitja Velikonja
**NEDOKONČANE ZGODBE
(Sodobna politična mitologija)**
(Povzetek)

Mitološko zajemanje in konstruiranje resničnosti je prisotno tudi v sodobnih družbah in to v stalnem konfliktnem dialogu z glasnejšim demitologizacijskim, razsvetljenskim razlagalnim to-

kom. Opazimo ga lahko v samopredstavljanju totalitarnih režimov, v oboževanju vodje, v čaščenju naroda; v kriznih situacijah, ob prehodih in prelomih, pa tudi v mirnih obdobjih in demokratičnih družbah. Mit je konvencija preteklosti, na kateri gradi ideološka inovacija sodobnosti. Je nedokončana zgodba, ki jo dopolnijo ideološke aspiracije, interes zdajšnjosti. Medtem ko tradicionalni mit ohranja stari red, negotovost presega z urejenostjo, pa ideologizirani mit obstoječe napada, spodbuja vdore kaosa v kozmos, da bi nastal nov red. Taka dvojno posredovana mitologija je kot koherenten sistem verovanja neukinljivi del vsake politike in družbene prakse.

Ključni pojmi: *politična filozofija, politična mitologija, mit in razsvetljenje, tradicionalni mit in ideologiziran mit.*

Dorijan Keržan

ZAGATE TEORIJ INCESTA

(Povzetek)

Razumevanje prepovedi incesta je eden ključnih problemov socialne antropologije, zlasti tistega njenega dela, ki se ukvarja s problemi sorodstva. V članku so predstavljene tri teorije incesta, ki vsaka na svoj način odgovarjajo na vprašanja, ki se postavljajo ob incestu. Claude Lévi-Strauss meni, da je prepoved incesta mejnik na prehodu človeštva iz narave v kulturo. Jack Goody vidi v problemu incesta iluzijo, saj je koncept incesta v antropologiji raztegnjen daleč onkraj njegovega običajnega razumevanja spolnih odnosov med najbližjimi sorodniki. V nasprotju z njim pa Françoise Héritier problematiko incesta razširi tudi preko običajno razumljenega sorodstva, opozori na različne strategije ustvarjanja sorodstvenih vezi in pokaže na povezanost prepovedi incesta in sorodstvenih vezi s kozmologijo različnih ljudstev. Članek ne želi soditi, katera od teorij je pravilna, temveč opozoriti na nujnost njihovega vzporednega branja.

Ključni pojmi: *socialna antropologija, sorodstvo, teorije incesta, Claude Lévi-Strauss, narava in kultura.*

Darko Mikec

INTEGRALNO NAČRTOVANJE ENERGETIKE

(Povzetek)

Spoznanje o omejenih virih energije in rastoča skrb za varstvo okolja je spremenila način razmišljanja pri načrtovanju energetskih sistemov. Koncept Least-Cost Planning (LCP) oziroma integralno načrtovanje energetike (INE), ki med seboj primerja možnosti na strani oskrbe in porabe električne energije, in je predstavljen v tem članku, je v Evropi nov pristop načrtovanja energetskih sistemov, o katerem teče vroča diskusija tudi v Sloveniji. Možnosti za varčevanje energije v Sloveniji nedvomno obstajajo, vendar je za izdelavo konsistentnega programa razvoja slovenske energetike in vključitev metodologije integralnega načrtovanja energetike potrebno usklajeno delo ter znatna strokovna podpora slovenskih energetikov, energetskih podjetij in politike.

Ključni pojmi: *Least-Cost Planning, integralno načrtovanje energetike, energetske sistemi, energetska podjetja, energetska politika.*

ABSTRACTS

Igor Lukšič

SOCIAL PARTNERSHIP – WHICH STEP TO TAKE NEXT?

(Abstract)

In the first part, the author presents social partnership as an alternative to the pluralist conception of politics and to the conception of class struggle. His thesis is that social partnership does not abolish class struggle, as social partnership is understood in itself, but that it is nevertheless mediated by class struggle. According to him, the fundamental values of social partnership include stability and social peace. In the second part, he outlines the formation and first experiences of the work of the Economic and Social Council of Slovenia, which represents the main pillar of the system of social partnership. His assessment is that in order to increase the efficiency of the system of social partnership,

the work of the Economic and Social Council should be diversified into subcommittees and that during discussions of the Economic and Social Council, a performance on an equal footing should be ensured of trade unions and employers, together with an authorized performance of governmental representatives.

Key words: social partnership, class struggle, Slovenia, trade unions, Economic and Social Council, corporativism.

Igor Lukšič

SOCIAL PARTNERSHIP IN AUSTRIA

(Abstract)

Austria represents a paradigm of social partnership. The author first outlines historical reasons for the creation of a specific approach to resolving the industrial conflict in Austria. He continues by detailing the main characteristics of social partnership, particularly the place and the significance of the parity commission with its three subcommittees and one council, and the role of all four main associations. He underlines in particular the role of experts. He establishes that social partnership is departing the stage along with the generation which instituted it. The younger generation experiences it more like a burden, since it is centered on American forms of politics and economy. Therefore, the integration of Austria into the European Union will not be fatal to social partnership any more than a change in the generation leading the political process and the ruling age group.

Key words: social partnership, parity commission, Austria.

Nenad Zakošek

THE CROATIAN STATE AND ORGANISED INTERESTS; IS SOCIAL PARTNERSHIP POSSIBLE?

(Abstract)

In the first part, the author analyses political situation in Croatia, which – according to the author – is of crucial importance for understanding the possibilities of social partnership. The author affirms that the structure of political po-

wer in Croatia is not stable, which is best seen in the case of the HDZ (Hrvatska demokratska zajednica – Croatian Democratic Community) party. In the following sections, social and economical conditions are presented, focusing on the economic crisis and the modes of transformation and privatisation. The author divides the development of Croatian politics after 1990 into three periods: the period of polarisation (1990-1991), the period of the tendency towards Croatian national unity (1991-1992), and the period in which HDZ consolidated its position as the leading party (from 1992 to the present day). In the third part, the author describes and analyses the emergence of corporate structures and the forming of social partners, i.e. employers and trade unions. Finally, the three major points of disagreement between the social partners are presented: the law on labour, the way of determining salaries, and the model of privatisation.

Key words: social partnership, trade unions, Croatia, HDZ, corporativism.

Birgitt Haller, Christian Schaller

SOCIAL PARTNERSHIP OR “MARKET ECONOMY WITHOUT EPITHETS”? (Solving Conflicts in the Manner of Social Partnership in the Czech Republic during 1990-1993)

(Abstract)

The authors analyze the function and the activities of Councils for Economic and Social Agreement and two characteristic contentious issues in this regard. In the second part, based on interviews with representatives of associations of employers and trade unions and with representatives of political parties, they provide a critical assessment of possibilities for the establishment of social partnership in the Czech Republic. On several occasions throughout the text, the authors compare the experience of the Czech Republic with the experience of social partnership in Austria and establish numerous differences as well as points in common.

Key words: social partnership, Austria, Czech Republic.

Monika Čambalikova

**WORKERS' MOVEMENT AND
SOCIAL PARTNERSHIP IN SLOVAKIA
– THE CURRENT SITUATION**

(Abstract)

The author outlines relations between trade unions in Slovakia and relations between trade unions and parties. She draws attention in particular to collective negotiations and tripartite agreements. She concludes by presenting views of employers and employees on the goals of social partnership and on intertwining between parties and associations.

Key words: *social partnership, trade unions, Slovakia.*

Andrej Klemenc

**GLEANNING ABOUT NON-
GOVERNMENTAL ORGANISATIONS**

(Abstract)

The author first summarises and discusses the use of the term “non-governmental organisations”, which has appeared recently in colloquial usage. He interprets the emphasis on “non-governmentalism” as an attempt at distancing from the sociopolitical unity of economic, scientific, cultural, and social subsystems into a too modern and insufficiently modern organism at the same time. This unity breaks the rules of autopoetics of subsystems and the logic of functional differentiation, and at the same time represents a tolerance threshold for practices which seek to regulate themselves according to the principle of the mutual self-regulation and self-restriction of the expansion of horizons options. The author perceives resentments of civic society and new social movements which are present in the self-understanding of non-governmental organisations, and they serve the author as a referential background for the distinction between the so-called “alternative politics” of the eighties and “of the nineties”. He also calls attention to the reappearances of “belle ame” and “laissez faire” politics in the discourses of non-governmental organisations. The author continues by using the concept of structural and class selectivity of organisations as developed by C. Offe as an example, and critically treats the concept of non-governmental organisations as a

liberal equation, which restores the practice of “injustice by equalisation”, and which is incapable of mediating between “who we are” and “what we want” as the key of the discourse forming collective identity. As an antidote to the sociological levelling of history, which expresses itself in the use of the concept of non-governmental organisation as a universal equivalent for guilds, membership associations, and modern interactive organisation networks, the author suggests a study inspired by Foucault of their role and significance in different discourse formations. In a short excursus on the politics of health in Slovenia, the author alludes to the organicist unity of elements of guild organisations, syndicalism, and professional ethics in the struggle between official and so-called alternative medicine in Slovenia. The organicism of the Institution together with the institutional design of the privatisation of health service, annihilates the achievement of the formal equalisation of public and private health services without the need to use acknowledged political methods.

Key words: *non-governmental organisations, civic society, new social movements, structural and class selectivity of organisations, collective identity, discourse formations.*

Zinka Kolarič

**NON-PROFIT-ORIENTED AND
VOLUNTARY ORGANISATIONS IN
SLOVENIA**

(Abstract)

The beginnings of scientific research of non-profit-making and voluntary organisations coincides with the crisis of the welfare state in developed industrial societies. In general, the results have shown that such organisations had existed in all the societies, both in terms of time and space. However, there is no consensus about the naming of that particular sphere of organisation residing between private profit-oriented organisations and public institutions, the sphere which is supposed to provide an alternative both to the deficiencies of the market and to the practices of bureaucratic rationalisation. The author holds that the most widely applicable solution to this problem is contained in the structural/operational definition as formulated by L. M. Salam-

on and H. K. Anheier. In further sections the author proposes criteria which she finds relevant to the classification of non-profit-oriented and volunteer organisations. She states that the history of Slovene organisations is characterised by a relatively high and continuative dynamics of their founding after 1945, with the 1970's differing in that the liberalisation in legislation brought about several qualitative changes in terms of the organisational dynamics "from the bottom upwards". However, until the beginning of the 1990's, which indeed saw the downfall of ideological barriers, the predominant type of relations between the state and non-profit-oriented and voluntary organisations remains that of "separate dependence". In case Slovenia successfully adopts foreign practice to its specific experience "separate dependence" might transform into the desirable and possible relationship of 'integrated dependence'.

Key words: non-profit/voluntary organisations, third sector, welfare state, L. M. Salamon, H. K. Anheier, Slovenia.

Lojze Ude

NATIONAL ASSETS

(Abstract)

The author first defines national assets as universally accessible, which are, as a rule excepted from legal transactions, and defined by regulations, and which any person can use under legally defined conditions. He then presents the basic differences between the present constitutional definition of national assets and the former Slovenian constitution. By using Comparative Law he briefly outlines the history of the concept from the beginning of the 19th century onwards. Pointing to the fact that the current Slovenian constitution does not define the idea of "national assets", the author exposes a dilemma that national assets can be owned by legal entities only, or by individual physical persons as well. The author continues by taking Environmental Protection Legislation as an example, and calls attention to the lack of clarity between the notions of "national assets" and "natural resources", and the different ways different kinds of national assets are treated, pointing to the resulting problems that appear in the exist-

ing legal order. With regard to the problems associated with the incorporation of national assets into the legal order, the unspecified definition of property, and its non-exemption from legal transactions, he calls attention to the issue of open questions connected with legal protection, especially the questions of "actio popularis" (popular action), and the demarcation of jurisdiction between administrative bodies and courts of justice.

Key words: national assets, legal order, legal protection, comparative law, property, "actio popularis" (popular action).

Zinka Kolarič

CHANGES IN THE WELFARE SYSTEM IN SLOVENIA IN THE 1980'S

(Abstract)

A well-developed network of formal institutions belonging to the so-called public sector plays the key role in the welfare system in Slovenia. Economic crisis caused this network to face the necessity that individual programmes be kept operating on the one hand and the problem of ever-decreasing means on the other. As an alternative to such a state of affairs, the author puts forward the strategies of rationalisation, commercialisation, and externalisation. The latter strategy implies the process of formal organisations opening into their environments in order to mobilise informal and semi-formal potentials and is as such, maintains the author, the most challenging strategy of all in view of a rather inflexible Slovene "welfare mix", which is still (over)dominated by the public sector. Recruitment of volunteers and subsequent programme of public works gave the basic elements needed for the establishment of independent non-profit-making organisations: i. e. programme managers, (independent) individuals or groups operating the programmes, and the network of users. The sphere between the formal network of public institutions and informal social networks is being constantly filled with new purely volunteer or semi-volunteer organisations founded by individuals and religious organisations. The state itself tends to prefer de-institutionalisation (over privatisation) of the public sector and that is one of the reasons for which

non-profit-making and/or voluntary sector might win the second place in the structure of Slovene welfare system, i. e. immediately after the public sector and before its private profit-making counterpart. A welfare system of a new type and form would thus come into existence; it would not share identity neither with the social democratic, nor with liberal, nor with conservative corporate models.

Key words: *slovenian welfare system, "welfare mix", non-profit/voluntary organisations, rationalisation, commercialisation, externalisation.*

Mitja Velikonja

**UNFINISHED STORIES
(Contemporary Political Mythology)**

(Abstract)

The use of mythology in the formation of reality is present even in contemporary societies, in the sense of a constant conflictive dialogue with the louder, demythologizing, Enlightenment-derived, explanatory flow. It can be found in self-presentations of totalitarian regimes, in personality cults, in the worship of a nation; it is present in critical situations, during transitions and at turning points, but also during peaceful periods and in democratic societies. Myth is a convention of the past, the basis of ideological innovations of the present. It is an unfinished story complemented by ideological aspirations, the interest of the present moment. While the traditional myth preserves the old order and surmounts uncertainty by means of organization, the ideologized myth attacks the existing order, encourages chaos to break into the universe, with the purpose of creating a new order. Such a two-way communicated mythology is a coherent system of beliefs and as such it forms an ineradicable part of any politics or social practice.

Key words: *Political philosophy, political mythology, myth and Enlightenment, traditional myth and ideologised myth.*

Dorijan Keržan

**THE DILEMMAS OF THEORIES
ABOUT INCEST**

(Abstract)

The comprehension of prohibition on incest represents one of the key problems of social anthropology, especially of the branch dealing with problems concerning relatives. The article presents three incest theories. Each of them gives its own answers to the questions which arise in connection to incest. Claude Lévi-Strauss believes that the prohibition on incest represents a milestone in mankind's transition from the nature to culture. Jack Goody sees the problem of incest as an illusion since the concept of incest in anthropology extends far beyond its usual definition of being an intercourse between nearest relatives. In contrast to Goody, Françoise Héritier extends the problems of incest even beyond relatives in the usual sense, points out to different strategies of kinship ties making and shows the connection between the prohibition of incest together with kinship ties and cosmology of various peoples. It is not the intention of this article to pass judgement on these theories, but to point out that they should be taken into account simultaneously.

Key words: *social anthropology, kinship, theories of incest, Claude Lévi-Strauss, nature and culture.*

Darko Mikec

INTEGRAL ENERGETICS PLANNING

(Abstract)

The consciousness that energy resources are limited, and growing environmental concern have changed the way of thinking in energetics systems planning. This article presents the concept of Least-Cost Planning (LCP), that is, integral energetics planning (IEP), which compares possibilities in the field of supply and consumption of electrical energy; it is a new European approach to the planning of energetics systems and the subject of animated discussion in Slovenia as well. Energy could be saved in Slovenia, but to provide a consistent Slovene energetics development programme and to incorporate an integral energetics planning methodology, teamwork will be needed, as well as substantial sup-

port from Slovene energetics experts, energetics companies and politicians.

Key words: *LCP, integral energetics planning, energy systems, energy company, energy policy.*

ZUSAMMENFASSUNGEN

Igor Lukšič

SOZIALPARTNERSCHAFT – WIE WEITER?

(Zusammenfassung)

Im ersten Teil des Aufsatzes wird die Sozialpartnerschaft als Alternative zur populistischen Politik und zum Konzept des Klassenkampfes vorgestellt. Der Autor vertritt die These, daß die Sozialpartnerschaft den Klassenkampf, wie er sich selbst versteht, nicht aufhebt, sondern immer noch durch ihn vermittelt wird. Die bedeutendsten Werte der Sozialpartnerschaft liegen in der Stabilität und dem Sozialfrieden. Im zweiten Teil beschreibt der Autor die Gründung und erste Arbeitserfahrungen des Sozial-Wirtschaftsrats (SWR) in Slowenien, der die Hauptstütze der Sozialpartnerschaft darstellt. Der Autor schlägt vor, die Effektivität des Systems der Sozialpartnerschaft zu steigern, und zwar durch die Gliederung des SWR in Ausschüsse und das gemeinsame Auftreten der Gewerkschaften, der Arbeitgeber und der bevollmächtigten Regierungsvertreter bei den Debatten im SWR.

Schlüsselworte: *Sozialpartnerschaft, Klassenkampf, Slowenien, Gewerkschaften, Sozial-Wirtschaftsrat, Korporativismus.*

Igor Lukšič

SOZIALPARTNERSCHAFT IN ÖSTERREICH

(Zusammenfassung)

Österreich stellt ein Paradigma der Sozialpartnerschaft dar. Im Text werden zunächst die historischen Gründe für die Entwicklung spezifischer Lösungen von Industriekonflikten in Österreich vorgestellt. Dann werden die wesentlichen Merkmale der Sozialpartnerschaft beschrieben,

besonders der Stellenwert der Paritätskommission mit ihren drei Ausschüssen und einem Rat, so wie die Rolle der vier Hauptverbände. Die Rolle der Experten wird besonders hervorgehoben. Der Autor stellt fest, daß sich die Sozialpartnerschaft mit der Generation, von der sie errichtet worden ist, verabschiedet. Die jüngere Generation empfindet die Sozialpartnerschaft eher als Belastung, weil sie die amerikanischen Formen von Politik und Wirtschaft bevorzugt. Der Generationswechsel in den Leitungs- und Regierungskörpern wird für die Sozialpartnerschaft entscheidender als der Beitritt Österreichs in die EG.

Schlüsselworte: *Sozialpartnerschaft, Österreich, Paritätskommission.*

Nenad Zakošek

KROATIEN ODER ORGANISIERTE INTERESSEN: IST EINE SOZIALPARTNERSCHAFT MÖGLICH?

(Zusammenfassung)

Im ersten Teil des Textes analysiert der Autor die politischen Verhältnisse in Kroatien, da sie entscheidend die Möglichkeiten einer Sozialpartnerschaft mitbestimmen. Er stellt fest, daß die Struktur der politischen Macht nicht stabil ist, was sich am deutlichsten am Beispiel von HDZ (der Kroatische demokratische Verband) ablesen läßt. Dann werden die wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse vorgestellt, besonders die Wirtschaftskrise, die Transformation und die Privatisierung. Der Autor teilt die Entwicklung der kroatischen Politik nach 1990 in drei Zeitabschnitte ein: die Polarisierung (1990 - 1991), das heimatliche Bewußtsein (1991 - 1992) und die Konsolidation der Macht von HDZ (seit 1992 bis heute). Im dritten Teil beschäftigt sich der Autor mit der Beschreibung und Analyse der Entstehung korporativer Strukturen und mit dem Formieren der Sozialpartner: der Arbeitgeber und der Gewerkschaften. Zum Schluß stellt er die drei wichtigsten Punkte im Konflikt der Sozialpartner vor: das Arbeitsrecht, die Art der Gehaltsbestimmung und das Privatisierungsmodell.

Schlüsselworte: *Sozialpartnerschaft, Kroatien, HDZ, Korporativismus.*

Birgitt Haller
Christian Schaller
**SOZIALPARTNERSCHAFT ODER
"MARKTWIRTSCHAFT OHNE
ERNTE"**

(Zusammenfassung)

Die Autoren analysieren die Funktion und Wirksamkeit der Räte für wirtschaftliche und soziale Verträge und stellen die zwei wichtigsten Konfliktthemen vor. Im zweiten Teil beurteilen sie mit Hilfe von Interviews mit Vertretern von Arbeitgeberverbänden, Gewerkschaften und politischen Parteien die Möglichkeiten für die Sozialpartnerschaft in der Tschechischen Republik. Die Autoren vergleichen die tschechischen und österreichischen Erfahrungen mit der Sozialpartnerschaft, wobei sie viele Unterschiede, aber auch Ähnlichkeiten entdecken.

Schlüsselworte: *Sozialpartnerschaft, Österreich, Tschechische Republik.*

Monika Čambalíková
**ARBEITERBEWEGUNG UND
SOZIALEPARTNERSCHAFT IN DER
SLOWAKISCHEN REPUBLIK –
AKTUELLE LAGE**

(Zusammenfassung)

Die Autorin beschreibt die Beziehungen zwischen den Gewerkschaften und den politischen Parteien. Sie stellt die kollektiven Verhandlungen und die trilateralen Abkommen vor. Zum Schluß werden die Stellungen der Arbeitgeber und Arbeitnehmer zu den Zielen der Sozialpartnerschaft und der Verflechtung von Parteien und Verbänden vorgestellt.

Schlüsselworte: *Sozialpartnerschaft, Gewerkschaften, Slowakische Republik.*

Andrej Klemenc
**GEDANKENSPLITTER ÜBER NICHT
REGIERUNG ORGANISATIONEN**
(Zusammenfassung)

Der Autor beschreibt und reflektiert über den Gebrauch des Begriffs der "Nicht Regierung Organisationen", wie er in letzter Zeit oft in der

Umgangssprache auftaucht. Die Betonung der "Nicht-Zugehörigkeit zur Regierung" interpretiert er als Distanzierungsversuch von der gesellschafts-politischen Verwachsenheit der wirtschaftlichen, wissenschaftlichen, kulturellen und sozialen Subsysteme in einen zu sehr und zugleich zu wenig modernen Organismus. Diese Verwachsenheit verstößt gegen die Regeln der Autopoesis von Subsystemen und die Logik der funktionalen Differenzierung und stellt gleichzeitig die Toleranzgrenze für Praktiken dar, die sich nach dem Prinzip der gegenseitigen Selbstregulation und Selbstbeschränkung der Expansion von Optionshorizonten regulieren wollen. Der Autor nimmt Resentiments der Zivilgesellschaft und neuer gesellschaftlichen Bewegungen in dem Selbstverständnis der "Organisationen, die nicht zur Regierung gehören" wahr. Sie dienen ihm als Referenz für die Unterscheidung der sogenannten "alternativen Politik" in den 80-er und "90-er" Jahren. Er macht auf einen Rückfall in die Politik der "schönen Seele" und des "laissez faire" im Diskurs dieser Organisationen aufmerksam. Der Autor verwendet die von C. Offe entwickelten Konzepte der strukturellen und klassenorientierten Selektivität von Organisationen, behandelt kritisch das Konzept der nicht zur Regierung gehörenden Organisationen als einer liberalen Gleichung, die eine Praxis der "Ungerechtigkeit mit einem Gleichheitszeichen" herstellt, aber keine Vermittlung zwischen den wesentlichen Fragen ("wer sind wir" und "was wollen wir") der diskursiven Bildung von kollektiver Identität aufrecht erhalten kann. Als Gegenmittel zur soziologischen Nivellierung der Geschichte, die sich im Gebrauch des Konzepts von nicht Regierung Organisationen als allgemeinem Äquivalent für Gilden, Vereine und moderne interaktive Netzwerke abzeichnet, schlägt der Autor ein von Foucault inspiriertes Studium ihrer Rolle und Bedeutung in unterschiedlichen Diskursformationen. In einem kurzen Exkurs über die Gesundheitspolitik in Slowenien deutet der Autor auf die organisatorische Verwachsenheit von Elementen der Gilden, Gewerkschaften und der professionellen Ethik im Kampf der offiziellen gegen die alternative Medizin in Slowenien. Der Organizismus von Institutionen mit dem institutionellen Entwurf der Privatisierung des Gesundheitswesens vernichtet politisch den Erfolg einer formalen Gleichsetzung der öffentlichen und der privaten Medizinpraxis, ohne daß er dabei auf

anerkannte politische Formen und Mittel zurückgreifen müsste.

Schlüsselworte: *„nicht Regierung Organisationen“, Zivilgesellschaft, neue gesellschaftliche Bewegungen, strukturelle und klassenorientierte Selektivität von Organisationen, kollektive Identität, diskursive Formationen.*

Zinka Kolarič

GEMEINNÜTZIG-VOLONTÄRE ORGANISATIONEN IN SLOWENIEN

(Zusammenfassung)

Die wissenschaftliche Forschung auf dem Gebiet der gemeinnützigen Organisationsformen begann in der Krise der Staatskassen in entwickelten Industriegesellschaften. Solche Organisationen existieren in allen Gesellschaften, Räumen und Zeiten. Aber es besteht kein Konsens über die Benennung des Organisationsuniversums, der zwischen dem privaten profitorientierten und dem Öffentlichkeitsbereich loziert ist und eine Alternative sowohl zu den Mängeln des Marktes als auch zur bürokratischen Rationalisierung darstellen sollte. Nach Meinung der Autorin, ist für die Lösung dieser Schwierigkeiten die von L.M. Salamon und H.K. Anheier formulierte strukturell-operationelle Definition am geeignetsten. Die Autorin formuliert die Kriterien für eine Einteilung der gemeinnützigen/volontären Organisationen und stellt fest, daß für die Gründung derartiger slowenischer Organisationen nach dem Jahr 1945 eine relativ starke und kontinuierliche Dynamik kennzeichnend ist. Besonders wichtig waren die 70-er Jahre, als die Liberalisierung der Verfassung qualitative Veränderungen im Sinne einer „bottom up“ Organisationsdynamik einführte. Trotzdem dominiert bis zu den 90-er Jahren, als die ideologischen Barrieren zwar fielen, in den Beziehungen des Staates zu den gemeinnützigen Organisationsformen das Muster der „getrennten Abhängigkeit“, das man, falls Slowenien fremde Modelle seinen spezifischen Erfahrungen anpassen würde, in eine mögliche Beziehung der „integrierten Abhängigkeit“ transformieren könnte.

Schlüsselworte: *gemeinnützigen/volontären Organisationen, der dritte Sektor, Wohlfahrt Stadt, L.M. Salamon, H.K. Anheier, Slowenien.*

Lojze Ude

DAS GEMEINWOHL

(Zusammenfassung)

Zunächst wird der Begriff des Gemeinwohls bestimmt und zwar als eine öffentlich zugängliche, aus dem rechtlichen Umgang ausgeschlossene und durch Vorschriften geregelte Angelegenheit, die unter Beachtung von Gesetzen von jedermann gebraucht werden kann. Der Autor beschreibt, wie in der neuen slowenischen Verfassung im Unterschied zur alten das Gemeinwohl behandelt wird, und zeichnet kurz die Geschichte dieses Konzepts seit dem Anfang des 19. Jh. nach. Durch die Tatsache, daß in der gültigen slowenischen Verfassung der Begriff des Gemeinwohls nicht bestimmt wird, kommt es zum Dilemma, ob das Gemeinwohl nur öffentliche oder auch private Rechtssubjekte betrifft. Am Beispiel des Umweltschutzgesetzes wird auf die Unterscheidung der Begriffe Gemeinwohl und Naturschätze aufmerksam gemacht und die Schwierigkeiten verdeutlicht, die in der bestehenden Rechtsordnung im Rahmen der Behandlung von verschiedenen Arten des Gemeinwohls auftreten.

Hinsichtlich der Schwierigkeiten bei der Einordnung des Gemeinwohls in die Rechtsordnung, die unspezifische Bestimmung des Eigentums und die Einbezogenheit in den rechtlichen Umgang wird auf die offenen Fragen aufmerksam gemacht, die mit dem Rechtsschutz verbunden sind, insbesondere auf Fragen der Populärklage und der Abgrenzung der Zuständigkeit von Gerichten und Verwaltungsstrukturen.

Schlüsselworte: *Gemeinwohl, Rechtsordnung, Rechtsschutz, Eigentum, Populärklage, Vergleichsrecht.*

Zinka Kolarič

VERÄNDERUNGEN IM SLOWENISCHEN WOHLSTANDSSYSTEM IN DEN 80-ER JAHREN

(Zusammenfassung)

Im slowenischen Wohlstandssystem nimmt das gut entwickelte Netz von formalen Organisationen des öffentlichen Bereichs eine zentrale Position ein, in Zeiten einer Wirtschaftskrise wird es jedoch mit dem Problem des Imperativs

der Aufrechterhaltung aller Programme bei verringerten finanziellen Mitteln konfrontiert. Als Alternative bieten sich Rationalisierungs-, Kommerzialisierungs- und Externalisierungsmaßnahmen an. Nach Meinung der Autorin ist die letztere, wegen der Öffnung der formalen Organisationen, um die nicht-formalen und halb-formalen Potentiale zu mobilisieren, am interessantesten, weil sie den rigiden slowenischen "welfare mix", in dem der Öffentlichkeitsbereich eine (zu) grosse Rolle spielt, herausfordert. Mit dem Engagement von Freiwilligen und dem Programm der Öffentlichkeitsarbeit wurde die Basis für die Bildung von gemeinnützigen Organisationen geschaffen: der Programmmanager, (unabhängige) Programmgestalter und ein Benutzernetz. Der zwischen dem formalen und dem informalen Sozialnetz liegende Raum wird langsam durch neue Volontärorganisationen aufgefüllt, die von Staatsbürgern bzw. religiösen Gemeinschaften gegründet werden. Der gemeinnützige Bereich könnte in der Struktur des slowenischen Wohlstandssystems den zweiten Platz einnehmen - hinter dem Öffentlichkeitsbereich und vor dem profitorientiertem Privatbereich. So würde ein neues Wohlstandssystem entstehen, das sich sowohl vom sozialdemokratischen, als auch vom liberalen oder konservativen System unterscheiden würde.

Schlüsselworte: *slowenischen Wohlstandssystem, "welfare mix", gemeinnützigen/volontären Organisationen, Rationalisierung, Kommerzialisierung, Externalisierung.*

Mitja Velikonja

**UNVOLLENDETE GESCHICHTEN
(Die moderne politische Mythologie)**
(Zusammenfassung)

Das mythologische Auffassen und Konstruieren der Wirklichkeit findet auch in modernen Gesellschaften statt, und zwar im ständigen Konflikt mit den demythologisierenden, aufklärerischen Strömungen. Man kann es in den Selbsterklärungen von totalitären Regimen, im Anbeten von Führern und Nationen entdecken; in Krisensituationen, bei Übergängen und Brüchen, aber auch in Friedenszeiten und in demokratischen Gesellschaften. Der Mythos ist eine Konvention der Vergangenheit, auf der die ideologi-

sche Gegenwartsinnovation aufbaut. Es ist eine unvollendete Geschichte, die von der ideologischen Aspiration, den Gegenwartsinteressen ergänzt wird. Während der traditionelle Mythos die alte Ordnung aufrecht erhält und dadurch die Unsicherheit überbrückt, greift der ideologisierte Mythos die bestehende Ordnung an, fordert den Einbruch des Chaos in den Kosmos, um eine neue Ordnung herzustellen. Eine solche doppelt vermittelte Mythologie ist als kocherentes Glaubenssystem ein unerlässlicher Teil jeder Politik und jeder Gesellschaftspraxis.

Schlüsselworte: *politische Philosophie, politische Mythologie, Mythos und Aufklärung, traditionelle und ideologische Mythos.*

Dorijan Keržan

SACKGASSEN DER INZESTTHEORIEN
(Zusammenfassung)

Das Verstehen des Inzestverbots ist ein zentrales Problem der Sozialanthropologie, besonders, wenn man sich mit den Verwandtschaftsproblemen beschäftigt. Im Text werden drei Inzesttheorien vorgestellt, die jede auf ihre Art die Fragen, die sich an der Inzestproblematik stellen, beantwortet. Claude Lévi Strauss versteht das Inzestverbot als Meilenstein im Übergang des Menschen von der Natur zur Kultur. Jack Goody sieht im Inzestproblem eine Illusion, da das Konzept des Inzests in der Anthropologie weit über die üblichen Auffassungen der Geschlechtsbeziehungen unter nahen Verwandten ausgedehnt wird. Françoise Héritier dagegen dehnt die Inzestproblematik über die üblichen Verwandtschaftsbeziehungen aus, macht auf verschiedene Strategien der Bildung von verwandtschaftlichen Beziehungen aufmerksam und beschreibt die Verbundenheit des Inzestverbots mit der Kosmologie bei verschiedenen Völkern. Der Autor will die Theorien nicht nach ihrer Richtigkeit urteilen, sondern auf die Notwendigkeit eines parallelen Lesens aufmerksam machen.

Schlüsselworte: *Sozialanthropologie, Verwandtschaft, Theorien des Inzests, Claude Lévi-Strauss, Natur und Kultur.*

Darko Mikec

INTEGRALE ENERGIEPLANUNG

(Zusammenfassung)

Die Erkenntnis, daß die Energiequellen nicht unausschöpfbar sind, und die wachsende Sorge für eine gesunde Umwelt haben die Energieplanung sehr beeinflusst. Das Konzept des Least-Cost Planning (LCP) bzw. die integrale Energieplanung (IEP), das die Möglichkeiten der Stromversorgung und des -verbrauchs vergleicht und in diesem Text vorgestellt wird, bedeutet für Europa einen neuen Weg der Planung von Energiesystemen, die auch in Slowenien viel besprochen werden. In Slowenien bestehen Möglichkeiten für Energieersparnisse, aber für die Erstellung eines konsistenten Entwicklungsprogramms, das die Methodologie der integralen Energieplanung berücksichtigen würde, müßten Fachleute intensiv zusammenarbeiten und von Energieunternehmen und Politik unterstützt werden.

Schlüsselworte: *Least-Cost Planning, integrale Energieplanung, Energiesysteme, Energieunternehmen, Energiepolitik.*

Übersetzt von Špela Košnik Virant.